T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İLAHİYAT ANABİLİM DALI

HADİS BİLİM DALI

FÜTÛHÂT-I MEKKİYYE'DE HADİSÇİLERİN METOTLARI DIŞINDA NAKLEDİLEN RİVAYETLER

DOKTORA TEZİ

MEHMET AYHAN

İstanbul, 2009

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İLAHİYAT ANABİLİM DALI

HADİS BİLİM DALI

FÜTÛHÂT-I MEKKİYYE'DE HADİSÇİLERİN METOTLARI DIŞINDA NAKLEDİLEN RİVAYETLER

DOKTORA TEZİ

Mehmet AYHAN

DANIŞMAN

Prof. Dr. Ramazan AYVALLI

İstanbul, 2009

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı HADİS Bilim Dalı Doktora öğrencisi MEHMET AYHAN nın FÜTÜHÂT-I MEKKİYYE'DE HADİSÇİLERİN METOTLARI DIŞINDA NAKLEDİLEN RİVAYETLER adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 28.10.2009 tarih ve 2009-17/45 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Öğretim Üyesi Adı Soyadı	İmzası
Tez Savunma Tarihi	: 23./12./2009	
1) Tez Danışmanı :	PROF. DR. RAMAZAN AYVALLI	
2) Jüri Üyesi :	PROF. DR. ALİ AKYÜZ	
3) Jüri Üyesi :	PROF. DR. İ.SAFA ÜSTÜN	
4) Jüri Üyesi :	PROF.DR.ZEKERİYA GÜLER	
5) Jüri Üyesi :	PROF.DR.BİLAL SAKLAN	

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER I

KISALTMALAR V

ÖNSÖZ VII

GİRİŞ 1

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, KAPSAMI VE AMACI **2**

II. ARAŞTIRMADA İZLENEN YÖNTEM **3**

III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI **5**

A. İBN ARABÎ İLE İLGİLİ KAYNAKLAR 5

B. HADİSLE İLGİLİ KAYNAKLAR 14

C. TASAVVUFLA İLGİLİ KAYNAKLAR 16

D. KONUYLA İLGİLİ KAYNAKLAR 16

IV. İBN ARABÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ **18**

A. HAYATI 19

B. ESERLERİ 23

BİRİNCİ BÖLÜM

FÜTÛHÂT-I MEKKİYYE

I. FÜTÛHÂT-I MEKKİYYE'NİN BİLGİ KAYNAKLARI **33**

A. KUR'ÂN 37

B. SÜNNET 41

C. TASAVVUFÎ KAYNAKLAR 43

D. ŞİİR 63

E. İSRÂÎLİYYÂT NİTELİĞİ TAŞIYAN HABERLER 65
F. ARAP DİLİ VE GRAMERİ 67

II. HADİS İLMİ AÇISINDAN FÜTÛHÂT-I MEKKİYE 67
A. DİRÂYET İLMİ AÇISINDAN 67
1. Sahâbe 68
2. Ehl-i Hadis 73
3. Hadis Rivâyeti 77
4. Hadislerin Değerlendirilmesi 84
a. İsnad Açısından 84
b. Metin Açısından 86
B. RİVÂYET İLMİ AÇISINDAN 89
1. İsnad Açısından 89
2. Metin Açısından 98

İKİNCİ BÖLÜM

İBN ARABÎ'NİN ÖZEL RİVÂYET YÖNTEMLERİYLE NAKLETTİĞİ HADİSLER

I. İBN ARABÎ'NİN FÜTÛHÂT-I MEKKİYYE'DE KULLANDIĞI ÖZEL RİVÂYET YÖNTEMLERİ VE BU YÖNTEMLERLE NAKLETTİĞİ HADİSLER 108
A. KEŞF 109
1. Keşf Yoluyla Tesbit Edilen Hadisler 118
a. İtikatla İlgili Hadisler 118
(1) Allah Var İken O'nunla Beraber Hiç Kimse Olmaması 118
(2) Cenab-ı Hakk'ın (c.c.) Farklı Sûretlerde Görünmesi 120
(3) Tecellî Hadisi 121
(4) İsrâfîl'in Allah (c.c.) Korkusu 123
(5) Allah Teâlâ'nın, Âdem'i Rahmân'ın Sûretinde Yaratması 123
(6) Likâ Hadisi 128
(7) Esmâ-i Hüsnâ 129
(8) Deccâlin Öldürülmesi 131
(9) Cennet Meyveleri 132
b. İbâdetle İlgili Hadisler 133

(1) Ezan İle İkâmet Arasında Namaz 133
(2) İhramlının Kemer Kullanması 135
(3) Hz. Peygamber'in Zikri 135
c. Tefsirle İlgili Hadisler 136
(1) Âyetlerin Tefsiri 136
(2) Furkân 137
(3) Sâd Sûresi 137
d. Tasavvufî Muhtevaya Sâhip Olan Hadisler 138
(1) Kenz-i Mahfî Hadisi 138
(2) Velî Hadisi 140
(3) Sözlerde Aşırılık Bulunmaması 143
(4) Gizli İlimler 144
(5) On dört Kâbe 146
(6) Çan Sesi 147
(7) Uhud Dağı 147
(8) Kelime-i Tevhîd 148
(9) Velîlerin Sayısı 149
(10) Taşların Zikri 149
(11) Müezzinin Şâhitleri 150
(12) Îsâ'nın (a.s) Vasîleri 151
(13) Hz. Peygamber'in Doğumu 156
(14) Hz. Peygamber'in Makamı 158
(15) Cennetin Özlemi 159
(16) Ümmetin Âlimleri 160
(17) Nefsi Bilmek 161
B. RÜYA 165
1. Rüya Yoluyla Tesbit Edilen Hadisler 173
a. İtikatla İlgili Hadisler 173
(1) Mele-i A'lâ 173
(2) Âdemler Yaratılması 174
(3) Mukaddes Münezzeh Kul 176
(4) Rü'yetullah 176
b. İbâdetle İlgili Hadisler 177
(1) Namazda Ellerin Kaldırılması 177

(2) Beytullah'ta İbadet 185
(3) Tek Lafızla Boşama 188
(4) Kar' Kelimesi 188
(5) Mescidde Cenâze Namazı 189
(6) Büteyrâ Hadisi 190
(7) Sayıların Çoğulları 192
(8) Cuma Günü 192
(9) Meclis Duası 194
c. Tasavvufî Muhtevaya Sâhip Olan Hadisler 194
(1) Hz. Peygamberin Kerpice Benzetilmesi 194
(2) Mesh Meselesi 198
(3) Satranç 198
(4) Yâsîn Sûresi 199
C. VÂKI'A 203
1. Vâkı'a Yoluyla Tesbit Edilen Hadisler 204
a. İtikatla İlgili Hadisler 204
(1) Meleklerin Üstünlüğü 204
(2) Hz. Âdem'in Üstünlüğü 205
(3) İ'câzu'l-Kur'ân 205
b. Tasavvufî Muhtevaya Sâhip Olan Hadisler 205
(1) Allah'ı (c.c.) Zikir 206
(2) Hüsn-i Zan 207
D. MÜŞÂHEDE 209
1. Müşâhede Yoluyla Tesbit Edilen Hadisler 210
Cennet ve Cehennem Ehli 210
E. CİNDEN RİVÂYET 211
1. Cinden Rivâyet Yoluyla Tesbit Edilen Hadisler 213
Diyet Meselesi 213
F. TECRÜBE 217
1. Tecrübe Yoluyla Tesbit Edilen Hadisler 217
Zemzem Hadisi 217

SONUÇ 222

BİBLİYOGRAFYA **228**

KISALTMALAR

a.g.e. :	Adı geçen eser
a.g.m.:	Adı geçen makale
a.mlf. :	Aynı müellif
AÜSBE.:	Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
a.y. :	Aynı yer
b./bt. :	Bin/Bint
bkz.:	Bakınız
bs./bsk.:	Baskı
bsy.:	Basım yeri yok
c.:	Cilt
c.c.:	Celle celâlüh
DİA:	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
h.:	Hicri
haz.:	Hazırlayan
Hz.:	Hazreti
İA:	İslam Ansiklopedisi
krş.:	Karşılaştırınız
MÜSBE.:	Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
nr.:	Numara

nşr.:	Neşreden
r.a.:	Radıyallahu anh
s.:	Sayfa
s.a.:	Sallallâhu aleyhi ve sellem
SÜSBE.:	Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDV.:	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.:	Tahkik
trc.:	Tercüme eden
ts.:	Tarihsiz
UÜSBE.:	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
vb.:	Ve benzeri
vd.:	Ve devamı
vr.:	Varak
yay.:	Yayınları/Yayınevi

ÖNSÖZ

Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerini içeren Sünnet, İslam Dininin ikinci kaynağı olması hasebiyle İslâm ulemâsı tarafından ilk günden bugüne itinayla korunagelmiştir. Muhaddisler, hadisin, herhangi bir değişikliğe uğramadan kayıt altına alınıp gelecek nesillere sağlıklı bir şekilde aktarılabilmesi için takdire şayan bir gayret sarfetmişler ve bu hususta birtakım metotlar ortaya koymuşlardır. Muhaddislerin ortaya koyup uyguladıkları bu metotlar -büyük ölçüde- farklı ilim dallarındaki ilim adamlarınca da benimsenmiştir. Kimi ilim dallarındaki bir kısım şahsiyetler/müellifler, muhaddislerin bu metotlarına genel olarak uymakla beraber, farklı yöntemler de kullanmışlardır. Bunların başında tasavvuf erbabı/sûfiler/mutasavvıflar gelmektedir.

Mutasavvıflardan bazıları, hadis tesbitinde muhaddislerin metodolojisini kullanmakla birlikte bunlara bazı farklı yöntemler de ilave etmişlerdir. Kullanılan bu yöntemlerin en meşhurları keşf ve rüyadır.

Keşf ve rüya yoluyla hadis rivâyeti denince ilk akla gelen isimlerden birisi hiç şüphesiz Muhyiddin İbn Arabî'dir (638/1240). Keşf yoluyla hadis rivâyeti adeta onunla şöhret bulmuştur. Tasavvuf tarihinde özel yöntemlerle hadis rivâyeti İbn Arabî'den önce bilinmekle birlikte bu kadar yaygın ve sistematik değildir.

Özel yöntemlerle hadis rivâyetindeki İbn Arabî'nin bu konumundan dolayı tez konusu olarak İbn Arabî'nin muhaddislerin metotları dışında naklettiği rivâyetleri seçtik.

Fütûhât-ı Mekkiyye'de *Hadisçilerin Metotları Dışında Nakledilen Rivâyetler* ismini taşıyan çalışmamız giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş kısmında öncelikle tezin konusu, amacı, yöntemi ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir. Ardından İbn Arabî'nin hayatı ve eserleri tanıtılmıştır.

Birinci bölümde *Fütûhât-ı Mekkiyye'nin Bilgi Kaynakları*'nın neler olduğunu tesbite çalıştık. *Fütûhât'*ın bilgi kaynakları olarak tesbit ettiğimiz *Kur'ân, Sünnet, Tasavvufî Kaynaklar, Şiir, Arap Dili ve Grameri* ve *İsrâîliyyat Niteliği Taşıyan Haberler* hakkında bilgi verdik. Eserin muhtevasının ağırlıklı olarak tasavvufî bir mahiyet arzetmesi nedeniyle, tasavvufî kaynaklar üzerinde diğerlerine oranla daha fazla durduk.

Ardından *Hadis İlmi Açısından Fütûhât-ı Mekkiye* başlığıyla *Fütûhât-ı Mekkiyye*'yi dirâyetü'l-hadis ve rivâyetü'l-hadis açısından incelemeye tâbi tuttuk. İbn Arabî'nin *sahâbe*, *ehl-i hadis*, *hadis rivâyeti* ve *manen rivâyet* konularında ne düşündüğünü tesbit etmeye çalıştık. Ayrıca hadislerin kullanım şekli ve değerlendirilmesini isnad ve metin bakımından inceledik.

Araştırmamızın ana eksenini İbn Arabî'nin *Fütûhât-ı Mekkiyye'*de muhaddislerin usûlü dışında naklettiği rivâyetler, oluşturmaktadır. İbn Arabî'nin hadis rivâyetinde kullandığı özel yöntemlerin ve bunlara hadis alimlerinin yaklaşımını izah ettikten sonra bu yöntemlerle tesbit ettiğimiz rivâyetlere geçtik.

İbn Arabî'nin özel yöntemlerle naklettiği rivâyetleri, tesbit edildikleri metodun altında sıralayarak açıkladık. Söz konusu hadisleri '*itikatla ilgili hadisler, ibadetle ilgili hadisler, tefsirle ilgili hadisler ve tasavvufi muhtevaya sahip olan hadisler*' şeklinde konularına göre tasnif ettik. Bu rivâyetlerin incelenmesinde muhaddislerin rivâyetlerle ilgili değerlendirmelerine yer verdik.

Çalışma boyunca elde ettiğimiz kanaatlerle ilgili değerlendirmeleri sonuç kısmında aktardık.

Araştırmamızın olgunlaşıp vücud bulmasında emeği bulunan danışmanım kıymetli hocam Prof. Dr. Ramazan AYVALLI Bey'e müteşekkirim. Ayrıca tezimin şekillenmesi ve muhtevasının tertibi esnasında değerli katkılarını esirgemeyen

hocalarım Prof. Dr. Ali AKYÜZ ve Prof. Dr. İsmail Safa ÜSTÜN Bey'lere şükranlarımı sunarım. Araştırmanın başından sonuna kadar teşvik ve tenkitlerinden istifade ettiğim kıymetli ilim ehli hocalarım Prof. Dr. Zekeriya GÜLER ve Prof. Dr. Bilâl SAKLAN Bey'lere teşekkürlerimi arz ederim.

Öte yandan tezimle ilgili fikir alışverişinde bulunduğum sayın Doç. Dr. A. Emin ÇİMEN, Doç. Dr. Safi ARPAGUŞ, Yrd. Doç. Dr. Bekir KUZUDİŞLİ, Yrd. Doç. Dr. Ramazan DEMİR, Dr. Ali Vasfi Kurt, Dr. M. Fatih ŞEKER, Dr. Mustafa GENÇ, Dr. Cemal Abdullah AYDIN, Dr. Mehmet GAYRETLİ, İsa AKALIN, Arş. gör. Mustafa IRMAK, İsa AKPINAR, Rıdvan ÖZDİNÇ, Mustafa KİSBET, Nevzat ERKAN Bey'lere ve İSAM personeline müteşekkirim. Araştırmanın kaynakları ile ilgili yardımlarını gördüğüm Dr. Dilaver SELVİ hocama da minnettarım. Diğer taraftan çalışmayla ilgili desteklerini gördüğüm ve ismini burada zikretmediğim dostlarıma, ayrıca beni yetiştiren ve talebeliğim için hiçbir fedakarlıktan kaçınmayan merhum babama, sağlıkları için duacı olduğum anneme, tezin her türlü sıkıntılarına katlanan biricik eşime ve çocuklarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Mehmet AYHAN

Beykoz/İstanbul, 2009

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU, KAPSAMI, AMACI, YÖNTEMİ, KAYNAKLARI

VE

İBN ARABÎ'NİN HAYATI

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, KAPSAMI VE AMACI

Tefekkür tarihimizin önemli şahsiyetlerinden biri olarak kabul edilen İbn Arabî hakkında lehte ve aleyhte birçok şey söylenmiştir. Bunlar arasında İbn Arabî'nin hadis yönüyle ile ilgili olanlar dikkat çekmektedir. Bunlardan bir kısmını zikretmek gerekirse, onun hadis birikiminin yeterince olmadığı, hadisleri usûl kitaplarında belirtilen muteber yollarla almayıp keşf ve rüya yoluyla aldığı, ayrıca hadisleri lafzî bağlamından koparak bâtinî anlamda yorumladığı şeklinde çeşitli eleştiriler bulunmaktadır.

Araştırmamız İbn Arabî'nin hadisçiliği ile yapılan tenkitlerin tamamını konu edinmemektedir. Bu çalışmanın konusu, İbn Arabî'nin muhaddislerin usûlü dışında hadis nakledip-nakletmediğini incelemektir.

Yüzlerce eseri bulunan İbn Arabî'nin bütün kitaplarını kapsayan bir çalışma doktora sınırlarını aşacağından tezimiz, onun bütün eserlerinin özü niteliğindeki *el-Fütûhâtu'l-Mekkiyye*[1] ile sınırlandırılmıştır.

el-Fütûhâtu'l-Mekkiyye'nin tercih edilme sebebi, eserde İbn Arabî'nin tasavvufî görüşleri en geniş boyutlarıyla açıklanmakta, ayrıca onun düşünce sisteminin temelleri yansıtılmaktadır. Herhangi bir konuda bir görüş İbn Arabî'ye izâfe edilecekse, bu görüşü *Fütûhât*'a isnad etmeksizin ileri sürmek doğru değildir.[2] Bunun yanı sıra *Fütûhât'*ın İbn Arabî'nin kitapları içinde en hacimlisi ve hadis-tasavvuf münasebetinin çok sayıda örnekle tesbit edilebilecek bir nitelikte olmasıdır.

Çalışmamızın temel amacı, öncelikle *Fütûhât-ı Mekkiyye*'de hadisçilerin metotları dışında kullanılan rivâyet yöntemlerini ve bu yöntemler yoluyla rivâyet edilen

---

[1] Çalışmamızda *el-Fütûhât,* genellikle "*Fütûhât"* veya *"Fütûhât-ı Mekkiyye"* şeklinde kullanılacaktır.

[2] Bkz. Bilmen, Ömer Nasûhi, *Tefsir Tarihi,* II, 336.

hadisleri tesbit etmek ve bunları hadis ilmi açısından değerlendirmektir. Araştırmamız, bir taraftan İbn Arabî'nin söz konusu yöntemleri ne kadar ve nasıl kullandığını ortaya koymaya çalışacak, diğer taraftan hadis-tasavvuf disiplinleri arasında hadis rivâyetinde kullanılan yöntem farklılıklarını izaha gayret edecektir.

Hadisçilerin Metotları Dışında Nakledilen Rivâyetler'den kastımız, hadislerin usûl kitaplarında belirtilen "tahammül" ve "edâ" dışındaki yollarla rivâyet edilmesidir. Muhaddislerin belirledikleri usûlün dışında *İbn Arabî'nin kendine özgü yöntemlerle hadis rivâyeti,* konumuzun esasını oluşturmaktadır. *Rivâyetler'*in kapsamı ise, İbn Arabî'nin özel yöntemlerle naklettiği ve Hz. Peygamber'e nisbet ettiği merfû hadislerdir. Merfû olmayan veya merfû da olsa İbn Arabî'nin özel yöntemlerle naklettiğini açıkça belirtmediği rivâyetler araştırmamızın dışında kalmaktadır.

II. ARAŞTIRMADA İZLENEN YÖNTEM

Araştırmamızda sosyal bilimler alanında kullanılan tümden gelim ve tüme varım yöntemleri kullanılmıştır.

Araştırmada öncelikle *Fütûhât-ı Mekkiyye'nin Bilgi Kaynakları*'nın neler olduğunu tesbite çalışılacaktır. *Fütûhât'*ın bilgi kaynakları tesbit edildikten sonra bunlar hakkında çeşitli değerlendirmeler yapılacaktır.

Ayrıca *Fütûhât-ı Mekkiye* Hadis ilmi açısından incelenecektir. Daha sonra *Fütûhât-ı Mekkiyye*, dirâyetü'l-hadis ve rivâyetü'l-hadis açısından incelemeye tâbi tutulacaktır. İbn Arabî'nin bazı hadis usûlü konularına yaklaşımı ele alınarak muhaddislerle paralel veya farklı olan yönleri ortaya konmaya çalışılacaktır.

Tezin ana bölümü, *İbn Arabî'nin Özel Yöntemlerle Nakletiği Hadisler* adını taşımaktadır. Bu sebeple İbn Arabî'nin söz konusu yöntemlerle rivâyet ettiği hadisleri tesbit için *Fütûhât'*ı baştan sona okuyacağız. Bu okuma esnasında *Fütûhât*'ta hadisçilerin usûlu dışında nakledilen rivâyetleri ve bunların nakledildiği metotları belirlemeyemeye çalışacağız. Bunun sonucunda İbn Arabî'nin muhaddislerden farklı olarak hangi yöntemleri kullandığını tesbit etmiş olacağız.

Çalışmamızın amacı doğrultusunda öncelikle bu yöntemlerin ne anlama geldiğini *Fütûhat* ekseninde açıklayarak İbn Arabî'nin bu yöntemleri nasıl temellendirdiği ve kendi sistematiği içerisinde bunların "nereye tekabül ettiğini" göstermek için *Fütûhât*'tan çeşitli iktibaslara yer vereceğiz.

Tez hazırlarken olabildiğince temel kaynaklara inilecek, bununla birlikte bilimsel yaklaşım tarzına uygun olarak konumuzla ilgili yapılmış modern çalışmalardan da istifade edilecektir.

Tezin yazımında üslûp ve dil açısından Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından hazırlanmış olan *Tez ve Proje Yazım Kılavuzu, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* ve *Türk Dil Kurumu İmlâ Klavuzu* esas alınmıştır. Türkçe eser adlarında geçen her kelimenin ilk harfi büyük yazılırken, Arapça eser isimlerinin yazımında birinci kelimenin ilk harfi büyük diğer harfler küçük yazılmıştır. Özel isimlerin ilk harfi ise her yerde büyük yazılmıştır.

Araştırmada adı geçen kişilerin vefat tarihleri önce hicri sonra milâdî olarak parantez içinde "(378/988)" şeklinde, ilk geçtikleri yerde gösterilmiştir. İsimlerin sık kullanıldığı yerlerde tekrar verilmediği de olmuştur. Dipnotlarda geçen eserler, genellikle ilk geçtikleri yerde müellifin ve eserin tam adı, basım yeri, basım yılı, cilt ve sayfa numaraları ile birlikte zikredilmiş, diğer yerlerde ise kısaltma cihetine gidilmiştir. Bununla birlikte istifade edilen tüm kaynaklar hakkında detaylı bilgi bibliyografyada verilmiştir. Eser adları çalışmamızın her yerinde italik olarak yazılmıştır.

III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Araştırmanın kaynakları kısmında, araştırmamızda kullandığımız kaynaklardan bahsedilecek, ayrıca konuyla ilgili yapılmış çalışmalara da değinilecektir.

A. İBN ARABÎ İLE İLGİLİ KAYNAKLAR

İbn Arabî ile ilgili kaynaklardan kastımız öncelikle İbn Arabî'nin telif etmiş olduğu eserlerdir. Burada ilk olarak *Fütûhât'*tan bahsedilecek sonra araştırmada kullandığımız İbn Arabî'nin diğer eserlerine geçilecektir.

1. Fütûhât-ı Mekkiyye

Araştırmamızın temel kaynağı İbn Arabî'nin *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye fî mâ'rifeti'l-esrâri-l-mâlikiyye ve'l-mülkiyye* adlı eseridir.[3] İbn Arabî, ilham ürünü olan bilgiler kendisine Mekke'de tavaf esnasında geldiği için eserine bu adı verdiğini belirtmiştir.[4] O, kısaca *Fütûhât* olarak şöhret bulan eserini Mekke'de 598/1201 yılında telif etmeye başlamış, otuz bir yıl süren bu çalışmasını 629/1231'de tamamlamıştır. *Fütûhât'*ın gözden geçirilerek yeniden yazılması ise 632/1234'te Şam'da başlamıştır. İbn Arabî, eserin baştan sona gözden geçirilme esnasında üçte bir oranında ilave ve çıkarmalar yaptıktan sonra nihâî şeklini verdiği *Fütûhât'*ın bu ikinci nüshasını bizzat kendi eliyle yazıp ölümünden iki yıl önce (636/1238 senesinin Rebî'u'l-Evvel ayının yirmi dördünde) tamamlamıştır.[5] Bizzat İbn Arabî'nin kendi eliyle yazdığı bu nüsha bir

---

[3] Kitabın adındaki *Fütûhât*; sözlükte "açmak, yardım etmek; zafer" gibi anlamlara gelen "*feth*" kelimesinden gelmektedir (çoğulu *fütûh*). Tasavvufta ıstılah olarak ise "Allah'ın rızık gibi maddî, ilim ve marifet gibi manevî rızıkları kullarına açması" anlamına gelir. Bkz. Abdurrezzak el-Kâşânî, *Istılâhâtu's-sûfiyye,* (thk. Muhammed Kemâl İbrahim Cafer), el-Hey'etü'l-Mısriyye, Mısır 1981, s. 135.

[4] Bkz. İbn Arabî, *Fütûhât,* (thk. O. Yahyâ), I-X1V, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, el-Mektebetü'l-Arabiyye, Mısır, 1985, I, 72 vd.

[5] Kılıç, Mahmut Erol, "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*"*, *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 252.

süre Şam'da bulunan İbn Arabî'nin türbesinde muhafaza edildikten sonra üvey oğlu Sadreddin Konevî'ye intikal etmiştir. Yirminci yüzyılın başlarına kadar Konya zâviye kütüphânesinde muhafaza edilen nüsha, bugün İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesinde 1845/1881 numarada bulunmaktadır.[6] İbn Arabî, hocalarını ve eserlerini sıraladığı *el-İcâze* adlı eserinde *Fütûhât-ı Mekkiyye*'ye kırk dokuzuncu sırada yer vermiştir.[7]

Fütûhât, 'sifr' adı verilen otuz yedi kitaptan meydana gelmiştir. Eser ana şema olarak altı fasla, fasıllar da 560 baba ayrılmıştır. Temel olarak altı fasıldan oluşan eserin bölümlerinden yetmiş üçü Meârif, yüz on altısı Muâmelât, sekseni Ahvâl, yüz on dördü Menâzil, yetmiş sekizi Münâzelât ve doksan dokuzu Makâmât'tan oluşmaktadır.[8]

Sûfilerin varlık ve bilgi nazariyesi, kozmoloji ve metafizik anlayışlarının yanında nübüvvet, risâlet, velâyet, melekiyyât, mebde ve meâd, tefsir ve tevil gibi hem zâhirî hem de bâtınî yönleri olan pek çok konu hakkında orijinal bilgiler ihtivâ eden *Fütûhât*, esasen müellifin diğer önemli eseri olan *Fusûs'*un bir şerhi mahiyetindedir.[9]

İbn Arabî'nin, kendi devrine kadar ulaşmış tasavvufî literatürü tarayarak, ansiklopedik bir biçimde, kendi görüşleri ve katkılarıyla yorumlayarak oluşturduğu bu eserinin ana mevzuu tasavvuftur. Ancak zannedildiği gibi eserde sadece tasavvufî konular ele alınmamıştır. Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Kelam gibi temel İslâmî ilimlerle ilgili meydana getirilmiş eserler başta olmak üzere Ahlak, Felsefe, Mantık, Metafizik, Ontoloji, Kozmoloji, Antropoloji, Fizyoloji, Tıp, Psikoloji ve Mûsikî gibi aklî bilimlerle ilgili eserlerden de istifade edilerek bir kompozisyon oluşturulmuştur.[10]

---

[6] Kılıç, "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye", XIII, 252. *Fütûhât*'ın İstanbul ve Konya'da bulunan çeşitli nüshaları hakkında bilgi için bkz. Kılıç, *a.g.m.* s. 253 vd.

[7] İbn Arabî, *el-İcâze* (*Istılâhatu'ş- Şeyh Muhyiddin b. Arabî İçinde*), (nşr. Bessam Abdülvehhab el-Câbî), Dârü'l-İmam Müslim, Beyrut, 1990/1411, s. 25.

[8] Babların ayrıntılı dökümü için bkz. Kılıç, "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye", XIII, 251-253.

[9] Kılıç, "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye", XIII, 253.

[10] Bkz. Kurt, Ali Vasfi, *Endülüs'te Hadis ve İbn Arabî*, İnsan Yay., İstanbul, 1998, s. 374 vd.

*Fütûhât'*ta nakledilen hadislerin sayısı oldukça fazladır. Tahkikini Osman Yahyâ'nın yaptığı, hadislerini İbrahim Medkur'un tahriç ettiği ve on dördüncü cilde kadar yayımlanan çalışmada mükerrerle birlikte beş binin üzerinde hadis olduğu söylenmektedir.[11]

Tam olarak bir şerhi bulunmayan *Fütûhat* üzerine yapılmış çalışmalardan başlıcalarını zikretmek gerekirse, bunlardan ilki, Abdulkerîm el-Cîlî'nin (838/1428) *Şerhu müşkilâti'l-Fütûhatî'l-Mekkiyye* adlı eseridir.[12] Eserin isminden *Fütûhât*'ın tamamının şerhedildiği intıbaı uyanıyorsa da hakikat böyle değildir. el-Cîlî'nin şerhi *Fütûhât'*ın 559. bölümü üzerine yapılmış çeşitli açıklamalardan ibârettir.[13] *Fütûhât* üzerine ilavelerden oluşan bir diğer eser Muhyiddin et-Tu'mî'ye ait olan ve *Biurûşi'l-hakaik fî ref'i'l-belai ani'l-halaik* ismiyle bilinen *Tekmiletü'l-Fütûhâti'l-Mekkiyye* adlı eserdir. Çağdaş Mısır meşâyihinden olan et-Tu'mî, İbn Arabî'nin havassu'l-havas'ın akidesini anlattığı bölüme altmış bölümlük bir tekmile yazmıştır. *Tekmile,* Beyrut'ta 1993/1414 yılında neşredilmiştir.[14]

Fütûhât üzerine ciddî çalışmalarıyla tanınan bir diğer müellif ise Abdulvehhâb eş-Şa'rânî (973/1565)'dir. eş-Şa'rânî, *Fütûhât*'ı *el-Yevâkît ve'l-cevâhir'*le, bu eserini de *el-Kibrîtü'l-ahmer fi beyâni ulûmi'ş-şeyhi'l-ekber*[15] adıyla ihtisar etmiştir. Keza eş-Şa'rânî'nin *Levâkihü'l-envâri'l-kudsiyye el-müntekâtü mine'l-Fütûhâti'l-Mekkiyye*[16] adlı eseri de *Fütûhât* üzerine yapılmış bir başka ihtisar çalışmasıdır.

---

[11] Bilgi için bkz. İbn Arabî, *Fütûhât,* (thk. O. Yahyâ), I-X1V. *Fütûhât'*ın her cildinin sonunda hadislerin tahricine yer verilmir. Ayrıca bkz. Avcı, Seyit, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye'de İbn Arabî'nin Hadis Anlayışı*, Ensar Yay., Konya, 2005, s. 12.

[12] Abdulkerîm el-Cîlî, *Şerhu müşkilâti'l-Fütûhatî'l-Mekkiyye*, (nşr. Yusûf Zeydan), Kâhire, 1992.

[13] Kılıç, "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*"*, XIII, 254.

[14] Bkz. Tu'mi, Şeyh Muhyiddin, *Tekmiletü'l-Fütûhâti'l-Mekkiyye* (*Bi-uruşi'l-hakaik fi ref'i'l-belai ani'l-halaik*) *,* I-II, El-Mektebetü's-Sekafiyye, Beyrut, 1993/1414.

[15] eş-Şa'rânî, el-Kibrîtü'l-ahmer fi beyânî ulûmi'ş-şeyhi'l-ekber, Kâhire 1277.

[16] eş-Şa'rânî, Levâkihü'l-envâri'l-kudsiyye el-müntekâtü mine'l-Fütûhâti'l-Mekkiyye, Kâhire 1311.

Eş-Şa'rânî'ye göre *Fütûhât'*ın yazma nüshalarına çeşitli müdaheleler yapılmıştır.[17] O, *el-Yevâkît* adlı eseri üzerinde çalışırken kullandığı *Fütûhât* nüshasında İbn Arabî'nin görüşlerine aykırı bazı ifadelere rastladığını ve bunları eserine almadığını belirtmektedir. eş-Şa'rânî, yıllar sonra Konya'da karşılaştığı *Fütûhât* müstensihlerinden Şemseddin el-Medenî'nin istinsah ettiği nüshayı incelediğinde; kendisinin *el-Yevâkît'*e almadığı birçok meselenin bu nüshada bulunmadığını görünce, Mısır'daki bazı nüshalarda tahrifat yapıldığı kanaatinin pekiştiğini söyler.[18]

İbn Arabî ile ilgili çalışmalarıyla bilinen bir diğer araştırmacı Ebu'l-A'lâ el-Afîfî (1966) ise eş-Şa'rânî'nin *Fütûhât'*ta tahrifat yapıldığı kanaatine katılmamaktadır. Afîfî, *Fütûhât'*ın Bulak baskısını baştan sona taradığını fakat İbn Arabî'nin fikirlerine aykırı bir şey bulamadığını ifade etmiştir.

İlk olarak Emîr Abdulkâdir el-Cezâirî tarafından Mısır'da neşredilen (1297) *Fütûhât,* 1876 ve 1911 yılında tekrar basılmıştır. Son baskının Beyrut'ta birçok tıpkı basımı yapılmıştır. Sonraki baskılarda farklılık ve hatalardan dolayı ilk neşrin daha muteber olduğu söylenmiştir.[19] *Fütûhât'*la ilgili araştırma yapacaklar için nüsha farklılıkları, gözden uzak tutmamaları gereken önemli bir husustur.

*Fütûhât'*la ilgili tahrif iddialarını bir anlamda sonlandıracak olan ilk tenkitli ilmi neşir ise 1972 yılında Mısır'da başlamıştır. Osman Yahya tarafından başlanan ve tafsilâtlı bir tahkik ve tahriç yapılması planlanan bu çalışmaya Konya, Beyazıt, Fâtih nüshaları ile Bulak baskısı esas alınmış, her cildin başında o cildin muhtevası ile ilgili bilgi verilmiştir. Beşinci cildin başında ise eserin kullanımı hakkında bir makaleye yer verilmiştir.[20] Mısır Kültür Bakanlığı ve Sorbonne Üniversitesinin ortaklaşa yürüttükleri *Fütûhât*'ın tahkikli neşrini tamamlamayı hedefleyen projeye XII. ciltten itibaren

---

[17] Bkz. Bilmen, Ömer Nasûhi, *Tefsir Tarihi,* I, II, Ankara 1955, 1960, II, 336.

[18] Bkz. Kılıç, "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*"*, XIII, 254.

[19] Kılıç, "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*"*, XIII, 254.

[20] Bkz. *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, I-XIV, (thk. Osman Yahya), el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, Mısır 1985/1405, s. 35-44.

UNESCO tarafından da destek verilmiştir. 37 cilt olarak yayımlanması düşünülen eserin şu ana kadar (2009) on dört cildi yayımlanmış, proje akîm kalmıştır.[21]

*Fütûhât'*la ilgili Türkçe yapılmış çeşitli çalışmalar da bulunmaktadır. Bunların başında Nihat Keklik'in *Fütûhât'*ın dört ciltlik 1274/1857 tarihli Kahire baskısını esas alarak İbn Arabî'nin görüşlerini sistematik bir biçimde ortaya koymayı amaç edindiği çalışma gelmektedir. Keklik, detaylı araştırmasında İbn Arabî'nin eserleri ve kaynaklarını tesbitte kıstas olacak delilleri belirlemiştir. Önce iki cilt olarak yayınlanan bu çalışma daha sonra 1990 yılında Kültür Bakanlığı tarafından tek cilt olarak basılmıştır.[22]

*Fütûhât'*ın dilimize çevrilmesiyle ilgili çalışmalara değinmek gerekirse, bunlardan biri hariç diğerleri *Fütûhât'*ın çeşitli bölümlerinin tercümesinden ibarettir. İbrahim Aşkî Tanık, *Fütûhât'*ın çeşitli bölümlerinin tercümesinden oluşan eserini *Tasavvuf* adıyla 1955 yılında İstanbul'da yayımlamıştır. Benzer bir çalışma yapan Selahaddin Alpay, *Fütûhât-ı Mekkiyye* adlı çalışmasını 1971 yılında İstanbul'da neşretmiştir. Bu çalışmaları Mahmut Sadettin Bilginer'in *Ahadiyyet Risalesi ve Fütûhât-ı Mekkiyye'den Seçilmiş Tasavvufa Dair Bölümler* adlı eseri izlemiştir. 1983'te İstanbul'da yayımlanan eser, *Fütûhât* tercümeleri literatüründeki yerini almıştır. *Fütûhât'*ın çeşitli bölümlerini tercümeleriyle tanınan bir diğer isim Mahmut Kanık'tır. Kanık'ın *Fütûhât'*ın çeşitli bablarının tercümelerinden oluşan birkaç eseri bulunmaktadır. *İlâhi Aşk* adlı eseri 1988 ve 1992 yıllarında, *Marifet ve Hikmet* 1995'te, *Harflerin İlmi* 2000'de İstanbul'da neşredilmiştir.[23]

*Fütûhât'*ın son babı olan beş yüz altmışıncı bab bir hâtime niteliğinde olup İbn Arabî'nin vasiyetlerini ihtiva etmektedir. Dilimizde oldukça rağbet gören e*l-Vesâyâ*

---

[21] Tahkikli olarak yapılan çalışmanın neşri Mısır'da ilginç tartışmalara neden olmuştur. Bilgi için bkz. Kılıç, "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*"*, XIII, 254.

[22] Bkz. Keklik, Nihat, İbnü'l-Arabi'nin Eserleri ve Kaynakları İçin Misdak Olarak el-Fütûhat el-Mekkiyye, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990.

[23] Mahmut Kanık'ın tercümeleriyle ilgili çeşitli eleştiriler de bulunmaktadır. Bkz. Avcı, *İbn Arabî'nin Hadis Anlayışı,* s. 14.

babının ilk tercümelerinden biri Maltepe Hastane Müdürü Kaymakam Osman Bey'in *Vesâyâ-i Enbiyâ ve Evliyâ ve Nesâyih-i Ulemâ ve Hukemâ* adıyla 1287/1867 yılında İstanbul'da yayımlanan çalışmasıdır. Mahmut Kanık da beş yüz altmışıncı babı kısmen Türkçe'ye aktarmıştır. Naim Erdoğan *Fütûhât-ı Mekkiyye'den Altın Sayfalar* adıyla İstanbul'da neşredilen[24] çalışmasıyla İbn Arabî'nin *el-Vesâyâ* babını dilimize aktaranlar arasındaki yerini almıştır. İstanbul'da yayımlanan fakat baskı tarihi belli olmayan bir başka çalışma Ahmet Faik Aslantürkoğlu'na ait olup *Muhyiddin-i İbn-i Arabi ve Fütûhât-ı Mekkiyye'den Tavsiyeler* ismini taşımaktadır. İbn Arabî'nin tavsiyelerini tercüme edenlerden bir diğer isim Abdullah Taha Feraizoğlu'dur. Feraizoğlunun *Kitabü'l-Vasaya Futühat Deryasından Vasiyetler* adıyla neşrettiği çalışması İstanbul 1999 yılına kayıtlıdır. Bu tercümelerin sonuncusu olarak *Fütûhât-ı Mekkiyye'den Öğütler Pınarı* adıyla İstabul'da 2005 yılında yayımlanan Adem Ergül'ün çevirisini zikredebiliriz.

*Fütûhât'*ın tamamını tercüme etmeyi hedefleyen çalışma ise Ekrem Demirli'ye aittir. Litera yayıncılık tarafından İstanbul'da 2006 yılında neşredilmeye başlanan çalışma şu ana kadar onbirinci cilde ulaşmıştır.[25]

Tercümeye Mısır'da neşredilen iki baskıyla[26] birlikte Osman Yahya'nın tahkikini yaptığı metin esas alınmıştır. Tercümede akıcı bir üslub kullanıldığını söyleyebileceğimiz çalışmanın tamamlanması gereken yönlerine gelince: Âyetlerin yerlerinin gösterilmemesi ve hadislerin tahricinin yapılmamış olması, çalışmayla ilgili göze çarpan ilk eksiklerdir. *Fütûhât* gibi -mükerrerler dahil- binlerce hadis bulunduran bir kitapta tahriç yapılmamış olması kanaatimizce tercümeyle ilgili telafi edilmesi gereken en önemli husustur.[27]

---

[24] Eserin neşir tarihi bulunmamaktadır.

[25] İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye,* (çev. Ekrem Demirli), Litera Yayıncılık, I-XI, İstanbul, 2006.

[26] Tercümeye esas alınan *Fütûhât*'ların baskı tarihleri verilmemiştir.

[27] *Fütûhât'*taki hadislerin tahricinin tahkikli nüshadan da istifade edilerek yapılması ve son cilt olarak yayımlanmasının isabetli olacağı kanaatindeyiz.

Çalışmamızda *Fütûhât*'ın iki farklı baskısı esas alınmıştır. İlki Osman Yahya neşri[28], diğeri ise 4 ciltlik ve tahkiksiz Kâhire 1329/1911 baskısından tıpkı basım olarak yayımlanan olan Dâru Sâdır baskısı.[29]

2. İbn Arabî'nin Diğer Eserleri

Araştırmamızın temel kaynağı İbn Arabî'nin *Fütûhât*-ı olmasına rağmen yeri geldikçe *Fusûs* başta olmak üzere diğer eserlerine de başvurulmuştur. İbn Arabî'nin müracaat ettiğimiz diğer eserleri şunlardır:

Fusûsü'l-hikem ve't-ta'likâtü aleyh, (haz. Ebü'l-A'la Afifî), Dârü'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut, 1980/1400.

el-Fenâ fî'l-müşâhede ve'l-yakîn, (haz. Abdurrahman Hasan Mahmûd), Dârü'l-Fikr, Kahire, 1996/1416.

et-Tecelliyâtü'l-İlâhiyye, (thk. Osman Yahya), Tahran, 1988.

et-Tenezzülâtü'l-leyliyye fi'l-ahkâmi'l-İlâhiyye, (Takdim ve Ta'lik Abdurrahman Hasan Mahmud), Âlemül-Fikr, bsy. ts.

el-İcâze (Istılâhâtu'ş-Şeyh Muhyiddin b. Arabî İçinde), (nşr. Bessam Abdülvehhab el-Câbî), Dârü'l-İmam Müslim, Beyrut 1990.

el-Vesâyâ, Dârûl-Cîl, Beyrut, 1988/1408.

Kitâbu'l-ma'rife, (thk. Sa'îd Abdulfettah), Paris/Beyrut, 1993.

Muhâdaratu'l-ebrâr ve müsâmeretü'l-ahyâr fi'l-edebiyyâti ve'n-nevâdiri ve'l-ahbâr, Dâru'l-Yakazati'l-Arabiyye, I-II, Beyrut, 1968/1388 baskısı ve aynı eserin Dâru Sâdır, I-II, Beyrut, ts. baskısı.

---

[28] İbn Arabî, *Fütûhât,* (thk. O. Yahyâ), I-X1V, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, el-Mektebetü'l-Arabiyye, Mısır, 1985.

[29] İbn Arabî, *el-Fütûhâtu'l-Mekkiyye*, Dâru Sâdır, I-IV, Beyrut, ts.

er-Risâletü'l-vücûdiyye fî ma'nâ kavlihî sallallâhu aleyhi ve sellem men arafe nefseh fekad arafe Rabbeh, Mektebetü'l-Kâhire, Mısır, ts.

Kitâbu hatmi'l-velâye 'Ankâu muğrib fî marifeti hatmi'l-evliyâi ve şemsi'l-mağrib, (thk. Kâsım Muhammed Abbas), Dâru'l-Medâ, Beyrut, 2004.

Mişkâtu'l-envâr, Nurlar Hazinesi, (trc. Mehmet Demirci), İz Yayıncılık, İstanbul, 1990.

el-Hayâlu âlemi'l-berzah ve'l-misâl; er-Ru'yâ ve'l-mübeşşirât, (haz. Mahmûd Mahmûd el-Ğurâb), Matbaatu Nadr, bsy. 1993/1414.

Zehâirü'l-a'lâk şerhu tercümâni'l-eşvâk, (thk. Halil Umran Mansur), Dârü'l-Kitabi'l-Lübnânî, Beyrut, 2000/1420.

Kitâbu hilyeti'l-ebdâl (Resâilu İbn Arabî içinde), Dâru Sâdır, Beyrut, 1997.[30]

Kitâbu'l-a'lâm.

Kitâbu'l-celâle (Kelimetullah, Resâilu İbn Arabî içinde).

Kitâbu'l-fenâ fi'l-müşâhede.

Kitâbu'l-celâl ve'l-kemâl.

Kitâbu'l-elif (Kitâbu'l-ehadiyye, Resâilu İbn Arabî içinde).

Kitâbu eyyâmi'ş-şe'n.

Kitâbu'l-kurbe.

Kitâbu'l-a'lâm bi işâreti ehli ilhâm.

Kitâbu'l-mîm ve'l-vâv ve'n-nûn.

[30] Bundan sonra zikredeceğimiz eserler İbn Arabî'nin Risâleleri arasında yer aldığı için eserin basım yeri ve yılı ile ilgili bilgiler tekrar edilmeyecektir.

Risâletü'l-kasemi'l-ilâhî.

Kitâbu'l-yâ.

Kitâbu'l-ezel.

Risâletü'l-envâr.

Kitâbu'l-isrâ ilâ makâmi'l-esrâ.

Risâle fî suâli İsmâil b. Sevdekîn.

Risâle ile'l-İmâm er-Râzî[31].

Risâle mâ lâ yuavvelu 'aleyhâ.

Kitâbu'ş-şâhid.

Kitâbu't-terâcim.

Kitâbu'l-menzili'l-kutb.

Risâletü'l-intisâr.

Kitâbu'l-kütüb.

Kitâbu'l-mesâil.

Kitâbu't-tecelliyyât.

Kitâbu'l-isfâr an netâici'l-esfâr.

Kitâbu'l-vesâyâ.

Kitâbu nakşi'l-Fusûs.

---

[31] Bu eser, İbn Arabî'nin meşhur müfessir Fahreddin er-Râzî'ye yazdığı mektubu içermektedir.

el-Vasiyye[32].

B. HADİSLE İLGİLİ KAYNAKLAR

Çalıştığımız konunun hadis ve tasavvuf ilim dallarıyla ilgili olması nedeniyle bu iki alanla ilgili literatüre öncelikle başvurulmuştur. Hadis bilim dalının dirâyetü'l-hadis denilen usûlle ilgili kısmı için mürâcâatta bulunduğumuz eserler şunlardır:

Hâkim en-Neysâbûrî'nin (405/1014) *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*'i, Hâtib el-Bağdâdî'nin (463/1071) *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*'si, Kâdı İyâz'ın (544/1149) *el-'İlma'ı*, İbnu's-Salâh'ın (643/1245) '*Ulûmu'l-hadîs*'i (*Mukaddime*), İbn Kesîr'in (774/1373) *İhtisâru 'ulûmu'l-hadis'*i, Ahmed Muhammed Şâkir'in (1377/1957) *el-Bâisu'l-hasîs'*i, İbn Hacer'in (852/1448) *Nuhbetü'l-fiker'*i, Suyûtî'nin (911/1505) *Tedrîbü'r-râvî'*si, Kâsimî'nin (1332/1914) *Kavâidü't-tahdîs'*i, Babanzade Ahmed Naim'in (1934) *Tecrid Mukaddimesi,* Subhi Salih'in (1407/1986) *Ulûmu'l-hadîs ve mustalahuhu'*sı, Nureddin Itr'ın *Menhecü'n-nakd'*ı, İsmail Lütfi Çakan'ın *Hadis Usûlü,* Ali Osman Koçkuzu'nun *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi,* Abdullah Aydınlı'nın *Hadiste Tesbit Yöntemi*.

Rivâyetü'l-hadis ilmi ile ilgili ise aşağıdaki eserlerden istifade edilmiştir:

Hemmam b. Münebbih'in (131/749) *es-Sahîfe'*si, Abdurrezzak b. Hemmâm'ın (211/826) *el-Musannef*'i, İmam Mâlik'in (179/795) *Muvatta'ı* (*Muvatta'ı*n İmam Muhammed b. Hasen rivâyeti de kullanılmış ve parantez içinde buna işaret edilmiştir), Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin (204/819) *Müsned'*i, Ahmed b. Hanbel'in (241/855) *Müsned'*i[33], Buhârî (256/870), Müslim (261/874), İbn Huzeyme (311/923) (ayrıca İbn

[32] İbn Arabî'nin *el-Vesâyâ, kitâbu'l-vesâyâ ve el-vasiyye* adlı kitapları farklı eserlerdir. Birbirlerinin aynısı değildir. Bilgi için bkz. Osman Yahya, *Müellefâtu İbn Arabî*, s. 626-627.

[33] Dipnotta "Ahmed" kısaltmasıyla gösterilen *Müsned*'in iki ayrı baskısı kullanılmıştır. Birincisi, Şu'ayb el-Arnaut'un ta'likini yaptığı, diğeri ise Ahmed Muhammed Şâkir ve Hamza Ahmed ez-Zeyn'in birlikte hazırladıkları çalışma.

Huzeyme'nin *Kitâbu't-Tevhid*'i) ve İbn Hibban'ın (354/965) *Sahih'*leri, Ebû Dâvûd (275/888), Tirmizî (279/892), Nesâî (303/915) (ayrıca *es-Sünenü'l-kübrâ'*sı), İbn Mâce (273/886), Dârimî (255/868), Dârekutnî (385/995) ve Beyhakî'nin (458/1066) *Sünen'*leri, Beğavî'nin (516/1122) *Şerhu's-Sünne,* Ebû Ya'lâ (307/919), Humeydî (219/814), Bezzâr (292/905), Abd b. Humeyd'in (249/863) *Müsned'*leri, Taberânî'nin (360/971) *Mu'cem'*leri *(el-Kebîr, el-Evsat* ve *es-Sağîr*), Hâkim'in (405/1014) *Müstedrek*'i, Nevevî'nin (676/1277) *Şerhu'n-Nevevi ala sahihi Müslim'*i, İbn Hacer'in (852/1448) *Fethu'l-Bârî'*si, Aynî'nin (855/1451) *Umdetü'l-kârî'*si, es-Suyûtî'nin (911/1505) *Cem'ul-cevâmî' ve el-Kavlü'l-müsedded fi'z-zebbi ani'l-Müsnedi li'l-imâm Ahmed'*i, Abdurrauf el-Münâvî'nin (1031/1622) *Feyzu'l-Kadîr şerhu'l-Câmi'is-Sağîr'*i tezin rivâyetlerle ilgili olan daha ziyade ikinci bölümünde kullanılan kaynaklar kısmında zikredilebilir.

Ricâl ve tabakâtla ilgili olarak gözden geçirdiğimiz eserler:

İbn Sa'd'ın (230/844) *et-Tabâkâtu'l-kübrâ'*sı, Zehebî'nin (748/1374) *Siyeru a'lami'n-nübela*, *Tezkiratu'l-huffâz* ve *Mîzânu'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl'*i, İbn Hacer'in (852/1449) *el-İsâbe* ve *Lisân'*ı mütâlaa ettiğimiz eserler arasında sayılabilir.

Zayıf, mevzû veya meşhûr hadisler konusunda ise:

İbnü'l-Cevzî'nin (597/1201) *el-Mevdûât'*ı, İbn Kayyım el-Cevziyye'nin (751/1350) *el-Menâru'l-münîf'*i, es-Sehâvî'nin (902/1496) *el-Mekâsidu'l-hasene*'si, es-Suyûtî'nin (911/1505) *el-Leâlî'l-masnû'a fî'l-ehâdîsi'l-mevzû'a'*sı ve *ed-Dureru'l-muntesira fi'l-ehâdîsi'l-müştehira*'sı, İbn Arrak'ın (963/1556) *Tenzihü'ş-şeria'*sı, Ali el-Kârî'nin (1014/1605) *el-Masnu'* ve *el-Esrâru'l-merfû'a'*sı, Aclûnî'nin (1162/1749) *Keşfu'l-hafâ'*sı, Şevkânî'nin (1250/1834) *el-Fevâidü'l-mecmû'a'*sı, Nâsiruddin Elbânî'nin, *Silsiletü'd-daîfe, Za'îf fü sünen-i İbn-i Mâce, Za'îfü süneni'n-Nesâî* ve *Za'îfü't-Terğîb ve't-terhîb'*inden istifade edilmiştir.

Sadece "Ahmed" dendiğinde el-Arnaut'un ta'liki kastedilmekte, Ahmed Muhammed Şâkir ve Hamza Ahmed ez-Zeyn'in hazırladıkları *Müsned* için ise buna açıkça işaret edilmektedir.

Hadis lügati ve hadislerde görülen ihtilaflar için:

İbnü'l-Esîr el-Cezerî'nin (606/1209) *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser,* Abdullah Aydınlı'nın *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İbn Kuteybe'nin (276/889) *Te'vili Muhtelifi'l-Hadîs* ve İsmail Lütfi Çakan'ın *Hadîslerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları* adlı eserlerine bakılmıştır.

C. TASAVVUFLA İLGİLİ KAYNAKLAR

Araştırmamızda yararlandığımız tasavvufî eserleri şöyle sıralayabiliriz:

Hâris Muhâsibî'nin (243/857) *er-Ri'âye*'si, Ebû Nasr es-Serrâc'ın (378/988) *el-Luma'*ı, Kelâbâzî'nin (380/990) *et-Tearruf*'u, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (386/996) *Kûtu'l-kulûb*'u, Hucvurî'nin (465/1072) *Keşfu'l-mahcûb*'u, Abdulkerim el-Kuşeyrî'nin (465/1072) *er-Risâle*'si ve Gazâlî'nin (505/1111) *İhyâu ulûmi'd-dîn*'i gibi eserlerden istifade edilmiştir. Ayrıca Suâd el-Hakîm'in *el-Mu'cemü's-sûfî,* aynı eserin Ekrem Demirli tarafından tercüme edilen *İbnü'l-Arabi Sözlüğü*, el-Kâşânî'nin (730/1330) *Istılâhâtu's-sûfiyye*, Seyyid Mustafa Rasim Efendi'nin *Istılahat-ı İnsan-ı Kamil,* Ethem Cebecioğlu'nun *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Süleyman Uludağ'ın *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* gibi tasavvufî lügatlerden istifade edilmiştir.

D. KONUYLA İLGİLİ KAYNAKLAR

Günümüzde ilâhiyat alanında doğrudan İbn Arabî'nin hadisçiliği ile ilgili yapılmış iki çalışma tesbit ettik. Bunların her ikisi de akademik çalışmadır. Bu araştırmaların ilki Ali Vasfi Kurt tarafından yapılmış olup *Endülüs'de Hadis ve İbn Arabî* adıyla yayımlanmıştır.[34] Kurt, tam ismi *Mağrib ve Endülüs'te Hadis İlminin Gelişim Safhaları ve Muhyiddîn İbnu'l-Arabî'nin Hadis Kültürü* olan doktora çalışmasının ağırlıklı kısmı Mağrib ve Endülüs'te hadis ilminin gelişim safhalarının serüvenini konu edinmektedir. Bu yönüyle araştırmanın ilgili kısımları daha ziyade hadis tarihi, hadis edebiyatı ve rical tabakâtı ile ilgilidir. Çalışmanın İbn Arabî'yle ilgili

[34] Kurt, Ali Vasfi, *Endülüs'te Hadis ve İbn Arabî*, İnsan Yay., İstanbul, 1998.

olan son kısmında ise İbn Arabî'nin hadis kültürü, hadis yorumlama tarzı ve İbn Arabî'nin düşüncesinde hadis ilmi ile ilgili çeşitli konular yer almaktadır.

Diğer çalışma ise Seyit Avcı tarafından kaleme alınmış olup *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye'de İbn Arabî'nin Hadis Anlayışı* adıyla yayınlanmıştır.[35] Avcı, çalışmasında İbn Arabî'nin hadis ve sünnet anlayışını incelemiş, İbn Arabî'nin hadis tesbit yöntemi hakkında önemli bilgiler aktarmış; aynı zamanda İbn Arabî'nin hadisçilerin kullandığı metotlardan farklı olarak keşf ve rüyayı kullandığı sonucuna ulaşmıştır.

Yukarıdaki her iki çalışma İbn Arabî'nin hadisçiliği ile ilgili olmakla beraber, 0nun hadis tesbitinde kullandığı yöntemlerin tamamını ihtiva etmemektedir. Keza söz konusu araştırmalar doğrudan İbn Arabî'nin hadisçilerin metodu dışında kullandığı özel rivâyet yöntemlerini tesbit etmeyi hedeflememişlerdir. Adı geçen çalışmalarda İbn Arabî'nin kullandığı özel yöntemlerden sadece keşf ve rüya yoluyla hadis rivâyetine temas edilmiştir.

Yine de bu iki yöntem, Ali Vasfi Kurt'un çalışmasında daha genel bir şekilde incelenmiştir. Seyit Avcı ise İbn Arabî'nin keşf ve rüya yoluyla naklettiği rivâyetleri sıralayarak onların tahricini ve değerlendirmesini yapmıştır.

Yaptığımız çalışmanın özellikle Seyit Avcı'nın araştırmasından ayrı kılan taraf, öncelikle konuya yaklaşımdaki metodik farklılıktır. Avcı, İbn Arabî'nin hadis anlayışını genel olarak ele alıp *Fütûhât*'ı bu açıdan incelemiş ve İbn Arabî'nin hadis tesbitinde muhaddislerden farklı olarak keşf ve rüyayı kullandığı sonucuna ulaşmıştır.

Araştırmamızda ise İbn Arabî'nin kullandığı özel rivâyet yöntemleri içinde keşf ve rüya haricinde müşâhede, vâkı'â, cinden rivâyet ve tecrübenin de bulunduğunu tespit etmiş bulunmaktayız. Yine çalışmamızda diger iki çalışmadan farklı olarak *Fütûhât*'ı hadis ilmi açısından da ele aldık.

---

[35] Avcı, Seyit, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye'de İbn Arabî'nin Hadis Anlayışı*, Ensar Yay., Konya, 2005.

IV. İBN ARABÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

İslâm düşünce tarihinin önemli şahsiyetlerinden biri olan, hakkında lehte ve aleyhte pek çok şey söylenmiş bulunan İbn Arabî'nin hayatı ve eserleri hakkında, bizzat kendi ağzından bilgi edinmek mümkündür. O, *Fütûhât, Rûhu'l-kuds* ve *Muhâdarâtu'l-ebrâr* gibi eserlerinde kendisi ve çevresi hakkında çeşitli bilgiler aktarmıştır. Bu bilgiler sistematik ve otobiyografi şeklinde olmasa da müellifin bizzat kaleminden çıkmış olması nedeniyle önem ifade etmektedir. İbn Arabî, ayrıca *el-Fihrist* ve *el-İcâze'*de icazet aldığı hocaların ve telif ettiği eserlerin bir kısmını sıralamıştır.[36]

İbn Arabî'nin hayatı, eserleri veya fikirleri hakkında, doğulu ve batılı araştırmacılar tarafından oluşturulmuş çok geniş bir literatür bulunmaktadır. Sadece on dokuzuncu yüzyılın sonlarından günümüze kadar oluşan literatüre genel itibariyle baktığımızda bile bu yoğunluk açıkça görülür. İspanyalı oryantalist Miguel Asin Palasios, T. H. Weir, M. Horten, N. S. Nyberg, R. A. Nicholson, Agustin Regnier, Carl Brockelmann, E. J. Jurji, T. Burckhardt, R. Maridort, M. Valsan, Margereth Simith, A. J. Arbery, A.S. Fulton, G. Wajda, Henri Gorbin, A. Jeffrey, H. Deladriere, Toshiko İzutsu, Claude Addas, William Chittick, Bursalı M. Tahir, İsmail Fenni Ertuğrul, M. Ali Aynî, Ebu'l-A'lâ el-Afîfî, Mahmûd Mahmûd el-Ğurâb, M. Ziyâuddîn, Hilmi Ziya Ülken, Osman Leybâ, Mir Vâliuddin, Saffet Yetkin, M. İhsânullah Hân, Abdurrahmân Bedevî, Korkis Avvâd, Ahmet Ateş, Seyyid Hüseyn Nasr, Osmân Yahyâ, Nihat Keklik, Süleyman Uludağ, Mustafa Tahralı, Mahmut Erol Kılıç ve Ekrem Demirli gibi isimler ilk göze çarpanlardır.[37]

---

[36] İbn Arabî, *el-İcâze*, s. 23-39.

[37] İbn Arabî ile ilgili yapılmış çalışmalar hakkında geniş bilgi için bkz. Keklik, Nihat, *İbnü'l-Arabi'nin Eserleri ve Kaynakları İçin Misdak Olarak el-Fütûhat el-Mekkiyye,* Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990, s. XII-XXIV. Ayrıca İbn Arabî ile ilgili oluşturulmuş başka bir literatür için bkz. Avcı, *İbn Arabî'nin Hadis Anlayışı,* s. 1-9.

Yukarıda zikredilen çalışmalardan istifade edilerek İbn Arabî'nin hayatı ve eserleriyle ilgili anahatlarıyla bilgi verilecektir.

A. HAYATI

Tam ismi Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-'Arabî el-Hâtemî et-Tâî el-Endelüsî olan İbn Arabî[38], 17 Ramazan 560 (27 Temmuz 1165) tarihinde Endülüs'ün Mürsiye (Murcia) şehrinde dünyaya gelmiştir.[39] Soyu, Arap boylarından Benî Tay kabilesine dayanmaktadır.[40] Babası Ali b. Muhammed, Abbasî Halifesi Müstencid-Billâh'ın kumandanı ve bölge valisi Muhammed b. Sa'd İbn Merdenîş'in saygı duyduğu ve hürmet ettiği bir kişiydi. Babasının ayrıca filozof İbn Rüşd'le de yakın dostlukları bulunmaktaydı.[41]

İbn Arabî, babasının çok Kur'ân okuyan, fıkıh ve hadis ilmiyle uğraşan takva sahibi bir zat olduğunu belirtmektedir.[42] Nûr isimli annesinin ise ensâr soyundan geldiğini, Fâtıma bintü'l-Müsennâ[43] adlı bir kadın velînin sohbetlerine katıldığını

---

[38] Mâliki kadısı ve kelâm âlimi Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'den ayırt edilebilmesi için kendisine İbn Arabî denilmiş, tezimizde de bu kullanım esas alınmıştır.

[39] el-Bağdâdî, Ebü'l-Hasan Ali b. İbrahim el-Kârî el-Bağdâdî *(ed-Dürrü's-semin fi menâkıbi Şeyh Muhyiddin)*, *Muhyiddin İbni'l-Arabi'nin Menkıbeleri,* (trc. M. Rami Ayas, Abdülkadir Şener), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1972, s. 20; Palacios, Miguel Asin, *İbn Arabî hayâtuhu ve mezhebuhu*, (trc. Abdurrahman Bedevi), Mektebetü'l-Enclo'l-Mısriyye, Kahire, 1965. s 5; Chittick, William C. *Ibn Arabi Heir To The Prophets,* Oneworld Publications, Oxford, 2005, s. 4; a.mlf. *The sûfi path of knowledge ibn al-Arabi's metaphysics of imagintion*, State University of New York Press, Albany, 1989, s. IX; Claude Addas, *Quest for the red sulphur: the life of Ibn Arabi*, (trc. Peter Kingsley), The Islamic Texts Society, Cambridge,1993, s. 17 vd.; Kılıç, Mahmut Erol, "İbnü'l-Arabî", *DİA*, XX, 493.

[40] Addas, Claude, *Kibrit-i Ahmer'in Peşinde*, (trc. Atila Ataman), Gelenek Yay., İstanbul, 2004. s. 36.

[41] Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl,* (thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Dâru'l-fikr, I-IV, Beyrut, ts, III, 659-660 (7984); a.mlf. *Siyeru a'lami'n-nübela,* (nşr. Şu'ayb el-Arnaut), Beyrut, 1985, XXIII, 48; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânu'l-mîzân*, Müessesetü'l-A'lemî, (thk. Dâiretü'l-Ma'rifi'n-Nizâmiyye), I-VII, 3. bs. Beyrut, 1986/1406, V, 311 (1038).

[42] Ateş, Ahmet, "İbnü'l-Arabî", *İA,* İstanbul, 1984, VIII, 533-534; Cebecioğlu, Ethem, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Hayatı ve Eserleri", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı I), Ocak-Haziran 2008, S. 21, s. 9; Addas, Claude, *Quest for the red sulphur,* s. 18 vd.

[43] İbn Arabî'nin annesinin 'Fâtıma bintü'l-Müsennâ' olduğuna dair bir nakil varsa da (Bkz. Avcı, *İbn Arabî'nin Hadis Anlayışı,* s. 10) isabetli değildir. Krş. için bkz. Addas, *Kibrit-i Ahmer'in Peşinde*, s. 41; Küçük, Hülya, "Anne Nûr el-Ensâriyye'den Âlime-i Hicaz Fahru'n-Nisâ Bint Rüstem'e: Muhyiddîn İbn Arabî'nin Çevresindeki Hanımlar", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı II),* Ocak-Haziran 2008, S. 23, 193-219.

belirtmektedir. Amcası Abdullah b. Muhammed ve dayıları Ebû Müslim el-Havlânî ile Yahya b. Yâgân da devrin önemli sûfî ve siyasî şahsiyetleri arasında yer almaktadır.[44]

İbn Arabî, sekiz yaşındayken ailesiyle birlikte Mürsiye'den ayrılarak İşbiliye'ye (Sevilla) geldi.[45] Kur'ân eğitimini ilk olarak komşuları ve sûfilerden olan Ebû Abdullah el-Hayyât isimli bir kişiden aldı. Ayrıca kıraat, fıkıh, tefsir, hadis vb. ilimleri tahsil etti.[46] Ancak gençlik çağında Hz. Peygamber'le yaptığını söylediği manevî bir görüşmede "*Bana sımsıkı tutun, kurtulursun"* şeklindeki emrini, hadislerin zâhiren de tahsil edilmesi manasında anladığından, uzun süre hadis ilmiyle meşgul oldu. İbn Arabî, etrafındaki ilim adamlarının kendisini, o dönemde hayli revaçta olan rey kitaplarını okumaya teşvik ettiğini, ancak almış olduğu manevî işaretten dolayı bu teşviklerin sonuçsuz kaldığını belirtmektedir.[47] İbn Arabî ayrıca Halef b. Beşkuvâl (598/1201)[48], İbn Ebi's-Sayf el-Yemenî (609/1212) ve Zâhir b. Rüstem (609/1212)[49] gibi muhaddislerden hadis tahsil etmiştir. Yûnus b. Yahyâ el-Hâşimî'den[50] ve Ebû Ğâlib el-İsbahânî'den (610/1213) Buhârî'nin *Sahîh*'ini, İbnu'l-Harestânî'den (614/1217) Müslim'in *Sahîh*'ini[51], Ebu'l-Ferec el-Hâşimî'den (619/1222) Ebû Dâvûd'un *Sünen*'ini icazetle ve Abdurrahman b. Abdullah es-Süheylî'den (581/1185) bazı hadis kitaplarının yanında İbn Hişâm'ın (213/828) *es-Sîre* şerhi olan *er-Ravdu'l-ünüf*'ü[52] okudu.[53]

---

[44] Palacios, Miguel Asin, *İbn Arabî hayâtuhu ve mezhebuhu*, s. 6 vd.; Addas, Claude, *Kibrit-i Ahmer'in Peşinde*, s. 39 vd.

[45] Chittick, Ibn Arabi Heir To The Prophets, s. 4; Addas, Kibrit-i Ahmer'in Peşinde, s. 43.

[46] Addas, Claude, *Kibrit-i Ahmer'in Peşinde*, s. 42 vd.

[47] İbn Arabî, *el-Hayalu alemi'l-berzah ve'l-misal; er-Ru'yâ ve'l-mübeşşirât*, (haz. Mahmûd Mahmûd el-Ğurâb), Matbaatu Nadr, bsy. 1993/1414, s. 20 vd.; Kılıç, Mahmut Erol, *Muyyiddîn İbnu'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, MÜSBE.), İstanbul, 1995, s. 12.

[48] İbn Arabî, *el-İcâze,* s. 27; İbn Hacer, *Lisân,* V, 313 (1038).

[49] İbn Arabî, *el-İcâze,* s. 25.

[50] İbn Arabî, *el-İcâze,* s. 25; İbn Hacer, *Lisân,* V, 313 (1038).

[51] İbn Arabî, *el-İcâze,* s. 25; Bkz. Kurt, Ali Vasfi, *a.g.e.* s. 365.

[52] Birçok baskısı bulunan eser için bkz. Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed Süheylî (581/1185), *er-Ravdü'l-ünüf fî şerhi's-Sireti'n-nebeviyye li-İbn Hişam*, (haz. Abdurrahman el-Vekil), Dârü'n-Nasr, Kahire, 1967/1387.

[53] İbn Arabî, *el-İcâze,* s. 231; Kılıç, *a.g.m.* 494; Kurt, *a.g.e.* s. 363.

On sekiz yaşlarındayken Ebû Bekir el-Lahmî'den (585/1189) kıraat-i seb'a, aşera ve takrib okudu.[54] Kadı İbn Zerkûn'un derslerine uzun bir süre devam edip ondan icazet aldı.[55]

Zâhiri ilimlerde uzun süre eğitim aldıktan sonra manevî ilimlerde derinleşmek üzere halvet ve murakabeye ağırlık veren İbn Arabî, *Fütûhât* ve diğer eserlerinde yeri geldikçe, kendilerinden istifade ettiği üstadlarının manevi hallerinden ve hikmetli sözlerinden bahseder.[56]

Gençliğinde valilere katiplik yapmak gibi bazı devlet görevlerinde bulunan İbn Arabî, Endülüs ve Kuzey Afrika'nın birçok şehrini dolaşmış ve 590/1194 yılına kadar İşbiliye'de ikamet etmiştir. İbn Arabî, bu seyahatleri sırasında *Fütûhât-ı Mekkiyye*'yi kendisine ithaf edeceği Abdullaziz el-Mehdevî (621/1224) ile Tunus'ta, kendisine yaklaşık yirmi üç yıl arkadaşlık edecek olan Abdullah b. Bedr el-Habeşî'yle de Fas'ta karşılaşmış, 591/1195 yılında geldiği Fas'ta dört yıl kadar kalmıştır. İbn Arabî, 595/1199 yılında Kurtuba'da İbn Rüşd'ün cenaze namazında hazır bulundu. 596/1200 yılında Merakeş'te iken aldığını söylediği manevî bir işaretle doğuya doğru yola çıkan İbn Arabî, hac vazîfesini yerine getirdikten sonra Bicâye şehrinde ikamet eden Şeyh Ebû Medyen el-Mağribî (594/1198) ile görüşmek üzere tekrar Kuzey Afrika'ya döndü. Ancak Ebû Medyen 594/1198 yılında vefat etmiş olduğundan bu görüşme gerçekleşmedi. Bununla birlikte İbn Arabî Şeyh Ebû Medyen'den ruhaniyet yoluyla hayatı boyunca istifade ettiğini belirtmiştir. 597/1201 yılında Tunus'tan yola çıkarak önce Mısır'a, oradan Kudüs'e geçti. İbn Arabî bu ayrılışından sonra bir daha memleketine dönmedi. 598/1201 yılında ikinci kez hac yapmak üzere Mekke'ye doğru yola çıkan İbn Arabî, yol güzergahındaki Hz. İbrahim'in kabrinin bulunduğu Halil kasabasını ziyaret eder. Bu ziyaret esnasında İbrahim Câmii imamı Zâhir el-

---

[54] İbn Arabî, *el-İcâze,* s. 23; Mahmûd Mahmûd el-Ğurâb, *eş-Şeyhü'l-ekber Muhyiddin İbü'l-Arabi tercemetu hayatihi min kelamihi*, Matbaatu Nadr, Dımaşk, 1991/1411, s. 28.

[55] İbn Arabî, *el-İcâze,* s. 24; İbn Hacer, *Lisân,* V, 313 (1038).

[56] İbn Arabî'nin kendilerinden istifade ettiği şeyhleri ve onlarla ilgili bilgiler *Birinci Bölümde Tasavvufî Kaynaklar* başlığı altında verilecektir.

İsfehânî'den Hakîm et-Tirmizî'nin (295/908) eserlerini okur. 598/1202 yılında Mekke'ye ulaşan[57] İbn Arabî, Mekke'de bulunduğu sürece ilim ve ibadetle uğraştı. Ders halkalarına devam ederek oradaki ilim ve maneviyat adamlarından istifade etti. Yirmi üç yılda tamamlanacak olan *Fütûhât*-ı Mekkiyye'yi burada yazmaya başladı. İbn Arabî, *Fütûhât'*ın Kabe'yi tavaf esnasında ve murakabe için Harem-i Şerif'te bulunduğu sırada, Allah'ın kendisine ilham ettiği bilgilerden oluştuğunu ve Rabbânî ilkâ ile yazıldığını söyler.[58]

İbn Arabî, Mekke'de iki yılı aşkın bir süre kaldıktan sonra 601/1204 yılında Bağdat'a geçer. Ardından Musul'a geçen İbn Arabî, Musul'da bir yıl kaldıktan sonra hac vazifesi esnasında tanıştığı Mecdüddîn İshâk'ın davetine icabet etmek üzere Anadolu'ya gelir.[59] Urfa, Diyarbakır, Sivas üzerinden Malatya'ya, daha sonra Konya'ya intikal eder. Konya'da bulunduğu sırada Selçuklu sultanı I. Alaaddin Keyhüsrev ile de görüşür. Halep üzerinden Mekke'ye gidip Bağdat güzergahından tekrar Konya'ya döner. Halep ve Sivas seyahatlerinden sonra Malatya'ya yerleşir (615/1218). Malatya'dan sonra Dimaşk'a gider ve vefatına kadar burada kalır. [60]

İbn Arabî'nin uzun yıllar boyunca Anadolu'da bulunması, tanınmasında ve eserleri yoluyla düşüncelerinin yaygınlık kazanmasında etkili olmuştur.[61] Muhyiddîn İbn Arabî, gerek hayatında gerekse ölümünden sonra büyük bir teveccühe mazhar olmuştur. Zaman zaman aleyhinde hararetli tartışmalar yapılsa da Osmanlı ilim dünyasında ve Anadolu coğrafyasında genellikle büyük bir kabul görmüştür.[62]

---

[57] Chittick, Ibn Arabi Heir To The Prophets, s. 5.

[58] İbn Arabî'nin *Fütûhât'*ın telifini anlatan ve onun diğer eserlerden ayrıcalıklı olduğunu belirten ifadeleri için bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. I, 265, 346, *Fütûhât,* II, 119-120, 432, III, 456.

[59] Chittick, Ibn Arabi Heir To The Prophets, s. 5.

[60] Bkz. Zehebî, *Mîzân,* III, 659-660 (7984); a.mlf. *Siyer,* XXIII, 48; İbn Hacer, *Lisân,* V, 311 (1038); İbnü'l-İmad, *Şezeratü'z-zeheb,* V, 202; Kılıç, *a.g.m.* 513-515.

[61] İbn Arabî'nin Anadolu'da bıraktığı tesirlerle ilgili olarak bkz. Kılıç, "İbnü'l-Arabî", XX, 513 vd..

[62] İbn Arabî'ye yöneltilen çeşitli eleştiriler için bkz. Kılıç, "İbnü'l-Arabî", XX, 512 vd.

Sevenleri, İbn Arabî'nin tasavvufta otorite oluşunu ifade etmek için kendisine "eş-Şeyhü'l-Ekber", dinî ilimlerde müceddid oluşunu ifade için de "Muhyiddîn" lakaplarını vemişlerdir.[63] İbn Arabî, 22 Rebî'ulâhir 638/8 Kasım 1240 tarihinde Dımaşk'ta vefat etmiştir.[64]

B. ESERLERİ

Velûd bir müellif olan İbn Arabî'nin eserlerinden bir kısmı rağbet bulup elden ele dolaşırken bir kısmı da tarihin tozlu rafları arasında meraklılarını beklemektedir.

İbn Arabî'nin eserlerinin sayısı hakkında farklı rakamlar zikredilmektedir. Bu rakamların farklılığı bazı eserlerin İbn Arabî'ye izâfe edilmesi veya onun bir eserinin birden fazla isim altında zikredilerek sayının çoğaltılmasından kaynaklanmaktadır. *Fütûhât'*ın tahkikini yapan Osman İsmail Yahya, İbn Arabî'nin eserleri üzerine müstakil bir araştırma yapmıştır. *Histoire et classification de l'euvre d'Ibn Arabi*[65] adıyla Fransızca yayınladığı eserinde İbn Arabî'nin eserleri üzerine ciddi bir mesâi harcadığı görülmektedir. Osman Yahyâ bu çalışmasında İbn Arabî'nin yazma veya matbu, bilinen bütün eserlerini, ona ait olmadığı halde izafe edilen eserleri tesbit etmiştir. Ayrıca İbn Arabî'ye nisbet edilen eserlerin bulunduğu kütüphaneler, mevcut durumları, yazma ve matbu nüshalar hakkında bilgi vermektedir. Ahmed Muhammed et-Tayyib de bu eseri *Müellefâtü İbn Arabî târihuhâ ve tasnîfühâ* adıyla Fransızcadan Arapça'ya tercüme etmiştir.[66]

---

[63] Kılıç, Muyyiddîn İbnu'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri, s. 8.

[64] İbn Arabî'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl,* III, 659-660 (7984); a.mlf. *Siyeru a'lami'n-nübela,* XXIII, 48-49; İbn Hacer, *Lisân*, V, 311-315 (1038); İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb fî ahbâri men zeheb,* Darü'l-Mesire, Beyrut, 1979/1399, V, 190-202; Bilmen, Ömer Nasûhi, *Tefsir Tarihi,* II, 325 vd.; Addas, Claude, *Kibrit-i Ahmer'in Peşinde*; 20-347; Ateş, Ahmet, "İbnü'l-Arabî", *İA,* VIII, 533-534; Kılıç, *a.g.m.* 514-515; Keklik, Nihat, *Muhyiddin İbnü'l-Arabi Hayatı Ve Çevresi*, Çığır Yayınları, İstanbul, 1966, s. 56-176; a.mlf. *Fütûhât*, XVII-XXIX; Cebecioğlu, Ethem, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Hayatı ve Eserleri", *Tasavvuf,* s. 17-25; İbn Arabî, *Kitâbu hatmi'l-velâye 'ankâu muğrib fî ma'rifeti hatmi'l-evliyâ ve şemsi'l-mağrib,* (thk. Kâsım Muhammed Abbas), Dâru'l-Medâ, 1. bs. Beyrut, 2004, s. 21-25 (Mukaddime kısmı); Karadaş, Cağfer, *Muhyiddin İbn Arabi*, Kaynak Yay., İstanbul, 2008, s. 33-81.

[65] Osman Yahya, *Histoire et classification de l'euvre d'Ibn Arabi,* Damas, Institut Français de Damas, 1964.

[66] Bkz. Osman Yahya, *Müellefâtü İbn Arabî târihuhâ ve tasnîfühâ*, (Fransızcadan Arapça'ya trc. Ahmed Muhammed et-Tayyib), Dâru's-Sâbûnî, 1992/1413, s. 5-10.

Osman Yahya'nın tesbitine göre İbn Arabî'nin eserlerinin sayısı beş yüz elli civarındadır. [67] Bu eserlerin yaklaşık iki yüz kırk beşi günümüze kadar gelebilmiştir.[68] İbn Arabî, *el-İcâze* adlı kitabında telif ettiği eserlerden iki yüz seksen dokuzunu sıralamıştır.[69]

Araştırmanın Kaynakları başlığında İbn Arabî'nin bazı eserleri hakkında bilgi verildiği için söz konusu kitaplar hakkında tafsilat verilmeyecek, sadece isimleri ilgili olduğu başlık altında zikredilecektir. Burada sadece bir kaç eseri hakkında bilgi verilip İbn Arabî'nin doğrudan veya dolaylı olarak hadisle alakalı eserleri zikredilecektir. Son olarak da İbn Arabî'nin *Fütûhât'*ta atıfta bulunduğu eserlerine işaret edilecektir. İbn Arabî'nin eserleri, günümüze ulaşan ve ulaşmayan olmak üzere iki başlık altında sıralanacaktır.

1. Günümüze Ulaşan Eserleri

a. Fütûhât-ı Mekkiyye

Fütûhât-ı Mekkiyye ile ilgili olarak daha önce *Araştırmanın Kaynakları* başlığında bilgi verildiğinden burada ayrıca bilgi verilmeyecektir.

b. Muhâdaratu'l-ebrâr

Tam ismi *Muhâdaratu'l-ebrâr ve müsâmeretü'l-ahyâr fi'l-edebiyyât ve'n-nevâdir ve'l-ahbâr* olan eserin birçok yazması mevcuttur.[70]

İbn Arabî, eserinde peygamberlerin neseb ve sîretleri, arab ve acem sultanlarının hikayeleri, dünyanın başlangıcı ve sonu ile ilgili hadisler, tarihi haberler,

[67] Ömer Nasuhi Bilmen'e göre İbn Arabî'nin eserlerinin sayısı dört yüz otuz dokuzdur. Bkz. Bilmen, *a.g.e.* II, 338.

[68] Bkz, Kılıç, *a.g.m.* 514.

[69] Bkz. İbn Arabî, *el-İcâze,* s. 32-39. Ayrıca Cebecioğlu, Ethem, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Hayatı ve Eserleri", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı I), s. 17-25; Kaya, Veysel, İcâzetnâme: "İbn Arabî'nin Kendi Kaleminden İcazet Aldığı Hocaların ve Yazdığı Eserlerin Listesi", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı I), s. 525-539.

[70] Bilgi için bkz. Osman Yahya, *Müellefâtu İbn Arabî,* s. 545-546.

güzel ahlak, mev'ize, ata sözleri, nükteli hikâyeler, edebiyat, mizah ve birçok menkıbeyi zikretmiştir. Bununla beraber eserde hiciv, kusur ve gıybet ifade eden haberlerle sahâbe arasında geçmiş olumsuz olaylar özellikle nakledilmemiştir.[71]

Eserde dikkat çeken en önemli husus, haberlerin umûmiyetle isnadlı olarak verilmesidir. İbn Arabî, mukaddimede *Muhâdaratu'l-ebrâr*'ın telif nedeni, muhtevası, nazım ve nesirle meşgul olmanın önemi üzerinde durmuş, daha sonra sema, kırâat veya kitâbet yoluyla naklettiği hadis, edebiyat, şiir, menâkıb, siyer, tarih ve ensâb kaynaklarını tanıtmıştır.[72] Ayrıca eserinde kullandığı isnadları rumuzlarıyla birlikte vermiştir.[73] Eserde, herhangi bir isnad verilmeksizin haberler nakledildiği de görülmektedir.[74]

c. *Mişkâtu'l-envâr*

Mişkâtu'l-envâr fîmâ ruviye anillâhi mine'l-ahbâr veya *er-Riyâdu'l-firdevsiyye* adıyla bilinen eseridir. İbn Arabî, *el-İcâze'*sinde *Mişkâtu'l-envâr*'ı otuzuncu sırada zikretmektedir.[75] İbn Arabî, kudsî hadislere tahsis ettiği bu kitabını 599 yılında Mekke'de[76] telif ettiğini haber vermektedir. İbn Arabî'nin bildirdiğine göre *Mişkât'*taki hadisler üç kısma ayrılmaktadır: Birinci kısımda İbn Arabî'nin Hz. Peygamber'e kadar ulaşan isnadıyla naklettiği kırk hadis, ikinci olarak isnadlarını vermeksizin zikrettiği kırk hadis, üçüncü kısımda ise yine isnad zikredilmeksizin Cenâb-ı Hakk'a doğrudan izafe edilen yirmi bir hadis olmak üzere toplam yüz bir hadisten oluşmaktadır.[77]

---

[71] İbn Arabî, *Muhâdaratu'l-ebrâr ve müsâmeretü'l-ahyâr fi'l-edebiyyâti ve'n-nevâdiri ve'l-ahbâr,* Dâru'l-Yakazati'l-Arabiyye, I-II, Beyrut, 1968/1388, I, 5 vd. ; Kurt, Ali Vasfi, *a.g.e.* s. 379.

[72] İbn Arabî, *Muhâdaratu'l-ebrâr,* I, 5 vd. ; Kurt, Ali Vasfi, *a.g.e.* s. 379.

[73] Bkz. İbn Arabî, *Muhâdaratu'l-ebrâr,* I, 13-21.

[74] Örnekler için bkz. I, 84, 308.

[75] Bkz. İbn Arabî, *el-İcâze,* s. 33.

[76] İbn Arabî'nin bu tarihte Mekke'de bulunduğunu gösteren bir rüya için bkz. *Fütûhât,* I, 318-319 (65. bab), *Fütûhât,* thk. bsk. V, 68-70.

[77] İbn Arabî, *Mişkâtu'l-envâr,* s. 55; Osman Yahya, *Müellefâtü İbn Arabî*, s. 560-561.

Osman Yahya, *Mişkâtû'l-envâr'*ın yazma nüshalarının bulunduğu kütüphanelere temas etmiş ve eserle ilgili çeşitli bilgiler aktarmıştır.[78]

İbn Arabî'nin *Mişkât*'ı, kudsî hadislere dair eserlerin ilk sıralarında zikredilmektedir. Nitekim M. Tayyib Okiç (1397/1977), *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*[79] adlı eserinde kudsî hadislere ait literatürü aktarırken ikinci sırada İbn Arabî'nin *Mişkâtu'l-envâr* adlı eserini zikretmiştir.[80]

Mişkât, Muhammed Valsan tarafından Arapça metin ve Fransızca tercümesiyle birlikte *La Niche des Lumuries* adıyla 1983 yılında Paris'te yayınlanmıştır. Aynı eser Mehmet Demirci tarafından bazı ilavelerle *Nurlar Hazinesi* ismiyle 1990 yılında İstanbul'da neşredilmiştir.

d. el-Mehaccetu'l-beydâ fi'l-ahkâmi'ş-şer'iyye[81]

İbn Arabî'nin *el-Mehaccetu'l-beydâ* adlı eserinin Müslim'in *es-Sahîh*'inin ihtisarı olduğu[82] ve günümüze ulaşmadığı[83] şeklindeki bir bilgi isabetli görünmemektedir. Ahkam hadislerinden oluşan ve mezheplerin ihtilaflarına işaret edilen eserin tamamı olmasa da ikinci cildi günümüze ulaşmıştır. Bir ve üçüncü ciltleri

---

[78] Osman Yahya, *Müellefâtü İbn Arabî*, s. 561-562.

[79] Okiç, Muhammed Tayyib, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1959, s. 15.

[80] Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatrafe'*sinde *Mişkât'*ı, kudsî hadis ihtiva eden kitapların ikinci sırasına koymuştur. Kettânî'nin adı geçen eserini ilavelerle dilimize kazandıran Yusuf Özbek dipnotta İbn Arabî'nin eseriyle ilgili önemli bilgiler aktarmıştır. Misal olarak Abdurrauf el-Münâvî'nin *Mişkât*'a tekmile niteliğinde sûfilerin dualarıyla birlikte hadislere yer verdiği *el-Metâlibü'l-âliye fi'l-ed'iyyeti'z-zâhiyyeti'l-müntahabe bi'l-ehâdîsi'l-kudsiyye* adlı bir eseri bulunduğunu ve bunun yazma olarak İstanbul'da mevcut olduğunu aktarmıştır. Özbek ayrıca İbn Arabî'den daha önce kudsî hadisler konusunda derlemede bulunmuş müelliflerden bahsetmektedir. Bilgi için bkz. Kettânî, Ebu Abdullah Muhammed b. Cafer b. İdris Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatrafe, Hadis Literatürü*, (trc. Yusuf Özbek), İz Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 120 vd.

[81] Bkz. Yılmaz, Hasan Kamil, *Tasavvufî Hadis Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadis Şerhi,* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1990, s. 49; Avcı, *Sûfilerin Hadis Anlayışı,* s. xix) ve günümüze ulaşmadığı (Bkz. Yılmaz, *a.g.e.* s. 50) şeklindeki bir bilgi isabetli görünmemektedir . Ahkam hadislerinden oluşan ve mezheplerin ihtilaflarına işaret edilen eserin tamamı olmasa da ikinci cildi günümüze ulaşmıştır. Bir ve üçüncü ciltleri kayıp olan eser, yazma halinde Konya Yusuf Ağa (eski numara: 5216, yeni 4986'da kayıtlıdır) kütüphanesindedir. Krş. İçin bkz. Kurt, *a.g.e.* s. 387 vd.

[82] Bkz. Yılmaz, Hasan Kamil, *Tasavvufî Hadis Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadis Şerhi,* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1990, s. 49; Avcı, *Sûfilerin Hadis Anlayışı,* s. xix.

[83] Bkz. Yılmaz, *a.g.e.* s. 50.

kayıp olan eser, yazma halinde Konya Yusuf Ağa (eski numara: 5216, yeni 4986'da kayıtlıdır) kütüphanesinde bulunmaktadır.[84]

e. *Hadîsu'l-erbaîn*

f. *Kitâbu'l-erbaîne't-tıvâl*

g. *el-Erbaûne sahîfe ve hiye mine'l-ahâdîsi'l-kudsiyye*

h. *Şerhu hadîsin kudsiyyin ve mesâile*

i. *Kitâbu mişkâti'l-ma'kûli'l-muktesebe minen- nûri'l-menkûl*

j. *Kitâbu'l-ezkâr ve huve erbaûne zikran*

k. *Menkabetu mevlidi'n-nebî (s.a.)*

l. *Kitâbu'l-'ayn ve'n-nazar fî hususiyyeti seyyidi'l-halk ve'l-beşer*

m. *Kitâbu şemâili'n-nebî (s.a.) min kıbeli'l-hadîs*

n. *Ahvâlu'l-enbiyâ*

o. *Şerhu mebdei't-tûfân*

p. *Risâletu va'zin bi'l-ahâdîsi'n-nebeviyye*

q. *Şerhu'l-esmâi'l-hüsnâ*

r. *Şerhu'l-esmâi'l-hüsnâ ve tahkîkâtuhâ bi'l-besmeleti'ş-şerîfe ve'l-fâtihâ*

s. *Risâle fî beyâni aksâmi meâni'l-esmâi'l-hüsnâ*

t. *el-İşârât ilâ şerhi'l-esmâ ve's-sıfât*

---

[84] Krş. için bkz. Kurt, *a.g.e.* s. 387 vd.

u. *Kitâbu keşfi'l-ma'nâ an sırri esmâillâhi'l-hüsnâ*

v. *Ma'rifetu'l-esmâi'l-hüsnâ*

w. *Risâle fî beyâni aksâmi meânî esmâillâhi'l-hüsnâ*

x. *Risâle fî fadli lâ ilâhe illallah*

y. *Risâle fi's-salât*

z. *Min kelâmihî fî ma'ne's-sıyâm*

aa. *Risâle fî a'mâli'l-hac ve'l-umra*

bb. *Risâletü'l-istihâra*

cc. *Risâle fî kavlihî (s.a.) men zekeranî zekertuhû*

dd. *Risâletü'l-mikdâr fî nuzûli'l-cebbâr*

ee. *Risâle fi's-sabr*

2. Günümüze Ulaşmayan Hadisle İlgili Eserleri

a. *Kitâbu'l-misbâh fi'l-cem beyne's-sıhâh*

b. *İhtisâru Müslim*

c. *İhtisâru'l-Buhârî*

d. *İhtisâru't-Tirmizî*

e. *Kitâbu miftâhi's-seâde*

f. *Kitâbu ihtisâri sîrati'n-nebî*

g. *Kitâbu'l-buğye fî ihtisâri kitâbi'l-hilye*

h. *İhtisâru'l-Muhallâ*

i. *Kitâbu'l-avâlî fî esânîdi'l-ahâdîs*

j. *el-Cüz fi'l-ehâdîsi'l-âliye*

k. *Kitâbu'l-erbâîne'l-mütekâbile*

l. *Kitâbu tertîbi'r-rihle*

m. *Câmiu'l-ahkâm fî ma'rifeti'l-helâl ve'l-harâm*

n. *Esrâru tekbîrâti's-salât*

o. *Haccetu'l-vedâ*

ö. *Kitâbu'l-mü'min ve'l-müslim ve'l-muhsin*

p. Risâletü'l-ubûdiyye fi's-sünneti'n-nebeviyye

r. Kitâbu'l-mübeşşirât mine'l-ahlâm fîmâ ruviye ani'n-nebî (s.a.) mine'l-ahbâr fi'l-menâm

s. Kitâbu kenzi'l-ebrâr fî mâ ruviye ani'n-nebî (s.a.) mine'l-ed'iyeti ve'l-ezkâr

t. Kitâbu'l-muhkem fi'l-mevâiz ve'l-hikem ve âdâbi rasûlillâh (s.a.)

u. Kitâbu'l-ihtifâl fîmâ kâne aleyhi rasûlullâhi (s.a.) min seniyyi'l-ahvâl

ü. Kitâbu'l-ayn fî hususiyyeti seyyidi'l-kevneyn

v. Risâle fi's-sahâbe

y. el-Evveliyyât

z. Kitâbu'l-evvelîn

aa. Kitâbu'l-fiten

bb. el-Muntehab min meâsiri'l-arab[85]

İbn Arabî, yeri geldikçe telif etmiş olduğu diğer kitaplarına da atıfta bulunmakta, onların telif sebebi, telif yeri hatta tarihi ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermektedir.[86] İbn Arabî, *Fütûhât'*ta eserlerinden kırk sekiz tanesinden bahsetmekte, bunlardan kırk tanesinin ismi ve konusunu zikredip geri kalanların sadece konusundan söz edip isimlerini vermemektedir.[87]

İbn Arabî'nin *Fütûhât'*ta atıfta bulunduğu eserlerinden bazıları şunlardır: *et-Tedbîrâtu'l-İlâhiyye fî islâhi memleketi'l-insâniyye*[88], *Ankâu muğrib fî marifeti hatmi'l-evliyâi ve şemsi'l-mağrib*[89], *İnşâud-devâir*[90], *Ukletü'l-müstevfiz*[91], *el-Merkez*[92], *Kitabü'ş-şe'n*[93], *Kitabu'z-zemân ve ma'rifetü'd-dehr*[94], *el-Marifetü billah*[95], *Risaletül-ahlâk*[96], *Mevakı'in-nucûm*[97], *et-Tenezzülâtü'l-Mevsiliyye*[98], *Kitabu'l-mev'izetil-hasene*[99], *Kitâbu'l-mebâdî ve'l-ğâyât*[100], *el-Cem' ve't-tafsîl fî ma'rifeti meâni't-tenzîl*[101] .

---

[85] Bkz. Kurt, *a.g.e.* s. 372-395. İbn Arabî'nin eserlerini topluca görmek için bkz İbn Arabî, *İcâze,* 32-39; Osman Yahya, *Histoire et classification de l'euvre d'Ibn Arabi;* a.mlf. *Müellefâtü İbn Arabî,* s. 165-632; Bilmen, Nasuhi,, *a.g.e.*II, 338-339; Keklik, *Fütûhât*, s. 306-339; Kılıç, *a.g.m.* 514-515; Avcı, *İbn Arabî'nin Hadis Anlayışı,* s. 11-19; Cebecioğlu, *a.g.m.* s. 17-25; Kaya, Veysel, *a.g.m.* 526-539; Karadaş, *Muhyiddin İbn Arabi,* s. 238-254.

[86] Örnekler için bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. I, 209, 236, 239, 258, 266, 283, 292, 293, 330, 331, II, 61, 67, 119, V, 156.

[87] Bkz. Keklik, Nihat, *Fütûhât* s. 306-339.

[88]*Fütûhât,* thk. bsk. I, 285. *Tedbîrâtu'l-İlâhiyye* dilimize kazandırılmıştır. Eserin tercüme ve şerhi Ahmed Avni Konuk tarafından yapılmış, Mustafa Tahralı tarafından yayına hazırlanmıştır. Eser, İz Yayıncılık tarafından İstanbul'da 1992 yılında yayınlanmıştır.

[89] *Fütûhât,* thk. bsk. II, 119.

[90] *Fütûhât,* thk. bsk. II, 119, 125, 126, 130.

[91] *Fütûhât,* thk. bsk. II, 243, 317.

[92] *Fütûhât,* thk. bsk. II, 317.

[93] *Fütûhât,* thk. bsk. II, 319.

[94] *Fütûhât,* thk. bsk. II, 320.

[95] *Fütûhât,* thk. bsk. III, 59.

[96] *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 55.

[97] *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 113. İbn Arabî bu eserini 595 yılının Ramazan ayında ve 11 günde tamamladığını belirtmektedir. *Fütûhât,* thk. bsk. V, 156.

[98] *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 146, 326.

Araştırmamızda öncelikle müellif, ardından eseri ve daha sonra da bu eserinde kullandığı özel yöntemler ve rivâyetler şeklinde bir sıralamaya gidilmiştir. Birinci bölümde ise *Fütûhât-ı Mekkiyye,* bilgi kaynakları ve hadis disiplini açısından bir kritiğe tâbi tutulacaktır.

---

[99] *Fütûhât,* thk. bsk. II, 368. *Fütûhât-ı Mekkiyye* üzerinde yaptığı ciddi çalışmalarla tanınan Nihat Keklik, İbn Arabî'nin *Fütûhât'*ta zikredilen kırk sekiz eserinin ayrıntılı bir dökümünü yapmıştır. Geniş bilgi için bkz. Keklik, Nihat, *Fütûhât,* s. 306-339.

[100] *Fütûhât,* thk. bsk. II, 61, 67, 119, 331.

[101] *Fütûhât,* thk. bsk. I, 266, 283, 292, 293, 331.

BİRİNCİ BÖLÜM

FÜTÛHÂT-I MEKKİYYE

Araştırmamızın bu bölümünde, *Fütûhât-ı Mekkiyye* bilgi kaynakları ve hadis ilmi açısından incelenecektir. *Fütûhât'*ın bilgi kaynakları olarak tesbit edilen *Kur'ân, Sünnet, Tasavvufî Kaynaklar, Şiir, İsrâîliyyat Niteliği Taşıyan Haberler* ile *Arap Dili ve Grameri* hakkında bilgi verilecektir.

Daha sonra eser, hadis ilmi yönünden ele alınacaktır. Hadis ilmi açısından *Fütûhât,* dirâyet ve rivâyet yönünden olmak üzere iki ana başlık altında incelenecektir. Dirâyet ilmi açısından *Fütûhât* incelenirken İbn Arabî'nin *sahâbe*, *ehl-i hadis*, *hadis rivâyeti* ve *manen rivâyet* konularına yaklaşımı üzerinde durulacaktır. Bu inceleme esnasında *Fütûhât'*taki hadislerle ilgili genel bir tetkik yapılacaktır. Hadisler ele alınırken muhtevalarına temas edilerek öncelikle kullanım şekline göre, daha sonra sened ve metin bakımından incelemeye alınacaktır. Burada son olarak hadislerin değerlendirmesi yapılacaktır.

I. FÜTÛHÂT-I MEKKİYYE'NİN BİLGİ KAYNAKLARI

Sözlükte bilgi (ilim), bilmek, anlamak, öğrenmek, kavramak, haber vermek, zannetmek gibi anlamlara gelmektedir.[102] İslâmî teminolojide genel olarak *el-ilm* ve *el-ma'rife*[103] kavramlarıyla ifade edilen bilgi daha ziyade bilen (özne) ile bilinen (nesne) arasındaki ilişki, yahut bilme eyleminin belirli bir ifade şekline bürünmüş sonucu olarak anlaşılmıştır. Aynı şekilde sonuç olarak "bilinmiş" olduğu için bilginin malûmat kelimesiyle de karşılandığı görülmektedir.[104]

---

[102] Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* XII, 416.

[103] *el-İlm* ve *el-ma'rife* kavramları arasındaki nüans için bkz. Kâşânî, *Istılâhât,* s. 106 (2.dipnot).

[104] Taylan, Necip, "Bilgi", *DİA,* VI, 157.

Kavram olarak ise bilginin anlamı, türediği kaynağa ve bakış açısına göre değişmektedir.[105] Geniş anlamda ise bilgi, insan şuuruna konu olan herşeydir.[106]

Her ilmî disiplinin bilgiye ulaşmada ve ona değer atfetmede belli kriterleri vardır. Müstakil bir ilmî disiplin olarak tasavvufun da kendisine özgü bilgi edinme yolları bulunmaktadır.

Hicrî üçüncü asır bütün ilmî disiplinlerde olduğu gibi tasavvufun da sistemleşmeye; temel öğretilerinin yerleşmeye başladığı dönemdir. Bu dönemde yaşayan sûfilerde ilim anlayışı ve bilgi kaynağı bakımından akıl, nakil ve duyular dışında başka bilgi kaynakları olduğu hususu, genellikle kabul görmüştür.[107]

Sûfîlerden bazılarına göre akıl ve nakil belli ölçülerde dinî bilgilerin kaynağı olmakla birlikte, en yüce ve en kutsal bilgiler keşf ve ilham gibi özel yöntemlerle elde edilir.[108] Keşf ve ilham insana Allah (c.c.) ve sıfatları hakkında doğrudan bilgi verdikleri hâlde, akıl ve nas vasıtalı bilgi verirler. Vasıtasız bilgiler olan, özel yöntemlerle tahsil edilen marifet ve ihsan, iç tecrübe ve manevî gözleme dayandığından nass, kıyas ve istidlâle dayanan aklî bilgilerden daha önemlidir. Çünkü biri doğrudan, diğeri ise dolaylı olarak bilgiye ulaşır. Sûfilerin bilginin elde etme hususundaki yaklaşımları şu ikili tasnifle paralellik göstermektedir: Zihin, bilgiyi iki yoldan elde eder: Sezgi yolu ve istidlâl yolu ile.[109]

Kelâmcıların çoğunluğu, sûfiyyenin bilgi edinme metotları olan keşf, ilham vb. yolları gerçeğe ulaştırıcı bir bilgi kaynağı olarak görmezler. Keşf ve ilham herkes tarafından kullanılması ve kontrol edilmesi mümkün olmayan bir bilgi elde etme yoludur. Bu sebeple peygamberler haricindekilerin keşf ve ilhamı herkesi bağlayıcı bir

---

[105] Bkz. Özcan, Hanifi, *Matürîdî'de Bilgi Problemi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 1993, s. 30.

[106] Pazarlı, Osman, *Din Psikolojisi,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972, s. 9; Yıldırım, Ahmet, *a.g.e.* s. 283.

[107] Yüksel, Emrullah, *Âmidî'de Bilgi Teorisi,* s. 37; Demir, Ahmet İshak, *Mütekaddimîn Devri Kelâmcılarına Göre Bilgi Kaynağı Olarak Keşf ve İlham,* Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi, MÜSBE.), İstanbul, 1993, s. 43; Yıldırım, Ahmet, *a.g.e.* s. 284.

[108] İbn Arabî'nin bu konudaki görüşleri için bkz. *Fütûhât,* I, 739; III, 335.

[109] Pazarlı, Osman, *Din Psikolojisi,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972, s. 9.

bilgi kaynağı olarak kabul edilemez. Gazâlî (505/1111), Râzî (606/1210) ve Âmidî (631/1233) gibi kelamcılar, keşf ve ilhamla kesin bilgilerin elde edilebileceğini kabul ederler.[110] Ancak keşf ve ilhamın kesin bilgiler verebilmesi ve vehimden arınabilmesi için nassla desteklenmesi zorunludur. Keşf ve ilham bir bakıma ictihada benzer. Nasıl ki ictihad sadece sahibini bağlarsa keşf ve ilham da genel-geçer bir hüküm ifade etmeyip sahibini bağlar ve zan ifade eder.[111]

Bir mutasavvıf olan İbn Arabî, *Fütûhât*'ında bilgi edinme yollarını ve bunların değerini izah eder. Bilgi elde etme yolları kesinlik derecelerine göre sıralandığında ilk sırayı vahiy alırken onu keşif, akıl ve duyular takip eder. İbn Arabî'ye göre keşf yoluyla elde edilen ilim, zarûrî bir ilimdir. Keşf metodu şüphe götürmeyen kesin bir yoldur. Bu ilâhî bilgiyi ancak peygamberler ve bazı velîler elde edebilirler. Akıl yolu ise, mertebe olarak keşf yolunun altındadır. Düşünce ve akli öncüllerle sonuca gitme yolu, şüphe karışabilen ve kesin olmayan bir yoldur. [112]

Görüldüğü üzere İbn Arabî, ilhamı vahiyden hemen sonraya yerleştirmiş ve nazari bilginin alternatifi olarak kabul etmiştir. Ayrıca vahiy bilgisinin yorumunu daha emin bir yol olarak gördüğü keşfle yapar. İbn Arabî'ye göre her ne kadar vahiy peygambere nazil olmuşsa da onu anlama kabiliyeti velinin kalbine yerleştirilmiştir.[113] İbn Arabî'nin bu tasnifi Kur'ân'ın bilgi edinme yollarını duyular, akıl, sezgi ve vahiy olduğunu kabul edenlerin görüşleriyle paralellik arzetmektedir.[114]

Diğer disiplinlerin *Fütûhât'*taki bilgi kaynaklarını algılamasına bakıldığı zaman çok farklı değerlendirmelerle karşılaşmak mümkündür. Nitekim her branş, konuya kendi perspektifinden bakmakta ve İbn Arabî'nin kaynaklarını da ona göre sıralamaktadır. Nitekim İbn Arabî'nin en fazla öne çıkan yönü olarak tasavvuf kabul

---

[110] İsmail Hakkı İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, Evkaf-ı İslamiyye Matbaası, İstanbul, 1366/1946, s. 59 vd.

[111] Bkz. Kılavuz, Ahmet Saim, *İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş,* Ensar Neşriyat, 13. bs. İstanbul, 2007, s. 508-509.

[112] *Fütûhât,* I, 319 (65. bab).

[113] *Fütûhât,* IV, 269.

[114] Karadaş, Cafer, "İbnü'l-Arabî", *DİA*, XX, 516.

edildiğinde, bu alanda da birden fazla tasavvufî akım referans gösterilmektedir. Bu tesbiti Afîfî şu cümlelerle ifade eder:

"*Felsefî tasavvuf akımlarını inceleyen bir araştırmacı İbnü'l-Arabî'yi belirli bir kaynağa ya da kaynaklara ircâ edemez. Bu kaynaklar ister felsefî, ister tasavvufî, isterse de her ikisinin karışımı olsun durum aynıdır. Çünkü, gerçekten de bu müslüman sûfi düşünür, felsefesini pek çok kaynaktan yararlanarak oluşturmuştur. O, sadece bir kaynakla sınırlı kalmamış ve sadece bir kimseyi takip etmemiştir.*"[115]

İbn Arabî'nin, kendi dönemine kadar gelişip şekillenen tasavvuf akımlarının ortaya koyduğu zengin literatürden büyük ölçüde faydalandığından şüphe yoktur. İbn Arabî'nin tasavvufî düşünce köklerine inildiği zaman çok farklı isimlerle karşılaşmak mümkündür. İbn Arabî öncesi sûfi çizgiye bakıldığında ilk göze çarpan isimlerden birisi hiç şüphesiz İbn Meserre'dir (319/911). İbn Meserre, Endülüs coğrafyasında sûfî cereyanların önde gelenlerindendir. O, bu coğrafyaya keşf ve benzeri yöntemleri getiren ilk kişi olarak bilinir. İbn Meserre'den önce sûfilerde daha ziyade zâhidâne bir yaşayış ön plandadır. İbn Meserre ile birlikte tassavvuf entellüektüel bir boyut kazanmış ve keşf ve benzeri yöntemler kullanılmaya başlanmıştır.[116] Dolayısıyla İbn Arabî'deki keşf yönteminin kaynağının İbn Meserre olduğu söylenebilir.

İbn Arabî, doğup yetiştiği Endülüs coğrafyasında yaygın olan İbn Meserre okulu ile onun uzantısı mahiyetindeki Meriyye okulunun çeşitli öğretilerini İbnü'l-Arîf (536/1142), İbn Berrecân (536/1142), Ebû'l-Kasım İbn Kasî (546/1151) ve Ebû Medyen (594/1198) [117] gibi sûfiler kanalıyla yakından tanımıştır.[118] İbn Arabî, böylece

---

[115] Ebü'l-Alâ Afifi, "İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesinin Kaynakları" *İslam Düşüncesi Üzerine Makaleler (içinde)*, (trc. Ekrem Demirli), İz Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 213.

[116] İbn Meserre'nin tasavvufî birikimi ve Endülüs coğrafyasına tesirleri için bkz. Bardakçı, Mehmet Necmeddin, "İbnü'l-Arabî Öncesi Endülüs'te Tasavvuf", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı II),* Ocak-Haziran 2008, S. 325-355.

[117] Ebû Medyen Şuayb b. el-Hüseyn el-Ensârî el-Endelüsî, 515/1121'de Endülüs'te doğmuştur. Aslen Kuzey Afrikalı olan Ebû Medyen, kendi ismiyle anılan "*Medyeniyye*" tarikatının kurucusudur. Şer'î ilim tahsil etmiş, Abdulkadir Geylânî ile görüşmüş ve ondan hadis dinlemiştir. Gözleri görmeyen Ebû Medyen, batının şeyhi ünvanıyla bilinmektedir. 594/1198 yılında Tilimsan'da vefat etmiştir. İbn Arabî, çok istediği halde Ebu Medyen'le görüşememiştir. Bkz. Yazıcı, Tahsin, "Ebû Medyen", *DİA,* X, 186-187; Keklik, Nihat, *Fütûhât,* s. 477; *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 272.

[118] İbn Arabî'nin *Fütûhât*'ta İbn Berrecân'a yaptığı bir atıf için bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. I, 268.

Doğu İslâm ülkelerine seyahate çıkmadan önce tasavvufa dair zihnî ve rûhî disiplininin temelini Endülüs'te atmıştır.[119]

İbn Arabî'nin kaynakları ile ilgili genel bir malumattan sonra *Fütûhât-ı Mekkiyye'*nin bilgi kaynaklarını sırasıyla inceleyelim.

A. KUR'ÂN

İslâm'ın iki temel kaynağı olan Kur'ân ve Sünnet'in delil olması hususunda ulemâ ittifak içindedir. Kitab ve Sünnet'in onayından geçmemiş hiçbir dîni düşünce tasvip görmez. Dolayısıyla dîni ilimler sahasında pek çok şey söyleyen ve sadece söylemekle kalmayıp bunları yazıya döken İbn Arabî için de durum değişmemektedir.

İbn Arabî, ismiyle özdeşleşen eseri *Fütûhât'*ta tasavvuf ağırlıklı olmak üzere Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelâm vb. pek çok dînî ilimden bahsetmekte; ayrıca yoğun olarak Kur'ân'a atıf yapmaktadır. Mevzu ettiği meselelerde Kur'ândan bir delil varsa ona öncelik vermektedir. Hatta Ebü'l-A'la Afîfî'ye (1966) göre İbn Arabî'nin Kur'ân ve Sünnete yaptığı bu atıflar gereğinden fazladır. Bu yüzden Afîfî, İbn Arabî'yi eleştirmektedir.[120]

İbn Arabî, *Fütûhât'*ında ibadetler hususunda, Kur'ân ve ittifakla nakledilen Sünnet dışında başka anlayışlara itibar edilemeyeceğini belirtmektedir.[121]

Öte yandan İbn Arabî'nin, Kur'ân'ın zâhir nassına da çok önem verdiği görülmektedir. Kur'ân'la istidlal yaparken nassın zâhirine ısrarla vurgu yapmış ve buna aykırı yorumları kabul etmemiştir. Kendi yorumlarını da nassın zâhiriyle desteklemiştir. Yaptığı yorumların nassın zâhirine uygun olması şartıyla başkalarının veya çoğunluğun

---

[119] Kılıç, "İbnü'l-Arabî", *DİA*, XX, 520; Afîfî, *Muhyiddin İbnü'l-Arabi'nin Tasavvuf Felsefesi*, s. 182 vd. Ayrıca İbn Arabî'nin istifade ettiği tasavvufî cereyanlar için bkz. Çakmaklıoğlu, M. Mustafa, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye Göre Dil-Hakîkat İlişkisi Marifetin İfadesi Sorunu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, AÜSBE.), Ankara, 2005, s. 20 vd.; Bardakçı, *a.g.m.* s. 325-355.

[120] Ebu'l-A'lâ el-Afîfî, *Muhyiddin İbnü'l-Arabi'nin Tasavvuf Felsefesi*, (trc. Mehmet Dağ), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1975, s. 169.

[121] *Fütûhât,* I, 229 (38. bab), *Fütûhât,* thk. bsk. III, 392-393.

görüşlerine aykırı olmasına aldırış etmemiş; doğru bildiği fikirleri ısrarla savunmuştur.[122]

Örneğin İbn Arabî, Kur'ân'ın zâhirine mutabakattan dolayı avamın îmânını makbul görmüştür. İbn Arabî'ye göre, halkın inançları sağlamdır. Zîrâ onlar, inançlarını Kur'ân-ı Kerîm'in zâhirinden alırlar. İbn Arabî'ye göre halkın inançları ve Kur'ân'ı algılama tarzları emniyetli ve doğru bir biçimdedir.[123]

Kur'ân'la münasebetini sürekli olarak vurgulayan İbn Arabî'nin nafile ibadetlerini de Kur'ân'la zenginleştirme yoluna gittiği görülmektedir. Nitekim İbn Arabî, Allah'ı zikrederken Kur'ân'da varid olan zikir lafızlarının kullanılması gerektiğini; böylece hem zikir sevabı hem de Kur'ân okuma sevabı kazanılacağını ifade etmektedir. Buna karşılık Kur'ân lafzı dışında yapılan zikirden sadece zikir sevabı alınacağını ve Kur'ân'la gelen pek çok hayırdan mahrum olunacağını belirtmektedir[124]. İbn Arabî'nin bu tesbiti, hayatının her anını Kur'ân'a göre düzenleme düşüncesini ortaya koyması bakımından son derece isabetlidir. Bu uygulamasıyla, tasavvufî meşrebini Kur'ân'la temellendirme yolunu benimsediği de düşünülebilir.

Nasslara sıkı sıkıya bağlı olduğunu ifade eden İbn Arabî, kullandığı tabirlerde Kur'ân ve Sünnetin tasdîkini almaya ihtimam göstermiştir. Mesela, İbn Arabî'ye göre '*Allah bizimle beraberdir'* denilebilir, ama "*Biz, Allah'la beraberiz"* denilemez. İbn Arabî, bunun gerekçesi olarak da nasslardaki kullanımı göstermektedir.[125]

Düşünce sistemi içerisinde keşf yoluna bu denli ehemmiyyet veren İbn Arabî, naslara bu kadar vurgu yapmakla muhtemelen keşf ve diğer yöntemlerini Kur'ân ve sünnetle kayıt altına aldığını vurgulamak istemektedir.

---

[122] İbn Arabî'nin nassın zahirine bağlı olarak yaptığı yorumlarla ilgili olarak "*hadis rivâyeti*" başlığında bilgi verilecektir.

[123] *Fütûhât,* I, 34, *Fütûhât,* thk. bsk. I, 154-155.

[124] *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 138-139.

[125] İbn Arabî, bu şekilde söylemenin aklen de uygun olmadığını belirtmektedir. İbn Arabî, bu ifadeleriyle ayrıca "tanrının insanın içine girdiği" anlamına gelen '*hulûl*'ü de reddetmiş olmaktadır. Bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. III, 168.

Öte yandan İbn Arabî, eşyayı da Kur'ân gözüyle okuduğunu ifade eder. İbn Arabî'ye göre vücûd, baştan başa harfler, kelimeler, sûreler ve âyetlerle doludur. O, kâinata "Kur'ân-ı Kebîr" adını verir. Hakk, insana bazan hariçteki bir kitaptan bazan da kişinin kendi nefsinden okur.[126] İbn Arabî'ye göre dayanılacak en kuvvetli delil Kur'ân'dır. Bu sebeple o, bütün görüşlerinin Kur'ân'ın hazinelerinden olduğunu, Kur'ân ile bütün ilimlerin açığa çıktığını, bütün peygamberlerin ve meleklerin ilimleri, ilmin bütün delillerinin Kur'ân'da verildiğini söyler. İbn Arabî ayrıca kendisine Kur'ân verilen bir kimseye aynı zamanda bütün ilimleri ortaya çıkaracak bir nûr da verildiğini belirtir. Bu sebeple Kur'ân'ı hakkıyla bilen ve onu kendisinde tahakkuk ettiren kimsenin ehlullâhın ilmini de öğrendiğine inanır. İbn Arabî, tahdîsi nimet olarak da kendisine Kur'ân anlayışının verildiğini söylemekten geri durmaz.[127] Dolayısıyla İbn Arabî'nin *Fütûhât'*ına bu anlamda tasavvufî veya işârî bir Kur'ân tefsiri de denilebilir.[128]

Görüldüğü gibi İbn Arabî, Kur'ân ve Kur'ân-ı Kebîr şeklinde ikili bir tasnife gitmektedir. Bu tasnife göre, hidayet kaynağı olan Kur'ân yanında kâinât, '*Kur'ân-ı kebîr'*dir. Kâinât kitabını okumak için Kur'ân'ı iyi anlamak gereklidir. Kur'ân'ı anlayan ve gereğince uygulayan kimse bütün ilimleri kendisinde cem etmiş olur. Çünkü kendisine Kur'ân verilen kimse sahip olduğu nur sayesinde her türlü bilgiye sahip olur. Buradan da anlaşılacağı gibi İbn Arabî, Kur'ân'ı düşünce sisteminin merkezine koymaktadır. Kur'ân merkezde olunca diğer hususlar onun etrafında şekillenmektedir.

Diğer taraftan İbn Arabî'ye göre Kur'ân, dinamik bir yapıya sahiptir. Kur'ân'ın nassında herhangi bir değişiklik olmaksızın manasıyla ilgili nuzûl devamlıdır. O'na göre Kur'ân'ın şerhi, evliyaullah'ın kalbine inmeye (tenezzül) devam etmektedir.[129]

---

[126] *Fütûhât,* III, 167; Kılıç, *a.g.m.* 511.

[127] Kılıç, *a.g.m.* s. 511.

[128] Kılıç, "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye", XIII, 253.

[129] *Fütûhât,* II, 506.

Kur'ân'ın bu şekilde müminlerin kalplerine inişi vahyin her zaman taze ve canlı olduğunu göstermektedir.[130] Bu kanaat, *Fütûhât'*ta şu şekilde ifadesini bulur:

"Kitaplar peygamberlere nazil olduğu gibi, kitapların şerhi de velîlerin kalplerine indirilir (tenezzül). Kur'ânla en çok amel eden Allah dostlarının Kur'ân'ın şerhi ve açıklaması hususunda zâhir ehli ulemaya göre daha öncelikli olması gerekir. Çünkü Kur'ân inzal edildiği gibi onun şerhi de ehlullah'ın kalbine indirilir.[131] Nitekim Hz. Ali, bu konuda şöyle demiştir: "Bu, Kur'ân hakkında Allah'ın dilediği kullarına verdiği bir anlayıştan başka bir şey değildir." Ali (r.a.), bunu Allah'ın bir lutfu olarak değerlendirmektedir. Bu lutuf da 'Allah'tan gelen bir anlayıştır. Lutuf olarak görülen ve kaynağı Allah olan bu anlayışa sahip olmaya, Allah dostları diğer insanlardan daha layıktır."[132]

Bu tesbitlerle İbn Arabî, Kur'ânla hemhâl olan ariflere, zâhir ulemasına açılmayan pencerelerin onlara açılacağını ifade etmekte ve Kur'an'ın şerhi anlamında nuzûlün devam edeceğini Hz. Ali'nin yukarıdaki sözüyle delillendirmektedir. Ayrıca İbn Arabî, "*nefesin yeterse Kur'ân denizine*[133] *dal. Şayet nefesin yetmezse tefsir kitaplarını incelemekle yetin. Kur'ân denizine dalma! Yoksa boğulursun. Çünkü Kur'ân denizi çok derindir*" diyerek Kur'ân'ın derin anlamlarıyla ilgilenmek isteyenlere uyarıda bulunmaktadır.[134] İbn Arabî, yukarıdaki ifadesini temellendirirken çeşitli nakillerde bulunur. Bunlardan bir tanesi tefsir sahasında ön plana çıkan sahâbîlerden Abdullah b. Abbas'tır. İbn Arabî, İbn Abbas'ın aşağıdaki sözleriyle istidlalde bulunmaktadır.

---

[130] Kılıç, *a.g.m.* 511.

[131] *Fütûhât,* III, 414.

[132] *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 268-269.

[133] Kur'ân denizi diye tercüme ettiğimiz 'bahrül-Kur'ân' tabiri *Fütûhât'ın* başka yerlerinde de geçmektedir. Örnek olarak bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. I, 329.

[134] *Fütûhât,* thk. bsk. I, 329. İbn Arabî'nin tasavvufî zevkiyle anlaşılacak bu vb. düşünceleri haricinde tefsirle ilgili ciddî bir mesâisi bulunmaktadır. Bunlardan birisi İbn Arabî'nin tefsirle ilgili telif etmiş olduğu *el-Cem' ve't-tafsîl fî ma'rifeti me'âni't-tenzîl* veya *Tefsîrü'l-Kur'an* adlı Kehf Sûresi'nin 59. âyetiyle son bulan ve 64 mücellede ulaşan bir tefsiridir. (Bkz. İbn Arabî, *el-İcâze,* s. 32-33.) Ancak, İbn Arabî'nin *Fütûhât'*ta da zaman zaman atıfta bulunduğu (Bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. I, 266, 283, 292, 293, 331) bu eser günümüze ulaşmamıştır. Ayrıca tefsirle ilgili görüşlerinin bir araya getirildiği *Rahmetun mine'r-Rahman fî tefsîri ve işârâti'l-Kur'ân* adıyla Mahmûd Mahmûd el-Ğurâb tarafından derlenen dört ciltlik bir eser de bulunmaktadır. Bkz. Mahmûd Mahmûd el-Ğurâb, *Rahmetun mine'r-Rahman fî tefsiri ve işârâti'l-Kur'ân,* Matbaatu Nadr, I-IV, Dımaşk, 1989. Ayrıca İbn Arabî'nin tefsirde takip ettiği metodu için bkz. Bilmen, *a.g.e.* II, 327 vd.

İbn Abbas (r.a.), *"Allah, yedi göğü ve yerden de benzerlerini yaratandır..."*[135] âyeti hakkında *"şayet bu âyetin tefsirini yapsaydım bana 'kâfir' derdiniz."* Bazı rivâyetlere göre ise *"beni taşlardınız"* demektedir."[136]

Öte yandan *Fütûhât*'ta âyetlerin serdedilmesinde bir standartlık olmadığı göze çarpmaktadır. İbn Arabî, *Fütûhât'*ın hemen her babında âyetlere yer vermiş, bunu yaparken âyetin tamamını verdiği gibi ilgili âyete telmihte bulunmak yolunu da seçmiştir.

Diğer taraftan İbn Arabî'ye göre Kur'ân, önce mücmel olarak indirilmiş, daha sonra ise âyet âyet indirilmiştir. O, bu sonuca keşfî bilgilerle ulaştığını söyler ve bu kanaatini âyetlerden deliller getirerek temellendirir.[137] Böylece o, düşünce sisteminin çerçevesini mutlak olarak "Kur'ân'ın" tayin ettiğini vurgulamış olmakla birlikte keşf yoluyla elde ettiği bilgileri bunlara ilave etmekten çekinmez.

B. SÜNNET

Hz. Peygamber'in uygulamalarını konu edinen Sünnet, *Fütûhât'*ta atıf yapılan temel kaynaklarından ikincisidir. Eserin geneline bakıldığında Sünnete birçok atıf yapıldığı görülür. İbn Arabî, "*Allah'a hamdolsun ki biz bu kitabımızda Kur'ân ve Sünnet'in dışına çıkmadık*" sözüyle *Fütûhât'*ın genel çerçevesinin Kur'ân ve Sünnetle kayıt altına alındığını belirtir. Ayrıca bu iddiasını *Fütûhât'*ta çokça tekrarladığı Cüneyd el-Bağdâdî'nin (297/910*)* "*Bizim bu ilmimiz, Kitap ve Sünnet'le kayıtlıdır*" sözüyle desteklemiştir.[138] Görüldüğü gibi İbn Arabî, sürekli olarak Kur'ân ve Sünnet'e vurgu yapmakta, gerek yazdıklarında gerekse yaptıklarında şaşmaz ölçüsünün bu iki kaynak olduğunu ifade etmektedir.

---

[135] Talak Sûresi 65/12.

[136] Bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. II, 322.

[137] *Fütûhât,* thk. bsk. I, 354-355.

[138] Bkz. *Fütûhât,* III, 8. Ayrıca, Cüneyd el-Bağdâdî'nin bu sözü için bkz. Bkz. Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Zeynülislam Abdülkerim b. Hevazin Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, (thk. Mahmûd b. Şerif, Abdülhalim Mahmûd), I-II, Dârü'l-Kütübi'l-Hadise, Kahire, 1972, I, 118; İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü iblis,* I, 207.

Öte yandan İbn Arabî, defaatle Kur'ân'la birlikte sünnet'i zikreder. Onun '*delil*' kelimesiyle Kur'ân'la birlikte Sünnet'i de kastettiği söylenebilir.[139] Buradan hareketle İbn Arabî'nin delil olma yönünden Kur'ân'la Sünneti eşdeğer gördüğü sonucu çıkarılabilir.

Bab başlıklarının seçiminde çok farklı malzemelerden istifade edilen *Fütûhât*'ta hadis metinlerinin kullanılarak birçok bab başlığı oluşturulduğu görülmektedir.[140] Bu durum bize *Fütûhât*'ta sünnete verilen önemi göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Ayrıca İbn Arabî, sünnete uyma noktasında azamî derecede özen göstermeye çalışmış ve bu titizlik *Fütûhât'*ın hemen her yönüne aksetmiştir.

Şer'î hükümlerin tesbitinde Kur'ân'dan sonra Sünnet'i esas alan İbn Arabî, bu prensibe aykırı davrananları şiddetli bir biçimde eleştirmiş; özellikle rey ekolüne, nassı bırakıp kendi görüşlerine ağırlık vermelerinden dolayı son derece ağır tenkitlerde bulunmuştur.

İslâmî ilimler sahasında eser kaleme alan diğer müelliflerde olduğu gibi İbn Arabî de eserinde Kur'ân ve merfû hadisler yanında mevkûf ve maktû' haberlere de yer vermiştir. [141]

İbn Arabî'nin Kur'ân ve Sünnet'e yaklaşımını *Fütûhât* merkezinde inceledikten sonra şöyle bir soru karşımıza çıkabilir. Kendisini sürekli olarak Kur'ân ve Sünnet'le kayıt altına aldığını söyleyen İbn Arabî neden bunlara ilâve bir bilgi kaynağına ihtiyaç duymaktadır?

Kanaatimizce İbn Arabî keşf ve diğer yöntemleri nassın dışında veya ona alternatif olarak görmemekte, aksine keşfi Kur'ân ve Sünnetle amelin bir neticesi olarak

---

[139] Misal olarak bkz. *Fütûhât,* II, 255 (156. bab)

[140] Misal olarak, bir bab başlığında "*Allah ilmi, âlimlerin sadırlarından çekip almak suretiyle almaz. Fakat ilim adamlarını vefat ettirmekle ilmi alır."* (Buharî, İlim 34) hadisini kullanmıştır. *Fütûhât*, thk. bsk. III, 78. Hadisle ilgili bab yapılmış başka bir örnek için bkz. *Fütûhât*, thk. bsk. IV, 194.

[141] Bu konuda çeşitli örnekler için bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. I, 228, II, 85, 101, 255, IV, 217, 269, 271, 380.

görmektedir.[142] Daha önce de ifade etmeye çalıştığımız gibi İbn Arabî, nassın serbest bıraktığı alanları bu şekilde doldurmakta ve sistemini bu yöntemlerle inşa etmektedir. Kendilerini ehl-i mükâşefe olarak adlandıran sûfîlerin bu yönteme başvurmaları tabiî olsa gerektir. Bir sûfi olan İbn Arabî de bu bilgi kaynaklarını kullanarak bilgi elde etmekte ve bunları kendi sistemi içerisine serpiştirmektedir. Mutasavvıflar için bu durum olağan karşılanırken[143] diğer disiplinlerin tutumu farklıdır. Sûfilere göre bilginin kaynağı ister subjektif isterse objektif olsun, bilginin kaynağından ziyade mahiyeti önemlidir.

C. TASAVVUFÎ KAYNAKLAR

Sûfîlere göre, tasavvufî bilgiye tamamıyla şahsi bir zevk ile ulaşıldığı için başkalarına aktarılamaz. Ancak bu bu bilgiye ulaşmanın yolu gösterilebilir ki bu da tamamen manevî bir seyr u sülûkten[144] ibarettir. Bu yola intisap etmek, kişiyi belirli tasavvufî tecrübeler eşliğinde bilginin ilâhî kaynağına götürür. Bu kaynak nihâyette Allah'tır; bu yüzden o "ledünnî" (Allah katından olan) bir bilgidir. Sûfilere göre bu kaynağa nisbetle duyular ve istidlâlî aklın aczi apaçık ortada olduğundan inceleme ve araştırmaya dayalı, dolaylı ve güvensiz olan nazarî yola girmektense kalbi her türlü kötü duygulardan temizleyerek ilâhî ilhama hazırlamak daha kısa ve güvenilir bir yoldur. Kısaca tasavvufî bilgi, sûfinin kazancı değil Allah'ın lütfudur.[145] Sûfilerce kabul edilen ilâhî kaynaklı bu bilgilere genel anlamda bâtın ilmi denilmektedir.

Bâtın kelimesi iç, derûn ve gizli âlem anlamındadır. Tasavvufta âyet ve hadislerin, ancak velîler tarafından bilinebilen gizli manaları anlamında kullanılmaktadır. Sûfilere göre bâtınî manalar keşfen ve zevken bilinir.[146] Bâtın ilmi ise gizli hakîkatlari konu alan ve bu yolla insanı kurtuluşa erdirdiğine inanılan ilimdir.

---

[142] Bkz. *Fütûhât,* I, 31. III, 413.

[143] es-Serrâc, *el-Lüma'*, s. 422.

[144] *Seyr-u sulûk,* sûfilere göre tasavvuf yoluna giren manevî makamlarını tamamlayıncaya kadar geçirdiği safahata verilen isimdir. Bilgi için bkz. Yılmaz, Hasan Kâmil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, 2007, s. 205.

[145] Taylan, Necip, "Bilgi", *DİA,* VI, 160.

[146] Bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 188; Cebecioğlu, *a.g.e.* s. 140-141; Aydınlı, Abdullah, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis,* İstanbul, 1986, s. 92-93.

Ancak, bilginin kaynağı da önemli olmakla birlikte esas olan nasslara aykırı olmamasıdır. Dolayısıyla nassa muhalif olan bir bilginin hiçbir ehemmiyeti yoktur.

İslâmî ilimlerin zâhir ve bâtın olmak üzere iki bilgi türünün bulunduğu görüşü ilk defa Şiîler tarafından ortaya atılmıştır.[147] Hz. Ali henüz hayatta iken bazı kişiler ondan başka hiç kimsenin bilmediği bir bâtın ilminin varlığından söz etmişlerdi. Fakat Hz. Ali bu iddiaları kesin bir şekilde redderek Allah'ın kendisine lutfettiği zeka ve naslardan çıkardığı manalar dışında herkesin bildiğinden başka bir ilme sahip olmadığını belirtmiştir.[148]

Sûfîler, dinî ilimleri biri zâhir diğeri bâtın olmak üzere ikiye ayırarak; hadis, fıkıh, kelam gibi ilimlere zâhir, tasavvufa da bâtın ilmi adını verirler. Zâhirî ilimlerle uğraşanlara zâhir uleması, ehl-i zâhir veya rusûm ulemâsı[149], kendilerine de bâtın ulemâsı ve ehl-i bâtın derler.[150]

Bâtın ilminin varlığı, zâhir ulemâsı tarafından daha ziyade Gazâlî'nin (505/1111) tesiriyle benimsendiği belirtilmektedir. Ancak kelâmcılar, bilgi kaynağı olarak akıl ve beş duyu ile haber-i sâdık içinde düşündükleri peygamberlere gelen vahiy ve ilhamı kabul edip diğerlerini reddetmişlerdir. Gazalî, Râzî ve Âmidî gibi müteahhir kelamcılar keşf, ilham ve bâtın ilmi olarak adlandırdıkları bilgileri kabul etmekle birlikte bu bilgilerin Kitab ve Sünnet'e uygunluğunu esas almışlardır. Kelamcıların bu görüşü aynı zamanda sünnî mutasavvıfların ortak görüşünü yansıtmaktadır.[151]

Öte yandan İbn Arabî'nin sûfî geleneği takip ettiği ve bâtınî ilmin varlığını kabul ederek bu konuda mesâi sarfettiği görülmektedir. O'na göre zâhir ve bâtın ayrılmaz ikilidir, biri için diğeri feda edilemez. Zîra Cenâb-ı Hakk da insanın hem bedenine hem de ruhuna, yani bütün yönlerine hitap etmiştir. İnsanlar, çoğunlukla, şer'î

---

[147] Bkz. Uludağ, "Batın İlmi", *DİA*, V, 188.

[148] Hadis için bkz. Buharî, Cihad 171; Tirmizî, Diyat 16. Hz. Ali'nin bu sözünü İbn Arabî de nakletmektedir. Bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 269.

[149] Krş. *Fütûhât,* I, 280 (55. bab), II, 253 (155. bab), III, 413-414, *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 269, 271-272.

[150] Bkz. Uludağ, "Batın İlmi", *DİA*, V, 188; Aydınlı, *a.g.e.* s. 94.

[151] Bkz. Uludağ, *a.g.e.* s. 189.

hükümlerin zâhiri yönüne ihtiyaç duyduklarından, bu hükümlerin bâtınî kısımlarından gafil kalmışlardır. Allah yolunun erleri hariç insanların çoğunluğu bu durumun farkında değildir.

Ayrıca İbn Arabî, Allah'ın ömrünü uzun kılması halinde şer'î meselelerin bâtınî yönlerini de ele alan büyük bir kitap telif etmek istediğini belirtmektedir.[152] *Fütûhât*'ta bâtın ilmiyle ilgili olarak bir de uyarı bulunmaktadır. İbn Arabî, "*Bâtıniyye*" ismiyle anılan ve çeşitli fırkalara ayrılan bir grubun hak yoldan saptığını, kendilerine uyanları saptırdığını belirtmiş; bu konuda Gazâlî'nin bir kitabı bulunduğunu hatırlatarak okuyucularını uyarmıştır.[153] Görüldüğü gibi İbn Arabî, bir taraftan bâtın ilminin önemini vurgularken diğer taraftan bu konuda yapılan yanlışları söylemekten geri durmamıştır.

Sûfilerin bâtınî bilgiyi kaynak olarak kabul edip onu zâhiri yollarla elde edilen ilimlerden üstün görmelerine karşın muhaddisler, ilim tahsilinin usûlünü objektif kriterlere bağlamışlar ve bu hususta subjektif yollara geçit olmadığını belirtmişlerdir.

Fütûhât'ta yer verilen tasavvufî kaynaklar *ahz anillah*, *keşf, ilham, müşâhede, vâkı'a, rüya* ve *sûfî söz ve menkıbeleri* şeklinde sıralanabilir. Burada İbn Arabî'nin en çok kullandığını tesbit ettiğimiz kaynaklar üzerinde durulmuş, tamamına yer verilmemiştir. Tasavvufî kaynaklar incelenirken öncelikle kavramsal açıdan ele alınacak daha sonra *Fütûhât'*taki kullanımlarıyla ilgili örneklemeler yapılacaktır. Tasavvufî kaynaklar incelenirken bunun hadis rivâyetinde nasıl kullanıldığı konusuna temas edilmeyecektir. İbn Arabî'nin kendine özgü yöntemlerle hadis rivâyeti ikinci bölümde müstakil olarak ele alınacaktır.

---

[152] İslâm Hukûkunda *hikmet-i teşrî*, *makâsıd-ı şerî'a* gibi isimlerle adlandırılan, şer'î hükümlerin batinî yönleriyle ilgili müstakil bir eser yazmayı düşünmesi onun bu konudaki birikimini ve konuya verdiği önemi yansıtması bakımından oldukça dikkat çekicidir. Bkz. *Fütûhât,* I, 334-335, *Fütûhât,* thk. bsk. V, 497-498.

[153] *Fütûhât,* I, 334-335.

1. Ahz Anillah

Ahz anillah, bizzat Allah Teâlâ'dan bilgi alma anlamında kullanılmaktadır. Arada herhangi bir vasıta olmaksızın doğrudan Allah'tan (c.c.) ilim alma manasında kullanılan bu tabir, *Fütûhât*'ta çokça zikredilmektedir.[154]

Allah'tan bilgi alımında dînî-dünyevî ayırımı yoktur. İbn Arabî'nin haber verdiğine göre o her türlü ilmi Allah Teâlâ'dan almıştır. Diğer sûfilerden farklı olarak İbn Arabî'de dikkat çeken husus, dînî ilimler haricindeki sahalarda Allah'tan ilim aldığını söylemesidir. Bu anlamda İbn Arabî için ilmin türünden ziyade kaynağı önemlidir. [155]

Keza İbn Arabî'yi ayrıcalıklı kılan bir diğer önemli nokta, Allah'tan aldığını belirttiği bu ilmi sadece nakletmekle yetinmemesi aynı zamanda bunları yazıya dökmesidir. Başka bir ifadeyle, sûfilerin ekseriyetinin hilafına o, bu "özel ilimleri" sadece erbabına nakletmekle yetinmemiş, bunları diğer insanlara da aktarma yolunu tercih etmiştir.[156] Bu sebeple keşf ve benzeri diğer tasavvufî kaynaklarda İbn Arabî bir dönüm noktası olmuş ve kendisinden sonrasını derinden etkilemiştir.

Öte yandan *ahz anillah* tabiri, diğer tasavvufî kaynakları da içine alan şemsiye bir kavramdır. Zira, bilginin kaynağı aynı olmak şartıyla bilgiyi alma yolları farklı olabilir. Nitekim, *keşf*, *rüya* ve *ilham* gibi diğer bilgi alma yollarında kaynak yine Allah'tır. İbn Arabî'nin bilginin kaynağı olarak Allah Teâlâ'yı işaret ettiği metinlerden birisi şudur:

"Bizim ilmimiz Allah'tandır. Biz her şeyin hakikatını Allah'tan öğreniriz. Hakikatları oldukları gibi/dosdoğru olarak öğreniriz. Hangi tür hakikat olursa olsun

---

[154] Örnekler için bkz. *Fütûhât,* I, 57, 198, 279-280, 631; II, 296; III, 51; IV, 129.

[155] *Fütûhât,* III, 70 (318. bab).

[156] İbn Arabî, üstelik bu konuda Allah Teâlâ'nın kendisini vazîfelendirmiş olduğunu ifade etmektedir. Bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. I, 72, 264-265, V, 156 vd.

hiçbir şeyde şüpheye düşmeyiz. Ve bizim öğreticimiz Allah'tır. İşte bizim ilmimiz her türlü noksanlıktan korunmuş, emniyetli ve nebevî bir mirastır."[157]

Aktardığımız metinden de açıkça anlaşılacağı gibi İbn Arabî her türlü bilgiyi kaynağından yani Allah'tan aldığını belirtmekte ve bu hususun şüpheye mahal bırakmayacak kadar kesin olduğunu ifade etmektedir.

Sûfîlere göre vahiyle ilham, bilgi kaynağı ve oluşumu itibariyle birbirlerine çok benzemektedir. Ancak dereceleri ve güvenilirlikleri bakımından fark vardır. İbn Arabî, yukarıdaki ifadeleriyle bu durumu vurgulamakta bilginin oluşumunu Allah (c.c.) ile irtibatlandırmaktadır. Allah Teâlâ bilgileri öğreten yegâne kaynak durumundadır. Burada dikkat çeken bir diğer husus ise Allah'ın bilgileri öğreten konumunda olduğunun açıkça söylenmesi ve bu öğrenme yolunun nebevî gelenekten mîras olan en güvenilir bir yol olduğunun belirtilmesidir.

Böylelikle İbn Arabî, bir taraftan bilgi kaynağını izah ederken diğer taraftan bu yoldan kendisinin tek olmadığını, köklü bir gelenekten gelen yolu kullandığını ifade etmiş olmaktadır.

*Fütûhat'*ta ilmin Allah'tan alındığı ifade edilirken çeşitli kanıtlar kullanılmıştır. Bunlardan birisi Cüneyd el-Bağdadî'nin (297/909) şu sözüdür:

"Cüneyd el-Bağdâdî şöyle demiştir: *Biz, ilmimizi Allah'tan aldık. Kitaplardan veya insanların ağızlarından değil…*"[158]

Ebû Yezîd el-Bistamî'nin (261/874) sözü de *ahz anillah* kavramıyla ilgili olarak kullanılan bir diğer delil olarak karşımıza çıkmaktadır. *Fütûhat'*ta sürekli vurgu yapılan söz şudur:

"Ebû Yezid el-Bistamî ulemâ-i rusûma şöyle seslenmiştir: 'Siz ilminizi ölünün ölüden rivâyeti olarak aldınız. Biz ise ilmimizi, hiç ölmeyen diriden (hayyün lâ yemût

---

[157] *Fütûhât,* thk. bsk. I, 250-251.

[158] *Fütûhât,* I, 631.

olan Allah'tan) aldık.[159] *Bizim gibiler: 'Kalbim Rabbimden rivâyet eder ki' diyoruz. Sizler ise: 'Bana filanca rivâyet etti' diyorsunuz. Peki o nerede? diye sorduğumuzda:' O, öldü.' diyorsunuz."*[160]

*Fütûhat'*ta bu konuyla ilgili olarak atıf yapılan bir diğer sûfî de Ebû Medyen'dir (594/1198). İbn Arabî, Şeyh Ebû Medyen'den şu cümleleri aktarır:

"*Şeyh Ebû Medyen'e 'filan kimse, falan kimseden rivâyet etti.' dendiği zaman şöyle derdi:*

'-Bayatlamış et yemek istemiyoruz, bize taze et getirin. Allah'ın size bahşetmiş olduğu ledünnî ilim varken, niçin, 'bu falan şahsın, filan kimsenin sözüdür' diyorsunuz? Şeyh Ebû Medyen bu sözleriyle talebelerinin gayretlerini/himmetlerini artırmalarını arzu ediyordu.. Ayrıca ilimlerini falanın filandan rivâyeti olarak değil, bizzat Allah'tan almalarını istiyordu. Çünkü ilimlerini filanın falandan rivâyeti olarak alanlar bayatlamış et yiyen kimse gibidir. Halbuki Allah, ölmeyen diridir ve O Allah 'Size şah damarınızdan daha yakındır. '[161]"

Yukarıda zikrettiğimiz metinlerde görüldüğü gibi İbn Arabî, ilmin kaynağının Allah olduğunu, O'nun sürekli olarak kullarına ilim öğretmeye devam ettiğini ve bu ilmin kesinlik arz edip kesintiye uğramayacağını belirtmektedir. Öte yandan İbn Arabî, bu kanaatini birçok kişiden deliller aktararak pekiştirmektedir. *Ahz anillah* kavramından sonra şimdi de bir başka tasavvufî kaynak olan *keşf* kavramına geçelim.

2. Keşf

Arapça bir kelime olan "*keşf*" sözlükte "bir şeyin örtüsünün ve gizleyicisinin kaldırılması, bir işin açıklanması, ortaya çıkarılması" gibi anlamlara gelir.[162]. *Keşf,*

---

[159] *Fütûhât,* I, 280 (55. bab), II, 253 (155. bab), III, 413-414, *Fütûhât,* thk. bsk. I, 126, IV, 272. Ebû Yezîd el-Bistâmî'nin bu sözü için bkz. Munâvî, Muhammed Abdurrauf, *el-Kevâkibü'd-dürriyye fî terâcimi's-sâdâti's-sûfiyye,* (thk. Abdulhamid Sâlih Hamdan), I-IV, el-Mektebetü'l-Ezheriyye, I, 446.

[160] *Fütûhât,* I, 280 (55. bab), *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 272.

[161] Kâf, 49/16. âyetine telmih var. Bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 272.

[162] İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisanü'l-Arab*, Dâru Sâdır, I-XV, Beyrut, ts. IX, 300; Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi,* III, 718-720; Bkz. Cürcânî, Ebü'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali,

Kur'ân'da türevleriyle birlikte "sıkıntıyı kaldırmak ve çaresizliği sona erdirmek" manasında kullanılır.[163]

Hadislerde perdenin (ğıta/hicab) kalkması, daha önce ğayb/görülmeyen olan hususların artık görülmesi gibi anlamlarda kullanılmıştır. Bir hadiste Allah ile yaratıkları arasında nurdan (veya nâr) perdelerin bulunduğu, bunların açılması halinde zatından gelen ışıkların bütün yaratıkları yakıp kül edeceği bildirilmiştir.[164]

Keşf terimi tasavvufta terim olarak; perde arkasında ve aklın ötesinde ğaib olan bazı şeyleri yaşayarak ve temâşâ ederek vâkıf olmak anlamında kullanılmıştır.[165] Ebû Nasr es-Serrâc'a (378/988) göre *keşf* kelimesi, "bilinmeyen ve üstü kapalı olan şeylerin gözle görülürcesine açılması"[166] anlamındadır. Tasavvuf, keşf ve ilhamı entellüektüel bir çabanın sonucu olarak değil ahlâkî bir arınma ve yaşama sonunda ortaya çıkan ilâhî bir lütuf olarak görür.[167] Sûfîler mükâşefe ve müşâhede kavramlarını keşfin müteradifi olarak kullanırlar.[168]

Tasavvuf tarihinde *keşf* kelimesi çeşitli kavramlarla irtibatlı olarak kullanılmıştır. İlk sûfilerden itibaren *firâset, feth, inkişâf, müşâhede, muhâdara, muâyene, yakîn ve ilham* gibi terimler *keşf* kelimesiyle yakın anlamlarda kullanılmış ve tasavvuf kitaplarında bu terimlerin birleştikleri yahut ayrıldıkları noktalar üzerinde durulmuştur. Abdulkerîm el-Kuşeyrî'ye (465/1072) göre, sûfîye açılan perdeler

---

et-Ta'rifat, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983, s. 155. "Bilinenden gizliliğin (hafâ) kalkması" şeklindeki Cürcânî'nin bilgi tanımı, bilginin akılda üretilen bir form olmayıp fiilen ve fakat gizli olarak var olduğu düşüncesine dayanır ve bu anlamıyla *keşf* kavramını hatırlatır. Bkz. Taylan, Necip, "Bilgi", *DİA,* VI, 158.

[163] Râğıb el-İsfahanî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râğıb el-İsfahanî, *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*, (haz. Muhammed Ahmed Halefallah), Mektebetü'l-Enclo'l-Mısriyye, Kahire, 1970, *keşf maddesi* s. 650-651; Muhammed Fuad Abdülbakî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-âyâti'l-Kur'âni'l-Hakîm,* el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, 1982, *keşf maddesi*, s. 768. Kur'ân'da keşf kelimesinin kullanımına bir örnek verecek olursak şu âyeti zikredebiliriz: "*Çaresiz kalana dua ettiğinde cevap veren, sıkıntısını kaldıran ve sizi yeryüzünde halifeler kılan kimdir?*" (Neml, 27/ 62) Meâlindeki âyette keşf bu anlamda kullanılmış ve Allah'a "Kâşif" (sıkıntıyı gideren) denilmiştir.

[164] Müslim, İman 193; İbn Mâce, Mukaddime 13.

[165] Cürcânî, *et-Ta'rifat*, s. 184.

[166] Bkz. Ebû Nasr es-Serrâc, *el-Lüma'*, (thk. Abdulhalim Mahmûd, Tâhâ Abdulbâkî Surûr), Kâhire, 1960, s. 422.

[167] Bkz. Taylan, Necip, "Bilgi", *DİA,* VI, 160.

[168] Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi,* III, 718-720; Suâd el-Hakîm, *el-Mu'cemü's-sûfiel-hikme fi hudûdi'l-kelime,* Beyrut, 1981/1401, s. 971-972; Ayrıca İbn Arabî'nin *mükâşefe* kavramının tarifi için bkz. *Kitâbu ıstılâhâti's-sûfiyye* (*Resâilu İbn Arabî İçinde*), s. 535.

neticesinde sırasıyla *muhâdara*, *mükâşefe* ve *müşâhede* halleri ortaya çıkar. Muhâdara akla, mükâşefe ilme, müşâhede marifete dayanır. Müşâhede, mükâşefeden üstündür. *İlme'l-yakîn*, *ayne'l-yakîn* ve *hakka'l-yakîn* şeklindeki sıralamada mükâşefe ayne'l-yakîn ile örtüşür. Tasavvufa *mükâşefe ilmi*, sûfilere de *ehl-i mükâşefe* veya *ehl-i keşf* denilmesi keşfin bu alandaki önemini ifade etmesi bakımından dikkat çekicidir. [169]

Keşfi kendi içinde de derecelendiren sûfiler onun beş çeşidinin olduğunu söylemişlerdir. Bunlar keşf-i zamîr (insanın kalbinden geçenlere muttali olmak), keşf-i kubûr, keşf-i melek, keşf-i cin ve keşf-i ilâhî'dir. Fakat mutasavvıflar, keşfin her çeşidine itibar etmemişlerdir. Onlara göre Kitap ve Sünnetle çelişmeyen keşf, haktır. Gerçek mürîd, keşfin değil Kur'ân ve Sünnetin peşinde koşar. Sûfîlere göre, Kitap ve Sünnete uymayan keşfle amel edilmez. [170] Sûfiler, kendilerini ehl-i keşf olarak adlandırmalarına rağmen keşfle elde edilen her türlü bilgiyi muteber görmemişler, kendilerini Kur'ân ve Sünnetle sınırladıklarını sürekli olarak belirtme ihiyacı hissetmişlerdir.

Bilgi kaynağı olarak mutlak manada Allah'ı kasteden sûfîlerin, bilgiye ulaşmada kullandıkları metotların arasında *keşf*, ilk sıralardadır. Özellikle İbn Arabî'nin sistemi içerisinde *keşf* müstesna bir yere sahiptir. Öyle ki, keşf metodunu anlamadan İbn Arabî'yi anlamak mümkün değildir, denebilir. Keşf metodu, yöntem olarak sûfîlerin kullandığı bir metot olmasına rağmen İbn Arabî'de mihver bir konumdadır. İbn Arabî'nin sistemi içerisinden keşfi aldığınız zaman, sistem anlaşılmaz ve işlemez bir hâle döner. Bu yüzden gerek *Fütûhat'*ı gerekse İbn Arabî'nin diğer eserlerini okurken bu hususu gözden kaçırmamak gerektiği kanaatindeyiz.

Kezâ İbn Arabî, akâid konularına da keşf penceresinden bakmış eser isimlendirmelerinde de bu bakış açısınını devam ettirmiştir. Nitekim İbn Arabî'nin keşfi merkeze alan anlayışının izleri akâidle ilgili eserlerinde bariz bir biçimde görülmektedir. Mesela İbn Arabî'nin havâssın itikâdî görüşlerine dair '*Akîdetü ehli'l-ihtisâs* adlı

---

[169] Uludağ, "Keşf", *DİA*, XXV, 317.

[170] Bkz. Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü Istılahat-ı İnsan-ı Kamil*, (haz. İhsan Kara), İnsan Yay., İstanbul, 2008, s. 934; Keşfle ilgili benzer bir tasnif için bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 286-287; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.447.

risâlesi, *İ'tikâdü ehli'l-ihtisâs min ehlillâh beyne'n-nazar ve'l-keşf* adıyla da anılır. İbn Arabî'nin adı geçen bu eseri, akâidle ilgili diğer iki risâlesi gibi *Fütûhât* içinde yer almaktadır.[171] Mezkûr risâle, İbn Arabî'nin itikâdî anlayışını ve genel olarak kelâm ilminin, özellikle de Eş'arî kelâmının tenkidi olması bakımından önem arzetmedir.[172]

İbn Arabî'ye göre ilm-i sahih'e/gerçek bilgiye, sadece tefekkürle ve akılla ulaşılamaz. Gerçek bilgi, Allah'ın (c.c.) dilediği ilim ehlinin kalbine ilka ettiği bir bilgidir. Bu, Allah Teâlâ'nın kullarından melek, rasul, nebî, velî veya müminlerden dilediğine verdiği özel bir nurdur. Keşf sahibi olmayan bunun hakikatını anlayamaz.[173] Keşf-i sahihle elde edilen bilgiler, Muhbir-i Sadık'ın (s.a.) bilgileri gibi aynı şekilde doğrudur ve gerçektir.[174]

*Fütûhât'*ta çok sayıda keşfî bilgiye yer verildiği görülmektedir. Bu bilgilere bakıldığı zaman belli bir alana teksif edilmediği görülür. *Fütûhat'*ta, dini ilimler dışındaki bilgilerin de keşfî olarak alındığı belirtilmektedir. Meselâ İbn Arabî, tıb ilmiyle ilgili bilgileri keşf yoluyla aldığını ifade etmektedir. O, bu bilgileri tıp tahsili yapan bir arkadaşına arzettiğinde[175] keşfle aldığı bilgilerin tıp ilminin verileriyle bir çelişki oluşturmadığını belirtmektedir. Keza İbn Arabî, kendi bilgilerinin mahza hakikat olduğunu, keşf yoluyla tahsil ettiği bilgilerle kesb yoluyla elde edilen bilgiler arasında herhangi bir ihtilafın söz konusu olmadığını ifade etmektedir.[176] Ayrıca o, normal yollarla elde edilmesi çok zor olan bilgilerin keşf sayesinde çok daha kolay elde edildiğini belirtmektedir.[177] Bununla birlikte İbn Arabî, keşf yoluyla birçok bilgiyi elde

---

[171] *Fütûhât,* I-187-215.

[172] İbn Arabî'nin akaide dair üç risâlesinin ortak adı *Akâidü İbni'l-Arabî*'dir. İbn Arabî'nin '*Akîdetü'l-avâm* ve *'Akîdetü'n-nâşiyeti'ş-şâdiye* adlı diğer risâleleri de *Fütûhât'*ın mukaddimesinde yer almaktadır. İbn Arabî'nin müslümanları dini hayat ve mertebeleri bakımından "ehlullah", " ehl-i rüsûm" ve "ehl-i İslâm" şeklinde üç gruba ayırdığı düşünülerek bunların her biri için ayrı bir risâle kaleme aldığı kabul edilmiştir. Nitekim bu üç risâle *Fütûhât*'ta yer almasına rağmen sonradan müstakil birer risâle halinde yayımlanmıştır. Geniş bilgi için bkz. Yavuz, Yusuf Şevki, "Akâidü İbni'l-Arabî", *DİA,* II, 216-217.

[173] *Fütûhât,* thk. bsk. III, 335.

[174] *Fütûhât,* I, 218 (35. bab), *Fütûhât,* thk. bsk. III, 334.

[175] *Fütûhât,* thk. bsk. I, 250.

[176] *Fütûhât,* II, 63, *Fütûhât,* thk. bsk. I, 250.

[177] *Fütûhât,* II, 65-66.

ettiğini söylemesine rağmen her türlü bilginin keşf yoluyla öğrenilemeyeceğini de itiraf etmekten geri durmaz.[178]

Keşf kelimesi, tezimizde, tasavvuftaki ıstılâhi anlamında kullanılacak ve İbn Arabî'nin keşfi nasıl kullandığı ayrıca ele alınacaktır.

*Fütûhât'*ta bilgi kaynağı olarak k*eşf*in nasıl yer aldığını inceledikten sonra genellikle bu kavramla birlikte kullanılan *ilham* kavramına geçebiliriz.

3. İlham

İbn Arabî'nin eserinde kullandığı bilgi kaynaklardan birisi de *ilham'*dır. Keşf kelimesiyle anlam yakınlığı bulunan ve genellikle birlikte kullanılan *ilham* kelimesi tasavvufta çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır. *İlham* kelimesi, Arapça'da "bir çırpıda yutmak" anlamına gelen "*lehm*"den türemiştir. Sözlükte "bir nesneyi veya lokmayı yutturmak" anlamınadır. *İlham* kelimesini sûfiler çeşitli anlamlarda kullanmışlardır. Bu anlamlar:

a. Feyz yoluyla kalbe gelen özel bilgi veya anlam[179];

b. Herhangi bir âyet ile istidlal etmeksizin veya delile bakmaksızın amele sevkeden bilginin kalpte vâkî olması[180];

c. Kalbe konulan iyilik hissi veya hayır yapma duygusu[181];

d. Kişiyi bir şey yapmaya veya yapmamaya sevkeden duyguyu Allah'ın rûha ilkâ etmesi.[182]

---

[178] Bilgi için bkz. Kitâbu'l-vesâyâ (Resâilu İbn Arabî İçinde) s. 503.

[179] Tehânevî, Keşşâfu ıstılâhâti'l-fünûn, III, 1308.

[180] Cürcânî, *et-Ta'rifat*, s. 57.

[181] Tehânevî, *a.g.e.,* III, 1308.

[182] İbn Manzûr, *Lisanu'l-arab,* XII, 555. Mütekaddimin devri kelâmcılarının keşf ve ilham kavramına yaklaşımları ile ilgili yapılmış bir çalışma için bkz. Demir, Ahmet İshak, *Mütekaddimîn Devri Kelâmcılarına Göre Bilgi Kaynağı Olarak Keşf Ve İlham*, İstanbul, 1993.

İlham kavramı, eserde önemli bir yere sahiptir. İbn Arabî, *Fütûhât'*ın ilham ürünü olduğunu ve bu yönüyle eserin diğer müelliflerin kitaplarından ayrıldığını özellikle belirtir. Bu konudaki düşünceyi aktaran ifadelerden bazıları şunlardır:

"Bizim bu kitabımızı ve başka eserlerimizi telif etmedeki durumumuz diğer müellifler gibi değildir. Her müellif kendi iradesinin veya bilgisinin tesiriyle yazar. Dilediğini yazar, dilediğini yazmaz. Bir meselede ilminin yettiğince sonuca ulaşır. Ama bizim durumumuz böyle değildir… [183]

Bu kitabı yazmaktan maksat; varlık sırlarından parıltıları ve işaretleri gün yüzüne çıkarmaktır. Şayet biz harflerin sırları ve hakikatleri konusunda konuşsaydık, kol yazmaktan yorulurdu, kalemler biter, mürekkebler kurur, yazı kağıtları ve levhaları yetersiz kalırdı.[184] *Çünkü bu kelimeler Lokman Sûresinde geçen Allah'ın kelimeleridir."*[185] *"Bizim gerek Fütûhât'ta gerekse diğer eserlerde yazdıklarımız keşfledir ve imla-i Rabbânîdir."*[186]

Görüldüğü gibi İbn Arabî, *Fütûhat'*ın yazılma nedenindeki ve yazılma biçimindeki özellikleri anlatış ve bu hususta iradenin Allah'a ait olduğunu ifade etmiştir. İbn Arabî, bu ifadelerle bilgisinin kaynağının bizzat Allah olduğunu göstermek istemiştir.

4. Rüya

---

[183] *Fütûhât,* thk. bsk. I, 265. Benzer bir anlam için bkz. *Fütûhât,* II, 119-120.

[184] İbn Arabî, burada "*Kur'an'da zikredilen ince deri olsa dahi*" diyerek Tûr, 52/3 geçen âyete işaret etmektedir. Bkz. *Fütûhât*, thk. bsk. I, 255.

[185] Fütûhât, thk. bsk. I, 255. İbn Arabî, "Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem olsa, denizler mürekkep olsa ve yedi misli deniz de yedekte bulunup yazılsa yine de Allah'ın sözleri bitmezdi. Doğrusu Allah güçlüdür, hakimdir." Lokman 31/27. âyetine telmihte bulunmaktadır. Fütûhât'ın yazılma maksadı daha özet bir şekilde Fütûhât, thk. bsk. I, 346'da ifade edilmektedir.

[186] *Fütûhât,* II, 432, III, 456.

Arapça kökenli bir kelime olan *rüya*, sözlükte "düş, uyku halinde zihinde beliren olaylar" anlamındadır.[187] Türkçe'de Düş; gerçekleşmesi imkansız, hayal; gerçekleşmesi beklenen ve istenen şey, umut gibi anlamlarda kullanılmaktadır.[188]

Rüya ile aynı kökten gelen *rü'yet* kelimesi ise sözlükte, gözle görmeye ve aynı zamanda kalple görmeye, yani akıl ile müşâhede edip bilmeye denir. Gözle olan için "basar", kalple olan için "basîret" tabiri kullanılır.[189] İbn Arabî, *rüya* kökünden olan *ru'yet* kelimesini gözle görme (müşâhede etme) olarak anlar.[190]

Rüya'nın hakîkati, kalbe gelen havâtır ve zihinde canlandırılan hallerdir. *Rüya*, insanların kalplerine yerleşen tasavvur ve evhamdan ibarettir. İnsan his (duyu) âleminden sıyrılıp uykuya daldığı zaman, hislerle maddî âleme ait şeyleri his ve idrâk etme kabiliyetinden sıyrılır. Böylelikle uykuda olan kimsenin rüya görme durumu daha da kuvvet kazanır.[191]

Rüya, sûfîlere göre ilâhî, melekî ve şeytânî olmak üzere üç çeşittir. Allah'tan olan rüya açıktır ve yoruma ihtiyaç duymaz. Melek vasıtasıyla görülen sâdık rüya olup yoruma muhtaçtır. Üçüncünün ise aslı esası yoktur. Şeytanî rüya insanı korkutmaya yöneliktir ve çeşitli suretlerde olabilir. İmam Gazâlî (505/1111), rüyanın mahiyetini mükâşefe ilminin inceliklerinden sayar ve açıklanmasını doğru bulmaz. [192]

Öte yandan İbn Arabî gerek *Fütûhât* gerekse diğer eserlerinin keşf ve ilham ürünü olduğunu belirtmesi[193] haricinde rüya yoluyla da bilgi, hatta yazılı kitap

---

[187] Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît,* s. 1658; Abdülmün'im el-Hıfnî, *el-Mevsû'atü's-sûfiyye*, Mektebetu Medbûli, 5. bs. Kahire, 2006, s. 1001.

[188] Bkz. *Türkçe Sözlük,* Türk Dil Kurumu Yay., s. 1872.

[189] Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi,* IV, 966 vd.

[190] Bkz. İbn Arabî, *Kitâbu ıstılâhâti's-sûfiyye* (Resâilu İbn Arabî İçinde), s. 540.

[191] Heyet, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,* Kalem Yay., İstanbul, 2006, s. 846.

[192] el-Hıfnî, *el-Mevsû'atü's-sûfiyye*, s. 1001-1002; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 600; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,* 404-405. Ayrıca rüya hakkında bilgi için bkz. İbn Hacer el-Heytemî, Ahmed Şihâbüddin, *el-Fetâvâ'l-hadîsiyye,* Dâru'l-fikr, s. 3 vd.

[193] *Fütûhât,* thk. bsk. I, 265, *Fütûhât,* II, 119-120.

aldığından bahsetmektedir. İbn Arabî'nin naklettiğine göre, bir diğer meşhûr eseri *Fusûs* da rüya yoluyla bizzat Hz. Peygamber tarafından kendisine verilmiştir.[194]

Tasavvufta *rüya*'nın çok önemli işlevleri bulunmaktadır.[195] Mürîdin, seyr-ü sulûk denen manevî terbiye yoluna kabul edilmesinden, ona karşı nasıl bir terbiye metodu izleneceğine ve bu uygulamanın neticelerine dair işaretler hep rüyaya dayanır. Bu yolla nakledilen menkıbelerin sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. Ayrıca, mürşidler, rüya yoluyla, ölen insanların âhiretteki durumları hakkında bilgi sahibi olurlar. Tasavvuftaki birçok işlevine rağmen rüyalara fazla rağbet gösterildiğinde sûfîler: "rüyayı bırak, rü'yete bak" demişlerdir.[196]

İbn Arabî, *Fütûhât'*ta gerek kendi rüyalarına gerekse başkalarının rüyalarına geniş yer ayırmaktadır. Bu rüyaların üzerinde önemle duran İbn Arabî, onlar sayesinde pek çok bilgi elde ettiğinden bahsetmektedir. Hatta bu rüyalarında Hz. Peygamber'den pek çok nakillerde bulunmaktadır.[197]

İbn Arabî'nin rüyaya ne kadar önem verdiğini göstermesi açısından şu örneğin dikkat çekici olduğu kanaatindeyiz. İbn Arabî'nin kaydettiği bu rüya Ensarla ilgilidir. İbn Arabî'nin haber verdiğine göre Yahya b. El-Ahfeş rüyasında Hz. Peygamber'i görür ve İbn Arabî'nin ensarı öven bir şiir yazmasını emreder. Bunun üzerine İbn Arabî ensarını öven bir şiir yazar ve bunu eserinde kaydeder.[198]

İbn Arabî'nin eserinde rüya yoluyla bilgi almasına bir başka örnek *Sâd Harfî* ile ilgilidir. *Fütûhât* müellifi, Ebû Abdullah el-Hâşimî'nin kendisiyle ilgili gördüğü rüyayı ayrıntılarıyla anlatmakta ve bu rüyayla gelen müjdeye sevinmektedir.[199] İbn Arabî'nin naklettiğine göre Ebû Abdullah el-Hâşimî, rüya aleminde İbn Arabî'yi

---

[194] Bkz. İbn Arabî, *Fusûsü'l-hikem ve't-ta'likâti aleyha*, (haz. Ebü'l-A'la Afifî), Dârü'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut, 1980/1400, s. 47.

[195] el-Hıfnî, *a.g.e.* s. 1001-1002; Cebecioğlu, *a.g.e.* s. 600; Uludağ, *a.g.e.* 404-405.

[196] Bkz. Uludağ, *a.g.e.* s. 404-405.

[197] Örnekler için bkz. *Fütûhât,* I, 549, II, 61, 423.

[198] İbn Arabî'nin "*Ensar hadisi"* diye isimlendirdiği şiir hakında bilgi için bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 195.

[199] İbn Arabî'nin aktardığı bu rüya için bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. I, 312-313.

görmüş ve Sâd Harfi ile ilgili bir şiir söylemiştir. Bunun üzerine İbn Arabî, söz konusu şiir hakkında bilgi almak için arkadaşı Muhammed b. Hâlid es-Sadefî et-Tilmisâni'yi, Ebû Abdullah el-Hâşimî'ye göndermiştir. Daha sonra İbn Arabî bu şiiri *Fütûhât'*ında nakletmiştir.[200]

İbn Arabî'nin eserinde kullandığı ve mana olarak *rüya* ile yakınlığı bulunan bir diğer kavram *vâkı'a'*dır.

5. Vâkı'a

*Fütûhât'*taki tasavvufî kaynaklardan biri olan "*vâkı'a*", Arapça bir kelime olup vuku bulan, meydana gelen, olay, olgu gibi manâlara gelmektedir.

Vâkı'a kelimesi tasavvufta şu anlamlarda kullanılmaktadır:

a. Gayb âleminden kalbe misâl ya da hitab yoluyla gelen mânâ ve müjdelerdir. İbn Arabî, sûfilerin kullandığı ıstılahlara dair risalesinde *vâkı'a'*yı bu anlamda tarif etmiştir.[201]

b. Halvette zikir ve ibadetle meşgul olan sâlikin, uyku ile uyanıklık arasında, çevresiyle ilgisi kesilince bazı hakikatlere vakıf olmasıdır. Şayet bu durum huzur halinde iken meydana gelirse ona mükâşefe denir. Genel olarak sâlikin mânâ âleminde gördüğü şeylere vâkı'a denir. Bir çeşit rüya görmeye benzer. Fakat ondan farklıdır.

c. Sûfîler vâkı'a sözüyle, hâtırın tam aksine kalpte peyda olup bâki ve daim olan mânâyı da kastederler. Hiçbir hâlde, onu def ve uzaklaştırmak için tâlibin bir imkânı bulunmaz. Kalplerin cümlesi havâtır mahallidir. Fakat vâkı'a, Hakk'ın sözü ile içi dolu olan kalpten başkası üzerinde vücuda gelmez. [202]

---

[200] *Fütûhât,* thk. bsk. I, 314-316.

[201] Bkz. İbn Arabî, Kitâbu ıstılâhâti's-sûfiyye (Resâilu İbn Arabî İçinde), s. 536.

[202] Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi),* (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul, 1982, s. 538; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 509; Yılmaz, Hasan Kâmil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 254; Bahadıroğlu, Mustafa, *Vâkı'ât-ı Hüdâyî'nin Tahlil ve Tahkiki,* (Yayımlanmamış Doktora Tezi, UÜSBE.) Bursa, 2003, s. 2-3.

Diğer taraftan *Fütûhât'*ta *vâkı'a* yoluyla elde edilen çeşitli bilgiler nakledildiği görülmektedir. İbn Arabî'nin bu yolla elde ettiği bilgiler arasında hadisler de bulunmaktadır. İbn Arabî'nin vâkı'a metoduyla hadis nakletmesi tezin ikinci bölümünde müstakil bir başlık hâlinde konu edilecektir. *Fütûhât'*ta *vâkı'a*, rüya kavramıyla birlikte de kullanılmıştır.[203]

Öte yandan, sûfiler tarih boyunca yaşamış oldukları *vâkı'a'*ları kayıt altına alarak azımsanmayacak sayıda bir literatür meydana getirmişlerdir. İslâm tarihinde Hz. Peygamber ve ashâbının sözleri, eserleri, biyografileri ve menkıbelerini derleyip toparlama ile başlayan bu gelenek, tasavvuf erbabı için de devam ettirilerek günümüze kadar sürdürülmüştür. Tasavvuf tarihinde vâkı'ât geleneğini meydana getiren bu eserlerin sayısı yüzlerle ifade edilmektedir.[204]

Araştırmamızda "*vâkı'a*" kelimesi sûfîlerin kullandığı ıstılâhî anlamda olup İbn Arabî'nin bu kavramı nasıl kullandığı ayrıca ele alınacaktır. *Vâkı'a'*dan sonra tasavvufî kaynaklardan *müşâhede* kavramını inceleyelim.

6. Müşâhede

Sözlükte "*bir nesnenin hakîkatine muttalî olup katiyyetle bilmek*" anlamına gelen *müşâhede* kelimesi, "*yüzyüze görmek*" demektir.[205] Ayrıca görme, perdenin açılması, temâşâ ve seyr etme anlamlarında kullanılmaktadır. *Müşâhede*, hicabın yok olarak ortadan kalkmasıdır. Müşâhede, kalpte Hakk'tan gelen şahidin görülmesidir.[206] Bazı sûfîler mânâ aleminde gördükleri ulvî ve ruhî hâllerle ilgili bilgilere de *müşâhede* adını verirler.[207]

Bir tasavvuf kavramı olarak "*müşâhede*", şu anlamlarda kullanılmaktadır:

---

[203] Örnekler için bkz. *Fütûhât,* I, 608, I, 714, II, 61 (80. bab).

[204] Geniş bilgi için bkz. Bahadıroğlu, Mustafa, *Vâkı'ât-ı Hüdâyî'nin Tahlil ve Tahkiki,* s. 3 vd.

[205] Bkz. *Kâmus Tercümesi,* (trc. Mütercim Âsım Efendi), Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1304, I, 1180-1181.

[206] Bkz. Heyet, Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, s. 685.

[207] Bkz. Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, s. 356.

a. Hakk'ın gönüllerde hazır olması. Müşâhedenin doğru ve sağlıklı olması için şâhidin (temâşâ edenin) meşhûd (temâşâ edilen) ile kâim ve onda fâni olması şarttır.

b. Zâtî tecellî,

c. Eşyayı tevhid deliliyle görmek,

d. Ayn-i cem makamı,

e. Hakka'l-yakîn hâli.[208]

Keşf ve mükâşefe kavramlarını genişçe ele alan Gazâlî (505/1111) mükâşefenin *müşâhede'*den üstün olduğunu söyler.[209] Gazâlî'ye göre müşâhede, mükâşefeden bir alt mertebedir. Tasavvûfî bilgi kaynaklarından son olarak sûfîlerin *müşâhede* ettiği halleri de ihtiva eden sûfi söz ve menkıbelerine geçelim.

7. S*ûfi Söz ve Menkıbeleri*

İbn Arabî'nin *Fütûhât'*ta yer verdiği kaynaklar arasında *sûfi söz ve menkıbeleri* de önemli bir yer tutmaktadır. *Fütûhât'*ın tasavvufî bir eser olduğu düşünüldüğünde bu durum normal karşılanmalıdır. Burada eserdeki *sûfî söz ve menkıbeleri'*nden örnekleme yapmak sûretiyle konu ele alınacaktır.

[208] Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, s. 356; Heyet, Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, s. 685.

[209] Uludağ, "Keşf", *DİA*, XXV, 317.

İbn Arabî, zâhir ve bâtın ehli birçok üstattan istifade etmiş; eserlerinde büyük bir kadirşinaslık örneği olarak kendilerinden faydalandığı üç yüzü aşkın kişinin manevî hallerine ve hikmetli sözlerine yer vermiştir. İbn Arabî, yeri geldikçe kendilerinden istifade ettiği şeyhlerini gerek *Fütûhât*'ında gerekse *Kitâbu'l-kutb, ed-Dürretü'l-fâhire* ve *Rûhu'l-kuds*[210] gibi eserlerinde isimleriyle birlikte anmaktan geri durmamıştır.[211]

İbn Arabî, vefatlarından sonra ilginç hadiseler yaşayan kişilerden bahsettiği otuz beşinci babın son kısmında kendi babasının başından geçen bir hadiseye yer verir. Ona göre, sâlih kimselerden olan babası vefatından on beş gün önce öleceği günü işaret etmiş, işaret ettiği günde vefat etmiştir. Vefat edeceği Çarşamba günü rahatsızlığı şiddetlenmiş ve oğlunu çağırarak:

"*-Oğlum! Bugün yolculuk ve kavuşma günüdür."* demiş, İbn Arabî de *:*

"-Babacığım! Allah sana bu yolculuğunda selamet ihsan etsin ve kavuşmanı mübarek kılsın" diye mukabelede bulunmuştur. Babası da oğlunun bu duasına sevinmiştir.

İbn Arabî, babasının ölmeden önce tüm aile fertlerini topladığını ve kimsenin yanına sokulmamasını emrettiğini; daha sonra alnında bir nur belirdiğini ve bu nurun bütün bedenine yayıldığını anlatmaktadır. İbn Arabî, babasının vefatından sonra yanına girdiğinde ise ölüm hâlinin zor anlaşıldığını, canlı gibi göründüğünü, sanki hayatla memât arası bir görüntü arzettiğini ve onu bu hâlde defnettiklerini nakletmektedir.[212]

*Fütûhât'*ın *Kıyametin ve Ahiret Duraklarının Bilinmesi* başlıklı altmış dördüncü babında İbn Arabî, şeyhlerinden birisiyle olan hatırasını anlatmaktadır: O, şeyhinin, bir topluluğa ağlayarak Allah Teâlâ'nın insanlara olan lutuflarını hatırlattığını

---

[210] İbn Arabî'nin *Rûhû'l-kuds* adlı eserinin şerhi ile birlikte yayımlanmış baskısı için bkz. Mahmûd Mahmûd el-Ğurâb, *Şerhu risaleti ruhi'l-kuds fi muhasebeti'n-nefs*, Matbaatu Zeyd b. Sabit, Dımaşk, 1985.

[211] Bkz. Kılıç, *a.g.m.* s. 494. İbn Arabî'nin *Rûhu'l-kuds* ve *ed-Dürretü'l-fâhire* adlı eserlerinde kendilerinden bahsettiği üstatları bir araya getirilerek yeni bir kitapta toplanmıştır. Sözkonusu eserin İngilizce çevirisi için bkz. *Sufis of Andalusia : the ruh al-quds and al-durrat al-fakhirah* of Ibn Arabi, (Translated, with introduction and notes, by R. W. J. Austin), Beshara Publications, Sherborne, 1988. Söz konusu eserin dilimizdeki tercümesi için bkz. *Endülüs Sûfileri,* (Türkçesi Refik Algan), Dharma Yay., İstanbul, 2002.

[212] *Fütûhât,* , I, 222 (35. bab), *Fütûhât,* thk. bsk. III, 354; Palacios, Miguel Asin, *İbn Arabî hayâtuhu ve mezhebuhu*, s. 11; Addas, *Quest for the red sulphur,* s. 19.

ve bu duygu yüklü konuşma sonucunda hem kendisinin hem de orada bulunanların ağladığını haber vermektedir.[213]

*Fütûhât'*ta tasavvufî makamlarla ilgili olarak pek çok menkıbe yer almaktadır. İbn Arabî, uzlet[214] kavramını ele aldığı babta arkadaşının başından geçen bir olayı şöyle anlatmaktadır:

"Allah yolunda kardeşim olan Abdülmecid b. Seleme anlattı. Kendisi, Endülüs vilâyetlerinden İşbiliye'ye bağlı Merşanetü'z-Zeytûn adlı beldenin hatibidir. Bu zat ibadet noktasında ciddiyet ve gayret sahibi bir zattı. Bu olayı bana anlattığında tarihler hicrî 586 yılını göstermekteydi. Abdulmecid yaşadığı olayı bana şöyle nakletti:

'Bir gece Merşane'deki evimde ilginç bir olay oldu. Gece virdimi (zikir) yapmak için kalkmıştım. Seccademin üzerindeyken bir adamın ansızın yanıma geldiğini farkettim. Hem evin kapısı hem de bahçe kapısı kapalı olduğu hâlde içeriye nasıl girdiğini anlayamadım. Gelen kişiden korktum ve namazımı kısalttım. Namazımı bitirince bana o kişi şöyle dedi:

-'Abdülmecid! Allah ile dost olan korkmaz.' Sonra üzerinde namaz kıldığım örtüyü çekip aldı ve onu attı. Onun yerine yanında getirdiği hasır parçasını yaydı. Sonra bana şöyle dedi:

'Namazını bu hasır üzerinde kıl.' Sonra beni tuttu. Birlikte evin dışına, oradan şehrin dışına çıktık. Sonra neresi olduğunu bilmediğim yerlere gittik. Allah'ın arzının neresinde olduğumuzu bilemiyordum. Sonra Allah (c.c.) bana gezdiğimiz yerlerin nereler olduğunu öğretti. Sonra o zat beni evime getirdi. Bir ara o zata sordum.

-'Ebdal makamında olanlar hangi amellerle bu makama ulaşmışlardır?' Sorumu şöyle cevapladı:

---

[213] *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 433.

[214] Arapça bir kelime olan *uzlet*, halktan uzaklaşıp, onlardan ayrı yaşamak anlamındadır. Tasavvufta günaha girmemek, daha çok ve daha ihlaslı ibadet etmek için toplumdan ayrılıp ıssız ve kimsesiz yerlere çekilmek, tek başına yaşamak anlamında kullanılır. Buna halvet ve inziva da denir. Geniş bilgi için bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.* s. 730; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,* s. 498.

'-Ebû Tâlib el-Mekkî'nin Kûtu'l-Kulûb'da zikrettiği dört şeyle.'

Sonra o dört şeyi sıraladı:

-'Açlık, uykusuzluk, sükût ve uzlet.'

Abdülmecid, bana sonra şöyle dedi: 'İşte bu hasır, o hasırdır.' Ben de o hasır üzerinde namaz kıldım."[215]

İbn Arabî'nin isnadlı olarak sözünü naklettiği sûfiler arasında yer alan bir diğer kişi de Ebû Abdullah ed-Dekkâk'dır. O, şöyle söylemiştir: "*Kimsenin elde edemediği bir haslete sahibim. Hiç kimseyi gıybet etmedim, huzurumda da hiç kimsenin gıybeti yapılmadı.*"[216] İbn Arabî'nin belirttiğine göre, Ebû Abdullah ed-Dekkâk, kardeşlerinin gıyabında da olsa haklarını korumakta, keza onların hakkının başkaları tarafından çiğnenmesine müsaade etmemektedir. Ayrıca İbn Arabî, tahdis-i nimet olarak zikredilen bu hasletin eşine az rastlanan bir durum olduğunu düşünmektedir.[217]

Yine İbn Arabî, *Fütûhât*'ta Hâris el-Muhâsibî'den (243/857) bahsetmiş ve ondan nakillerde bulunmuştur.[218] Hakîm Tirmizî'den (295/908) ve onun görüşlerinden sıklıkla bahsetmekte[219], Ebû Tâlib el-Mekkî'ye (386/996) de zaman zaman atıf yapmaktadır.[220] Abdülkerim el-Kuşeyrî (465/1072) [221] ve İmam Gazâlî (505/1111) [222] ismini çokça zikrettiği kişiler arasında yer almaktadır. Şeyhimiz diye bahsettiği Ebû

---

[215] İbn Arabî, hadisenin sonunda bu olayın kahramanı olan zatın Muaz bin Eşres ismiyle bilindiğini ve uzlet makamının büyüklerinden olduğunu kaydeder. Bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 255-256.

[216] *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 69.

[217] İbn Arabî, zamanının büyüğü olarak tanıttığı Ebû Abdullah ed-Dekkak'ın menkıbelerini, yukarıdaki olayı bize hikaye eden hocası Ebû Abdullah b. Abdülkerim'in '*el-Müstefad fi zikris-sâlihin vel-ubbâd bi Medineti Fas ve mâ yelîhâ minel-bilâd*' adlı eserde tahriç ettiğini haber vermektedir. Bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 70.

[218] *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 260.

[219] *Fütûhât,* thk. bsk. III, 164, *Fütûhât,* II, 49

[220] İbn Arabî, "*el-Kût*" diyerek Ebû Tâlib el-Mekkî'nin eserini açıkça zikrettiği gibi eserininin ismini vermeden de ondan alıntı yaptığı görülmektedir. Örnekler için bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. I, 260, II, 62, 63

[221] İbn Arabî, burada Kuşeyrî'den öldükten sonra ilginç hadiseler yaşayan salihlerin hayatlarıyla ilgili alıntılar yapmaktadır. Bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. III, 351.

[222] *Fütûhât,* thk. bsk. I, 143.

Medyen el-Mağribî (594/1198)[223] ise ismini en çok andığı sûfilerin başında yer almaktadır.

Öte yandan İbn Arabî'nin *Fütûhât'*ında ismini zikrettiği kişiler arasında sûfiyeden olan hanımlar da yer almaktadır.[224]

Fütûhât'ta bir çok sûfi sözü ve menkıbesi nakledilmektedir.[225] Aktarılan bu bilgiler incelendiğinde şunlar söylenebilir:

Sûfîlerin pek çok söz, hâl ve makamlarının yer aldığı eserde çoğu zaman sözler sahibine isnad edilmiş[226], bazan künyeleri açıkça ifade edilmiştir.[227] Sûfîlerden genellikle ismi belirtilerek nakillerde bulunulmuştur. Hadis rivâyetinde olduğu gibi kıssaların senet zinciriyle nakledilmesi devrin ilim anlayışıyla ilgili olmalıdır.[228] Bu durum aynı zamanda İbn Arabî'nin rivâyetteki titizliğini göstermesi bakımından önemlidir. Sûfîlerin hadis rivâyetinde isnada önem vermedikleri şeklindeki kanaatin aksine İbn Arabî, hadis olmayan metinlerin aktarımında da bu yolu tercih etmiştir. Daha önce işâret edildiği gibi İbn Arabî, *Muhâdaratu'l-ebrâr* adlı edebiyat ve tarihe dair

---

[223] *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 272.

[224] Örnek olarak şunları kaydedebiliriz; Meryem bt. Muhammed b. Abdûn b. Abdurrahman el-Bicâî, *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 260. Geleneksel sûfilikte kadın, genel olarak 'nefis' ve 'dünya' ile özdeşleştirilmekte ve bir imtihan vesîlesi olarak görülmektedir. Keza İbn Arabî, tasavvuf yoluna intisabının başlarında kadınlardan pek hoşlanmadığını belirtmektedir. İbn Arabî'nin anlattığına göre; kadınlara olan bu hoşnutsuzluğu uzun bir süre devam etmiş, daha sonra Resûlullah'ın (s.a.): "*Bana dünyadan üç şey sevdirildi: Kadın, güzel koku ve gözümün nûru namazda kılındı.*" hadisini öğrenince kadınlara olan olumsuz tutumu tamamen değişmiştir. Hatta İbn Arabî, kadınlara sevgi ve şefkat konusunda kendisinin en öne geçtiğini dile getirmiştir. Diğer taraftan İbn Arabî, Hz. Peygamber'in "*bana sevdirildi*" ifadesine dayanarak kadınlara olan bu sevginin ilâhî irâde menşe'li olduğunu söylemiştir. Bkz. *Fütûhât,* IV, 84 vd. İbn Arabî'nin hayatında yer etmiş önemli hanım şahsiyetler için bkz. Küçük, Hülya, "Anne Nûr el-Ensâriyye'den Âlime-i Hicaz Fahru'n-Nisâ Bint Rüstem'e: Muhyiddîn İbn Arabî'nin Çevresindeki Hanımlar", s. 193-219.

[225] *Fütûhât*'ın tahkikli nüshasının birinci cildinde zikri geçen sûfîlerden bir kısmı şunlardır: İbn Berrecân (*Fütûhât,* thk. bsk. I, 268), Gazâlî (I, 143), Ebû Tâlib el-Mekkî (I, 260), Ebû Yezîd el-Bistâmî (I, 126), Cüneyd el-Bağdâdî (I, 126), Süfyân es-Sevrî (I, 145), Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (I, 328), Şeyh Abbâdânî (I, 328) ve Abdullah b. Bedr el-Habeşî (I, 72) gibi. Eserin tamamı göz önüne alındığında sayının bir hayli kabarık olduğu kolaylıkla tahmin edilebilir.

[226] *Fütûhât,* thk. bsk. , II, 338, 346, 347, 348, IV, 105, 107, 108.

[227] *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 72, 107. İsim zikretmeden kendilerinden nakillerde bulunduğu sûfiler de bulunmaktadır. Bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. III, 149, İbn Arabî, 'sika' olarak nitelediği bir arkadaşına bir soru sorduğunu ve ismini açıklamaması için de kendisinden söz aldığını belirtmektedir. Genellikle sözleri sahibine nisbet eden İbn Arabî, arkadaşına verdiği sözden dolayı burada ismini zikretmemiş, ama bilginin kendisine ait olmadığını da belirtmeden geçmemiştir. Ayrıca başka bir örnek için bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. III, 413.

[228] İbn Arabî, isnadını vererek Ebu'l-Velid et-Temâşikî el-Bağdâdî'den ve başkalarından nakillerde bulunmaktadır. Ayrıca isnadlı olarak verilen diğer sufî kıssaları için bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. II, 348-349, III, 189, IV, 69.

eserinde naklettiği bilgileri isnadlı olarak vermiştir. Ayrıca İbn Arabî *Fütûhât'*ında nakilde bulunduğu eserlere atıfta bulunmuştur.[229]

İbn Arabî, eserinde tasavvuf tarihinde otorite kabul edilen şahıslardan kendi döneminde yaşayanlara kadar –erkek kadın ayırımı yapmaksızın- pek çok sûfîden nakillerde bulunmuştur. Buradan hareketle İbn Arabî'nin tasavvufta sadece belli bir meşrebi takip etmekten ziyade bütün meşrepleri kuşatmaya çalışan bir tavırda ısrar ettiği sonucuna ulaşılabilir. Ayrıca bu durum, İbn Arabî'nin tasavvufta beslendiği kaynakları vermekle birlikte İbn Arabî'nin bütünü kucaklayan bir düşünce sisteminin temel dinamiklerinin nasıl oluştuğu hakkında bize önemli ipuçları vermektedir.

Buraya kadar olan kısımda İbn Arabî'nin tasavvufî kaynakları incelenmiştir. Bundan sonra *Fütûhât*'ta kullanılan diğer kaynaklara geçilecektir.

D. ŞİİR

İbn Arabî'nin eserinde kullandığı kaynaklardan birisi de şiirdir. Eserlerini genellikle nesir olarak kaleme almasına bir hayli şiiri de bulunmaktadır.[230] İbn Arabî, Arap Edebiyatında önemli bir konumda olan şiir geleneğini devam ettirmiştir.

İbn Arabî'ye göre şiir, şaire Zühre feleğinin ve Yusuf peygamber'in (s.a.) bir hediyesidir. Âlemi hayal ile şiirsel tahayyül arasında irtibat vardır. İbn Arabî, bir gün yakaza halinde iken bir meleğin kendisine beyaz bir nur getirdiğini, bunun ne olduğunu sorduğunda meleğin Şuarâ sûresi olduğunu söyledini ve bu olaydan sonra dîvanını yazdığını anlatır. İbn Arabî'ye göre şiir bir icmal, remiz, lugaz ve tevriye sanatıdır. İbn Arabî, kendi şiirlerinin bir araç olduğunu belirtmek için şunları kaydeder:

" *Bizim şiirlerimiz ister sevgiliyle hasbihal ile başlasın, ister bir methiye olsun ve isterse kadın isimleri ve sıfatlarıyla, ırmak, yer, yıldız, isimleriyle dolu olsun, hepsi de bütün bu sûretler altındaki maârif-i ilâhiyyeden ibarettir.*"[231]

---

[229] Örnekler için bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. II, 63, 93, IV, 70, 190, 263.

[230] Bilgi için bkz. Kılıç, Muyyiddîn İbnu'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri, s. 25.

[231] Kılıç, *a.g.m.* 496.

İbn Arabî, *Tercümânu'l-eşvâk* adlı manzum eserinde Rabbânî marifetleri, ilâhî nurları, kalbî ilimleri ve şeriatın hükümlerini cismani aşk temaları kullanarak anlatma yoluna gittiğini; çünkü bu tür izahların bazı nefislerin daha çok dikkatini celbettiğini söyler.[232] Mekke'de Şeyh Mekînüddîn el-İsfehânî'nin Nizâm ismindeki kızının adını kullanarak yazdığı *Tercümânu'l-eşvâk*'taki şiirler, zahir ehli tarafından ikisi arasında gönül ilişkisi bulunduğu şeklinde yorumlanması üzerine İbn Arabî, bu şiirlere bir şerh yazarak meselenin onların zannettiği gibi olmadığını ve maksadının sadece ilâhî aşkı anlatmak için Nizâm'ı bir sembol olarak kullanmaktan ibaret olduğunu söylemiştir. İbn Arabî, ayrıca bu şiirlerdeki Nizâm'ın sembol olarak kullanıldığını, bunu onun da babasının da bildiğini ifade etmiştir.[233]

Fütûhât-ı Mekkiyye, şiir yönünden oldukça zengindir. Eserde altı bin yedi yüz civarında beyit bulunmaktadır. Bu şiirlerden yaklaşık yüzde altmışı İbn Arabî'ye (üç bin üç yüz on üç beyit), geriye kalanlar ise başkalarına aittir.[234] *Fütûhât'*taki şiirlerin sayısı divanındaki şiirlerin yaklaşık beş katına tesadüf eder. İbn Arabî, eserdeki şiirleri *Nazmu'l-Fütûhi'l-Mekkî*[235] adıyla bir eserde toplamıştır.[236] İbn Arabî'nin başka şiir kitapları da bulunmaktadır.[237]

---

[232] Bkz. İbn Arabî, *Zehâirü'l-a'lâk şerhu tercümâni'l-eşvâk,* (thk. Halil Umran Mansur), Dârü'l-Kitabi'l-Lübnânî, Beyrut, 2000/1420, s. 9; Kılıç, *a.g.m.* 496.

[233] Bkz. İbn Arabî, *a.g.e.* s. 8 vd. ; Kılıç, *a.g.m.* 496.

[234] İbn Arabî'nin eserinde yer verdiği şiirler arasında ashâba ait şiirler bulunmaktadır. Misal olarak,

"وثيابك فطهر" "*Elbiseni (de) temizle.*" (Müddessir 74/4) âyetinin tefsirinde Hazreti Ali'nin bir şiirini nakletmesini gösterebiliriz. Bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. VI, 237-238.

[235] Bkz. İbn Arabî, *Nazmu'l-Fütûhi'l-Mekkî, Halep,* Ahmediye, Ktp. Nr. 774; Kılıç, "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*"*, XIII, 253.

[236] Bkz. Kılıç, "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*"*, XIII, 253.

[237] Bu kitaplar: 1. *İnzâlu'l-guyûb. İnzâlu'l-guyûb* adlı şiir kitabı hocası Şeyh Martulî'un teşvikiyle yazdığı şiirlerden oluşmaktadır. *2. Tercümânu'l-Eşvâk. 3. Dîvân.* Nihat Keklik, İbn Arabî'nin bu üç kitap ve diğer eserlerindeki toplam beyit sayısının yaklaşık on beş bini bulduğunu söylemektedir. Küçümsenmeyecek kadar olan bu rakam İbn Arabî'nin şairlik tarafının güçlü olduğunu göstermesi bakımından önemli olduğu kanaatindeyiz. İbn Arabî'nin şiir kitapları ile ilgili olarak bkz. Keklik, *a.g.e.* s. 340-342; Kılıç, *Muyyiddîn İbnu'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri,* s. 25-26. Ayrıca İbn Arabî'nin şiirleri hakkında yapılmış müstakil bir çalışma için bkz. Abdülazîz Seyyid Ehl, *Muhyiddin b. Arabî min şi'rihi*, Dârü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut, 1970.

Geniş bir şiir kültürü olan İbn Arabî'ye şiir zevkini ilk defa, kendisi de şâir ruhlu bir yaratılışa sahip olan hocası Şeyh Martulî aşılamıştır.[238]

İbn Arabî, *Fütûhât*'ında genellikle her babın özeti mahiyetinde bir şiirle konuya giriş yapmaktadır.[239] Bab başlarında zikredilen beyitlerin sayısı yaklaşık iki bin iki yüz yetmiş iki adettir. İbn Arabî, bu şiirlerin bablarda bulunmayan bilgileri ihtivâ ettiğini belirtmek için okuyucularına şu tenbihâtta bulunur:

"*Bu kitabın her babının başındaki şiire dikkat et. Çünkü bunlar, işaret etmek istediğim kadarıyla o babın ilimlerini muhtevîdir. Bablarda verilen izahlarda bulunmayan şeyleri bu şiirlerde bulabilirsin.* "[240]

E. İSRÂÎLİYYÂT NİTELİĞİ TAŞIYAN HABERLER

İsrâîliyyât, "İsrâîliyye" kelimesinin çoğulu olup İsrâilî bir kaynaktan rivâyet edilen kıssa veya olay demektir . Terim anlamı ise yahudi, hıristiyan veya diğer kültürlerden İslâmiyete giren rivâyetler ve bunların etkileridir. Diğer kültürlere nazaran yahudiliğin ağırlığının oluşu, kelimenin bu şekilde kullanımı sonucunu doğurmuştur. Rivâyet tenkîdi açısından isrâiliyyât; sened ve metni sahîh olanlar, senedi zayıf olanlar, uydurma olanlar olmak üzere üç kategoride değerlendirilirler .[241]

"İsrâiliyâtın İslâm kültürüne girişi, Hz. Peygamber'in vefatının ardından, sahâbe devrinden itibaren başlamıştır. Daha çok Kur'ân-ı Kerîm'de kısa ve kapalı olarak zikredilen kıssalar etrafında dönen isrâilî haberler Ehl-i Kitâb'a mensupken

---

[238] Keklik, Nihat, *Fütûhât,* s. 340-341. Ayrıca İbn Arabî, Şeyh Martulî'yi kendilerinden rivâyette bulunduğu hocaları arasında da zikretmektedir. Bkz. İbn Arabî, *el-İcâze,* s. 32. Şeyh Martulî hakkında bilgi için bkz. *Sufis of Andalusia : the ruh al-quds and al-durrat al-fakhirah of Ibn Arabi*, (Translated, with introduction and notes, by R. W. J. Austin), 87 vd.

[239] *Fütûhât*'ta yer alan şiirlerin uzunlukları farklı olmakla beraber hemen her babın başında şiir bulmak mümkündür.

[240] Bkz. *Fütûhât,* IV, 31-32.

[241] Remzi Na'na'a, *el-İsrailiyyât ve eseruha fi kütübi't-tefsir,* Dârü'l-Kalem, Dımaşk, 1970, s. 73–74, 76; Zehebî, M. H., *el-İsrâîliyât fi't-Tefsîr ve'l-Hadîs,* 2. bs., Dârü'l-İman, Dımaşk,1985, s. 13, 20; Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrailiyyat,* Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1979, s. 6-7.

müslüman olan şahıslardan alınmış ve bir anlamda Kur'ân-ı Kerîm kıssalarındaki boşlukların doldurularak bilgilerin tamamlanması işleminde kullanılmıştır."[242]

İbn Arabî, çok sık olmamakla beraber israiliyatla ilgili haberlere de yer vermiştir. İbn Arabî, Hz. Âdem'in yaratılmasıyla ilgili bir bilgiye yer verirken haberin israiliyattan olduğunu açıkça ifade etmektedir. Âdem'in (s.a.) yaratılmasıyla ilgili olan bu rivâyeti nakletmeden önce "*şayet haber doğruysa"* diyerek haberin sıhhati ile ilgili tereddüdünü de belirtmekte ve haberin kaynağına işaret etmektedir. Ayrıca *Fütûhât*'ta özet olarak naklettiği bu bilgiyi geniş bir şekilde '*Kitabu'l-mev'izatil-hasene*'de naklettiğini haber vermektedir. [243]

Bu tesbitlerle birlikte İbn Arabî'nin, İsrâilî haberlere işâret etmedeki titizliğini diğer eserlerinde de sürdürdüğü görülmektedir.[244] Kur'ân ve Sünneti temel referans aldığını belirten bir müellifin bu titizliği tabîî görülmelidir.[245]

Fütûhât'ta isimleri belirtilerek diğer semâvî kitaplardan alıntı yapıldığı da görülmektedir. İbn Arabî'nin Tevrat'tan yaptığı bir nakil şu şekildedir: "*Ey Âdemoğlu! Eşyayı senin için yarattım, seni de kendim için yarattım.*"[246] *Fütûhât'*ta Kur'ân-ı Kerîm'le Tevrat arasında muhteva benzerliği olan yerlere de işaret edilmiştir.[247] Sonuç olarak İbn Arabî'nin İsrailî rivâyetleri dikkatli ve bilinçli bir şekilde kullandığı ve nass süzgecinden geçirdiği anlaşılmaktadır.

---

[242] Ayrıntılı bilgi için bkz: Akalın, İsa, *Ka'bu'l-Ahbâr ve Rivâyetlerinin Değeri,* s. 3-4, (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi, MÜSBE.) İstanbul, 2001.

[243] Bkz. *Fütûhât,* I, 153, *Fütûhât,* thk. bsk. II, 368.

[244] Buna bir başka misal olarak; İbn Arabî'nin *Muhâdaratu'l-ebrâr* adlı eserinde kaynağını Ka'bu'l-ahbâr'a dayandırarak İsrâilî bir bilgiyi nakletmesini gösterebiliriz. Bkz. *Muhâdaratu'l-ebrâr,* II, 422.

[245] Kimi sûfî müellifler peygamberlerle ilgili kaynağı bilinmeyen haberler naklettikleri için eleştirilirken, İbn Arabî bu konuda net bir tavır ortaya koyar. O, Peygamberlerle ilgili haberler zikretmekle birlikte uydurma haberler nakletmez ve böyle bir şeyin yapılmasını doğru bulmaz. Bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. III, 376, *Fütûhât,* II, 256.

[246] *Fütûhât,* II, 74, II, 264, IV, 358.

[247] *Fütûhât,* II, 261.

F. ARAP DİLİ VE GRAMERİ

*Fütûhât-ı Mekkiyye'*de kullanılan kaynaklardan biri de Arap dili ve grameridir. İbn Arabî, eserinde Arap dili kurallarına titizlikle riâyet etmekte ve dille ilgili çeşitli tahliller yapmaktadır.[248] Metin izahlarında grameri delil olarak da kullanmaktadır.[249]

Bugün semantik adıyla bilinen metodu, İbn Arabî'nin *Fütûhât'*ında yoğun bir şekilde kullandığı görülmektedir. Misal verecek olursak İbn Arabî, arş kelimesini açıklarken, bu kelimenin Araplar tarafından hangi anlamlarda kullanıldığını izah etmiş, kelime izahının sonunda hadislerde de nasıl kullanıldığına örnek vermiştir.[250]

*Fütûhât-ı Mekkiyye'*nin bilgi kaynaklarını irdeledikten sonra hadis ilmi açısından *Fütûhât'*ın değerlendirilmesine geçebiliriz.

II. HADİS İLMİ AÇISINDAN FÜTÛHÂT-I MEKKİYE

Bu başlık altında hadis ilmi açısından *Fütûhât-ı Mekkiyye dirâyet* ve *rivâyet* yönünden incelenecek; hadisle ilgili bazı konular ana hatlarıyla gözden geçirilecektir. Buradaki amaç, çalışmamızın temel başvuru kitabı olan *Fütûhât*'ı hadis ilmi açısından daha yakından tanımak ve müellifin hadis bilgisi hakkında fikir sahibi olmaktır.

A. DİRÂYET İLMİ AÇISINDAN

Hadis disiplininin usûlünü ve hükm istinbatını oluşturan *dirâyet ilmi* pek çok meseleyi konu edinmektedir. Ancak söz konusu meselelerin tamamını konu edinmek çalışmamızın kapsamı açısından mümkün olmadığından, burada İbn Arabî'nin *Fütûhât-ı Mekkiyye'*de *sahâbe, ehl-i hadis, hadis rivâyeti, hadislerin kullanım şekli* ve *hadislerin değerlendirilmesi* konuları ele alınacaktır.

---

[248] *Fütûhât,* thk. bsk. II, 330, V, 62, 107-108. *Cennetin kendilerine özlem duyduğu kişilerle* (Tirmizî, Menâkıb 34; Ebû Yâlâ, *Müsned,* V, 164 (2779), 165 (2780) ilgili rivâyeti naklettikten sonra isimlerin Arapçadaki karşılıklarını vererek yorumlarda bulunmaktadır.

[249] Örnekler için bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. I, 289, 290, 291, 292, 293, 333, 334, 336, II, 56. Gramer izahlarına çokça rastladığımız *Fütûhât*'ta gramer kurallarına manzum olarak da yer verilildiği görülmektedir. Bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. II, 51.

[250] *Fütûhât,* thk. bsk. II, 348.

Öncelikle Hz. Peygamber'in sünnet'inin taşıyıcıları ve günümüze intikâlinde yegane kaynak durumunda olan *sahâbe'*den başlayalım.

1. Sahâbe

Sahabî, Arapçada "sahb" kökünden arkadaşlık etmek, bir arada bulunmak anlamındadır. Arkadaş, dost anlamına gelen kelimenin çoğulu sahâbedir. Aynı anlama gelen ashâb kelimesi ise sâhib kelimesinin çoğuludur.[251]

Sahâbînin terim anlamı ise, Resûlullâh'ı (s.a.) müslüman olarak gören ve bu inançla ölen kişiye denir.[252] Ashâbın dine hizmetlerindeki yeri ve önemi izahtan vârestedir.[253] Bu yüzden dînî ilimlerde Kur'ân ve Sünnet'ten sonra sahâbenin uygulamasına bakılır. Bu iki temel kaynağın birinci derecede muhatabı olan ashâbın dîni anlayış ve yaşayışı ilmî disiplinlerce ayrıntılı olarak incelenir. Her branş kendi "*delil*"ini vahyin ilk muhataplarına dayandırmaya çalışır. Bu durum tasavvuf ilmi için de geçerlidir.[254]

İbn Arabî, sünnetin sonraki devirlere ulaştırılmasında sahâbenin rolünü çok önemser ve bu konu üzerinde önemle durur. Sahâbenin dine olan hizmetleri hususunda şunları söyler: *"Sahâbeye ta'n etmemek gerekir. Çünkü, dîni bize onlar naklettiler."*[255]

Ayrıca *Fütûhât'*ta, ashâbın dîni sonraki asırlara taşımadaki fazîletlerinden dolayı eleştirilmeleri doğru bulunmaz. İbn Arabî, ashâb arasındaki ihtilafları ictihad

---

[251] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* I, 519.

[252] Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye,* s. 49-52; İbnu's-salah, *Mukaddime*, s. 293; İbn Hacer, *İsâbe*, I, 7; Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâisü'l-hasîs,* II, 491-492; Ahmed Naim, *Tecrid Mukaddimesi,* I, 13; Okiç, Muhammed Tayyib, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, s. 23.

[253] Sahâbenin fazileti ile ilgili hadisler için bkz. Buhârî, Şehâdet 9, Rikâk 7; Müslim, Fedâilüs's-sahâbe 212; Tirmizî, Fiten 45.

[254] Sûfilerin, kaynaklarını sıralamadaki yaklaşımları için bkz. Kuşeyrî, *Risâle,* s. 18.

[255] *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 506.

farkı olarak değerlendirir ve onların hata ettiklerinde de sevaba nail olacaklarını belirtir.[256]

Öte yandan İbn Arabî, ashâbın tamamına saygı duymakla birlikte aralarında fazîlet ve özellik bakımından farklılık olduğunu belirtmiştir. Ayrıca sahâbeyi çeşitli açılardan tasnif etmiş ve bu tasniflerin bir kısmında tasavvufî kavramları kullanmıştır. *Fütûhât'*ta ashâbla ilgili yer alan tasniflerden bazıları şunlardır:

"*Hz. Peygamber'in ilminin koruyucuları şu kişilerdir: Hz. Ali, İbn Abbas, Selman-ı Fârisî ve Huzeyfe…*"[257]

"*Efrâddan*[258] *olanlar: Hz. Ali, Ebu Hureyre (r.a.), İbn Abbas (r.a.)*[259] *ve Hz. Ömer.*"[260]

"*Muhaddesûn'dan*[261] *olanlar: Hz. Ömer*"[262],

"*Huzurû Dâimiye sahip olanlar*": İbn Arabî'nin aktardığına göre; elde edilmesi çok zor olan ve her durumda ihlasla davranıp her şeyde Hakk'ın hatırını gözetmekten

---

[256] Sünnî ulemanın, ashâb hakkındaki genel kanaatlerine uygun düşen ve İbn Arabî'nin sahâbeye olan saygısını gösteren bu görüş *Fütûhât'*ta şu şekilde ifade edilir: "*Sahâbe arasındaki ihtilaflara bizim karışmamız uygun olmaz. Onların kendi içtihadlarıdır. İster hata etsinler ister isabet etsinler me'curdurlar.*." *Fütûhât,* IV, 506 (560. bab).

[257] *Fütûhât,* I, 151 (14. bab), II, 364 (180. bab), *Fütûhât,* thk. bsk. III, 361.

[258] Efrad kelimesi Arapça fertler anlamında olup tasavvufta manevî yönden büyük zatlar için kullanılır. Bu gruba dahil olan ricâlin sayısı iki, üç veya daha fazla olabilir. Efrad, Allah katından memur oldukları hizmeti yerine getirir. Hz. Hızır, Hz. Ali ve Abdullah b. Abbas'ın (r.a.) efraddan oldukları rivâyet edilmiştir. Bkz. el-Kâşânî, *Istılâhât,* s. 31; Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Rehber Yayınları, İstanbul, 1997, s. 240; Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,* Marifet Yayınları, İstanbul, 1991, s. 153-154. Ayrıca İbn Arabî'nin efrad ve ricâlu'l-ğaybla ilgili açıklamaları için bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. II, 362, *Fütûhât,* I, 160 (16. bab), II, 5-16; Suâd el-Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, (trc. Ekrem Demirli), Kabalcı Yay., İstanbul, 2005, s. 430 vd.

[259] *Fütûhât,* thk. bsk. III, 248, 249.

[260] *Fütûhât,* thk. bsk. III, 252, İbn Arabî, Hz. Ömer'in efradın kutuplarından olduğunu ve şu hadisin buna işaret etttiğini belirtmektedir. "*Ey Ömer (Sen öyle birisin ki), Şeytan seninle karşılaşmamak için yolunu değiştirir.*" Bkz. Buhârî, Bed'ül-halk 11, Fedâilü'l-ashâb 6; Müslim, Fedâilü's-sahâbe 22.

[261] İbn Arabî, "*muhaddes*" kelimesini ilham alma anlamında kullanmaktadır. Buna göre "*muhaddesûn*" kendisine ilham olunan kimseler anlamındadır. İbn Arabî, velilerin yeni bir şerî ahkam gertirmemekle birlikte nebilere benzer şekillerde bilgi sahibi olduklarını muhaddes kavramıyla delillendirmektedir. Bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. II, 77, III, 251, IV, 104.

[262] İbn Arabî'nin *Fütûhât'*ta naklettiği (*Fütûhât,* thk. bsk. III, 251, 369) bir hadiste Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "*Ümmetimden muhaddesler olacaktır. Ömer de onlardandır.*" Hadis için bkz. Buhârî, Enbiyâ 54; Müslim, Fedâilü's-sahâbe 23; Tirmizî, Menâkıb 17. *Fütûhât'*ta Hz. Ömer'e ayrıca bir isim daha verilir ve bu özelliklere sahip olanlar *"Ömeriyyül-Makam"* olarak adlandırılır ve şöyle söylenir*: "Anlattığımız şekilde şeytanın vesveselerinden korunursan "Ömeriyyü'l-makam" sahibi olursun; şeytan senin geçtiğin yoldan geçmez ve yolunu değiştirir." Fütûhât,* thk. bsk. IV, 291.

ibaret olan bu makama pek az kişi ulaşmıştır. Bunların başında Hz. Ebu Bekir gelmektedir.[263]

"Ümmet-i Muhammed'in Emîni: Ebû Ubeyde b. el-Cerrah'tır (r.a.)".[264]

"Hayırda önde gidenler: Bilal-ı Habeşî (r.a.)."[265]

"Cennetin Özlem Duyduğu Kişiler: Ali, Selman, Ammâr ve Bilâl (r.a.)."[266]

İbn Arabî'nin yukarıda zikrettiğimiz ashâbla ilgili derecelendirmeleri incelendiğinde bu sınıflandırmada kullanılan ıstılahların bir kısmının hadislerden alındığı, diğerlerininse tasavvuf kökenli olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca faziletlerini sıraladığı ashâbın -bir kaçı hariç- 'aşere-i mübeşşerre'den olduğu görülmektedir. Keza sahâbe içerisinde en faziletli makamın Hz. Ebû Bekir'e tevdî edildiği görülmektedir. Sadece İbn Arabî'nin ashabla ilgili yukarıdaki tasniflerinde bile onun meselelere bakışta tasavvufu merkeze aldığını göstermektedir.

Keza İbn Arabî'nin sahâbe ile *keşf* kavramı arasında irtibat kurarak sûfî bakışını devam ettirdiği görülmektedir. O, keşf olgusunu sahâbeye kadar götürerek ilginç bir şekilde sahâbe ile keşf ehli arasında münâsebet kurar. Bu bağlamda İbn Arabî'ye göre sahâbe ile keşf ehli arasında, hadisi doğrudan Resûlullah'tan (s.a.) ahz etme bakımından bir fark yoktur. Her iki grup da herhangi bir aracı olmadan Hz. Peygamber'le görüşürler ve hadisi O'ndan alırlar. İbn Arabî'nin bu anlamdaki bazı ifadeleri şunlardır:

"Keşf sahipleri ile sahâbe arasında ilimlerinin taklit olmamaları bakımından fark yoktur. Diğer nakil ehlinin ise (tabiîn dahil) bundan nasipleri yoktur."[267]

---

[263] *Fütûhât,* III, 307-308.

[264] *Fütûhât,* II, 480 (73. bab).

[265] *Fütûhât,* II, 485 (73. bab).

[266] İbn Arabî, Hz. Peygamber'in sözü olarak naklettiği bu bilginin ne rivâyet ne de keşf yoluyla sahihliğini bilmediğini, fakat çok meşhur olduğunu dile getirmektedir. Bkz. *Fütûhât,* II, 364 (180. bab). İbn Arabî'nin kaynağını bilmediğini açıkça ifade ettiği rivâyet Tirmizî başta olmak üzere çeşitli kaynaklarda yer almaktadır. Bkz. Tirmizî, Menâkıb 34; Ebû Yâlâ, *Müsned,* V, 164 (2779); 165 (2780), XII, 142 (6772). Cennetin özlem duyduğu kişilerle ilgili hadis, İkinci Bölümde incelenecektir.

"*Keşf ve müşâhede hâlinde Hz. Peygamberle sohbet eden, onunla beraber olan, ondan hadis alan kıyamet günü (derece itibâriyle) sahâbe arasında haşrolur. Ancak bu keşf derecesine ulaşmayan, sahâbe mertebesine ulaşamaz. İsterse sürekli olarak rüyasında Hz. Peygamberi görsün. Hatta yakaza*[268] *hâlinde keşfen Hz. Peygamberle görüşse ve O'ndan hadis alıp kendisince problemli hadisleri tashîh etse bile.*"[269]

İbn Arabî'nin bu tesbitlerine göre keşf yoluyla Resûlullah'la görüşen ve O'ndan hadis alan kıyâmet günü sahâbiler arasında haşrolacaktır. İbn Arabî, bir bakıma keşf yoluyla Resûl-i Ekrem'le görüşen kimseyi sahâbî gibi görmekte, fakat hüküm olarak sahâbe yerine koymamaktadır. Yani keşf sebebiyle sahâbî sayılan kişinin sözleri, mevkûf hadis sayılmamaktadır. Burada daha ziyade ehl-i keşfin, sahâbenin hadisi doğrudan Hz. Peygamber'den almasına benzemesinden dolayı bir isimlendirme yapılmıştır. Yoksa İbn Arabî, ne kendisi için ne de bu vasfa sahip gördüğü başkaları için sahâbî hükmünü uygulamıştır.

Diğer taraftan İbn Arabî'nin keşf kavramına yüklediği bu anlamla kendisine adeta bir dayanak aradığı anlaşılmaktadır. Ancak tasavvufî yorumla îzah edilebilecek bu anlayışla da onun keşf metodunun meşrû çerçevesini çizmeye çalıştığı görülmektedir.

İbn Arabî'nin sahâbe tanımına getirdiği bu açılım kendisinden sonraki tasavvufî şahsiyetleri de etkilemiştir. Örneğin, İbn Arabî'den birçok noktada derinden etkilenmiş olan Bursevî (1137/1725)[270], sahâbe için şu bilgileri kaydeder:

"Mertebe-i hilâfete vaz-ı kadem eden ekâmil ashâbdan ma'dûddur. Zira ashâb gerçi Cenâb-ı Nebevî (s.a.)'e mülâkî ve musâhib olana derler. Lakin insilahla mülâkât his ile mülakata karîb olmakla, ikisi inde'l-meşâyih bir hükümde kılındı."[271]

---

[267] *Fütûhât,* II, 186.

[268] *Yakaza* kelimesi, uyanıklık anlamındadır. Cürcânî, *yakaza*'yı, "Hak'tan gelen ve zecrden (yasaktan) neyin kastedildiğini bildiren idrâk" diye tanımlar. Tasavvufta, nurların tecellîsi sebebiyle, insanın kendine gelişi, kurtuluşu, uyanma anlamında kullanılmıştır. Bkz. Cürcânî, *et-Ta'rifat*, s 259. ; el-Hıfnî, *el-Mevsû'atü's-sûfiyye*, s. 1350; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 765; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,* 528.

[269] *Fütûhât,* III, 50.

[270] Geniş bilgi için bkz. Avcı, *Sûfilerin Hadis Anlayışı,* s. 144 vd.

"Ulemâ-i billah dahi sahâbeden ma'dûdlardır. Şol cihetten ki, akrabü'l-hak efdalu'l-halk Cenâb-ı Nübüvvet (s.a.) ile sohbet etmek ahz-ı ilim için idi ki, ona sohbet-i ilmiyye derler. Çünkü ulemâ-i billâh dahi, ol Hazretin ilminden ifâza-i ilahiyye ile müstefîz oldular. Sohbet-i bâtınaları, sohbet-i zâhire gibi oldu… Maahâzâ insilahda veya hâlât-ı yakazadan bir halde Cenâb-ı Nübüvveti müşâhede ve lisan-ı şeriflerinden ahz ve istifade eden bilfiil sahâbeden olur."[272]

Bursevî'ye (1137/1725) göre Resûlullah'ı (s.a.) insilah[273] ve yakaza hallerinde gören ve doğrudan O'ndan hadis işiten sahâbeden sayılır. Bu iki halin dışında hangi hal olursa olsun kişinin sahâbî olması mümkün değildir. Mesela uyku halinde Rasûl-i Ekrem'i gören kişi sahâbî olamaz.[274]

Sahâbe tanımları açısından bir paralellik görünüyorsa da bir kişinin sahâbî olabilmesi için İbn Arabî keşf ve müşâhede halinin sürekliliğini şart koşarken, Bursevî, insilah ve yakaza hallerini şart koşmaktadır. Bursevî'nin insilah şartı İbn Arabî'nin keşf ve müşâhede kavramlarıyla örtüşüyorsa da yakaza şartı için aynı şeyler söylenemez. Zîrâ İbn Arabî, yakaza halinde Rasûl-i Ekrem'i görmeyi sahâbîlik için yeterli görmezken Bursevî bunu kâfî görmektedir. Rüya halinde Resûlullah'ın (s.a.) görülmesiyle sahâbî olunamayacağı konusunda iki sûfi de hemfikirdir.

İbn Arabî'nin yukarıdaki sahâbe kavramına getirdiği açılım tasavvufî bir anlam ifade edebilirse de hadisçiler açısından böyle bir durum kabul edilmez. Hz. Peygamber'in ahirete irtihalinden sonra, ister uyanık ister rüya yoluyla Resûlullah'ı gören sahâbî olmaz.

Nitekim İbn Hacer (852/1448) yakaza halinde Resûlullah'ı (s.a.) gören bazı salih kimseler için şöyle söylemektedir:

---

[271] İsmail Hakkı Bursevî, *Huccetu'llâhi'l-bâliğa* (*Reşahât* kenarında), İstanbul, 1291, s. 4; Avcı, *Sûfilerin Hadis Anlayışı,* s. 93.

[272] Bursevî, Müteferrikât, vr. 7b; Avcı, Sûfilerin Hadis Anlayışı, s. 93.

[273] "*Seleha*" kökünden gelen *insilah* kelimesini Bursevî, "*Kuyûd-i cismaniyyeden mutlak ve histen mehuz olmak"* şeklinde tarif etmiştir. Bu tanıma göre, ruhun cismani bağlardan kurtularak mirac etmesi, ilim alması anlamına gelmektedir. Bkz. Avcı, *Sûfilerin Hadis Anlayışı,* s. 122.

[274] Bkz. Avcı, Sûfilerin Hadis Anlayışı, s. 93 vd.

"*Bu cidden müşkildir, eğer zahirine hamledilse bunlar sahâbeden sayılırlar. Bu durumda kıyamete kadar Hz. Peygamber ile sohbet ihtimali söz konusu olur.*"[275]

İbn Hacer (852/1448) bu ifadeleriyle bu konuya olumsuz baktığını ve ucu açık olan bu görüşün kıyamete kadar yeni sahâbîler türeteceğini ifade etmiştir. Sûfilerin ıstılahı ile sahâbî olunamayacağını belirten bir diğer hadisçi ise İbn Hacer el-Heytemî'dir (974/1566). el-Heytemî, melekût aleminde Hz. Peygamber'in (s.a.) görülmesiyle sahâbiliğin gerçekleşmeyeceğini, sahâbi olabilmek için O'nu mülk aleminde görmek gerektiğini belirtmiştir. Ona göre, aksi durumda ruhlar aleminde Resûlullah'ın ümmetini, ümmetinin de O'nu görme ihtimalinden dolayı bütün müslümanların sahâbi olmasının söz konusu olacağını, bunun ise doğru olmadığını ifade etmiştir.[276]

Keşf yoluyla sahâbî olunamayacağı konusunda itirazı olanlar yukarıda zikredilen hadis alimlerinden ibaret değildir. Keşf ve ilham gibi yollarla sahâbî olunabileceği iddiası son dönemlerde ortaya çıkan bir mesele olduğu için mütekaddim hadis ulemasının konuyla ilgili bir fikir beyan etmeleri zaten beklenemez. Mütekaddim ulemâ, ashâbın tarif ve tesbitini yapmışlar, sahâbeyi titizlikle kayıt altına almışlardır. Dolayısıyla yeni bir sahâbe tanımı yapmak veya bu tanıma uygun ashâb türetmek mümkün ve makbul değildir.

2. Ehl-i Hadis

İbn Arabî, ehl-i hadisin[277] ehl-i reyden[278] daha faziletli olduğu kanaatindedir. Daha önce İbn Arabî'nin hayatı kısmında geçtiği gibi onun bu kanaate ulaşmasında Hz. Peygamber'den aldığı manevi işaretlerden dolayı uzun bir süre hadis ilmiyle meşgul

---

[275] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* XII, 385 (6952); Avcı, *Sûfilerin Hadis Anlayışı,* s. 95.

[276] Bkz. İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâvâ'l-hadîsiyye,* s. 213; Avcı, *Sûfilerin Hadis Anlayışı,* s. 96.

[277] Ehl-i hadis genel olarak, hükümleri mümkün olduğunca nassın zahirine dayandırarak rey ve kıyastan kaçınırlar. Bkz. Özşenel, Mehmet, *Sünnet ve Hadisi Değerlendirme ve Anlamada Ehl-İ Rey- Ehl-i Hadis Yaklaşımları ve İmam Şeybânî,* (Yayımlanmamış Doktora Tezi, MÜSBE.) İstanbul, 1999, s. 129.

[278] Genel olarak ehl-i rey ise, hakkında nas bulunmayan hususlarda rey ve kıyasa başvurarak hüküm çıkarır ve nasların zahirinden ziyade muhtevasına önem verirler. Bkz. Özşenel, *a.g.e.* s. 128-129.

olmuş ve rey kitaplarından uzak durmuştur.[279] İbn Arabî, fakihleri -özellikle kendi zamanındakileri- sadece ictihadı taklit ettiklerini, gerçek anlamda ne Kur'ândan ne de sünnetten haberdar olduklarını belirterek eleştirmektedir. Hatta eleştirinin dozunu artırarak, fakihlerin nasların hilafına da olsa mezhep imamlarını taklitten geri durmadıklarını[280], bu yüzden Allah katında hesaba çekileceklerini ve onların hiçbir mazeretlerinin geçerli olamayacağını ifade etmektedir. Hatta, ilk olarak mezhep imamlarının, bilinçsizce taklit yapanların aleyhinde şahitlikte bulunacaklarını belirtmektedir.[281] Diğer taraftan İbn Arabî, bilinçsiz ve delilsiz mezheb taklidi yapanların şeytanın vesvesesine uyarak delili bırakıp mezhebin görüşüyle amel ettiklerini ifade etmektedir. Ayrıca onlara: Mezheb imamlarının '*Benim mezhebim hadistir, eğer bir konuda hadis varsa benim görüşümü atın*'[282] şeklinde sözlerini hatırlatmasına rağmen onların bu taassublarından vazgeçmediklerini, kendi mezheb imamının görüşlerine aykırı davrandıklarını sıklıkla vurgulamaktadır. İbn Arabî, mezheb görüşleriyle amel edilip âyet ve hadislerin geri bırakılmasını '*nesh*' olarak adlandırmakta ve '*bundan daha büyük nesih mi olur?*' diyerek tepkisini dile getirmektedir. İbn Arabî mezhep taassubunun dinin önüne geçtiğini ve dinin hükümlerini nesh ettiğini düşünmektedir.[283]

Yukarıda zikredilen görüşlere paralel olarak İbn Arabî, fetvânın Kitap ve Sünnetin nassıyla olması gerektini, mezheb imamlarının delilini bilmeden fetvâ verilmesinin yanlış olduğunu ifade etmekte[284] ve kendisinin böyle yapmadığını belirtmek için şöyle söylemektedir:

---

[279] Bkz. Kitâbu'l-mübeşşirât, s. 20 vd.

[280] *Fütûhât,* I, 494, III, 70 (318. bab).

[281] *Fütûhât,* I, 494.

[282] *Fütûhât,* III, 70 (318. bab).

[283] *Fütûhât,* III, 70. İbn Arabî nesh kavramını da sadece tarihi bir vâkıa olarak anlamadığı ve kendi zamanında yapılan âyet ve hadislerden geri durma ameliyesini de bu kavramın içine dahil ettiği anlaşılmaktadır. Benzer örnekler için bkz. *Fütûhât,* I, 445, 494.

[284] *Fütûhât,* II, 255 (156. bab), İbn Arabî'nin kendi ifadesi şu şekildedir:

"فلا سبيل لمن تفقه في دين الله إلا مجتهد أو منصف من كتاب أو سنة لا بد له إما لا بد له".

"*Hadis, bizim mezhebimizdir. Mukallit olan fakihler ise hadisin hilafına da olsa mezhep imamlarına uyarlar.*"[285]

İbn Arabî'nin söz konusu ifadelerinden açıkça anlaşılacağı gibi o, ictihad konusunda muhatabı olan fakihlerden farklı düşünmekte ve onları eleştirmekten geri durmamaktadır. İbn Arabî ictihad için nassı esas almakta ve bu konuda ısrarla hadise vurgu yapmaktadır. Hadislere aykırı bir hükmün -kimden gelirse gelsin- asla kabul edilmeyeceğini açıkça dile getirmektedir. Buna karşılık o, bir meselede sünnete muhalif de olsa sadece mezheb imamlarının re'yine uymayı körü körüne taklit olarak görüp eleştirmekte ve bunun yanlış bir tutum olduğunu sürekli tekrarlamaktadır.

Diğer taraftan İbn Arabî'nin bilinçsiz mezheb mukallidleriyle ilgili ifadelerinden yola çıkarak mezheblere karşı olduğu sonucuna ulaşmanın isabetli olmadığı kanaatindeyiz. Onun bu konuda üzerinde durduğu esas nokta "mezheb" bahanesiyle sünnet'ten geri kalma endişesidir.

Bununla birlikte İbn Arabî, mezhepler arasındaki ihtilafın aslında rahmet olduğunu ancak kendi dönemindeki ilim adamlarının dini zorlaştırdıklarını ve sadece bir mezhebin hükümlerini kabul edip diğer mezheplerin kolaylıklarından istifadeye karşı çıktıklarını belirtmektedir.[286] Burada İbn Arabî'nin mezheblere bütüncül baktığını görmekteyiz. Ona göre mezheblerin bulunması bir sıkıntı değil bir kolaylık vesîlesidir. Ancak işin rahmet boyutunu görmeyip taassub gösterenler dinin özüne aykırı davranıp insanları zora sokmaktadırlar.

İbn Arabî, fakîhleri özellikle de ehl-i reyi, kendi görüşlerine göre fetva vermeleri, hüküm istinbatında kıyası kullanmaları[287] ve rivâyette lafzı değil manayı esas almalarından[288] dolayı da tenkit etmektedir. İbn Arabî, ehl-i reyle doğuda ve batıda

---

[285] *Fütûhât,* I, 499.

[286] *Fütûhât,* I, 392.

[287] *Fütûhât,* III, 70.

[288] *Fütûhât,* I, 229 (38. bab), *Fütûhât,* thk. bsk. III, 392-393.

(Mağrib/Endülüs) defalarca münazarada bulunduğunu, delillerle onları sıkıştırdığında münazarayı bırakıp kaçtıklarını anlatmaktadır.[289]

O, rey ehliyle münâzaralarında ileri sürdüğü gerekçelerinden birisi şudur:

"Haberler/hadisler sahih kitaplarda ve tarih kitaplarında cerh ve ta'dil süzgecinden geçirilerek yazılmış ve isnadlar tahriften korunmuş olsa dahi insanlar bunlarla amel etmeyi terk edip reyle meşgul olurlar ve sahih haberlere muarız olmasına rağmen mütekaddimînin fetvalarıyla amel ederlerse, hadislerin varlığıyla yokluğu arasında hiç bir fark kalmaz.[290]

Aktardığımız metinden de açıkça anlaşılacağı gibi İbn Arabî, hadisi terkedip reyle amel edenlere, hadisçilerin usûlüyle cevap vermekte, hadislerin bize ulaştırılmasında muhaddislerin titiz çalışmalarına vurgu yapmaktadır. Hadislerin muhafazası için cerh, ta'dil ve isnadın önemine dikkat çekmektedir. İbn Arabî'ye göre bunlardan daha da önemlisi; şayet muhaddislerin bu gayretleri olmasa, dinin yerini insanların kişisel görüşleri alacak ve dinin esası bozulacaktır.

Alıntı yaptığımız metinler şöyle de okunabilir. Araya uzun zaman dilimlerinin girmesinden dolayı dinin asıl kaynakları ile insanlar arasına pek çok engel girmiş ve din aslından uzaklaştırılmıştır. Dindeki bu bozulmada en büyük pay rey ehline aittir. Ehl-i rey, insanları -dinin aslına değil- mezhep kisvesi altında kendi görüşlerine çağırmışlardır. Bundan dolayı delilin yerini şahısların reyi/görüşü almıştır. Bunun sebebi de cehalet ve taassuptur.

Anlaşılan o ki İbn Arabî'ye göre, mezheb taassubuyla nassların hilafına amel etme hususu dinin aslına aykırı olması bir yana bizzat mezheb imamlarının temel prensipleriyle de çelişmektedir. Bu tutumun yanlışlığı bizzat mezheb önderlerinin sözleriyle hatırlatılmasına rağmen kabullenilmemektedir. Bundan daha da vahim olanı,

---

[289] İbn Arabî'nin kendi ifadesi şu şekildedir.

"فإذ ضاقتهم في مجال الكلام هربوا وسكتوا وقد جرى لنا هذا معهم مرارا بالمغرب وبالمشرق" *Bkz. Fütûhât,* III, 70.

[290] *Fütûhât,* III, 70.

herhangi bir konuyla ilgili âyet veya hadis olduğu söylenmesine rağmen ısrar ve inatla mezhep taassubunun sürdürülmesidir. Bu anlayış nesih'ten başka bir şey değildir. Delilsiz ve körü körüne bir anlayışla nas neshedilmekte, onun yerine filan kişinin reyi ikame edilmektedir. Sonuç olarak dinin aslına -Kur'ân ve Sünnete- dönülmeli, bunlara aykırı kişisel görüşlerden kaçınılmalıdır.

İbn Arabî'nin muhaddisleri fakihlere tercih etmesi, aslında bir tarafıyla kendi metodunun tarihi köklerini ehl-i hadisde bulmasıyla alakalı olarak görülebilir. Fakihlerin, mezhep imamlarının delillerine değil de sadece onların görüşlerine tabi olmaları, İbn Arabî'nin kullandığı metod açısından izah edilemez bir tavır olarak görünmektedir.

3. Hadis Rivâyeti

Tarih boyunca muhaddislerin hadis rivâyet ederken kullandıkları kendilerine has birtakım usul ve metotlarının bulunduğu bilinmektedir. Bu metotlar *semâ', kırâat, arz, münâvele, mükâtebe, icâzet, vicâde*, *i'lam ve vasiyyet*.[291]

Eserlerinde kendi isnadlarıyla hadis nakleden İbn Arabî'nin hadisçilerin kullanmış olduğu metotların birçoğuyla rivâyette bulunduğu görülmektedir. İbn Arabî söz konusu metotlardan sema', kırâat, münâvele, kitâbet ve icâzet yoluyla hocalarından aldığı eserlerin isimlerini tek tek sıralamıştır.[292] İbn Arabî, kitâbet metodunu *Fütûhât* dışındaki eserlerinde de kullanmıştır.[293]

Öte yandan İbn Arabî'nin hadis rivâyet âdabına özel ihtimam gösterdiği görülmektedir. İbn Arabî, Kur'ân'da geçen Hz. Peygamber'in (s.a.) huzûrûna çıkmakla ilgili âyetin hükmünü hadis rivâyetine de uygulamıştır. İbn Arabî'ye göre, hadisler rivâyet edilirken bizzat Hz. Peygamber'in lisanından dinliyormuş gibi edebli olmak

---

[291] İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, (thk. Nureddin Itr), Dımaşk, 1404/1984, s. 132-178.

[292] İbn Arabî, rivâyet ettiği kitapları ve rivâyet metotlarını zikrettikten sonra eserlerini de liste olarak vermiştir. Günümüze ulaşmayan *İhtisâru'l-Buhârî ve İhtisâru Müslim* dahil iki yüz seksen dokuz eserin sayıldığı listeye bütün kitaplar dahil edilmemiştir. Bkz. İbn Arabî, *el-İcâze* s. 32-39.

[293] İbn Arabî, rivâyetleri isnadlı olarak kaydettiği *Muhâdaratu'l-ebrâr* adlı eserinde kitâbet yoluyla naklettiği bir haberi aktarmaktadır. Bkz. İbn Arabî, *Muhâdaratu'l-ebrâr,* I, 424.

gerekmektedir. Ayrıca, Resûlullah'ın (s.a.) huzurunda sesi yükseltmemekle ilgili âyetin[294] hükmünün hadis rivâyeti esnasında aynen geçerli olduğunu vurgulamakta, ehlullah'a göre Hz. Peygamber'in -bizzat- sesi ile hadisi arasında fark olmadığını belirtmektedir.

Ayrıca İbn Arabî'ye göre hadis rivâyetinden önce sadaka vermek gerekmektedir.[295] Kişi durumuna uygun olan sadaka çeşitlerinden birisiyle sadaka vermelidir.[296]

Hadislerin sema'ı esnasında edepli bir şekilde bulunmanın gerekliliğini âyetlerle irtibatlandırarak izah eden İbn Arabî, hadis nakli sırasında yapılması gerekenlerle ilgili olarak şu uyarılarda bulunur: *"Akıllı/dikkatli bir müslüman: 'Allâh (c.c.) şöyle buyuruyor' veya 'Resûlullah şöyle buyuruyor' diye işittiği zaman hemen susar, tevazuya bürünür, Allah veya Rasûlünün muradını anlamaya çalışır. Âyet-i kerîmede şöyle emredilmektedir: 'Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun, belki Allah sizi bu sebeple bağışlar.' [297] Bu âyet-i kerîmede şartlarına uyarsanız 'umulur ki bağışlanırsınız' dendi. Kesinlikle bağışlanırsınız denmedi. Dolayısıyla Kur'ân okunurken veya hadis nakledilirken münakaşa eden veya sesini yükselten kişinin hâli nice olur!"*[298]

*Fütûhât'*ta hadis rivâyetinde örnek alınması gereken kişiler olarak verâ ehli ve ricâlu'l-gayb gösterilir. Onlar, dinî bir meseleyle ilgili münazara esnasında hasımlarından bile bir hadis veya âyet işittiklerinde hemen onu dinlerler, seslerini kısarlardı. İbn Arabî, kendi dönemindeki ilim adamlarında ne haya ne de hayır

---

[294] İbn Arabî'nin işaret ettiği âyet Hucûrat Sûresindedir. Âyet-i kerîme'nin meali (Hucûrat, 49/2) şu şekildedir. "Ey iman edenler! Seslerinizi Peygamber'in sesinin üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi, Peygamber'e yüksek sesle bağırmayın; yoksa siz farkına varmadan amelleriniz boşa gidiverir." Bkz. Fütûhât, I, 298, II, 11, Fütûhât, thk. bsk. IV, 374-376.

[295] Hz. Peygamber'in huzuruna çıkmadan önce sadaka vermeyi emreden âyet, Mücâdele, 58/12. âyetidir. Bu âyet-i kerîme meâlen şöyledir. "*Ey iman edenler! Peygamber ile gizli bir şey konuşacağınız zaman bu konuşmanızdan önce bir sadaka veriniz. Bu sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Şayet bir şey bulamazsanız, bilin ki Allah bağışlayandır, esirgeyendir.*"

[296] *Fütûhât,* IV, 482-483.

[297] A'raf, 7/204.

[298] *Fütûhât,* I, 298, II, 11, *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 374-376.

kalmadığı için onların böyle yapmadıklarını belirtmektedir. Ona göre bu durum onların cehaletinden ve takvalarının az olmasından kaynaklanmaktadır.[299] Görüldüğü gibi İbn Arabî, hadis rivâyetinde gerekli hassâsiyeti göstermeyenleri ağır bir dille eleştirmektedir.

Burada ayrıca dikkat çeken bir diğer husus İbn Arabî'nin Kur'ân anlayışında olduğu gibi Sünnette de dinamik bir yaklaşımın hâkim olduğudur. O, âyet gibi hadisleri de tarihi bir vesîka olarak değil her zaman taze ve canlılığını muhafaza eden birer hakîkat olarak düşünmektedir. Bu yüzden referanslarını sürekli olarak nasslara göndermekte, aksi durumları kabul edilemez olarak görmektedir.

İbn Arabî'nin hadis rivâyeti ile ilgili görüşlerini aktardıktan sonra onun lafzen ve manen rivâyet konusundaki tavrını ele alalım.

İbn Arabî'ye Göre Lafzen ve Manen Rivâyet

Hadislerin metinlerinde herhangi bir değişiklik yapmadan, Hz. Peygamber'in kelâmını olduğu gibi nakletmeye lafzen rivâyet denilmektedir. Bunun yanı sıra, hadisin aslî manasını korumak şartıyla, eş anlamlı kelimeler kullanarak veya hadisi kısaltarak aktarmaya, manen rivâyet denilmektedir. [300]

İbn Arabî, sûfilerin tenkit edilme sebeplerinden biri olan hadislerin manen rivâyeti[301] meselesinde sûfî gelenekten çok kesin çizgilerle ayrılmaktadır.[302] O, hadislerin lafzan rivâyet edilmesi gerektiğini düşünmekte ve bu tutumunda ısrarcı görünmektedir. Nitekim, *Fütûhât'*ın *ezan lafızlarının olduğu gibi tekrarlanmasıyla ilgili faslı'*nda "*Benim sözümü işitip onu muhafaza eden, sonra da işittiği gibi nakleden*

---

[299] *Fütûhât,* II, 11.

[300] İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 213 vd; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâisü'l-hasîs,* I, 399-404.

[301] Bkz. Aydınlı, Abdullah, *a.g.e.,* s. 159-162; Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları ,* TDV Yay., Ankara, 2000, s. 36-40.

[302] Manen rivâyeti tecviz eden sûfilerle ilgili bilgi için bkz. Karapınar, Fikret, *Muhaddis Sûfilerin Hadis Usûlü ve Hadisleri Anlama Yöntemleri (H. IV.-V/M. X.-XI. Asır)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, SÜSBE.), Konya, 2006, s. 70 vd.

kimsenin Allah yüzünü ağartsın"[303] hadisini lafzî rivâyet hususunda delil olarak zikretmiş ve hadislerin herhangi bir değişiklik yapılmaksızın olduğu gibi aktarılması gerektiğini belirtmiştir.[304] Ona göre bu hadis, Kur'ân olsun sünnet olsun- nassı hiçbir değişikliğe uğratmadan aynıyla tebliğ edenler için geçerlidir.[305] İbn Arabî, hadislerin mana ile rivâyetinin caiz olmadığını söylemekle birlikte bunun istisnası olarak manen rivâyeti yapan kişinin, bunu açıkça belirtmiş olmasını şart koşmaktadır.[306] İbn Arabî'ye göre hadisleri mana ile rivâyet edenler, hadislerden anladıklarını aktarmaktadırlar. Oysa, Kur'ân ve üzerinde ittifak edilmiş haberler olmadıkça, Allah'a başkalarının anlayışıyla ibadet edilemez. Dolayısıyla uygun olan, Kur'ân'ın naklindeki gibi, hadisleri de harfi harfine, kelimesi kelimesine olduğu gibi aktarmaktır.[307]

İbn Arabî, hadislerin lafızlarıyla rivâyetinde o kadar ısrarcıdır ki manen rivâyeti tecviz eden kişileri ayrım yapmaksızın, Hz. Peygamber'in hadisinde dile getirilen rahmet kapsamının dışında bırakır. İbn Arabî sözlerini şöyle sürdürür:

Hz. Peygamber'in hadisindeki bu müjdeler, mukrîlerden ve muhaddislerden vahyi olduğu gibi nakledenler için geçerlidir. Yoksa, ne fakihler ne de -Süfyan es-Sevrî (161/777) ve benzerleri gibi- hadisleri manen rivâyeti tecvîz edenlerin bu müjdeden nasipleri ve hisseleri vardır. Çünkü mana ile rivâyet edenler, Hadis-i Nebevi'den anladıklarını naklederler. Bize anladığını nakleden kişi, -Allah Elçisinin değil- kendi nefsinin elçisi olur. Ayrıca kıyamet günü 'vahyi işittiği gibi nakleden' ve Peygamberlerin vasfı olan 'elçinin lafzını aynen nakletme görevini' yerine getiren mukrî ve muhaddisler arasında haşredilmez. Sahâbe (r.a.), vahyi lafzı üzere naklettiklerinde, Allah Elçisinin elçisi oldular. Tâbî'în de sahâbenin elçisi oldular. Bu elçilik görevi nesilden nesile, kıyamete kadar bu şekilde sürer gider. [308]

---

[303] Ebû Dâvud, İlim 10; Tirmizî, İlim 7; İbn Mâce, Mukaddime 18; Dârimî, Mukaddime 24; Ahmed, I, 436, III, 225, IV, 80, V, 183.

[304] *Fütûhât,* I, 229 (38. bab), 403 (69. bab), *Fütûhât,* thk. bsk. III, 392-393.

[305] *Fütûhât,* I, 229 (38. bab), *Fütûhât,* thk. bsk. III, 392-393.

[306] *Fütûhât,* I, 403 (69. bab).

[307] *Fütûhât,* I, 229 (38. bab), *Fütûhât,* thk. bsk. III, 392-393.

[308] *Fütûhât,* I, 229 (38. bab), *Fütûhât,* thk. bsk. III, 392-393.

Sahâbe-i kirâm (r.a.) hadis naklinde çok titizlerdi. Hz. Peygamber nasıl söylemişse aynı şekilde ve aynı lafızlarla söylemeye dikkat ederlerdi. Aksi hâlde bir 'vav' harfinin bile anlama tesir edeceğini bilirlerdi.[309] İbn Arabî, misal olarak "*İslam beş esas üzerine bina edilmiştir: Allah'ı birlemek, namaz kılmak, zekat vermek, ramazan orucunu tutmak ve haccetmek.*"[310] hadisinde Hz. Peygamber'in namazdan sonra zekatı, sonra orucu saydığını zikrtetmiştir. Ancak bu hadisi nakleden bir kişi sıralamaya dikkat etmeyerek önce orucu, sonra zekatı saymış; hadisi dinleyen diğer sahâbîler bu dikkatsizliğe ve yanlış sıralamaya tepki göstermişlerdir. İbn Arabî, sahâbenin bu tepkisini hadiste lafzen rivâyete bağlı kalmaya gerekçe olarak göstermektedir.

İbn Arabî'nin lafzî rivâyetteki bu ısrarcı tutumu, onun Endülüs ehl-i hadis ve ehl-i rey geleneklerinden hadisçiler safında yer aldığı[311] ve daha ziyade zâhirî bir tutum sergilediği izlenimini vermektedir.[312] Nitekim yukarıda aktardığımız metinde ayrım yapmaksızın 'fakihler' şeklinde bir genelleme yapmıştır.[313] Çünkü fakihler, manen rivâyeti tecviz ediyorlardı.[314] Aynı şekilde zühd hareketinin önde gelen isimlerinden

---

[309] Bkz. *Fütûhât,* I, 387 (69. bab).

[310] Müslim, Îman 19.

[311] Hatîb el-Bağdâdî, *hadis rivâyetinin lafzan olması ve lafzan riv*âyet*i vacib görenlerle* ilgili babda bu konudaki delilleri sıralamıştır. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, Dârü'l-Kütübi'l-Hadîse, 2. bs. Kahire, 1972, s. 265-267; İçlerinde dört mezheb imamının da bulunduğu büyük bir çoğunluk hadislerin manen rivâyetine cevaz vermişlerdir. Bkz. Suyutî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebû Bekr, *Tedrîbü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, (thk. Abdülvehhab Abdüllatif), Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, I-II, 2. bs. Beyrut, 1979/1399, II, 98-99.

[312] Zahirîlere göre hadis rivâyet edilirken –manası aynı bile olsa- lafızlardan bir harfin dahi yer ve yapısını değiştirerek nakletmek, helal değildir. (Bkz. İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zâhirî, *el-İhkam fî usûli'l-ahkâm*, (thk. Ahmed Muhammed Şakir), Matbaatü'l-Asıme, I-II, Kahire 1970, I, 205; Güler, Zekeriya, *Zâhirî Muhaddislerle Hanefî Fakihleri Arasındaki Münakaşalar Ve İhtilaf Sebepleri*, TDV Yay., Ankara, 1997, s. 146. İbn Arabî'nin lafzî rivâyet hususunda bu kadar ısrarcı olması zâhirîlerin bu kanaatini hatırlatmaktadır. Ancak İbn Arabî'yi bu konuda zâhirîlerden ayıran husus; manen rivâyette bulunan kişinin bunu açıkça belirtmiş olması ve mananın da değişmemesi şartıyla mana ile rivâyeti tecviz etmiş olmasıdır. (Bkz. *Fütûhât,* I, 403 (69. bab). İbn Arabî'nin amelde zâhirî mezhebine mensub olduğu noktasında yaygın ve yanlış kanaat bulunmaktadır. Bu kanaate varılmasının sebebi, İbn Arabî'nin de kıyası kabul etmemesi olarak söylenmektedir. İbn Arabî'nin kendisi mezheb taklidi yapmak yerine ictihadda bulunmuş ve sık sık bilinçsiz mezheb mukallidlerine yüklenmiştir. (Bilgi için bkz. Mahmûd Mahmûd el-Ğurâb, *Rahmetun mine'r-Rahman fi't-tefsiri ve işârâti'l-Kur'ân,* Matbaatu Nadr, I-IV, Dımaşk, 1989, s. 6-8). İbn Arabî, ayrıca kendisinin herhangi bir mezhebi taklit etmediğini açıkça belirtmiştir (Bkz. *Fütûhât,* III, 335; İbnü'l-İmad, İbn Arabî'nin mutlak müctehid olduğunda hiçbir tereddüdünün olmadığını ifade etmektedir. Bkz. İbnü'l-İmâd, *Şezeratü'z-zeheb,* V, 200).

[313] İbn Arabî fakihlerin tamamını değil, manen rivâyet yapanlarla kendi görüşlerini delilin (Kur'ân veya Sünnetin) önüne geçirenlere eleştirilerde bulunmaktadır. Örnekler için bkz. I, 494, III, 70.

[314] Suyûtî, *Tedrib*, II, 99.

olup hem fakîh hem muhaddis hem de zâhid kimliği ile dikkati çeken Süfyan es-Sevrî (161/777) bile manen rivâyeti caiz gördüğü için 'Hz. Peygamber'in sünnetinin taşıyıcıları olan elçilerin' dışında bırakılmıştır.[315] Hıfz ve zabtı mükemmel olup hadiste 'emîru'l-mu'minîn' ve 'huccet' sayılan İmâm Süfyân es-Sevrî[316] bütün bu özelliklerine rağmen manen rivâyeti tecvîz ettiği için İbn Arabî'nin tenkidinden kurtulamamıştır. İbn Arabî, Süfyan es-Sevrî'yi manen rivâyete cevaz verdiği için eleştirirken, kendi şeyhlerinden biri olan Ebû'l-Bedr et-Temaşikî'yi lafzî rivâyetteki hassâsiyetinden dolayı övmekten geri durmamıştır. Ehlullah'ın çeşitli hallerinden bahsettiği *Fütûhât'*ın kırk ikinci babında Ebû'l-Bedr et-Temaşikî'den nakillerde bulunmuş ve onun sika, zâbıt ve rivâyet bilincine sahip olduğunu, "vav harfi" yerine "fa harfi"ni nakletmeyecek kadar dikkatli olduğunu belirtmiştir.[317]

İbn Arabî'nin lafzen rivâyet konusundaki hassâsiyetini hadisçilerin metoduna uygun olarak naklettiği hadislerde gösterdiği gibi hadisçilerin metoduna aykırı olarak naklettiği rivâyetlerde de bu hususa dikkat ettiği görülmektedir. Hadislerin lafızlarıyla nakledilmesindeki bu titizlik, İbn Arabî'nin hadis rivâyet anlayışı açısından dikkat çekicidir. İbn Arabî, '*Beytulah'ta tavaf ve namaz'*la ilgili olarak bir rüyasını nakletmiş ve hadisin lafzında tereddüt etmiştir. Aynı şekilde keşf yoluyla aldığını belirttiği '*Cennet Meyvelerinin Cennet Elbiselerinden Çıkması*'yla ilgili rivâyette de tereddüt etmiş; her iki yerde de tereddüdün kendisinden kaynaklandığını açıkça ifade etmiştir. [318] İbn Arabî'nin lafzî rivâyet hususundaki hassasiyetini gösteren " الا لك مني" şeklindeki

---

[315] İbn Arabî, lafzî rivâyete dikkat etmediği için Süfyan es-Sevrî'yi eleştirirken Hz. Peygamber'in ahkâmının korunması hususundaki gayretleri için de onu övmekten geri durmaz. Bkz. *Fütûhât,* I, 151 (14. bab), *Fütûhât,* thk. bsk. III, 361.

[316] Bkz. Subhî es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, (trc. M. Yaşar Kandemir), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 1996, s. 324.

[317] Bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. III, 189.

[318] *Fütûhât,* III, 434 (371. bab). İbn Arabî bu titizliğini *Fütûhât* dışındaki eserlerinde de sürdürmüştür. Rüya yoluyla yapılan rivâyetlere de uygulamıştır. Bkz. *Muhâdaratul-ebrâr,* vr. 141 b.

ifadelerin[319] keşf yoluyla alınan bilginin aktarımında da kullanılması oldukça dikkat çekicidir. [320]

İbn Arabî'nin hadis metinlerinin korunmasındaki titiz tutumu, nassın zâhirine verdiği önemi göstermesi açısından önemlidir. Burada dikkat çeken bir diğer husus da şudur: İbn Arabî, her ne kadar prensip olarak manen rivâyeti belli şartlarla tecvîz etse de hadis naklinde lafzı esas almıştır. Bu konuda hadisin, muhaddislerin usûluyle mi yoksa hadisçilerin usûlu dışındaki metotlarla mı alındığı da önemli değildir. Hadis rivâyetindeki bu tutarlılık, İbn Arabî'nin düşünce sisteminde rivâyetin lafzî olmasına verdiği önemi göstermesi bakımından önemlidir.

Örneğin, İbn Arabî'nin eleştirildiği konuların başında yer alan Firavun'un îmânı meselesinde[321] de İbn Arabî'nin nassın zâhirine/lafzına dayandığı ve istinbatını bizzat nassın zâhirinden yaptığı görülmektedir.[322] Yine, cehennem azabının sürekli olmadığı meselesinde de nassın zâhirini referans göstererek istidlalde bulunmuştur.[323] İbn Arabî, aynı şekilde kadınların imâmetinin caiz olduğunu nassın zâhirine dayanarak

---

[319] İbn Arabî, lafzî rivâyetteki prensipini hadisler dışında başkalarına ait sözleri aktarırken bile bozmaz. Örneğin İbn Arabî, Hasen el-Vecîh adlı birisinden duyduğu bir kıssayı anlatırken "…*Rüyasında gördü veya gâibten bir ses işitti, şek benden kaynaklanmıştır...* " diyerek tereddüdün kendisine ait olduğunu açıkça belirtmiştir. Bkz. *Fütûhât,* IV, 464

[320] İbn Arabî'nin yaşadığı olayları anlatırken âdetâ günlük tutar gibi ayrıntılarıyla kaydettiği bilinmektedir. Diğer müelliflerde görmeye alışık olmadığımız bu tür ayrıntılar hem İbn Arabî'yi daha iyi tanıma hem de tarihî olaylara ışık tutması bakımından önemlidir. İbn Arabî, burada 'bir adamın köpeğe yaptığı iyilik dolayısıya affa uğramasıyla' ilgili hikâyeyi aktaran kişinin özellikleri ve hikayenin gerçekleştiği yerle ilgili detaylı bilgi vermektedir. (Bkz. *Fütûhât,* IV, 464). Seyit Avcı'nın *Fütûhât*'ta yer alan bu hikayeyi referans göstererek İbn Arabî'nin yazılı veya sözlü kaynaklardan aldığı bilgileri, her zaman aslına sadık kalamayarak aktardığını ve bu durumu İbn Arabî'nin itiraf ettiğini söylemesi isabetli görünmemektedir. Avcı'nın kanaatinin aksine buradaki itiraf -bizim de ifade etmeye çalıştığımız gibi- kaynağın aslına sadık kalma endişesinden kaynaklanmaktadır. Aksi hâlde bu rivâyetteki tereddüdü belirtmenin ne anlamı kalırdı? (Krş. Avcı, *İbn Arabî'nin Hadis Anlayışı,* s. 192).

[321] Bkz. Ebü'l-Hasan Burhâneddin İbrâhim b. Ömer b. Hasan el-Bikâ'î, *Masraü't-tasavvuf tenbihü'l-gabi ila tekfîri İbni'l-Arabî,* (thk. Abdurrahman Vekil), İdaretü'l-Buhusi'l-İlmiyye, Riyad, 1994/1415, s. 118-119.

[322] İbn Arabî, ayrıca Firavn'ın îmanına bizzat Allah Teâlâ'nın şahitlikte bulunduğunu, tevhîd kelimesini ihlaslı olarak söylememiş olsa bile bu ikrârın geçerli olduğunu, ancak bu imânın onu dünyada azaptan kurtaramayıp âhirette fayda vereceğini söylemektedir. Bkz. *Fütûhât,* II, 410. İbn Arabî'nin bu görüşü *Fusûs'*ta, *Fassı Mûsevî'*de, yine nassın zahirinden istidlal yapılarak tekrarlanmaktadır. (Bkz. *Fusûsü'l-hikem, Şerhu Sainüddin Ali b. Muhammed et-Türke,* (thk. Muhsin Bidarfer), İntişârât-ı Bîdar I-II, Kum, 1378, II, 917-920). İbn Arabî'nin Firavn'ın îmanı ile ilgili kanaati cumhûra aykırı olsa da kendi sistemi içerisinde bir tutarlılık arzetmektedir.

[323] İbn Arabî, bu konuda şunları söyler: '*Azabın daimi olacağına dair elimizde aklî ya da naklî bir delil yoktur.*' Bkz. *Fütûhât*, thk. bsk. IV, 174-175, 402-403.

ifade etmekte, bunun aksini iddia edenlerin hiçbir delillerinin bulunmadığını dile getirmektedir.[324]

Buraya kadar aktardığımız örneklerde de görüldüğü gibi İbn Arabî, rivâyette lafzı esas almış ve nassın zâhirine ısrarla vurgu yapmıştır. Kanaatimize göre keşfi esas alan bir müellifin bu tavrı onun kendisini nassla sınırladığını göstermek istemesinden kaynaklanmış olmalıdır.

İbn Arabî, hadislerin mana ile rivâyetini belli şartlarda caiz görse bile kendisi manen rivâyetten uzak durmuştur. Rivâyetlerde lafzı esas alması sadece hadisçilerin metoduna uygun olarak naklettiği hadislerle sınırlı kalmamış, hadisçilerin metodundan farklı olarak aktardığı rivâyetlerde de bu prensipe bağlı kalmıştır. Hatta lafzî rivâyetteki bu ısrarcı tutumunu nasslar haricindeki bilgi aktarımında da sürdürmüştür. Dolayısıyla İbn Arabî'yi okurken bu hususu gözden kaçırmak onu yanlış anlamaya götürebilir.

4. Hadislerin Değerlendirilmesi

Hadislerin değerlendirilmesi iki başlık altında incelenecektir. Öncelikle hadisler isnad açısından, ardından da metin açısından ele alınacaktır.

a. İsnad Açısından

Bilindiği gibi muhaddisler hadisleri değerlendirirken öncelikle isnada bakarlar; şayet hadisin isnadı sahih değilse onu değerlendirmeye almazlar. Hadis alimleri, isnadı sahih olan hadislerin metinlerini dikkate alırlar. Bundan dolayı hadislerle ilgili değerlendirmeler öncelikle isnadla ilgilidir. İbn Arabî'nin hadislerle ilgili değerlendirmelerinde de bu durum kendini bariz bir şekilde hissettirmektedir.

---

[324] Bkz. *Fütûhât,* I, 447, İbn Arabî, kadınların kadınlara imam olabileceği kanaatindedir. Ayrıca kadınların imametine karşı çıkanların herhangi bir delillerinin olmadığını ve bu konuda aleyhte bir nass bulunmadığından onların dinlenilmemesi gerektiğini açıkça ifade etmektedir. İbn Arabî'nin *Fütûhât*'taki metni şu şekildedir:

"فصح امامة المرأة ولأصحابنا إجازة امامتها من ادّعى مع ذلك من غير دليل بل لا يسعه له ونص لمانع ذلك"

(Bkz. *Fütûhât,* I, 447). İbn Arabî'ye göre son nefesini veren kişinin Allah'ın bir olduğunu bilmesi yeterlidir, kelime-i tevhîd'i telaffuz etmesi şart değildir. Burada da İbn Arabî hadisin lafzını esas almıştır. Bkz. I, 326 (67. bab), Nassın zahirini esas alarak yaptığı istinbatlar için bkz. I, 219, 445, 494, *Fütûhât,* thk. bsk. III, 168, IV, 138-139.

*Fütûhât'*ta hadisler isnad açısından ele alınırken çeşitli değerlendirilmeler yapılmaktadır. İbn Arabî, hadisleri kitabına alırken hadisin sahih olduğu veya Hazreti Peygamber'den sabit olduğu şeklinde birtakım değerlendirmelerde bulunmaktadır.[325] Aşağıda aktaracağımız hadislerle ilgili ifadeler, bu konunun daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

"في الصحيح" *fi's-sahîh,* "ورد في الخبر الصحيح" *verede fil-haberi's-sahih*,[326] "في الخبر الثابت" *fil-haberi's-sabit*[327], ve "ثبت sebete"[328], " متفق على صحته " *müttefekun ala sıhhatih,"*[329]

"واذا صح الخبر وارد" *Ve iza sahha'l-haberü'l-varid."*[330] "وفي خبر" *ve fî haber*[331]gibi.

İbn Arabî'nin hadislerle ilgili yukarıdaki değerlendirmelerine baktığımız zaman şu sonuçlara ulaşabiliriz:

İbn Arabî, "ورد في الخبر الصحيح" *verede fil-haberi's-sahih*[332] veya " متفق على صحته " *müttefekun ala sıhhatih"*[333] şeklinde kesin ifadeler kullandığı hadislerin sıhhat durumları hakkında bilgi sahibidir.[334] Bu hadislerin kaynaklarına da vakıftır.[335] Hadisleri zikrederken dikkatli bir şekilde davranmakta, gelişi güzel hadis kayetmemektedir.

---

[325] Örnek olarak bakınız *Fütûhât,* thk. bsk. II, 157, IV, 159, 166, 203, 386, 412, 413, V, 108, 119, 232. VIII, 30.

[326] *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 133, 134, 203, 293, 339, 468.

[327] *Fütûhât,* thk. bsk. 136, 293.

[328] *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 139.

[329] *Fütûhât,* I, 445.

[330] Bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. III, 231, 232. Bu konudaki diğer misaller için bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. III, 391, IV, 139.

[331] *Fütûhât,* II, 395, *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 474.

[332] *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 133, 134, 203, 293, 339, 468.

[333] *Fütûhât,* I, 445.

[334] İbn Arabî'nin hadisin durumunu bildiğine dair misal olarak imametle ilgili rivâyeti gösterebiliriz. İbn Arabî, namazda imamete kimin daha ehil olacağı ile ilgili rivâyeti naklettikten sonra bu hadisin müttefekun aleyh olduğunu belirtmektedir. *Fütûhât,* I, 445.

[335] Bu konuya misal olarak namazla ilgili bir rivâyeti verebiliriz. İbn Arabî, namazı oturarak kılmayla ilgili bir rivâyeti değerlendirirken hadisin râvilerinden Câbir bin Yezid el-Cu'fî'den dolayı hadisin aşırı derecede zayıf olduğunu ve hadisin delil olamayacağını, ayrıca hadisin mürsel olduğunu belirtmektedir. *Fütûhât,* I, 455.

Öte yandan "واذا صح الخبر وارد" *Ve iza sahha'l-haberü'l-varid*"[336] şeklinde veya "روي" *ruviye* gibi temrîz siğasıyla hadis naklettiğinde, İbn Arabî'nin hadisle ilgili tereddüdü bulunduğu anlaşılmaktadır. İbn Arabî'ye göre hadisin sıhhati, kesin olarak sabit değildir. Yine burada da İbn Arabî'nin hadisleri naklederken belirli bir usûle dikkat ettiği, hadisin sıhhat durumunu da belirterek rivâyet ettiği anlaşılmaktadır.

Bütün bu değerlendirmelerle birlikte, İbn Arabî'nin yukarıda aktardığımız ifadelerinden hareketle temrîz siğalarıyla her zaman zayıf veya mevzû haberlerin nakledildiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Aynı şekilde temrîz siğası kullanılmadan nakledilen rivâyetlerin de sadece sahih rivâyetler olduğunu söylemek isabetli değildir.

b. Metin Açısından

*Fütûhât'*ta hadisler, isnad haricinde metin bakımından da çeşitli değerlendirmelere tabi tutulmaktadır. İbn Arabî, hadisleri değerlendirirken metinden kaynaklanan zafiyet varsa bu duruma işaret etmektedir. Aşağıda aktaracağımız misaller İbn Arabî'nin hadis metinlerini değerlendirmesiyle ilgili olacaktır.

İbn Arabî'nin kanaatine göre nebizle[337] abdest alınmasına delil olarak gösterilen hadis, sahih değildir. Ayrıca adı geçen hadisin sahih olması durumunda bile hadis lafızlarının nebizle abdestin caiz olabileceği anlamına gelmediğini belirtmektedir. İbn Arabî, her ne kadar hadisin neden sahih olamayacağını açıkça belirtmemişse de onun kendi kriterleri açısından hadis sahih olmadığı anlaşılmaktadır.[338]

Öte yandan İbn Arabî, *Fütûhât'*ın altmış sekizinci babı olan "*taharet'in esrarı*" bölümününde suların azlığına veya çokluğuna hüküm vermeyle ilgili konuda mezheplerin ihtilaf içinde olduklarını, fakat sahih şer'î nass'ta bir ihtilaf bulunmadığını haber vermektedir. Ayrıca bu konuyla ilgili delil olarak nakledilen "*kulleteyn hadisi*" ve

[336] Bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. III, 231, 232.

[337] Hurma veya arpadan elde edilen bir tür içki. Nebiz kelimesi ile ilgili bilgi için bkz. Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît,* s. 432.

[338] *Fütûhât,* I, 774 (68. bab).

Erbaîn hadisi"yle ilgili birtakım eleştirilerin bulunduğunu ifade etmektedir.[339] Böylece İbn Arabî, sadece keşfle yetinmeyerek İslam tarihi içinde teşekkül eden mezheplerin de İslamî geleneğin taşıyıcısı olmasından hareketle bu birikimi göz ardı etmemektedir.

İbn Arabî'nin hadisin metniyle ilgili bir başka değerlendirmesi de teşehhüd bahsiyle ilgilidir. O, *Fütûhât'*ta teşehhüdle ilgili rivâyetlerden Hanefilerin tercih ettiği İbn Mes'ûd rivâyetinin ulemânın çoğu tarafından tercih edildiği belirtilmektedir.[340] İbn Arabî, İbn Mes'ûd rivâyetinin tercih edilmesinin sebebi olarak subûtunun daha sahih olmasını göstermiştir. Yani, onun bu hadisi değerlendirmedeki kriteri, hadisçilerin söz konusu rivâyeti daha sağlam bulmasıdır.

Halbuki bu konuda atıfta bulunabileceği Hz. Peygamber'den çeşitli rüyalar bulunmaktadır. Bu rüyalardan birisine göre sâlihlerden biri rüyasında Resûl-i Ekrem'i görür ve O'na: "*Ey Allah'ın peygamberi! Ulemâ teşehhüd konusunda ihtilafa düştüler. Biz teşehhüdden hangisini alalım?* diye sormuş; Hz. Peygamber de (s.a.): "*İbn Ümmi Abd'in rivâyet etmiş olduğu teşehhüdü alın."*[341] buyurmuştur. Benzer şekilde Tirmizî (279/892), Abdullah b. Mes'ûd'dan gelen teşehhüd hadisinin diğerleri arasında en sahih olduğunu kaydedip, bunu alimlerin görüşleriyle teyit ettikten sonra şu rüyayı aktarmaktadır: "*…Rüyamda Resûlullah'ı (s.a.) gördüm ve 'insanlar teşehhüd konusunda ihtilaf ettiler' dedim. O da bana: 'Siz Abdullah b. Mes'ûd'un teşehhüdünü alın*' buyurdu."[342]

Görüldüğü gibi İbn Arabî yukarıda aktardığımız bu rüyalara rağmen teşehhüd konusunda rüya ile değil hadis kriterleriyle amel etmiştir. Bu örnek de bize İbn Arabî'nin yaygın kanaatin aksine rüya ile hadis rivâyetini her zaman değil, bazan yaptığını göstermektedir.[343] Böylece İbn Arabî, sübjektif metotların sanki istismara kapı

---

[339] *Fütûhât,* I, 770 (68. bab).

[340] *Fütûhât,* thk. bsk. VI, 314-315.

[341] Bkz. Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtû'l-kulûb,* II, 210; Saklan, Bilal, *Hadis İlimleri Açısından Muhaddis-Sûfîler ve Sûfî-Muhaddisler,* (H. IV. /M. X. ASIR), Beyaz Kitabevi Yay., Konya, 1997, s. 252.

[342] Tirmizî, Salât, 99. Tirmizî'den önce aynı rüyayı, "teşehhüd" başlığının son rivâyeti olarak Abdurrezzâk nakletmiştir. Bkz. Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 205. İbn Arabî'nin teşehhüd konusundaki kanaati Tirmizî ile mutabakat arzeder. Krş. Tirmizî, Salât, 99 (289); *Fütûhât,* thk. bsk. VI, 314-315.

[343] Bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. VI, 314-315.

aralayabilecek yönlerinin önünü hadis kriterlerine vurgu yaparak kapatmaya çalışmaktadır.[344] Bütün bunlarla İbn Arabî, kendi zamanına kadar teşekkül eden gelenekten beslendiğini ve bu geleneği tetkike tâbi tuttuğunu ortaya koymaktadır.

İbn Arabî ayrıca, namazla bazı ilgili rivâyetlerin tahriç, tenkit ve tahlilini yapmaktadır. Hadislerin Buhâri, Müslim, Tirmizi, Ebû Dâvud ve İbn Abdilberr (463/1071) tariklerini naklederek hadislerle ilgili çeşitli değerlendirmelerde bulunmaktadır.[345]

Keza İbn Arabî, korku namazıyla (salâtu'l-havf) ilgili rivâyetlerin de tenkidini yapmaktadır. Bu konudaki ihtilafların hadis kitaplarında mevcut olduğunun altını çizen[346] İbn Arabî, hadis literatürüne vakıf olduğunu hissettirir, diğer örnekler için okuyucuyu hadis kaynaklarına yönlendirir. Burada dikkate alınacak bir diğer husus da onun, muhataplarını fıkıh kitaplarına değil de hadis kitaplarına yönlendirmesidir.

Bir başka örnek vitirle ilgilidir. İbn Arabî, vitir namazıyla ilgili babda hadislerin ve râvilerin durumlarına ayrıntılı olarak değinmekte; bu konudaki Yahyâ b. Ma'in, Buhâri, Tirmizi, Nesâî, Ebû Zur'a ve Dârekutnî gibi otoritelerin değerlendirmelerini nakletmektedir ve bir sonuca ulaşmaktadır.[347]

Hadislerin değerlendirilmesiyle ilgili bir başka misal cenaze namazıyla ilgilidir. İbn Arabî, çocukların cenaze namazlarını kılmayla ilgili bir bahiste hadisleri değerlendirdikten sonra söz konusu hadislerin birbirini desteklediğini belirtmektedir.[348]

İbn Arabî, hadisleri değerlendirirken çeşitli metotlar kullanmaktadır. Hadislerdeki sorunları halletmek için nuzûl tarihini kullanmaktadır.[349] Hadislerdeki

---

[344] İbn Arabî'nin hadis rivâyetinde rüyayı nasıl kullandığı ve rüya yoluyla naklettiği rivâyetler ikinci bölümde ayrıntılı olarak incelenecektir.

[345] *Fütûhât,* I, 442-443.

[346] *Fütûhât,* I, 473.

[347] *Fütûhât,* I, 489.

[348] *Fütûhât,* I, 536.

[349] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Çakan, İ. Lütfi, *Hadislerde Görülen İhtilaflar,*

ihtilafları gidermek için kullandığı yöntemlerden bir diğeri de hadisleri Kur'ânla karşılaştırmasıdır.

İbn Arabî, Hz. Peygamber'in duasıyla ilgili bir rivâyeti değerlendirirken; "*şayet bu haber Bakara Sûresi'nin nuzûlünden önceye aitse bir çelişki yoktur*" diyerek hadisleri Kur'ân ve Kur'ân'ın nuzûl tarihi ile karşılaştırmıştır.[350] İbn Arabî'nin bu tavrı, keşf yoluyla ortaya koyduğu verilerin Kur'an'dan bağımsız olarak değerlendirilemeyeceğini ihsas etmektedir. İbn Arabî üzerine çalışanların ve fikir yürütenlerin bu hususu gözden kaçırmamaları gerektiği kanaatindeyiz.

Görüldüğü gibi, İbn Arabî, hadisi hem isnad hem de metin açısında ciddi bir değerlendirmeye tâbî tutmaktadır. Keşf ve benzeri yollarla hadis rivâyet eden bir kişinin isnad ve metin tenkidi yapması câlibi dikkattir. Buradan hareketle İbn Arabî'nin hadisleri değerlendirirken muhaddislerin kriterlerini gözönünde bulundurduğu söylenebilir.

B. RİVÂYET İLMİ AÇISINDAN

Bu başlık altında rivâyet ilmi açısından *Fütûhât,* hadis kaynakları bakımından kritiğe tâbi tutulacaktır. Keza bu kısımda örnekleme yöntemine başvurularak İbn Arabî'nin kullandığı temel hadis kaynakları hakkında birtakım tesbitler yapılarak bunlar hakkında çeşitli değerlendirmelerde bulunulacaktır. Rivâyet ilmi açısından *Fütûhât'*ta*, hadislerin kullanım şekli,* isnad ve metin açısından ele almak uygun görünmektedir.

Bu başlık altında İbn Arabî'nin *Fütûhât*'ında sened ve metin bakımından hadisleri nasıl kaydettiği hakkında bilgi verilecektir.[351]

1. İsnad Açısından

*Fütûhât-ı Mekkiyye'*de hadislerin sened bakımından kullanım şekline bakıldığı zaman, müellifin bir standartının olmadığı göze çarpmaktadır. Hadisler, genellikle

---

[350] *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 176-177.

[351] Bu kısımda Bilal Saklan'ın Kûtu'l-Kulûb'daki Tasavvufî Hadislerin Hadis Metodolojisi Açısından Değeri adlı çalışmasından istifade edilmiştir.

isnadsız olarak nakledilmekle birlikte onların isnadlı olarak nakledildiği de görülmektedir. Ayrıca hadisler zikredilirken râvilere ve kaynaklara işaret edilmekte, zaman zaman hadisler isnad bakımından kritiğe tâbî tutulmaktadır. *Fütûhât-ı Mekkiyye'*deki hadislere isnad açısından bakıldığında şu özellikleri tesbit etmek mümkündür.

(1) İsnadsız Olarak

*Fütûhât'*ta isnadsız olarak nakledilen hadislerin genel olarak şu rivâyet sigalarıyla kaydedildiği görülmektedir:

"قال", "فقال"[352], "قوله"[353], "يقول"[354], "ورد", "رد لخبر من لنبي", "ورد الخبر"[355],

"ورد في الحديث", "روي"[356], "ثبت"[360], "وفي خبر"[359], "اخبرنا"[358], "في الصحح"[357],

"الاحاديث المروية"[362], "المروي"[361]

İsnadsız olarak zikredilen hadislerin genel karakterine bakıldığında, bunların çoğunlukla konu içinde delil olarak zikredildiği görülmektedir. Keza eserdeki isnadsız

---

[352] *Fütûhât,* thk. bsk. I, 171, 267, II, 102, 175, 328, 363, 365, IV, 79, 123, 296, V, 495, VI, 273.

[353] *Fütûhât,* III, 389, *Fütûhât,* thk. bsk. I, 142, 161, II, 113, 114, 246.

[354] *Fütûhât,* thk. bsk. II, 112, 325, IV, 477.

[355] *Fütûhât,* thk. bsk. I, 303, II, 115, 361, III, 434, IV, 85, 466.

[356] *Fütûhât,* thk. bsk. V, 495.

[357] *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 292, 293.

[358] *Fütûhât,* thk. bsk. VI, 237.

[359] *Fütûhât,* II, 395, *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 474.

[360] *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 139.

[361] *Fütûhât,* III, 295.

[362] *Fütûhât,* thk. bsk. II, 301, IV, 54.

hadislerin, zikredilmeden önce "ورد في الحديث"[363], "في الصحيح"[364] veya nakledildikten sonra "قوله"[365] şeklinde bir kayıtla aktarıldığı gözlemlenmektedir.

*Fütûhât'*ta isnadsız olarak birçok hadis nakledilmektedir. Bunlara örnek olarak şu hadisleri zikredebiliriz:

"Allah gözlerden perdelendiği gibi akıllardan da perdelenir/idrak edilemez."[366]

"Allah (c.c.) Adn cenneti'ni eliyle yaratmıştır, Tevrat'ı eliyle yazmıştır, Tûbâ ağacını eliyle dikmiştir."[367]

"*Ey Muhammed! Sen olmasaydın ne yeri, ne göğü, ne cenneti ne de cehennemi yaratırdım*."[368]

"Benim rabbimle özel bir vaktim vardır ki; o vakitte ne bir mukarreb melek ne de bir peygamber aramıza girebilir." [369]

"Ben yere göğe sığmadım mümin kulumun kalbine sığdım."[370]

"Ey Allah'ım, hayretimi artır."[371]

"İlk yaratılan şey kalemdir veya akıldır."[372]

---

[363] *Fütûhât,* thk. bsk. V, 495.

[364] *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 292, 293.

[365] *Fütûhât,* III, 389, *Fütûhât,* thk. bsk. I, 142, 161, II, 113, 114, 246.

[366] İbn Arabî'nin hadis olarak verdiği bu rivâyetin kaynağını tesbit edemedik. Bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. II, 102.

[367] Bu rivâyete kaynaklarda tesâdüf edemedik. Bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. II, 238.

[368] *Fütûhât,* thk. bsk. II, 301. Sûfîlere göre çok meşhûr olan bu rivâyetin ehl-i hadîse göre sahih bir isnadı bulunmamaktadır. Bkz. Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ,* II, 214 (2123).

[369] Bu rivâyetin kaynaklarda bir isnadı bulunmamaktadır. Rivâyet için bkz. *Fütûhât,* II, 239, IV, 37, *Fütûhât,* thk. bsk. III, 156.

[370] Aynı şekilde bu rivâyetin hadis olarak kaynağı bulunmamaktadır. *Fütûhât,* II, 541, III, 295, 325, 327, *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 184.

[371] *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 217, IV, 223. İbn Arabî, burada rivâyeti Hz. Peygamber'e veya hayret makamında olan birine nisbet ederek tereddütünü izhar etmektedir. Buradan hareketle İbn Arabî'nin rivâyetle ilgili kanaatinin kesin olmadığı söyleyenebilir.

"İlim talibi ve dünya talibi doymaz."[373]

"Deccal zuhur ettiği günlerde bir gün bir yıl gibi olacak..."[374]

"Ölenin kıyameti kopmuştur."[375]

Fütûhât'ta isnadsız olarak nakledilen hadislerin rivâyet özelliklerine bakıldığı zaman bunların çoğunlukla temrîz sığasıyla nakledildiği görülmektedir. İbn Arabî'nin bu birikimi, onun hadis kaynaklarından haberdar olduğunu ve bunları okuduğunu göstermektedir.

(2) İsnadlı Olarak

İbn Arabî'nin *Fütûhât'*ta zaman zaman hadisin tam isnadını verdiği de görülmektedir.[376] İbn Arabî'nin zikrettiği isnadlar içinde kendi isnadları da bulunmaktadır. Onlar arasında Buhârî, Müslim gibi kütüb-i sitte müellifleri de yer almaktadır. İbn Arabî'nin *Fütûhât'*ta zikrettiği isnadlardan bazıları şunlardır: Enes b. Mâlik[377], Cafer es-Sâdık[378], Buharî[379], Müslim[380], Ebû Dâvûd[381], Tirmizî[382].

*Fütûhat'*ta hadislerin isnadlarıyla ilgili çeşitli bilgiler verilmektedir. Misal olarak, İbn Arabî, "ورد في ا لحديث" diyerek mevzuubahis ettiği hadisin Buhârî'nin (256/870)

---

[372] *Fütûhât,* II, 395, 422, 423*,* IV, 422.

[373] *Fütûhât,* II, 364.

[374] *Fütûhât,* II, 415, *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 237.

[375] *Fütûhât,* III, 206, 389.

[376] Örnekler için bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. I, 56, 142-143, IV, 436-438, VI, 276.

[377] *Fütûhât,* IV, 495.

[378] Bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. III, 227-228, isnadı verilen hadis "*Bir kavmin mevlası onlardandır***."** Buhârî, Ferâid 24**.**

[379] *Fütûhât,* II, 407.

[380] *Fütûhât,* V, 455.

[381] *Fütûhât,* I, 649.

[382] *Fütûhât,* II, 376, 407, 451, III, 330, IV, 95. *Fütûhât*'ta zikredilen diğer isnadlar için bkz. *Fütûhât,* IV, 521, *Fütûhât,* thk. bsk. I, 759, IV, 436-447.

Sahîh'inde ve diğer kaynaklarda geçtiği bilgisini verip daha sonra konuyla ilgili İkrime hadisi bulunduğunu söylemektedir.[383].

(3) Râvilere İşaret

*Fütûhât'*ta zikredilen hadislere bakıldığı zaman hadis naklinde belirli bir titizliğin olduğu anlaşılmaktadır. İbn Arabî'nin sâhip olduğu hadis kültürü hadis rivâyetinde kendini göstermektedir. Bu durum, hadisin nakledildiği rivâyet sigalarından hadisle ilgili değerlendirmelere ve hadisin kaynağını belirtmeye kadar birçok yerde görülmektedir. İbn Arabî'nin naklettiği hadisler hakkında bilgi sahibi olduğunu yansıtan bir başka durum da hadisin râvilerine işaret etmesidir. Buna misal olarak *Fütûhât'*ın altmış dokuzuncu babının "*teşehhüd bahsi*"nde nakledilen hadisleri gösterebiliriz. İbn Arabî, söz konusu rivâyetlerin hangi sâhâbeden geldiğini önce belirtip sonra rivâyeti zikretmiştir. Bundan dolayı da eserin tahkikini yapan Osman Yahya, alt başlık olarak:

"التشهد الرواية عن ابن عباس", "التشهد المروي عن ابن مسعود", "التشهد الرواية عن عمر بن الخطاب" şeklinde

başlık koyarak rivâyetleri sıralamıştır. İbn Arabî, rivâyetlerin sonunda hadislerin subûtuyla ilgili bilgiler de vermektedir. Ancak burada İbn Arabî'nin naklettiği Hz. Ömer rivâyetinde "التحيات لزاكيات" şeklinde, İbn Mes'ûd ve İbn Abbas teşehhüd'ünde olmayan "الزاكيات" ilavesi[384] dikkatleri çekmektedir.[385]

Ayrıca *Fütûhât'*ta hadislerin metni nakledildikten sonra sahâbî ravîlerine işaret edildiği de görülmektedir. İbn Arabî, "رونا م حديث رسول الله" diyerek "*Ameller, niyetlere göre değerlendirilir...*" hadisinin metnini zikrettikten sonra, bu rivâyetin Ömer b. el-Hattab'dan nakledildiğini belirtmiştir. [386]

(4) Kaynaklara İşaret

---

[383] *Fütûhât,* thk. bsk. II, 114, V, 78, 82.

[384] Bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. VI, 314-315

[385] Hadis için bkz. Abdurrezzak, *Musannaf,* II, 202 (3067); İbn Ebî Şeybe, *Musannaf,* I, 261 (2992); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* II, 144 (2662).

[386] *Fütûhât,* thk. bsk. III, 293-294. *Fütûhât'*ta sahâbî râvisini zikredilerek nakledilen başka misaller için bkz. *Fütûhât,* I, 750, 751, 753, 755, *Fütûhât,* thk. bsk. II, 114, V, 337.

*Fütûhât'*ta hadisler nakledilirken başvurulan bir diğer yol da kaynaklarının belirtilmesidir. İbn Arabî'nin *Fütûhât'*ında zaman zaman hadislerle ve hadislerin kaynaklarıyla ilgili bilgiler verildiği görülmektedir.

Oruçluya iftar ettirmenin sevabıyla ilgili bir rivâyeti nakleden İbn Arabî, hadisi Tirmizî'nin tahriç ettiğini[387] belirtmekte ve Tirmizî'nin hadisle ilgili değerlendirmesini aktarmaktadır.[388]

*Fütûhât'*ta hadislerin kaynaklarına işaret edililirken genellikle şu usûllerin takip edildiği görülmektedir:

a. Hadisin hangi kaynakta geçtiği belirtilerek nakledilmesi. Buna misal olarak İbn Arabî'nin hadislerle ilgili şu ifadelerini kaydedebiliriz.

"*Bu hadisi Buhârî (256/870) tahriç etmiştir*".[389]

"*Bu hadisi Müslim (261/874) tahriç etmiştir'/Sahih'inde nakletmiştir.*"[390]

"*Ebû Nuaym, Hilyetü'l-evliya adlı eserinde 'Allah dostları o kimselerdir ki görüldüklerinde Allah'ı hatırlatırlar.' hadisini nakletmiştir.*"[391]

" *Cennetle ilgili bir hadis*[392] *Tirmizî'nin Musannef'inde bulunmaktadır.*"[393.]

"Humeydî, hadisi Kitabü'l-Müvâzene'de tahriç etmiştir".[394]

"Bu rivâyeti Bezzâr (Müsned'inde) zikretmiştir."[395]

---

[387] Hadis için bkz. Tirmizî, Savm 82.

[388] Örnek olarak bakınınız: *Fütûhât,* I, 655,

[389] Fütûhât, thk. bsk. III, 248, İbn Arabî, Ebû Hureyre'nin "Ben, Hz. Peygamber'den iki çeşit ilim aldım; birini size anlattım, diğerini size anlatacak olsaydım şu boğazım kesilirdi." (Buharî, ilim 42,) hadisini Buhârî'nin Sahih'inde tahriç ettiğini belirtmektedir.

[390] *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 192, 292, 293, 294, 300, 368, 403, 463, VI, 266, VIII, 30.

[391] *Fütûhât,* I, 726 (68. bab), III, 3.

[392] Hadis için bkz. Müslim, Cennet 13; Tirmizî, Cennet 15.

[393] İbn Arabî, Tirmizî'nin "*el-Câmi"* veya "*es-Sünen*" diye meşhur olan eserini "*Musannaf*" olarak adlandırmaktadır. Bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. II, 323.

[394] *Fütûhât,* I, 733.

b. Hadisin kaynağı ile birlikte babının da belirtilerek zikredilmesi.

İbn Arabî, hadisin kaynağını ve babını vererek naklettiği rivâyete örnek olarak Buhârî'de geçen bir rivâyeti gösterebiliriz. İbn Arabî, rivâyeti değerlendirirken şöyle söylemiştir: "*Buhârî bu konuda bab başlığı koymuştur.*"[396]

*Fütûhât'*ta, hadisin kaynağı ile birlikte babının da belirtilerek kaynaklara işaretle ilgili bir diğer misal de onun "**…***Allah güzeldir, güzeli sever*" hadisini Müslim'in *Sahih*'inin İman babında tahric ettiğini[397] belirterek rivâyeti nakletmesidir.[398.]

c. Hadisin kaynağı hakkında tereddüt belirtmesi

İbn Arabî, kaynağını kesin olarak hatırlamadığı bilgileri açıkça belirtmektedir. Misal olarak yatsı namazının vaktiyle ilgili bir bilgiyi naklederken bu bilgiyi nereden aldığını hatırlamadığını belirtmektedir.[399] Burada da görüldüğü gibi *Fütûhât'*ta nakledilen bilgilerin vehbî ilimler olduğu söylenmekle birlikte eserin tamamının bu tür bilgilerden müteşekkil olduğunu söylemek mümkün değildir. Aksi halde İbn Arabî'nin yukarıda yatsı namazının vaktiyle ilgili bilginin kaynağını hatırlamadığını belirtmesinin bir önemi olmazdı.

Yukarıdaki misallerde de görüldüğü İbn Arabî hadisleri kitabına alırken belirli bir kriter takip ettiği anlaşılmaktadır. Eserine rastgele herşeyi almadığı; özellikle hadisleri alırken kaynaklarına dikkat ettiği, şayet kaynağını hatırlamıyorsa bunu açıkça ifade ettiği görülmektedir. İbn Arabî'nin bu şekildeki titizliği ilmî hassâsiyetinden kaynaklansa gerektir.

---

[395] *Fütûhât,* I, 738, *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 118.

[396] *Fütûhât,* II, 414, III, 413.

[397] Hadis için bkz. Müslim, İmân 147; İbn Mâce, Duâ 10

[398] *Fütûhât,* thk. bsk. II, 339-340.

[399] *Fütûhât,* I, 395.

İbn Arabî'nin hadis kaynaklarına atıfta takip ettiği metodu inceledikten sonra *Fütûhât'*taki hadis kaynakları hakkında bir fikir vermesi için Hac, Mekke ve Medine'nin fazîleti ile ilgili bablarda konuyla ilgili zikredilen hadislere bakılacaktır.

*Fütûhât'*ın birinci cildinin sonunda yer alan Hac ve umre; Mekke ve Medine'nin fezâili ilgili bablarda hadis kaynaklarına fazlaca işaret edildiği görülmektedir. Hadis kaynaklarına daha yoğun bir şekilde atıfta bulunulan bu kısmı esas alarak İbn Arabî'nin kullandığı hadis kaynakları hakkında bir fikir sahibi olmak istiyoruz. Hac ve Umre ilgili bablarla geçen rivâyetlerin sayıları ve kaynakları şöyledir:[400]

Kaynak	Hadis Sayısı
Buhârî	3
Müslim	12
Tirmizî	7
Ebû Dâvud	12 (Kitabu'l-Merâsîl dahil)
Nesâî	5
Darekutnî	5
Bezzâr	3
Humeydî	1 (*Kitabu'l- Müvazene*)[401]
İbn Hazm	1
İbn Adiy el-	1

[400] Bu sayılan rakamlar *Fütûhât,* I, 733-745 sayfaları arasında tesbit edilmiştir.

[401] *Fütûhât,* I, 733.

Cürcânî	

Mekke ve Medine'nin faziletiyle ilgili olarak *Fütûhât'*taki ilgili tablo şu şekildedir:[402]

Kaynak	Hadis Sayısı
Buhârî	1
Müslim	9
Tirmizî	2
Ebû Dâvud	1
Nesâî	1
Darekutnî	2
Bezzâr	3
et-Tayâlisî	1

Yukarıdaki tablolarda verilen bilgileri metin halinde ifade edersek:

Her iki kısımda da *kütüb-i sitte* (İbn Mâce hariç) kaynak olarak kullanılmıştır. Kütüb-i sitte içinde İbn Arabî'nin en çok dayandığı kitap Müslim'in "es-Sahîh"idir. İbn Arabî'nin en çok Müslim'e değer verdiği söylenebilir. Bu rivâyetlerin sayısı 23

[402] *Fütûhât,* I, 756-758.

civarındadır. Müslim, Endülüs'te çokça tutulup, en sahih kitap olarak kabul edildiği için bu sonuç normal görünmektedir.

Müslim'den sonra en çok müracaat edilen kitap Ebû Dâvud'un "*es-Sünen*"idir (13 hadis). Daha sonra sırasıyla Tirmizî, Nesâî ve Buhârî gelmektedir. İmam Buhârî'nin *Sahîh'*i İbn Arabî'nin bu bölümde kullandığı kaynaklar arasında son sıralarda yer almaktadır.

İbn Arabî *kütüb-i sitte* haricindeki müsned ve sünen türü eserlerden de istifade etmiştir. Bunlara örnek olarak, İbn Arabî, ed-Dârekutnî'nin "*es-Sünen*"i, Bezzâr (292/905), Humeydî ve et-Tayâlisî'nin "Müsned"lerinden rivâyette bulunmuştur. Son olarak İbn Adiy el-Cürcânî ve İbn Hazm Fütûhat'ta zikredilen kaynaklar arasındadır.

Görüldüğü gibi İbn Arabî, *Fütûhât'*ında *kütüb-i sitte* başta olmak üzere temel hadis kaynaklarına müracaat etmiştir. İbn Arabî, hadis literatürüne vakıf olduğunu rivâyetlerin kaynaklarına işaret ederek göstermiştir. Hadisleri kitabına alırken sadece belirli bir kitaba bağlı kalmamış, birçok temel hadis kaynaklarından istifade etmiştir. Kullandığı hadislerin tamamına yakını sahih hadis kaynaklarında yer almıştır. Dolayısıyla İbn Arabî, hadisleri kitabına alırken belirli bir süzgeçten geçirmiş ve sıhhat durumlarına dikkat etmiştir.

2. Metin Açısından

Fütûhât'ta zikredilen hadis metinlerine bakıldığı zaman bunların çeşitli biçimlerde nakledildiği görülmektedir. Eserde hadislerin nakledildiği formlar şu şekildedir:

(1) Şâhid

Fütûhat'ta, bir konudaki kanaati desteklemek için zaman zaman âyet ve hadislerden iktibaslar yapıldığı görülmektedir.

Konu akışı içerisinde hadislerin destek olarak kullanılmasına örnek olarak şu rivâyeti verebiliriz:[403] İbn Arabî, "*Kimin 'âmin' demesi meleklerin âmin demesine isabet ederse icabet edilir."* hadisini, kendi yorumuna delil olarak zikretmiştir. İbn Arabî, burada hadisi neden '*âmin*' demenin gizli olduğunu izah sadedinde zikretmiştir.[404]

(2) Taktî

İbn Arabî, *Fütûhat*'ta hadisleri taktî yaparak da nakletmiştir. Ancak o, bu durumu özellikle belirtmiştir. İbn Arabî, hacla ilgili faslın başında ehâdîs-i nebevîyye'den sadece ilgili kısımlarını nakledeceğini, hadisin tamamını vermeyeceğini belirterek okuyucuyu uyarmıştır.[405]

İbn Arabî'nin hadisleri naklederken takti yaptığı da görülmektedir.[406] Nitekim bir konuyu işlerken hadisin ilgili kısmını vermekle yetinmekte, her defasında hadisin tamamını vermemektedir. Misal olarak insan tabiatından bahsederken[407] hadisin ilgili kısmını naklettikten sonra "الحديث" diyerek hadisin kalan kısmını okuyucuya bırakmaktadır.[408]

Bu konudaki bir diğer misal şu hadistir: "*Kim güzel bir iş başlatırsa, hem o işin sevabı, hem de o işi yapanların sevabı kendisine verilir.*"[409] İbn Arabî, yeri geldikçe bu hadisin ilgili kısmını aktarmaktadır.[410]

---

[403] Misal olarak bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. V, 232, 379.

[404] *Fütûhât*, thk. bsk. I, 277.

[405] *Fütûhât,* I, 733.

[406] *Fütûhât,* thk. bsk. II, 328, V, 232, 379, 382, VI, 276.

[407] *Fütûhât,* thk. bsk. V, 272.

[408] İbn Arabî'nin bu şekilde hadisi naklettiği diğer yerler için bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. II, 83, IV, 53, 203, 360, 403, 447, V, 107, VI, 237.

[409] Müslim, İlim 15;Tirmizî, İlim 15.

[410] *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 402, IV, 281.

Ayrıca İbn Arabî, hadisin konusunu belirterek sadece hadisin bir kısmını zikretme yoluna da gitmiştir. Misal olarak "*Şefaat Hadisinde şöyle geçmektedir*" diyerek sadece hadisin ilgili kısmını vermekle yetinmiştir.[411]

*Fütûhât'*ta hadislerin muhtasar olarak nakledildiği yerlerden birisi de şiirlerdir. İbn Arabî, *Fütûhât'*ına aldığı şiirlerinde hadisleri muhtasar şekliyle de zikretmiştir. İbn Arabî, **"***Ben peygamber olduğumda Âdem su ile toprak arasındaydı***"** hadisini on ikinci babın başında şiir olarak nakletmiştir.[412]

İbn Arabî'nin hadisleri şiirlerinde zikretmesi, onun hem şairlik yönünün güçlü olduğuna hem de hadislere olan vukûfiyetine işarettir. Kelâmın özlü ve beliğ bir şekilde ifadesi olan şiirde aksi halde söz söylemek mümkün olmazdı.

(3) Mükerrer

*Fütûhât'*ta hadislerin yeri geldikçe tekrar edildiği görülmektedir. İbn Arabî, "*Allah, Âdem'i Rahmânın sûretinde yaratmıştır*[413]" hadisini *Fütûhât'*ın pek çok yerinde naklettiği görülmektedir.[414] Aynı şekilde *"Bana az sözle çok şey anlatma özelliği verildi."* hadisi de mükerrer olarak zikredilen hadislerden bir diğerine misal olarak gösterilebilir.[415]

Ayrıca İbn Arabî, hadisi daha önce zikretmişse bunu belirtmekte[416], rivâyeti tekrar nakledecekse buna da işaret etmektedir. İbn Arabî, "*Şüphesiz zaman Allah'ın onu*

---

[411] *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 177. Bu konuya bir diğer misal de "*Dırbe Hadisi*"dir. İbn Arabî, "*Dırbe Hadisinde*" geçtiği gibi diyerek hadise işaret etmiş, fakat hadisin tamamını aktarmamıştır. Bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 177.

[412] Bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. II, 330.

[413] Bazı rivâyetlerde **,** *"Allah, Âdem'i kendi sûretinde yaratmıştır"* şeklindedir. *Fütûhât,* thk. bsk. II, 157, 160, 246, 300. Bu hadisle ilgili açıklamalar *ikinci bölümde* yer alacaktır.

[414] *Fütûhât,* thk. bsk. I, 498, II, 114, 157, 161.

[415] *Fütûhât,* thk. bsk. II, 120 171 248, 277, 302. *Fütûhât'*ta mükerrer olarak zikredilen diğer hadisler için bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. I, 303-304, 402, IV, 217, 223, 329, 352.

[416] "كما او دنا الخبز الا حيح" diyerek hadisi daha önce naklettiğini belirtmektedir. Bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. III, 385, VI, 237.

yarattığı minval üzere devam etmektedir." hadisini ve açıklamasını on birinci babta yapacağını belirtmektedir. [417]

(4) Lafız Farklılıklarına İşaret

Hadislerin naklinde lafızların korunması önem arzetmekte olup, lafızların değişmesiyle anlam da değişmekte ve bunun sonucunda hadisten çıkarılan hükümler de farklılaşmaktadır. Bu yüzden muhaddisler hadislerin yazılıp tedvin edildikten sonra lafızlarıyla nakledilmesine ehemmiyet göstermişler, lafız farklılıklarına dikkat çekmişlerdir. İbn Arabî'nin hadis naklinde lafızların aynen nakledilmesi hususundaki hassâsiyeti hakkında daha önce bilgi verilmişti. İbn Arabî, hadis metinlerindeki lafız farklılıklarını belirtmiş, ayrıca rivâyetlerin farklı tariklerine de dikkat çekmiştir.[418] Aşağıda bu konuyla ilgili örnekler aktarılacaktır.

İbn Arabî, "*Şüphesiz âlimler, peygamberlerin varisleridir*" hadisini izah ederken aralarında lafız farklılıkları bulunan iki rivâyeti de zikretmiştir.[419]

Aynı şekilde Cebrail (s.a.) ile ilgili bir hadisin, farklı lafızlarla olan rivâyetlerine yer vermiştir.[420]

Fütûhât'ta lafız farklılıklarına dikkat çekilerek nakledilen bir diğer rivâyet de *"Büyüğüne saygı göstermeyen, küçüğüne merhamet göstermeyen bizden değildir"*[421] hadisidir. [422]

Fütûhât'ta lafzen rivâyetle ilgili yapılan tesbitler yanında kaynaklar arası farklılıklara da dikkat çekildiği görülmektedir. İbn Arabî, Kâ'be'yi ziyaretle ilgili bir hadisin Buhârî ve Müslim'deki lafız farklılıklarına işaret ederek hadisi nakletmiştir.[423]

---

[417] *Fütûhât*, thk. bsk. I, 343. Bu konuda zikredilen diğer misaller için bkz. *Fütûhât*, thk. bsk. IV, 447, VI, 276.

[418] Örnek olarak bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. I, 142-143, 162, II, 157, 160-161, VI, 276.

[419] *Fütûhât,* thk. bsk. III, 358.

[420] *Fütûhât,* thk. bsk. III, 361.

[421] Hadis için bkz. Tirmizî, Birr 15; Ahmed, I, 257, II, 185, 207, 222.

[422] *Fütûhât,* IV, 464.

(5) Lafızları Zikretmeden Hadislerin Muhtevasına İşaret

*Fütûhât'*ta hadislerin nakledilmesinde görülen bir husus da sadece hadislerin muhtevasına işâretle yetinilmesidir. Misal olarak İbn Arabî, *Fütûhât'ında* kıyamet ve şefaatla ilgili hadisleri daha sonra nakledeceğini belirterek hadislerin muhtevasına temas edip hadisi nakletmeden geçmektedir.[424.]

Ayrıca İbn Arabî'nin *Fütûhât'*ında rivâyeti zikrederken, hadis olduğunu belirtmeden sadece hadisin muhtevasını naklettiği de görülmektedir.[425]

(6) Hadis Olduğunu Belirtmeden Rivâyet

İbn Arabî, *Fütûhât*'ta hadisleri zikrederken umûmiyetle hadis olduğunu belirtmektedir. Ancak, zaman zaman rivâyetin hadis olduğunu belirtmeden de nakillerde bulunmaktadır. İbn Arabî'nin hadis olduğunu belirtmeden naklettiği rivâyetlere misal olarak aşağıdaki hadisleri verebiliriz.

"*Tevazu göstereni Allah yükseltir.*"[426]

"*..Sen O'nu göremesende…*"[427]

(7) Sebeb-i Vürûda Temas

İbn Arabî, sık olmamakla baraber hadislerin sebeb-i vurudlarına da temas etmektedir.[428]

*Fütûhat'*tan sebeb-i vürûdla alakalı olarak aşağıdaki hadisi aktarabiliriz.

---

[423] *Fütûhât,* I, 735.

[424] *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 428. Benzer örnekler için bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. I, 592, II, 120, 255; IV, 339, V, 504.

[425] *Fütûhât,* thk. bsk. I, 223.

[426] *Fütûhât,* thk. bsk. II, 138.

[427] *Fütûhât,* thk. bsk. II, 143.

[428] Örnekler için bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. I, 155-156, IV, 257, 334, 466, 471, V, 382-383, V, 474. İbn Arabî'nin naklettiğine göre, "*Ey Kalpleri evirip çeviren Allah'ım! Kalbimi senin dinin üzere sabit tut.*" *Fütûhât,* thk. bsk. II, 105, duasını neden çok yaptığını soran hanımına Hz. Peygamber: "*Müminin kalbi Rahmanın iki parmağı arasındadır*" buyurmuşlardır. Hadisle ilgili yorumlar için bkz. İbn Kuteybe, *Te'vili Muhtelifi'l-Hadîs*, I, 76, 208,

"*Şüphesiz zaman Allah'ın onu yarattığı minval üzere devam etmektedir.*" İbn Arabî, sebeb-i vurûdunu açıkladıktan sonra bu hadisi nakletmektedir.[429]

(8) Kudsî Hadislere İşaret

Fütûhât müellifinin kudsî hadislere özel bir alâkası bulunmaktadır. Nitekim kudsî hadislere dair yüz bir hadisi biraraya getirdiği *Mişkât* adlı eseri meşhurdur.

İbn Arabî'nin kudsî hadisleri naklederken aşağıdaki örneklerde olduğu gibi genellikle bunların kudsi hadis olduklarına işaret ettiği görülmektedir.[430]

"Beni zikredenlerle beraber olurum"[431]

"Kulum beni nefsinde zikrederse ben de onu Zatımla zikrederim. Şayet beni bir topluluk içinde zikrederse Ben de onu daha hayırlı bir topluluk için de anarım."[432]

"Âdemoğlunun bütün ameli -oruç hariç- kendisindir. Fakat oruç sadece benim içindir. Ve onun karşılığını da ancak ben veririm."[433]

"..Kulum bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir zira yaklaşırım..."[434]

"Namazı kulumla kendi aramda ikiye taksim ettim. Yarısı bana aittir. Kuluma ise istediği verilecektir..."[435]

İbn Arabî'nin kudsî hadis olarak zikrettiği bazı rivâyetlerin aslının olmadığı anlaşılmaktadır. Aşağıdaki rivâyetler buna örnektir:

---

[429] Bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. II, 332, İbn Arabî bu hadisi yeri geldikçe tekrar etmiştir. Bkz. I *Fütûhât,* thk. bsk. 343, II, 331.

[430] Örnekler için bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. III, 154, 263-264, IV, 53, 136, 141, 143, 159, 203.

[431] *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 131.

[432] *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 136.

[433] *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 141.

[434] *Fütûhât,* thk. bsk. 210, 263.

[435] İbn Arabî, tamamı uzunca bir hadis olan rivâyeti kısaca şerhederek nakletmiştir. Bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. III, 213-214.

"Allah, *elini omuzlarımın arasına koydu, parmaklarının soğukluğunu göğsümde hissettim. Böylece geçmiş ve geleceklerin bilgisini idrak ettim.*" [436]

Allah (c.c.) yeryüzünü yaratınca…" İbn Arabî, uzunca olan kutsî hadisin[437] taktî yaparak son kısmını vermekle yetinmiştir. Rivâyetin son kısmı şu şekildedir: " *Ey Rabbim, rüzgardan daha şiddetli/hızlı bir şey yarattın mı? Allah Teâlâ:*

-'Evet, Mümin sağ eliyle sadaka verir de sol elinin bundan haberi bile olmaz."[438]

(9) Kudsî Hadis Olduğunu Belirtmeden Rivâyet

İbn Arabî, kudsî hadis olduğunu belirtmeden de hadisleri zikretmiştir. Aşağıda *Fütûhât'*tan nakledeceğimiz rivâyetler bunlara misaldir.

"*Rabbimiz dünya semâsına nuzûl eder…*"[439]

"*… Allah kulun eli, ayağı, dili, gözü, kulağı olur…*"[440] kısmını sahih haberlerde bize nakledilmiştir, diyerek kudsi hadisten iktibasta bulunmaktadır.[441]

"*Rahmetim gazabımı geçmiştir*" [442]

"*Allah, meleklerine karşı namaz kılan kullarıyla övünür…*"[443]

*Fütûhât-ı Mekkiyye'*yi ana hatlarıyla ele aldığımız birinci bölümde İbn Arabî'nin bilgi kaynakları incelendi. Bu bölümde görüldüğü gibi bir sûfî olan İbn Arabî, tasavvufî kaynakları bolca kullanmakla beraber sürekli olarak Kur'ân ve Sünnet'e vurgu

---

[436] Bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. II 302, 328.

[437] İbn Arabî'nin '*verede fil-haber'* şeklinde naklettiği hadisin kaynağını bulamadık.

[438] *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 53.

[439] *Fütûhât,* thk. bsk. I, 274, 325. Burada sadece hadisin muhtevasına işaret etmiştir.

[440] Buharî, Rikak 38.

[441] *Fütûhât,* thk. bsk. II, 138, ayrıca aynı hadisten iktibaslar için bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. III, 262- 263.

[442] *Fütûhât,* thk. bsk. III, 68. Hadis için bkz. Buhârî, Tevhid 15, 22, 28, 55, Bed'ül-halk 1; Müslim, Tevbe 4, 16; İbn Mace, Zühd 35; Ahmed, II, 242 , 258, 260, 313, 358, 381, 398, 433.

[443] *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 137, 209.

yapmaktadır. Keşf nazarıyla bakıldığında sâhabe tanımı genişlemekle birlikte bu durum hüküm olarak yeni sahâbîler olacağı sonucunu doğurmamaktadır. İbn Arabî'nin hadisçilere özel bir sevgisi bulunmakta; ulemâ sıfatını da hadisçiler için kullanmaktadır. Hadis rivâyeti çok önemli bir mesele olup bu ehemmiyet sürekli olarak korunmalıdır. Ayrıca hadis rivâyetinde lafzen rivâyet esastır. İbn Arabî, lafzen rivâyetteki bu ısrarcı tutumunu hadis olmayan metinlerde de sürdürmüştür. İbn Arabî, hadisleri isnad ve metin bakımından çeşitli şekillerde kullanmıştır. Hadisleri naklederken bir hadisçi titizliğiyle hareket etmeye gayret etmiştir. Ayrıca o, hadisleri senet ve metin bakımından tenkide tâbî tutmuştur.

İbn Arabî'nin *Fütûhât'*ını inceleyen bu bölümden sonra İbn Arabî'nin *Fütûhât'ta Özel Yöntemlerle Naklettiği Hadisler* üzerinde durulacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

İBN ARABÎ'NİN ÖZEL RİVÂYET YÖNTEMLERİYLE NAKLETTİĞİ HADİSLER

Araştırmamızın ikinci bölümünde, İbn Arabî'nin *Fütûhât-ı Mekkiyye'*de hadis alimlerinin belirledikleri metotların dışında naklettiği rivâyetler incelenecektir. Bu çerçevede öncelikle İbn Arabî'nin muhaddislerin usûlü haricindeki hadis öğrenim ve rivâyet yöntemleri tesbit edilerek değerlendirilecek; ardından söz konusu yöntemlere muhaddislerin yaklaşımı ele alınacaktır.

Yöntemlerle ilgili teorik bilgi verildikten sonra İbn Arabî'nin özel yöntemlerle tesbit ettiği rivâyetler incelenecektir. Söz konusu rivâyetler, *keşf, rüya, müşâhede, vâkı'a, cinden rivâyet ve tecrübe yoluyla tesbit edilen hadisler,* başlıkları altında sıralanmıştır.

İbn Arabî'nin muhaddislerin usûlü dışında naklettiği hadisler, ait olduğu yöntemin altında sıralanarak incelenmiştir. Tesbit edilen rivâyetler; kendi içinde konuları göz önüne alınarak; *itikatla ilgili hadisler, ibâdetlerle ilgili hadisler*, *tefsirle ilgili hadisler* ve *tasavvufî muhtevaya sahip olan hadisler* şeklinde tasnife tâbi tutularak ele alınmıştır.

Öte yandan İbn Arabî'nin bir rivâyeti birden fazla yöntemle aktarması durumunda bunlardan sadece birisi tercih edilecek diğerlerinde tekrar edilmeyecektir. Ayrıca İbn Arabî'nin hadisçilerin usûlü dışında nakletmediği hâlde ona izafe edilen rivâyetler de belirtilecektir.

Hadisler incelenirken öncelikle *Fütûhât'*taki sayfa ve bab numararı verilmiştir. Keza İbn Arabî rivâyeti birden fazla veya farklı lafızlarla zikretmişse bu duruma işaret edilmiştir. *Fütûhât'*ta nakledilen rivâyetin İbn Arabî'nin diğer eserlerindeki yerlerine de zaman zaman atıf yapılmıştır. Ayrıca hadislerle ilgili onun yorum ve değerlendirmeleri mümkün olduğunca aktarılmıştır. Aynı şekilde, söz konusu rivâyetlerle ilgili tasavvufî eserlerde tesbit edilen yorumlara yer verilmiştir.

Hadisler tahriç edilirken öncelikle *kütüb-i tis'a* esas alınmıştır. Keza tahriç esnasında söz konusu kitaplar haricinde hadisin geçtiği tesbit edilen diğer hadis kaynakları verilmiştir.[444]

I. İBN ARABÎ'NİN FÜTÛHÂT-I MEKKİYYE'DE KULLANDIĞI ÖZEL RİVÂYET YÖNTEMLERİ VE BU YÖNTEMLERLE NAKLETTİĞİ HADİSLER

Hadis alimlerinin yöntemleri haricinde kalan ve genel olarak muhaddislerce hadis rivâyetinde muteber bir metot olarak kabul edilmeyen çeşitli usûller bulunmaktadır. Bu yöntemleri kullanan sûfi müelliflerden biri İbn Arabî'dir. O, muhaddislerin usûlü haricinde hadis rivâyetinde bir takım farklı yöntemler kullanmıştır. Araştırmamızda, İbn Arabî'nin *Fütûhât'*ta muhaddislerin usûlu dışında kullandığı özel rivâyet yöntemlerini *keşf, rüya, vâkı'a, müşâhede, cinden rivâyet* ve *tecrübe* olarak tesbit ettik. Söz konusu yöntemleri *Fütûhât*'ta kullanılma yoğunluğuna göre sıralayarak ele aldık.

Diğer taraftan İbn Arabî'nin kullandığı özel rivâyet yöntemleri incelenirken; söz konusu yöntemin ne anlama geldiği, bilgi kaynağı olarak ve hadis rivâyetinde kullanımı gibi konular *Fütûhât* ekseninde izah edilecektir.

Öte yandan söz konusu yöntemler incelenirken önce İbn Arabî'nin görüşleri akarılacak ardından da muhaddislerin konuyla ilgili değerlendirmelerine yer verilecektir.

---

[444] Öte yandan söz konusu olan rivâyetle ilgili ilave tesbit ve yorumlara olabildiğince yer verilmiştir. Misal olarak Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer alan bir hadisle ilgili olarak Şuayb el-Arnavut'un değerlendirmesi veya İbn Mâce'deki bir rivâyetle ilgili Elbânî'nin ta'liki aktarılmıştır. Diğer taraftan hadislerle ilgili olarak dipnotta nakledilen bu tür ilave bilginin kime ait olduğu belirtildikten sonra, her defasında "muhakkikin notu veya ta liki" şeklinde kayıt düşülmemiştir.

A. KEŞF

Keşf yoluyla hadis rivâyetine önce İbn Arabî'nin metodu zikredildikten sonra muhadislerin konuya yaklaşımı ele alınacaktır. Burada İbn Arabî'ye göre keşfin ne anlama geldiği, bilgi kaynağı olarak keşf ve hadis rivâyetinde keşfin nasıl kullanıldığı gibi konular izah edilecektir.

1. *İbn Arabî'ye Göre Keşf Yoluyla Hadis Rivâyeti*

Keşf, İbn Arabî'nin en çok kullandığı ve üzerinde durduğu yöntemdir. Keşf metodunun hadis rivâyetinde kullanılması daha ziyade İbn Arabî'yle şöhret bulmuştur.[445] Başka bir deyişle, bu yöntemler İbn Arabî'den önce bilinmekle birlikte sistemli bir şekilde kullanılması İbn Arabî'ye dayanmaktadır.

Metot olarak keşf, sûfîler tarafından isnad sistemine bir ilave yöntem olarak ileri sürülmüştür. Bazı sûfiler tarafından hadis tesbitinde bir yöntem olarak kabul gören keşf, her ne kadar isnad sistemini tamamen devre dışı bırakma gibi bir hedef taşımıyorsa da uygulama olarak muhaddislerin usûlü dışında yer almaktadır. Söz konusu yöntemi İbn Arabî haricinde, Sadreddin Konevî (673/1274), Abdulvehhab eş-Şa'rânî (973/1565), İbn Hacer el-Heytemî (974/1566)[446], Abdulazîz ed-Debbağ (1132/1720) ve Aclûnî (1162/1149) gibi zatlar savunmuştur.[447]

Yukarıdaki isimlerin yanı sıra Ebû Tâlib el-Mekkî'nin sûfilerin kullandıkları keşif metodu ile ilgili: "*Birtakım hadisçilerin zayıf bulduğu bazı raviler vardır ki, onlar ahiret âlimlerinden ve marifet ehlindendirler. Bu insanların kendilerine mahsus rivâyet metotları vardır. Rivâyetlerinde ona göre hareket ederler. Hadisçiler bu tür rivâyetleri nakledenlerin aleyhinde bir delil değil, esasında bu çeşit rivâyetleri nakledenler, hadisçiler aleyhinde bir delil olurlar. Zira bu rivâyet metodunu muhaddisler dışında hiç kimse zayıf kabul etmemiştir.*"[448] şeklindeki ifadelerinden dolayı keşf yöntemini

---

[445] Bkz. Saklan, Hadis İlimleri Açısından Muhaddis-Sûfîler ve Sûfî-Muhaddisler, s. 252, 255.

[446] Bkz. İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâvâ'l-hadîsiyye,* s. 212 vd.

[447] Bkz. Avcı, *Sûfilerin Hadis Anlayışı,* s. 50. Krş. *Fütûhât*, III, 316, *Fütûhât*, thk. bsk. IV, 272.

[448] Bkz. Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kût'ul-kulûb*, I, 177.

savunduğunu veya bu yöntemi kullandığını söylemek[449] isabetli görünmemektedir. Nitekim Saklan ve Karapınar bu kanaatin doğru olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.[450]

Keza İsmail Hakkı Bursevî, keşif yoluyla hadis rivâyeti için şunları kaydeder: "*Huffâz sened ile naklederler, mukâşifler ise bizzat fem-i nebevîden alıp söylerler. Bir nesnenin senedinin malum olmamasından gerçekte o şeyin sabit olmaması lazım gelmez. Belki keşif sahih olunca esah olur. Zira keşifte vehim ve hayal olmaz.*"[451] Bursevî'nin buradaki ifadelerinden de anlaşılacağı gibi keşf yoluyla hadis rivâyetinin güvenilirliği hakkındaki görüşleri İbn Arabî ile paralellik arzetmektedir.[452]

Öte yandan keşf metodu *Fütûhât*'ta belirli esaslara dayandırılmakta ve çerçevesi çizilmektedir. Bu durum sadece teoride kalmayıp bu metodun uygulamasıyla ilgili az sayılmayacak misal de bulunmaktadır. Araştırmamızda İbn Arabî'nin keşf metodunu nasıl anladığı, düşünce sistemi içerisinde bunun nereye tekâbül ettiği; hadis rivâyetinde bu metodu nasıl algıladığı ve kullandığı *Fütûhât*'tan çeşitli alıntılar yapılarak tesbit edilmeye çalışılacaktır.

Keşfi, müşâhede ile birbirine yakın anlamda kullanan İbn Arabî, keşf kavramını *Fütûhât'*ta çeşitli şekillerde kullanmaktadır.[453]

Sûfilere göre keşf, ilimle amel etmenin sonucunda elde edilen bir hâldir. Bu hâl sayesinde diğer insanların elde edemediği bazı sırlar keşf ehline açılır. Allah'ın verdiği bu özel nur sayesinde eşyanın perde arkası aralanır ve örtü kalkar.[454]

İbn Arabî ise keşf bilgisinin kaynağını şöyle izâh etmektedir:

---

[449] Bkz. Yıldırım, Ahmet, *a.g.e.* s. 40; Avcı, *Sûfilerin Hadis Anlayışı,* s. 50.

[450] Bkz. Saklan, *Hadis İlimleri Açısından Muhaddis-Sûfiler ve Sûfî-Muhaddisler*, s. 254; Karapınar, *Muhaddis Sûfilerin Hadis Usûlü ve Hadisleri Anlama Yöntemleri,* s. 129.

[451] Bkz. Bursevî, *Kenz-i Mahfî*, s. 2.

[452] Krş. *Fütûhât*, III, 316, *Fütûhât*, thk. bsk. IV, 272.

[453] İbn Arabî'nin keşf kavramını kullandığı terkipleri bir arada görmek için bkz. Suâd el-Hakîm, *el-Mu'cemü's-sûfî,* s. 971-972; a. mlf. *İbn Arabî ve mevlidu lugatin cedîde,* el-Müessesetü'l-Câmiiyye, Beyrut, 1991, s. 182.

[454] Bkz. Cürcânî, *et-Ta'rifat*, s. 184; es-Serrâc, *el-Lüma'*, s. 422.

"Keşf sahibi olan velîler, ilimlerini Allah'tan alırlar. Onlar, peygamber tâbîleri olarak korunmuş âlî bir isnâda sahiptir."[455]

"Bütün bu bilgileri, Hz. Peygamber bize haber vermektedir. Ahkâmı aldığımız kaynak aynıdır. Yoksa biz ahkâmı akli delille almayız. Biz ancak onu vehb-i İlâhî ve kendisinde şüphe bulunmayan bir keşfle almaktayız."[456]

"Resûlullah (s.a.), ehl-i keşfin yanındadır. Onlar hükümleri ancak ondan alırlar. Bundan dolayı bu fakir, hiçbir mezhebe mensub olmayıp müşâhede ettiği Resûlullah (s.a.) ile beraberdir."[457]

"*İnsaflı ve akıllı birisinin üzerine düşen görev, ehl-i keşf ve ilm-i ledün sahiblerinin verdiği bilgiye güvenmesidir."*[458]"*Velîler, peygambere (s.a.) basîretle uyar ve onların beslendiği kaynaktan beslenirler.*"[459]

Öte yandan İbn Arabî, keşf yoluyla hadis alımı ve hadis tashihinin nasıl gerçekleştiği ile ilgili olarak şunları söyler:

"*Peygambere (s.a.) tabi olan velîye melekler gelirler, haberlerin sahih olanla-sahih olmayanını bildirirler. Sahih olduğu zannedilen veya sahih olduğu hâlde râvisinin zayıflığından dolayı terkedilen hadisleri haber verirler. Melekler ona Allah'tan müjde getirirler."*[460] *"Velîler, Resûlullah'ı (s.a.) keşfen görerek mervî olan haberin hükmünü ve sıhhatini bizzat Resûlullah'tan öğrenirler.*"[461]

---

[455] *Fütûhât,* II, 253, III, 413-414**.**

[456] *Fütûhât,* I, 739.

[457] Bkz. *Fütûhât,* III, 335.

[458] İbn Arabî, ehl-i keşfi tasdik etmemenin kişiye zararının olmayacağını, fakat tasdik etmenin daha evlâ ve daha menfaatli olduğunu belirtmektedir. Bkz. *Fütûhât,* II, 297.

[459] Bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. III, 160.

[460] *Fütûhât,* III, 316.

[461] *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 272.

"Keşf sahibi, naklen sabit olan bir hadisin keşfen sahih olmadığını ya da naklen sahih olmayan -tariklerinin zayıf olmasından dolayı- bir hadisin keşfen sahih olduğunu anlar."[462]

İbn Arabî, bu görüşünü değişik yerlerde farklı ifadelerle tekrarlar. Bunlardan birisi şu şekildedir:

"Nice sahih tarikle gelen hadis vardır ki bizce sahih değildir; aynı şekilde nice zayıf tarikle gelen hadis vardır ki bizce sahihtir. Biz hadisleri basiret üzere almaktayız."[463]

"Nice zayıf hadis vardır ki, râvileri içerisinde hadis uyduran birisi olduğundan senedi zayıf kabul edilir ve onunla amel edilmez. Halbuki bu hadis gerçekte sahih olabilir veya bu hadis uyduran kişi özellikle bu hadisi doğru söylemiş veyahut onu uydurmamış olabilir. Gerçekten de hadisçi, böyle bir hadisi onun nakline güvenemediğinden reddeder. Bu, o kişinin rivâyetinde tek kalması (teferrüd) veya isnadlarının hep o kişinin vasıtası ile gelmesi nedeniyledir. Eğer bu hadisi, güvenilir (sika) bir râvi onunla birlikte rivâyet etmişse, bu takdirde hadisin o güvenilir kişi yoluyla gelen tariki kabul edilir.

Râvilerinin güvenilir olması dolayısıyla nice sahih kabul edilen hadis vardır ki, Hz. Peygamber'in tecellî mahallinde bulunan keşf sahibi kişi, Hz. Peygamber'e bu hadisi sorar da, Hz. Peygamber bu hadisi reddederek ona 'Ben onu söylemedim. Öyle bir hüküm de vermedim' der. O şahıs bu yolla hadisin zayıf olduğunu bilir ve Rabbinden bir delile dayanarak, onunla ameli terkeder. Nakil ehli, senedi sahih olduğundan dolayı böyle bir hadisle amel etmiş olsalar da, gerçekte hadisin durumu böyle değildir. Buna benzer bir olayı Müslim, Sahih'inin başında zikretmiştir.[464] *Bazan*

---

[462] *Fütûhât,* II, 254.

[463] *Fütûhât,* II, 376.

[464] İbn Arabî'nin işâret ettiği rivâyet şudur: "Bize Suveyd b. Sa'îd, o da Ali b. Müshir'den şöyle rivâyet etmiştir: Ben ve Hamzetü'z-Zeyyât, Ebân b. Ayyâş'tan bin kadar hadis almıştık. Ali dedi ki bir süre sonra Hamza'ya rastladım. Bana rüyasında Resûlullah'ı (s.a.) gördüğünü ve Ebân'dan işittiklerini O'na arzettiğini, fakat bunlardan pek azını, beş veya altısını tanıdığını haber verdi." Bkz. Müslim, Mukaddime 19. Kâdî İyaz'a göre bu rüyadan maksat, rüya ile bir şeyin sâbit veya bâtıl olacağını ispat etmek değildir. Bu rüya ile Ebân'ın zayıf bir râvi olduğu şeklindeki kanaat, desteklenmektedir. Bkz. Nevevî, Sahîhu Müslim bi şerhi'n-Nevevî, I, 115.

bu keşfe ulaşan kişi, senedinin sahih olduğunu söyledikleri bu hadisi kimin uydurduğunu, kendisine ya ismi verilerek veya o şahsın sureti gösterilerek bilebilir."[465]

Yukarıdaki ifadelerinden İbn Arabî'nin pek çok sahih hadisi zayıf saydığı veya pek çok zayıf ve mevzû hadisi sahih gördüğü zannedilebilir. Ancak araştırmamızda İbn Arabî'nin, zayıf veya mevzû olduğu hâlde keşf vb. yollarla sahih saydığı hadisleri tesbit etmekle beraber; sahih olduğu hâlde, zayıf olduğuna hükmettiği herhangi bir hadise rastlayamadık. Bunun yanında sahîh olmayan bazı hadislerin İbn Arabî'ye 'havale edilerek' sahih sayıldığı görülmektedir.[466]

Diğer bir ifadeyle İbn Arabî, Hz. Peygamber'le görüştüğünü, hadislerin durumunu O'na sorduğunu ifade etmektedir. Hz. Peygamber'e hadisler arz edilirken bir ayrım yapılmamakta, gerek sahih, gerekse mevzû olsun ihtiyaç duyulan hadisler O'na sorulmaktadır. Prensip olarak genelleme yapılmasına rağmen uygulamada bunun örneklerine rastlamadık. İbn Arabî, bu sözüyle genel durumu tesbit etmekte, böyle bir durum karşısındaki prensipini belirtmektedir.

İbn Arabî, keşf yoluyla hadisleri nasıl aldığını aktardıktan sonra, keşf, rüya gibi yöntemleri şu şekilde temellendirmektedir:

"Ehlullah keşflerinde Resûlullah'ı (s.a.) görürler. Resûlullah (s.a.), onlara zayıf olarak hükmedilmiş haberleri tashîh eder veya sahih olarak bilinen haberlerin durumunu bildirir. Nitekim İmam Müslim, Sahîh'inin başında böyle bir olay aktarmaktadır. Zatın birisi rüyasında Resûlullah'ı (s.a.) görür ve O'na hafızasındaki bin hadisi arz eder. Hz. Peygamber bin hadisten sadece altı tanesinin sahih olduğunu bildirir ve diğerlerini kabul etmez."[467]

İbn Arabî, keşf yoluyla hadis almanın belli şartları bulunduğunu, ancak herkesin bu metodu kullanamayacağını özellikle vurgular ve şöyle söyler:

---

[465] *Fütûhât,* I, 150 (14. bab), *Fütûhât,* thk. bsk. II, 358-359.

[466] Örnekler için bkz. Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 343 (2532); Avcı, *İbn Arabî'nin Hadis Anlayışı*, s. 130-131.

[467] *Fütûhât,* I, 150, IV, 29. Hadis için bkz. Müslim, Mukaddime 19.

"*Her kim Hz. Peygamber'e bütün hallerinde vâris olursa Allah ona öğretir. Velî de onun sayesinde hadislerin sahîhini sakîminden ayırabilir.*"[468] "

"Mümin halvete çekilir, zikre devam eder, gönlünü faydasız fikirlerden boşaltır, ilâhî rahmet kapısında muhtaç bir şekilde otururwhile, Allah Teâlâ Hızır'a verdiği ilâhî sırları, Rabbânî bilgileri ona da verir. Zîra Allah, takvâ sahibi olunduğu zaman müminlere bilgi öğreteceğini[469], onlara hakkı batıldan ayıracak bir kabiliyet bahşedeceğini[470] ve kendisiyle birlikte yürüyecekleri bir nur vereceğini[471] vadetmiştir. Bu ilim Cüneyd el-Bağdâdî'nin yaptığı gibi, otuz yıl merdiven altında oturularak kazanılabilir."[472] "Keşfi bilgiye ancak riyazet ve mücâhede ile ulaşılabilir."[473] "*Kim kırk gün ihlaslı olursa, hikmet pınarları kalbinden diline akar*."[474]

İbn Arabî'ye göre keşf yoluyla elde edilen bilgilerin bir sınırı ve ölçüsü vardır. Bu ölçülere uygun olmayan keşf kabul edilmez. Keşfî bilgiler şu ölçülerle sınanır:

"Keşf, ancak şer-i şerif'in verdiği bilgiyi verir."[475] "*Cüneyd el-Bağdâdî (297/910) şöyle demiştir: "Bizim bu ilmimiz Kitap ve Sünnet'le kayıtlıdır"*.[476] *"Keşfî bilgi, şer'î bir emre muhalif olamaz."*[477]

İbn Arabî, keşf ehli birisinin verdiği bilginin şer-i şerif'in herhangi bir emrine aykırı olamayacağını ifade etmektedir. Aksi hâlde iddia sahibinin işi karıştırdığını,

---

[468] *Fütûhât,* III, 413.

[469] Bakara, 2/282.

[470] Enfâl, 8/29.

[471] Hadîd, 57/28.

[472] *Fütûhât,* I, 31.

[473] *Fütûhât,* I, 661.

[474] *Fütûhât*, II, 9.

[475] *Fütûhât,* IV, 19.

[476] *Fütûhât,* III, 8; a.mlf. *Kitâbu'l-kütüb* (*Resâilu İbn Arabî İçinde*) s. 349. Cüneyd el-Bağdâdî'nin bu sözü Kuşeyrî'nin *Risâle'*sinde de geçmektedir. Bkz. Kuşeyrî, *Risâle,* s. 18. Kuşeyrî, Cüneyd el-Bağdâdî'nin "*ilmimiz* ifadesini "*mezhebimiz*" şeklinde de rivâyet etmiştir. Cüneyd el-Bağdâdî'nin "*mezhebimiz*" şekindeki rivâyetleri için bkz. Kuşeyrî, *Risâle,* I, 118; İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü iblis,* I, 207.

[477] *Fütûhât,* thk. bsk. III, 143.

yanlışa düştüğünü belirtmektedir.[478] Onun mezheb imamlarının kavillerine de dikkat çekerek zikrettiği ifadeler şu şekildedir:

"Mezhep imamlarına göre sahih olan bir hadis, bizim öğrendiğimiz yollara göre sahih olmayabilir. Bu durumda mezhep imamlarına göre sabit olan hükme aykırı amel etmeleri haramdır."[479]

İbn Arabî, keşfî bilginin bazı özelliklerini sıralar. Bu özelliklere göre keşf yoluyla elde edilen bilgileri kabullenmek zordur. Çünkü ona göre, bu bilgilerde aklı zorlayan ifadeler bulunur. Peygamber'den nakledildiğinde kabul gören bu tür bilgiler velîlerden kabul edilmez. Çünkü Peygamberlerin ismet sıfatı vardır. Velî için ise böyle bir durum yoktur. İbn Arabî'nin bu manayı ifade eden sözleri şöyledir:

"*Keşf sahipleri ilimlerinin Kitap veya Sünnet gibi bir 'asıl' da birleşmesini isterler. Keşfle ve Allah'ın bildirmesiyle gelen nice bilgiler vardır ki akıl bunu kabul etmez, dışlar. Ama bunları bir Rasûl veya Nebî söylerse ona iman eder, yorumunu kabul eder. Bu tür bilgiler peygamber haricindekilerden kabul edilmez. Velîlere, şer-i şerifle amel etme neticesinde hazret-i ilâhî'den*[480] *esintiler geldiğinde veya keşfolunduğunda -insafın olmamasından dolayı- peygamberlerden kabul edilen bilgiler onlardan geldiğinde reddedilir. Hatta velîler küfürle bile itham edilirler.*"[481]

İbn Arabî, keşif yoluyla elde edilen bilginin kesinlik arzettiğini düşünmekte; fakat bu kesinliğin kişiye göre değişebileceğini belirtmektedir. Keza bütün hadislerin veya bilgilerin keşf yoluyla elde edilemeyeceğini belirtmektedir. O, bu konudaki kanaatlerini şu cümlelerle ifade etmektedir:

---

[478] Geniş bilgi için Bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. III, 143.

[479] *Fütûhât,* II, 79.

[480] Hazret kelimesi, hazır olmayı ifade eden bir kelimedir. Huzur, ilâhî dergâh, makam, mertebe ve Hakk'ın huzûru gibi anlamlarda kullanılır. İbn Arabî, hazret-i ilâhî ve hazret-i insânî'den bahsetmektedir. Vahdet-i vücûd'un beş hazretten oluşmaktadır. Bilgi için bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,* s. 217; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,* s. 341. Ayrıca hazret kelimesi için bkz. Kâşânî, *Istılâhât,* s. 104; Enver Fevaid Ebû Hazzam, *Mu'cemü'l-mustalahati's-sûfiyye***,** (haz. George Mıtrı Abdülmesih), Mektebetu Lübnan, ts. s. 148. Ayrıca İlâhî hazret kelimesi için bkz. Suâd el-Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, s. 332.

[481] İbn Arabî yukarıda bahsettiği özel ilimlerden dolayı kendisine yöneltilecek tenkitlere cevabını şimdiden hazırlamıştır. Bkz. *Fütûhât,* III, 8. Ayrıca bkz. II, 119, III, 71, *Fütûhât,* thk. bsk. I, 265.

"*Keşf yoluyla elde edilen bilgide hata olmaz. Ancak bilgiyi keşfeden veya daha iyi keşfeden vardır.*"[482] "*Keşf yönünden hata olmaz, ancak keşfedilen şeyi anlamada hata olabilir.*"[483]

Buna göre keşif yoluyla elde edilen bilgide hatalı sonuca ulaşmak, kesin doğru kabul edilen bilginin derecelendirmesinde de yanlışa düşmek mümkündür.

Fütûhât'tan İbn Arabî'nin keşf metoduyla ilgili olarak aktardığımız görüşlerini özetleyecek olursak şöyle bir sonuçla karşılaşırız:

Keşf yoluyla elde edilen bilgiler kesin bir şekilde doğrudur. Keşf sahibi velîler hadislerin durumunu bizzat Resûl-i Ekrem'e sorarak öğrenebilirler. Bu şekilde senedinden dolayı zayıf kabul edilmiş hadisler Hz. Peygamber'e sorularak sahih sayılabilir. Keşf yoluyla Resûlullah'tan bilgi alabilmenin şartları vardır. Bu bilgiler Kitap ve Sünnet'in temel ilkelerine göre değerlendirilir. Ayrıca, dine ilave bir hüküm kabul edilemez. Bu özel yöntemle bilgi edinme Allah'ın kullarına bir ikramıdır. Bu yöntem sonradan ortaya çıkmamıştır. Bizzat peygamberlerin uyguladığı bir usûldür. Yalnız peygamberler, Allah'tan vahiy alıp din getirdikleri için masumdur. Velilerde, peygamberlerdeki gibi ilâhî koruma güvencesi yoktur.

İbn Arabî'nin kullandığı özel yöntemlerin ilki olan keşf yoluyla hadis rivâyetini inceledikten sonra bu konudaki hadisçilerin ne düşündüklerine geçebiliriz.

2. Muhaddislere Göre Keşf Yoluyla Hadis Rivâyeti

Sûfilerin kullandığı bir yöntem olan keşf yoluyla hadis rivâyeti hadisçilerin çoğunluğu tarafından kabul görmemiş ve şiddetle tenkit edilmiştir. Keşf yoluyla hadis rivâyetinin ilk dönemlerde bulunmaması nedeniyle hadis usulculeri tarafından bu konu gündeme getirilmemiştir. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla keşf yoluyla hadis tashihini, hadis usûlünde müstakil bir başlık altında ele alan ilk kişi Cemâlüddin el-Kâsimî'dir (1332/1914).

---

[482] *Fütûhât*, I, 87.

[483] *Fütûhât,* III, 8 (301. bab).

Kasimî, '*Hadislerin bir kısmının keşfle tashihini iddia eden kişiye reddiye'* başlığıyla keşf yoluyla hadis tesbitine olumsuz yaklaştığını baştan ilan eder. Keza Kâsimî söz konusu başlığın devamında, hadislerin değerlendirilmesinde yegane kriterin isnad olduğunu belirtir. Öte yandan bu başlık altında keşf yoluyla hadislerin sahih sayılamacağı ile ilgili bir tartışmayı nakleder ve söz konusu nakille görüşünü destekler. Bu tartışmaya göre bir ilim adamı[484] son söz olarak şunları söyler:

"*Herkes tarafından bilinmektedir ki, hadisler ancak senetleriyle sabit olurlar. Keşf ve kalplerin nûru (ilhamla) sabit olmazlar... Allah'ın dininde iltimas ve ayrıcalık yoktur. Burada velâyet ve kerâmetin de ona bir etkisi yoktur...*"[485]

Diğer taraftan Mübârekfûrî (1353/1934), İbn Arabî'nin keşf yoluyla ilgili görüşünü aktardıktan sonra şöyle söyler: *Sıhhati bilinmeyen bir hadis, Resûlullah'ın (s.a.) rüyada yaptığı tashihle ya da keşfle veyahut ilhamla sahih olmaz. Bu ve buna benzer hükümler Hz. Peygamber'in rüyadaki sözüyle tesbit edilemez. Tesbit ancak Resûlullah'ın (s.a.) dünyada iken söylemiş olduğu sözle mümkündür. Çünkü hadisin tashih yolu isnaddır."*Mübarekfûrî, daha sonra fikrini desteklemek amacıyla Aliyyü'l-Kârî'nin (1014/1605) şu sözünü nakleder: *"Keşf ve ilham yanılma ihtimalinden dolayı araştırmanın dışındadır."*[486]

Keşf yoluyla hadis nakli konusunda İbrahim Canan'ın yaklaşımı ise şu şekildedir:

"*Bazı kitaplarda rastlanan mukâşefe ve rüya yoluyla Hz. Peygamber'den telakkî edildiği söylenen sözlere hadis denemez, onların, dini hiçbir değeri yoktur. Rüyayı sâdıka hak ise de, sika bir kimse rüyasında Resûlullah'tan (s.a.) bazı şeyler öğrenmiş olsa da bunlara hadis denemez. Rüya sadece gören kimse için kıymet taşır.*

---

[484] Kâsimî, bu kişinin ismini Allâme eş-Şeyh Uleyş (1299/1882) olarak kaydetmektedir. el-Kasımî, *Kavaidü't-tahdîs,* 191-192.

[485] el-Kasımî, *Kavaidü't-tahdis,* 191-192.

[486] Mübârekfûrî, Ebu'l-Ulâ Muhammed, *Tuhvetü'l-ahvezî bi Şerhi Camii't-Tirmizî el-Mukaddime*, I-II, Beyrut, 1990, I, 244. Ahmed Murteza ez-Zeyn ise bu konuda eleştirinin dozunu artırır ve şöyle der: *"Keşf, sapık ve saptıran mutasavvıfların bid'atlarındandır ve küfürden uzak değildir. Çünkü bunda gayb bilgisini iddia etme vardır. Ayrıca rüya yoluyla hadis riv*âyet *etmenin bir önemi yoktur."* Bkz. Ahmed Murteza ez-Zeyn, *Menâhicü'l-muhaddisîn fî takviyeti'l-ehâdîsi'l-hasene ve'd-daîfe*, Riyad, 1994, s. 29-32.

Halbuki hadis kıyamete kadar, herkes için din ortaya koyar. Bunun yolu da objektif şartlara ve belli kaidelere göre, her zaman kontrolü, tahkiki mümkün olan rivâyetteen geçer. Bunun aksini söyleyen ve sübjektiviteyi esas alan tek bir sünnî muhaddis çıkmamıştır."[487]

Hayri Kırbaşoğlu'da benzer görüşler ileri sürmektedir:

"*Rüya ve keşf yoluyla Hz. Peygamber'den hadis almak ve bu tür hadisler üzerine hüküm ve anlayış bina etmek açıkça subjektif ve ispatlanması mümkün olmayan bir yaklaşımdır. Ayrıca "sünnet", ancak Hz. Peygamber'in kendi döneminde teşekkül etmiş ve olup bitmiş bir olgudur. Hz. Peygamber'in vefatından sonra –keşf, ilham veya rüya yoluyla- artık yeni bir "Peygamber Sünneti" ihdas veya icad etmek mümkün değildir.*"[488]

Yukarıda özet bir şekilde aktardığımız gibi hadisçiler prensip olarak keşf yoluyla hadis rivâyetine karşı çıkmışlardır. Sûfîlere göre keşf yoluyla Hz. Peygamber'le irtibat kurmak ve O'ndan hadis almak mümkün görülse de hadisçiler açısından böyle bir durum kabul edilemez. Bunların dışındaki metotlar kişilere özel olup hadisçiler açısından bir hükmü yoktur.

1. Keşf Yoluyla Tesbit Edilen Hadisler

Bu başlık altında İbn Arabî'nin *Fütûhât'*ta keşf yoluyla nakletmiş olduğu rivâyetler incelenecektir.

a. İtikatla İlgili Hadisler

(1) Allah Var İken O'nunla Beraber Hiç Kimse Olmaması

İbn Arabî, eserinin ilk babında nazar ile keşf arasındaki münasebetleri anlatırken keşf yoluyla yaptığı bir tesbitinden söz etmektedir. İbn Arabî, bu tesbitini şu ifadelerle aktarır:

---

[487] İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, I-XVII, Ankara, 1988, II, 68.

[488] Bkz. Kırbaşoğlu, Hayri, *İslâm Düşüncesinde Sünnet,* Fecr Yay., Ankara 1993, s. 95-96.

"فأقول بما أعطاه الكشف الاعتصامي أ ن الله كان ولا شيء معه إلى هنا انتهى لفظه عليه السلام وما أتى بعد هذا فهو مدرج فيه وهو قولهم وهو الآن على ما عليه كان"

"*Korunmuş keşfin*[489] *verdiği bilgiyle derim ki: 'Allah vardı, O'nunla birlikte hiç kimse yoktu' ifadesinde Hz. Peygamber'in kelâmı burada sona ermektedir. Bundan sonraki cümle hadise sonradan ilave edilmiştir/müdrecdir.*[490] *O da, 'O, şimdi de öyledir' ifadesidir.*[491]

İbn Arabî'nin zikrettiği hadis, Buhârî (256/870) başta olmak üzere İbn Hibban (354/965), Tâberânî, Beyhakî (458/1066), Hâkim ve İbn Ebî Şeybe (235/849) tarafından nakledilmiştir. Rivâyetler arasında lafız farklılıkları bulunmaktadır. Bununla birlikte söz konusu rivâyetleri,

"كا الله ولم يكـ غير" ve [492]"كان الله ولم يكن شيئ بله"

şeklinde[493] olmak üzere bunları iki grupta toplamak mümkün gözükmektedir.

İbn Hâcer (852/1449) "*Şimdi de öyledir*" ziyadesinin hadis kitaplarında bulunmadığını ifade etmiş ve İbn Teymiye'nin (728/1328) buna dikkat çektiğini belirtmiştir.[494] Ali el-Karî (1014/1605) de hadisin sabit olduğunu, fakat bu ilavenin

---

[489] 'Korunmuş keşf' diye tercüme ettiğimiz bu tabiri İbn Arabî *Fütûhât* dışındaki eserlerinde de kullanmıştır. Örnek olarak bkz. *et-Tenezzülâtü'l-leyliyye fi'l-ahkâmi'l-İlâhiyye*, (takdim ve ta'lik Abdurrahman Hasan Mahmud), Âlemül-fikr, bsy. ts, s. 24.

[490] Hadis kaynaklarında pek çok isnadı olan bu hadisin, İbn Arabî'nin naklettiği asılsız haberler arasında zikredilmesi isabetli değildir. Rivâyetin isnadı araştırmacının gözünden kaçmış olmalıdır. Bkz. Uysal, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis Tasavvuf Kaynaklarındaki Tartışmalı Rivâyetler,* Yediveren Kitap, Konya 2001, s. 206.

[491] İbn Arabî, burada hadise eklenmiş olan kısmın da neden hadis olamayacağını çeşitli gerekçelerle izah etmekte; ayrıca hadisin son kısmının müdrec olduğunu tekrarlamaktadır. Bkz. *Fütûhât,* I, 41 (1. bab), II, 65, *Fütûhât,* thk. bsk. I, 189, 292, II, 226. İbn Arabî'nin bu hadisi *Fütûhât* dışındaki eserlerinde de zikrettiğini görüyoruz. Örnek olarak bkz. *et-Tecelliyatü'l-ilâhiyye*, s. 118.

[492] Buhârî, Bed'ül-Halk 1; İbn Hibban, *Sahîh*, XIV, 7 (6140), Şuayb el-Aranavut, isnadının Buhârî'nin şartına göre sahih olduğunu belirtmiştir. Bkz. İbn Hibban, *Sahîh*, XIV, 7 (6140); Tâberânî, *el-Mucemü'l-Kebîr,* XVIII, 204 (498); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IX, 2 (17480); Hâkim, *Müstedrek,* II, 371 (3307), Hâkim, hadisle ilgili olarak isnadının sahih olduğunu fakat Şeyhân'ın bu hadisi rivâyet etmediklerini belirtmiş; ayrıca Zehebî de hadisin sahih olduğunu belirtmiştir. Bkz. Hâkim, *Müstedrek,* II, 371 (3307).

[493] Buhârî, Tevhid 22; İbn Hibban, et-Temîmî el-Büstî, *Sahîh*, (thk. Şuayb el-Arnaut), Müessesetür-Risâle, I-XVIII, Beyrut, 1993/1414, XIV, 11 (6142); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IX, 2 (17479); Hâkim, *Müstedrek,* II, 1006 (2011).

[494] İbn Hacer, *Feth,* VI, 289 (3019); Hâkim, *Müstedrek,* II, 1006 (2011); Avcı, *İbn Arabî'nin Hadis Anlayışı,* s. 91.

vahdet-i vucûdu savunan kişilerin uydurdukları sözlere benzediğini ifade etmiştir.[495] Ali el-Karî (1014/1605) her ne kadar böyle düşünse de vahdet-i vücûdun fikir babası olarak kabul edilen İbn Arabî, mezkur ziyadenin hadisin aslından olmayıp hadise ilave bir lafız olduğunu keşfen söylemiştir. Necmüddin el-Gazzî'nin de belirttiği gibi; hadisin aslından olmayan bu lafızların, hadisteki teknik ifadesiyle müdrecin tesbitini İbn Teymiyye'den önce İbn Arabî yapmıştır.[496]

İsmâil Fenni Ertuğrul'un aktardığına göre Bayezid-i Bistâmî'nin (264/874) meclisinde birisi "*Allah vardı, O'nunla beraber hiçbir şey yoktu*" hadisini okuyunca: "*Şu anda da öyledir*" diye ilavede bulunmuştur. Ayrıca İsmâil Fenni Ertuğrul (1365/1946), bu rivâyeti vahdet-i vücûda delil olarak gösterilen hadisler arasında zikretmiştir.[497] Şayet Ertuğrul'un tesbiti doğruysa hadisteki ziyade kısım, Bayezid-i Bistâmî'nin sözüdür. Ancak daha sonra Bayezid'in sözü hadisle birlikte şöhret bulmuş ve hadisin metni bu şekilde değişerek rivâyet edilegelmiştir.

(2) Cenab-ı Hakk'ın (c.c.) Farklı Sûretlerde Görünmesi

İbn Arabî, Allah'ın çeşitli şekillerde tecellî etmesi hususunda şu bilgiyi aktarır:

" ورد في لـ حيح تجلي ا ق في اصور وتحوه فيها وهو مردنا بالحجـ ب ثبت عقلا و ر ا و شفا"

"Sahîh rivâyetlerde vârid olduğuna göre Cenâb-ı Hakk'ın değişik sûretlerde tecellî etmesi, başka sûretlerde görünmesi ki buradaki perde iledir. Bu da aklen, dînen (şer'an) ve keşfen sâbittir."[498]

İbn Arabî, yukarıda aktardığımız metinde de görüldüğü gibi doğrudan bir hadisten bahsetmemekte, hadisten çıkardığı sonucu aktarmaktadır. İbn Arabî'nin sahih rivâyetlerle sâbit olduğunu söylediği hadislerden biri şu şekildedir:

---

[495] Ali el-Kârî, *el-Masnu' fî ma'rifeti'l-Hadisi'l-mevdu*, (thk. Abdülfettah Ebû Gudde), Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, Kahire, 1984, s. 134; Hâkim, *Müstedrek,* II, 1006 (2011).

[496] Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 171 (2011); Avcı, *İbn Arabî'nin Hadis Anlayışı*, s. 91.

[497] İsmail Fenni Ertuğrul, hadisle ilgili olarak şu açıklamayı da ilave etmiştir: "*Çünkü bütün eşya O'nun vücuduyla mevcuttur. Buna göre onunla beraber baska bir mevcut olamaz, ancak nisbî ve izafî olarak mevcut olabilir*." Bkz. Ertuğrul, İsmail Fenni, *Vahdeti Vücûd Ve İbn Arabî*, İnsan Yay., İstanbul, 1997, s. 55.

[498] *Fütûhât,* IV, 19.

"فيأتيهم الله عز وجل في صورة غير صورته التي يعرفون "

"Allah Teâlâ azze ve celle onlara tanıdıklarından farklı bir sûrette gelir."[499]

(3) Tecellî Hadisi

Allah Teâlâ'nın bir eşyaya tecellî etmesiyle ilgili hadis, *Fütûhât*'ta birkaç yerde nakledilmektedir. İlkinde:

"اذ تجلى الله لشيئ خضع له كل شيئ لحديث غير ثابت من طريق الواحة صحيح المعنى "

"*Allah Teâlâ bir şeye tecellî ettiğinde her şey O'na boyun eğer."* Hadis, rivâyet yoluyla sabit değildir, ancak manası doğrudur."[500] şeklinde geçmektedir. İkinci rivâyet ise *Makâmu'l-ma'rife*'de keşfen sahih sayıldığı belirtilerek aktarılmıştır. *Fütûhât'*taki ifadenin aslı şu şekildedir.

"قال صلى الله عليه وسلم في الحديث الذي صححه الكشف انا الله اذا تجلى شيئ خشع له "

" *Keşfen sahih olan bir hadiste Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurdular: 'Şüphesiz ki Allah (c.c.) bir şeye tecellî ettiği zaman o şey kendisine boyun eğer."*[501]

Son olarak yüz onuncu bab olan *Makâmu'l-huşû*'da

"أن الله اذا تجلى لشيئ خشع له"

"Şüphe yok ki Allah (c.c.) bir şeye tecellî ettiğinde o şey O'na boyun eğer." şeklinde aktarılmıştır. Diğerlerinden farklı olarak hadisin hemen peşinden kaynağına işaret edilmiş ve Bezzâr (292/905) tarafından tahric edildiği belirtilmiştir.[502]

---

[499] Hadisin metni uzunca olup biz sadece ilgili kısmını vermekle yetindik. Hadisler için bkz. Buhârî, Rikak 52, Tevhid 24; Müslim, Îmân 299; Ahmed, II, 293.

[500] *Fütûhât,* I, 498.

[501] *Fütûhât,* II, 304 (177. bab).

[502] *Fütûhât,* II, 193 (110. bab).

Yukarıda aktardığımız gibi İbn Arabî rivâyeti *Fütûhât'*ında birden fazla yerde ve farklı şekillerde zikretmiştir. Bu rivâyetlerin ilkinde "اذ تجلى الله" şeklinde fiil cümlesi olarak, diğerlerinde ise "تا ذ لله ا ا لمى" şeklinde isim cümlesi olarak nakletmiştir. Keza ilk rivâyette "*hadisin naklen gayr-ı sabit keşfen sahih olduğu*" belirtilirken, ikinci rivâyette sadece "*keşfen sahih olduğu*" ifade edilmiştir. Son rivâyette ise diğerlerinden farklı olarak "*Bezzâr tarafından tahric edildiği*" bilgisi verilmiştir. Burada İbn Arabî'nin mezkur rivâyetle ilgili olarak bilgilerinin net olmadığı sonucu da çıkarılabilir. Öte yandan İbn Arabî'nin rivâyeti önce keşfen öğrendiği, sonra ise naklen sabit olduğu bilgisine ulaştığı düşünülebilir. İbn Arabî, bu konuda herhangi bir malumat aktarmıyorsa da rivâyetlerden hareketle böyle bir sonuca gidilebilir.[503]

İbn Arabî'nin aktardığı hadisin aslı hadis kaynaklarında mevcuttur. Nesâ'î (303/915) ve İbn Mâce hadisi nakletmişlerdir. İbn Mâce, onu *Fütûhât*taki gibi "اذا تجلى"; Nesâî ise "اذا بدا " lafzıyla nakletmektedir. [504]

Kaynaklarda genellikle güneş tutulmasıyla ilgili rivâyetlerin son kısmında ve benzer lafızlarla yer almaktadır. *Müsned*'de iki yerde nakledilmektedir. [505] Hadis Abdullah b. Ahmed'in *Kitabu's-sünne*'sinde[506] ve İbn Huzeyme'nin (311/923) *Tevhîd*'inde[507], ayrıca Dârekutnî (385/995) ve Beyhakî (458/1066)'nin *Sünen*'lerinde[508,] nakledilmektedir.

---

[503] Örnek için bkz. *Fütûhât,* III, 70 (318. bab).

[504] Bkz. Nesâî, Ahmed b. Şuayb Ebû Abdirrahman, *el-Müctebâ mine's-Sünen*, (thk. Abdulfettah Ebû Ğudde, Elbânî'nin değerlendirmeleriyle birlikte), Mektebetü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, I-VIII, 2. bs. Haleb, 1986/1406, Küsûf 16; Elbânî hadisin zayıf olduğunu belirtmiştir. Bkz. Elbânî, *Za'îfü süneni'n-Nesâî,* Mektebetü'l-me'ârif, 1. bs. Riyad, 1998/ 1419, s. 55; İbn Mâce, İkâme 152; Elbânî hadisin zayıf olduğunu, son bölümünün (Küsûf namazıyla ilgili metnin " اذا تجلى" kısmından sonuna kadar olan kısmı) münker olduğunu belirtmiştir. Bkz. Elbânî, *Za'îfü sünen-i İbn-i Mâce*, Mektebetü'l-me'ârif, 1. bs. Riyad, 1997/1417, s. 93-94.

[505] Ahmed, IV, 267, 268; Hadisin İbn Arabî'nin naklettiği son kısmı olmaksızın çokça geçmektedir. Örnek olarak bkz. Ahmed, IV, 272, 277.

[506] Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, es-*Sünne,* II, 473 (1078).

[507] İbn Huzeyme, *Tevhid,* II, 889 (598).

[508] Dârekutnî, Ali b. Ömer, *es-Sünen,* (Ta'lik Şemsü'l-hak Azimâbâdî), Dâru -ihyâi't-türâsi'l-'Arabî, I-IV, Beyrut, 1993/1413, II, 64 (8); Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü'l-kübrâ,* (thk. Muhammed Abdulkadir Ata), Mektebetü Dâri'l-Bâz, I-X, Mekke, 1994/1414, III, 332 (6128), 333 (6129).

Öte yandan hadisi Muhâsibî (243/857)[509] ve Kuşeyrî (465/1072) de kitaplarında zikretmişlerdir.[510]

(4) İsrâfîl'in Allah (c.c.) Korkusu

İbn Arabî, yüz yetmiş sekizinci babda İsrâfîl'in Allah'tan (c.c.) korkmasıyla ilgili olarak şu bilgileri aktarır:

"ا ن سرافيل عليه السلام هو من ارفع الا وا العوة يتضا ل في نفسه كل يو لاستيلاء عظ ة الله على قلبه سبعين مرة"

"İsrâfîl (s.a.) yüce ruhların en yükseklerinden olduğu hâlde, Allah Teâlâ'nın azametinin kalbini kuşatmasından dolayı, günde yetmiş defa küçülür, kendini değersiz görür."[511]

İbn Arabî'nin naklettiği bu rivâyet hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Ancak Hz. İsrâfîl'in Allah korkusundan dolayı küçüldüğüne dair hadisi, tesbit edebildiğimiz kadarıyla ilk olarak Halil b. Ahmed (170/786) *el-'Ayn* adlı eserinde isnadsız olarak zikretmiş;[512] İbnü'l-Esîr (606/1209) de *en-Nihâye'*de bu hadise yer vermiştir.[513]

(5) Allah Teâlâ'nın, Âdem'i Rahmân'ın Sûretinde Yaratması

İbn Arabî, *Fütûhât'*ın beşinci babında Besmele'de geçen Allah Teâlâ'nın (c.c.) Rahmân ismi ile ilgili çeşitli bilgiler vermiştir. Bu bilgiler arasında şunlar da yer almaktadır:

"من ا بر لثابا عن لنبي ل الله ليه وسلم ن الله خلق آ م على صورته "

---

[509] el-Muhasibî, Ebû Abdullah Haris b. Esed el-Muhasibî, *er-Ri'aye li-hukukillah*, (thk. Abdülkadir Ahmed Ata), 4. bs. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts. s. ; Eser dilimize kazandırılmıştır. Bkz. *Kalb hayatı, er-Ri'aye*, Ebu Abdullah Haris b. Esed Muhasibî, (trc. Abdulhakim Yüce), Çağlayan Yay., İzmir, 1997; *er-Riaye, Nefis Muhasebesinin Temelleri,* (trc. Şahin Filiz, Hülya Küçük), İnsan Yay., İstanbul, 1998.

[510] Kuşeyrî, Ebü'l-Kasım Zeynülislam Abdülkerim b. Hevazin, *er-Risâle fî ilmi't-Tasavvuf,* (haz. Ma'rûf Züreyk, Ali Abdulmecid Belatçî), Dâru'l-cîl, 2. bs. Beyrut, ts. s. 74.

[511] *Fütûhât,* II, 339 (178. bab)

[512] Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l'ayn,* (thk. Mehdi Mahzûmî, İbrahim es-Samerrâî), I-VIII, Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, bsy. ts. VII, 57.

[513] İbnü'l-Esîr, Ebû's-Sââdât el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser,* (thk. Tâhir ez-Zâvî, Mahmud et-Tanâhî), el-Mektebetü'l-İlmiyye, I-V, Beyrut, 1979/1399, III, 69.

" الرواية ا خرى هى قول ليه السلام عى صوة الر ن وه ه اروايةوا ذ تصح من ريق أ ل النقل فه صحيح من طريق لكشف"

و رواي يصححه الكشو ان لم تبت عد أ حاب انقل عى ص رة ار ن"

"Hz. Peygamber'den sabit olan bir haberde şöyle buyrulmuştur: Allah Teâlâ, Âdem'i kendi sûretinde yarattı."

"Nakil ehlince sahih olmasa da keşif yoluyla sahih olan başka bir rivâyette ise 'Rahmân'ın sûretinde yaratmıştır', buyurulmaktadır."[514]

İbn Arabî, bu rüya sayesinde hadisteki müşkilin çözüldüğünü ifade etmektedir.[515] Bu müşkilin çözülmesi önemlidir. Zîrâ,*"Allah Teâlâ, Âdem'i Rahmân'ın sûretinde yarattı."* rivâyeti İbn Arabî'nin düşünce sisteminde çok önemli bir yere sahiptir. Nitekim İbn Arabî, vahdet-i vücûd[516] düşüncesi ile ilgili nihâî fikirlerini derli toplu bir şekilde aktardığı *Fusûs*'unda bu rivâyet, merkezi bir konumdadır. Allah-Kâinât irtibatını inceleyen eser; bu ilişkilerin seyrini, "*Allah, Âdem'e esmâ'nın (isimlerin)*

[514] *Fütûhât,* I, 106 (5. bab).

[515] İbn Arabî, bu tür rivâyetlere yaklaşımını şu şekilde ifade etmektedir:

"فعلمنا أ ذكل رواة تفع ا شكا هي الصـ يح وا ذ ضـ فت عد أهل القل"

"*Nakil ehline göre zayıf görülse de müşkili kaldıran bütün rivâyetlerinin sahih olduğunu öğrendik.* " Buradan da anlaşılacağı üzere İbn Arabî'ye göre aslolan hadislerin anlaşılması ve işkâlin kalkmasıdır. Hadisteki problemi gideren bir rivâyet, naklen sahih olmasa da keşf yoluyla sahih olması İbn Arabî için yeterlidir. Bkz. *Fütûhât,* I, 106 (5. bab).

[516] Bazı mutasavvıflar dünyanın varlık olarak mevcûdiyetini reddetmiş ve hakikatta varlığın (vucûd) bir tane olduğunu (vahdet) belirtmiştlerdir. Bu düşünceye göre hakîkî varlık bir tanedir ve o da Allah'tır. Bizim eşya ve kâinat diye gördüğümüz şeyler hakîkî varlık değil, hayalî ve gölge varlıklardır. Bunlar Allah'ın (c.c.) isim ve sıfatlarının farklı mertebelerdeki taayyünü yani görüntüsü ve tecellisidir. Bu düşüncelerin izleri önceleri Hallâc, Beyâzid-ı Bistâmî ve İbnü'l-Fârız gibi sûfilerde görülmüş olsa bile onu sistematik ve kapsamlı bir şekilde ilk kez izah eden kişi İbn Arabî'dir. "*Vahdet-i vücûd*" varlığın birliği olarak bilinen bu düşünce İbn Arabî'nin eserleri vasıtasıyla İslâm dünyasının pek çok yerine yayılmış ve birçok sûfîyi derinden etkilemiştir. İbn Arabî sisteminde merkezi bir düşünce olan *Vahdet-i vücûd* fikrine sûfiler dışında olduğu gibi sûfîlerden de karşı çıkanlar olmuştur. Geniş bilgi için bkz. Tosun, Necdet, *Tasavvufta Hacegan Ekolü (XII-XVII. Asırlar)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, MÜSBE.), İstanbul, 2002, s. 300 vd. Ayrıca ve vahdet-i vücûdla alakalı âlem ayırımları için bkz. Kâşânî, *Istılâhât,* s. 105-106.

tamamını öğretti"[517] âyeti ile "*Allah Teâlâ, Âdem'i Rahmân'ın sûretinde yarattı."* rivâyeti ekseninde açıklamaktadır.[518]

Hadisin, "على صـ رته" "*Alâ sûretihî*" şeklindeki rivâyeti Buhâri (256/870) başta olmak üzere Müslim (261/874), Ahmed b. Hanbel (241/855) ve pek çok kaynak tarafından nakledilmektedir.[519] "*Sûretihi*" rivâyetinde İbn Arabî ile söz konusu hadisçiler arasında bir problem gözükmemektedir. İhtilaf, "*Sûreti'r-Rahmân*" ilavesinden kaynaklanmaktadır. Zîra, hadisin son kısmı tartışmalıdır.

"صورة لرحمن" "*Rahmân'ın sûreti*" şeklindeki rivâyet ise çeşitli kaynaklarda yer almaktadır. İbn Ebî Âsım (287/900) *es-Sünne* adlı eserinde rivâyeti zikretmiştir.[520] Hadis, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in *es-Sünne* adlı eserinde iki defa geçmektedir.[521] Ayrıca İbn Huzeyme (311/923), hadisi *Kitâbu't-Tevhid'*inde zikrederek hadisle ilgili çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur.[522] Taberânî (360/971) de *el-Mu'cemü'l-*

---

[517] Bakara, 2/31.

[518] Bkz. Alkış, Abdurrahim, *Abdurrezzâk Kâşânî ve Şerhu Fusûsi'l-Hikem Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlîli* (Yayımlanmamış Doktora Tezi, MÜSBE.), İstanbul, 2008, s. 1.

519 Buharî, İsti'zan 1; a.mlf. *el-Edebü'l-müfred*, Dârül-Beşâiri'l-İslâmiyye, (thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî), 3. bs. Beyrut, 1989/1409, s. 71 (173); Müslim, Birr 115; Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, (Şu'ayb el-Aranavut'un Ta'likiyle birlikte) Müessesetü Kurtuba, I-VI, Kâhire, ts. II, 244, 251, 3l5, 434, 519; Abdurrezzak, *Musannefü Abdürrezzak,* (thk. Habîburrahman el-A'zamî), el-Mektebü'l-İslâmî, 2. bs. I-XI, Beyrut, 1403, IX, 445 (17952), İbn Hibban, *Sahih*, XII, 420 (5605), Humeydî, Abdullah b. Zübeyr, *el-Müsned*, (thk. Habiburrahman el-A'zamî), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-II, Beyrut, 1988, II, 476 (1120, 1121), Abd b. Humeyd, *el-Müntehab min müsnedi Abd b. Humeyd,* (thk. Subhî Bedrî es-Samerrâî, Mahmûd Muhammed es-Saîdî), Mektebetü's-Sünne, I, 1. bs. Kahire, 1988/1408, s. 283 (900), Abdullah b. Ahmed, b. Hanbel eş-Şeybânî, *es-Sünne*, I, 482 (451); Acurrî, Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdullah el-Bağdadi, eş-Şeria, (thk. Abdurrezzak el-Mehdî), Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1996/1417, s. 311 (709); Sülemî de '*sûretihî'* şeklinde rivâyet etmiştir. Bkz. Ateş, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri,* s. 216.

[520] Eserin hadislerini tahriç eden Elbânî, "Rahman'ın sûreti" şeklindeki rivâyetin zayıf ve münker olduğu kanaatindedir. Bkz. Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Zilâlü'l-Cenneh fî tahrîci's-Sünneh li İbni Ebî Âsım,* el-Mektebü'l-İslâmî, I-II, 3. bs. Beyrut, 1993/1413, I, 268 (516); Ayrıca bkz. a.mlf. *Silsiletü'l- ehâdîs-i's-sahîhe,* Mektebetü'l-meârif, I-VII, Riyad, 1987, I, 810 (449), II, 518; a.mlf. *Silsiletü'd-daîfe,* Mektebetü'l-meârif, I-XI, Riyad, 1986, III, 316 (1176).

[521] İkiside aynı tarikle İbn Ömer'den nakledilen rivâyetin isnadının zayıf olduğu belirtilmektedir. Bkz. Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdurrahman eş-Şeybani, *Kitâbü's-sünne*, (thk. Muhammed b. Saîd b. Salim el-Kahtani), I-II, 1. bs. Demmam, 1406, I, 268 (498), II, 472 (1076).

[522] Bkz. İbn Huzeyme, *Kitâbu't-Tevhîd ve isbâtu sıfâtir-Rabb azze ve celle,* (thk. Abdulaziz b. İbrahim eş-Şehvan), Mektebetü'r-Raşid, I-II, 5. bs. Riyad, 1994, I, 84 (6), 85 (7), 86 (8), (10).

kebîr'inde[523], İbn Batta (387/997) ise *el-İbane an şeriati'l-fıraki'n-nâciye ve mücânebetü'l-fıraki'l-mezmûme* adlı eserinde rivâyeti nakletmişlerdir. İbn Batta, hadisi kitabının dört ayrı yerinde zikretmiştir. Biri Ebû Hureyre'ye, diğerleri İbn Ömer'e dayandırılan rivâyetlerin zayıf ve illetli olduğu dile getirilmiştir.[524]

İbn Huzeyme, ilimde yeterince derinleşmemiş kişilerin bu hadisle ilgili olarak isabetsiz yorumlar yaptıklarını ve açıkça hataya düştüklerini belirtmektedir. Hadisteki illetlerin giderilip Hz. Peygamber'e isnadının kesinlik kazanması durumunda[525] buradaki "sûretin" "Rahmân'a" nisbetinin yorumlanabileceğini dile getirmektedir. [526]

Mevlânâ Celâleddin Rûmî, "*Sûreti üzere*"[527] ifadesini "*sıfatı üzere*"[528] ve "*ahkâmın sûreti üzere*"[529] diye yorumlamıştır.

İsmail Fenni Ertuğrul, "*Allah Âdem'i Kendi sûretinde yaratmıştır"* hadisini vahdet-i vücûda delil gösterilen hadisler arasında zikretmiştir.[530]

Hadisin her iki versiyonuyla ilgili rivâyetler -"على صورته" ve "صورة لرحمن"- İbn Ömer ve Ebû Hureyre'ye dayanmaktadır. Yukarıda görüldüğü gibi, "*Allah Teâlâ*

---

[523] Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub el-Lahmî, *el-Mu'cemü'l-kebir,* (thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi), Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, I-XX, 2. bs. Beyrut, 1983/1404, XII, 430 (13580).

[524] Bkz. İbn Batta, Ebû Abdullah Ubeydullah b. Muhammed b. Muhammed Ukberi, *el-İbane an şeriati'l-fıraki'n-nâciye ve mücânebetü'l-fıraki'l-mezmûme,* (thk. Osman Abdullah Adem el-Asyûbî), Dârü'r-Raye, I-III, 2. bs. Riyad, 1418, III, 258 (185), 260 (189), 262 (193), 265 (196).

[525] Buradaki tereddüt, hadisteki illetlerden kaynaklanmaktadır. İbn Huzeyme, 'Rahman'ın sûreti' rivâyetinden sonra isnaddaki illetleri ve bu illetlerin sebeplerini sıralamaktadır. İlletlerden birincisi; Sevrî, A'meş'e muhalefet ederek hadisi mürsel olarak rivâyet etmiştir. İkincisi, A'meş müdellis bir râvidir. Hadisi Habîb b. Ebî Sâbit'ten aldığını belirtmeden rivâyet etmiştir. Üçüncü sebeb ise aynı şekilde Habib b. Ebî Sâbit'in de tedlis yapmasıdır. O da hadisi Atâ'dan duyduğunu belirtmeden rivâyet etmiştir. Bkz. İbn Huzeyme, *Tevhîd,* I, 87-88. Heysemî'nin *Mecmau'z-zevâid*'ini tahkik eden Abdullah Muhammed ed-Derviş dördüncü bir illet daha zikretmektedir. Bu illet, daha önce müdellis olarak bahsi geçen Habîb b. Ebû Sâbit'in hayatının sonlarına doğru hafızasının zayıflamasıdır. Bkz. Heysemî, *a.g.e.* VIII, 106 (1320. hadisin dipnotu).

[526] Kitabı yayına hazırlayan Abdulaziz b. İbrahim eş-Şehvan, İbn Huzeyme'nin hadisle ilgili yorumunu isabetli bulmamıştır. Bkz. İbn Huzeyme, *Tevhîd,* I, 88 (1. dipnot).

[527] İsmâil Hakkı Bursevî ise, sûreti hakikiyi "sûreti kemaliye" olarak yorumlamıştır. Bkz. Bursevî, İsmail Hakkı Bursevi, *Kitabü'n-netice*, (haz. Ali Namlı, İmdat Yavaş), İnsan Yay., İstanbul, 1997, I, 358, II, 262.

[528] Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *a.g.e.,* (haz. Selçuk Eraydın), İz Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 190.

[529] Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *a.g.e.*, s. 207.

[530] Yıldırım, Ahmet, *a.g.e.* s. 81.

Âdem'i kendi sûretinde yarattı." hadisinin birinci kısmıyla ilgili problem gözükmemektedir. İhtilaf "*Rahman'ın Sûreti*" rivâyetiyle ilgilidir.

İbn Arabî'nin "صورة لرحمن" rivâyetiyle ilgili tesbiti hadisçilerin çoğunluğu tarafından paylaşılmıştır. İlgili rivâyetler incelendiğinde İbn Arabî'nin "*nakil ehline göre sâbit değildir"* kanaatine ortak olmayan hadisçiler de bulunmaktadır

Bu hadisin sebeb-i vürudu, yüze vurmanın yasaklanmasıyla ilgili bir olaydır. Kölesinin yüzüne vuran kişiyi Hz. Peygamber uyararak yüze vurmamasını, zira Yüce Allah'ın Hz. Adem'i de aynı surette (o kişinin suretinde) yarattığını belirtir. Sebeb-i vürudsuz olarak ve hadisin sadece" الله خق آ م عى صورته" kısmı alınarak yapılan rivâyet ve yorumlarda, hadisin sanki, Yüce Allah'ın Hz. Âdem'i "Kendi" suretinde yarattığı anlamı çıkarılmaktadır. Bu ise hadîsin anlamının ve söyleniş gayesinin saptırılmasına neden olmaktadır. İbn Kuteybe (276/889) *Te'vilü Muhtelefi'l-Hadis*'te[531]; İbn Fûrek (406/1015) *Müşkilü'l-Hadî*s'te[532] ve İbn Hamza el-Hüseynî (1120/1708) *el-Beyan ve't-ta'rîf fî esbâbi vürûdi'l-hadîsi'ş-şerîf*'te[533] hadîsin sebeb-i vürudunu, başka bir anlama yorumlanamayacak şekilde net olarak vermektedirler.

Sonuç olarak; hadisin "*Rahman'ın Sûreti*" rivâyeti sübût açısından problemli görünmektedir. İbn Kuteybe'nin (276/889) de zikrettiği gibi bu ifade müdrectir (hadise sonradan ilave edilmiştir).[534] İbn Arabî de bu kanaattedir; ancak o, hadisteki bu problemi keşfle gidermiştir. Nakil ehline göre sahih olmadığını belirttiği rivâyetin, keşf yoluyla tashihi onun için yeterli olmuştur.

---

[531] İbn Kuteybe, *Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs,* Kâhire, 1966, s. 219-220; *Hadis Müdâfası,* (trc. M. Hayri Kırbaşoğlu), İstanbul, 1979, s. 290-291.

[532] İbn Fûrek, *Müşkilü'l-Hadî*s, (thk. Daniel Gimaret), Dımaşk, 2003, s. 21-30.

[533] İbn Hamza el-Hüseynî, *el-Beyan ve't-ta'rîf fî esbâbi vürûdi'l-hadîsi'ş-şerîf*, (thk. Hüseyin Abdülmecid Haşim), Kahire, 1973, s. 301–302.

[534] İbn Kuteybe, *Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs,* Kâhire, 1966, s. 219-220; *Hadis Müdâfası,* (trc. M. Hayri Kırbaşoğlu), İstanbul, 1979, s. 290-291.

(6) Likâ Hadisi

Fütûhât'ta,

" من ا ب ل ا ء لله أحب الله لقا ه من ك ه ل ا ء الله كره الله لقائه "

"*Kim Allah Teâlâ ile karşılaşmak isterse, Allah da onunla karşılaşmayı ister. Kim de Allah Teâlâ ile görüşmek istemezse Allah da onunla görüşmek istemez.*" [535] hadisi yorumlanırken keşf yoluyla elde edilen bir malûmattan bahsedilir. İbn Arabî'nin sözünü ettiği hadise mana olarak benzeyen ve onun tefsiri mâhiyetinde olan rivâyet şu şekildedir.

" من استحى من لقاء الله آنسه الله لازأو خجله "

"Kim, Allah'la (c.c.) karşılaşmaktan/huzûrûna çıkmaktan hayâ ederse, Allah onu güzel bir şekilde karşılar ve onu mahcup etmez." [536]

İbn Arabî'nin naklettiği rivâyet, hadis olmayıp ilham ürünü olan bilgilerdendir. Nitekim, İbn Arabî bu rivâyetin kaynağını belirtmek üzere şu ifadelere yer vermiştir:

" وأخبرنا في الكشف بالإخبار الإلهي "

"*Bize, ihbâr-ı ilâhî ile keşfen şöyle söylenmiştir.*"[537]

---

[535] İbn Arabî, bu rivâyetle ilgili olarak şöyle söyler: " وقد وردت أخبار كثيرة صحاح في ذلك يجب الايمان بها "*Bu konuda îman etmemizi zorunlu kılan pek çok sahih haber bulunmaktadır*. Bkz. *Fütûhât,* II, 334 (178. bab), İbn Arabî'nin 'pek çok sahih haber' diye bahsettiği rivâyet, şu kaynaklarda geçmektedir: Bkz. Buhari, Rikak, 41; Müslim, Zikr, 14, 16, 17, 18; Tirmizi, Cenaiz 67; Nesâî, Cenaiz, 10; İbnu Mace, Zühd, 31; Darimi, Rikak 43; Ahmed, Müsned, II, 313, 346.

[536] İbn Arabî, kaynağını keşfî olarak verdiği bu açıklamasına delil olarak da şu hadisi zikreder: '*Hayâ, ancak hayır getirir.'* Bkz. *Fütûhât,* III, 223 (351. bab). a.mlf. *Kitâbu'l-ma'rife,* (thk. Sa'îd Abdulfettah), 1. bs. Pâris/Beyrut, 1993, s. 72.

[537] *Fütûhât,* III, 223 (351. bab).

(7) Esmâ-i Hüsnâ

*Fütûhât'ın*ma'rifet makamının bilinmesi hakındaki yüz yetmiş yedinci babında, marifete ulaşma yolları verilmekte ve marifet sonrasında ulaşılan keşfle, şüphe götürmeyen kesin bilgiye ulaşılacağından bahsedilmektedir.[538] Konunun esmâ-i hüsnâ ile ilgili olan ikinci kısmında ise bu hususta rivâyetlere değinilmektedir.

İbn Arabî, Allah'ın isimlerinin doksan dokuz olduğunu belirten rivâyetin sahih olarak nakledildiğini ifade eder. Ancak bu isimlerin neler olduğunu doğru bir kaynaktan öğrenemediğini ve bu hususta rivâyetlerin tamamının muzdarib olup hiç birinin sahih olmadığını belirtir. Kendisinin ise bu isimleri keşfle öğrendiğini kaydeder.[539]

İbn Arabî'nin dile getirdiği el-Esmâü'l-hüsnâ ile ilgili rivâyetleri iki kısma ayırabiliriz. Birinci kısımda sadece Allah'ın isimlerinin yüzden bir eksik yani doksan dokuz olduğu ifade edilirken diğer kısımda bu isimlerin neler olduğu sayılmaktadır. Sadece isimlerin adedinden bahseden müellifler şunlardır:

Buhârî[540], Müslim[541], Tirmizî[542] İbn Mâce[543], Nesâî[544], Ahmed[545], Taberânî (360/971)[546], Beyhakî (458/1066)[547], İbn Hibban (354/965)[548], Ebû Ya'lâ[549], Humeydî[550], Hemmam b. Münebbih[551].

---

[538] *Fütûhât,* II, 297-298 (177. bab).

[539] *Fütûhât,* II, 302 (177. bab).

[540] Buhârî, De'avat 68.

[541] Müslim, Zikr 4.

[542] Tirmizî, De'avât 82.

[543] İbn Mâce, Du'a 10.

[544] Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IV, 393 (7659).

[545] Şuayb el-Arnaut, bu hadislerin kavi ve Şeyhân'ın şartlarına göre sahih olduğu bilgisini vermektedir. Bkz. Ahmed, II, 258, 267, 314, 427, 499, 503, 516.

[546] Taberânî, *el-Evsat,* I, 296 (981).

[547] Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VI, 84 (11237), X, 27 (19601).

[548] İbn Hibban, *Sahîh,* III, 87 (807).

[549] Ebû Ya'lâ, *Müsned,* XI, 160 (6277).

[550] Humeydî, *Müsned,* II, 479 (1130).

[551] Hemmam b. Münebbih, *Sahîfe,* I, 36 (33).

Allah'ın (c.c.) isimlerini de zikreden müellifler ise şunlardır:

Tirmizî[552], İbn Mâce[553], Beyhakî (458/1066)[554], İbn Hibban (354/965)[555], Hâkim.[556]

Rivâyetlere bakıldığı zaman Allah'ın isimlerinin doksan dokuz olduğu hususunda ihtilaf gözükmemektedir. İhtilaf, İbn Arabî'nin de işaret ettiği gibi isimlerdedir. İbn Arabî isimlerin sıralandığı rivâyetlerin muzdarib olduğunu ifade etmiştir. Allah'ın (c.c.) en güzel isimlerinin sayıldığı rivâyetlere bakıldığı zaman, râvilerden kaynaklanan problemler göze çarpmaktadır.

Hâkim en-Neysâbûrî (405/1014), esmâ-i hüsna'nın sıralandığı hadisi *Müstedrek'*ine almış ve hadisle ilgili bir değerlendirme yapmıştır. Hâkim, rivâyetin isimler dışında kalan kısmının Buhârî (256/870) ve Müslim (261/874) tarafından nakledildiğini, problemin isimlerle ilgili kısımda olduğunu belirtmektedir. Bunun sebebi olarak da Velîd b. Müslim'in rivâyetinde tek kalmasını ve onun dışındaki râvilerin isimlerinin sayıldığı kısmı rivâyet etmemesini göstermektedir.

Zehebî (748/1374) ise aynı hadisle ilgili olarak şunları söyler: "*Şeyhân, esma-i hüsna'nın sayıldığı kısmı Velîd b. Müslim'in teferrüdünden dolayı kitaplarına almamışlardır. Ama bu durum hadisi illetli yapmaz. Zira Velîd, Ebu'l-Yemân ve Ali b. Ayyaş'tan daha güvenilir ve hafızası itibariyle daha sağlamdır."*[557]

---

[552] Tirmizî hadisle ilgili yaptığı değerlendirmede; İsimlerin sayıldığı rivâyetlerin pek çok tarikten geldiğini ancak Ebû Hureyre'ye dayanan rivâyetlerden bu rivâyet dışında sahih başka bir rivâyet bilmediğini ifade etmiştir. Tirmizî, Tirmizî, De'avât 82.

[553] Elbânî, isimler hariç diğerlerinin sahih olduğunu belirtmiştir. Bkz. İbn Mâce, Dua 10 (dipnot).

[554] Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* X, 27 (19602).

[555] İbn Hibban, *Sahîh,* III, 88 (808), el-Arnaut, ricalinin sika olduğunu belirtmiştir. Bkz. İbn Hibban, *Sahîh,* III, 88 (808).

[556] Hâkim en-Neysâbûrî, Muhammed b. Abdillah, *el-Müstedrek 'ala's-Sahîhayn*, (thk. Mustafa Abdulkadir Ata, Zehebî'nin ta'likatıyla birlikte) Dârul-Kütübi'l-İlmiyye, I-IV, 1. bs. Beyrut, 1990/1411, I, 62 (41), 63 (42).

[557] Hâkim, *Müstedrek,* I, 62 (41). el-Arnaut, esma-i hüsna'nın doksan dokuz olduğunu ifade eden hadislerin sahih, isimlerin sayıldığı rivâyetlerin ise zayıf olduğunu belirtmektedir. Allah'ın isimlerinin sıralandığı rivâyetlerin en kuvvetlisinin Tirmizî'nin rivâyeti olduğunu, ancak onunda za'fiyetten kurtulamadığını söylemiştir. Bkz. el-Arnaut, "*Tezle İlgili Kişisel Görüşme*", İstanbul, 7 Ağustos 2008.

İbn Arabî, esmâ-i hüsnâ ile ilgili problemi kendi sistemi içerisinde keşf yoluyla çözmeye çalışmıştır. Kendi ifadesine göre;

"وكل اسم الهي يحصى لنا من طريق الكشف"

"İlâhî isimlerin hepsini keşf yoluyla öğrendik."[558]

ilâhî isimlerin hepsini keşf yoluyla öğrenmiş ve bu isimlerle dua etmiştir. Ancak bu isimlerin neler olduğunu açıklamamıştır. Buna gerekçe olarak da zamanındaki bir kısım insanların fitneye düşme endişesini göstermektedir. Keşf yoluyla aldığı isimlerin yerine, kendisince en sahih gördüğü İbn Hazm'ın (456/1064) rivâyetini[559] eserine almakla yetinmiştir.[560]

(8) Deccâlin Öldürülmesi

Sözlükte "*bir şeyi örtmek, yaldızlamak veya boyamak*" anlamındaki "*decl"* kökünden türemiştir.[561] Kur'ân-ı Kerîm'de deccâl kelimesi bulunmamaktadır. Kıyamet alametlerinden biri olarak zikredilen deccâlin varlığı hadislerle sabittir. Hadis kaynaklarında birçok vasıfları anlatılan deccâl, rüzgar gibi hıza sahip olmak, yağmur yağdırıp kurumuş bitkileri yeşertmek, bolluk ve kıtlık icat etmek gibi olağanüstü özellikler taşır. Kıvırcık saçlı ve bir gözü kör olup alnının ortasında "kâfir" yazısı bulunan deccâl, yeryüzünü dolaşacak, ancak Kudüs, Mekke ve Medîneye giremeyecektir. Önce peygamberlik, sonra ilahlık taslayacak, karşı çıkanları cehennemine koyacaktır.[562]

---

[558] *Fütûhât,* II, 302 (177. bab).

[559] İbn Arabî'nin İbn Hazm'a büyük bir teveccühü bulunmaktadır. Aynı zamanda aile dostu olan İbn Hazm'a sempatisinin artmasında gençliğinde gördüğü bir rüyanın da tesiri olmalıdır. İbn Arabî'nin gördüğü bu rüyaya göre, İbn Hazm Allah Rasûlü (s.a.) ile birliktedir. Hatta bu birliktelik o düzeydedir ki bir süre sonra tek kişiye dönüşürler. Sanki Ali b. Hazm Allah Râsûlü'nde yok olur. Gördüğü rüyadan çok etkilenen İbn Arabî, bunu hadis ilmine yorar ve bu ilme ağırlık vermeye başlar. Bu örnekte de görüldüğü gibi rüyalar, İbn Arabî'nin hayatında çok önemli bir yere sahiptir. Allah'ın en güzel isimlerinden bahsederken İbn Hazm'la ilgili olarak şunları söyler: "*Esmâ-i hüsna ile ilgili riv*âyet*lere, hadis hafızlarından İbn Hazm kadar titizlik göstereni görmedim. Onun bize sahih tariklerden el-Esmâü'l-hüsnâ riv*â*yeti şu şekildedir"* der ve rivâyeti aktarır. Bkz. *Fütûhât,* II, 302-303 (177. bab).

[560] *Fütûhât,* II, 302 (177. bab).

[561] Bkz. er-Râzî, *Muhtâru's-Sıhâh,* I, 218.

[562] Deccâlle ilgili hadisler için bkz. Buhârî, Fiten 26, 27, Edeb 97; Müslim, Fiten 100-110, 119-121; Ebû Dâvûd, Melâhim 15; İbn Mâce, Fiten 33; Ahmed, II, 149, V, 213. İslâm literatüründe hadislerden hareketle temellendirilen ve

İbn Arabî, *Fütûhât'*ında deccâlle ilgili olarak şöyle bir rivâyetten bahseder:

" ولقد رأيته في الكشف الصحيح والمشهد الصريح ورسول اللّه صلى اللّه عليه وسلم معي وقد أمر تعالى بقتل الدجال "

'*Sahih bir keşf ve sarih bir müşâhededе Hz. Peygamberle birlikteydim. Allah Teâlâ, deccalın öldürülmesini emretti*.'[563] Burada İbn Arabî'nin keşf ve müşâhede yoluyla Allah'tan (c.c.) bilgi alması dillendirilmekle birlikte, bir hadis söz konusu edilmemektedir.

(9) Cennet Meyveleri

İbn Arabî, kaynağını hem keşf hem de nakle dayandırarak aktardığı bilgiye göre:

"ورد في الخبر الصحيح شفاً والحسن نلاً أ ن رسول اللّه صلى اللّه عليه وسلم كان يخطب بالناس فدخل رجل فقال يا رسول اللّه أوقام رجل من الحاضرين الشك مني فقال يا رسول اللّه ثياب أهل الجنة أخلق تخلق أم نسج تنسج فضحك الحاضرو ن من كلامه فكره ذلك رسول اللّه صلى اللّه عليه وسلم منهم وقال أتضحكون أ ن سأل جاهل الماً يا هذا وأشار إلى السائل بل تشقق عنها ثمر الجنة"

"Keşfen sahih, naklen hasen olan bir hadiste vârid olduğuna göre; Hz. Peygamber hutbe okuduğu sırada bir adam gelir veyâ orada bulunanlardan biri ayağa kalkarak-şek benden kaynaklanmaktadır-[564]*: Ey Allah'ın Elçisi, diye seslenir. 'Ey Allah'ın Rasûlü! Cennetliklerin elbiseleri yaratılan bir varlık mı? Yoksa orada dokunup işlenen bir dokuma mı', diye sorar. Mecliste bulunanlar onun bu sorusuna güler. Hz. Peygamber, onların bu davranışlarını hoş görmez ve şöyle buyurur. 'Bir câhilin âlime soru sormasına mı gülüyorsunuz? Sonra Rasûl-i Ekrem (s.a.) soru soran adama işaret ederek 'Cennet (meyveleri) yarılır da elbiseler ondan çıkar.'"*[565] buyurdu.

---

itikâdî bir mesele olarak incelen deccâl hakkında birçok farklı yorumlar yapılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Sarıtoprak, Zeki, "Deccâl", *DİA,* IX, 69-72.

[563] *Fütûhât,* III, 497, 526.

[564] Burada da görüldüğü gibi İbn Arabî, metindeki şekk'in kendisinden kaynaklandığını belirtmiştir. Manen rivâyet bahsinde değindiğimiz gibi bu hassâsiyet onun lafzî rivâyeti esas almasının bir sonucudur.

[565] *Fütûhât,* III, 434 (371. bab).

İbn Arabî naklettiği rivâyet için iki hüküm söylemiştir. Rivâyet naklen hasen mertebesinde, keşfen ise sahih derecesindedir. İbn Arabî'nin hasen olduğunu söylediği hadis, çeşitli lafızlarla tahriç edilmiştir. [566]

b. İbâdetle İlgili Hadisler

(1) Ezan İle İkâmet Arasında Namaz

Fütûhât'ta Sabah namazının iki rekat sünnetiyle ilgili bir başlık altında keşfen tashih edilmiş bir hadisten bahsedilmektedir. İbn Arabî, bu hadisi Akşam namazından önce iki rekat namaz kılmanın sünnet olduğunu izah ederken nakletmiştir. Bahsi geçen hadisin metni şu şekildedir.

"في الخ ا رو الذى ص حه الكشف عن ر ول ا صل ا عله وسلم بين كل أذ نين صلوة "

"*Keşfin sahih saydığı bir haber'de Rasûl-i Ekrem (s.a.): Her iki ezan (ezan ile ikâmet) arasında namaz vardır.' buyurmuştur.*"

İbn Arabî, akşam namazından önce kılınan iki rekat namazın, sabah namazının iki rekat sünneti yerinde olduğunu ve sahâbenin buna çok önem verip azimle devam ettiklerini dile getirmektedir. Ayrıca sahâbe'nin akşam ezanını işittiklerinde Hz. Peygamber gelmeden önce mescide koştuklarını ve bu iki rekat namazı kıldıklarını anlatmaktadır. Sahâbe'nin bu uygulamasıyla ilgili olarak Müslim'in (261/874) tahric ettiği Abdulah b. Muğaffel[567] hadisinden de bahsetmektedir. İbn Arabî'nin Müslim'in *Sahîh*'inde yer aldığını söylediği ve delil olarak kullandığı hadisle keşfen sahih olduğunu belirttiği hadis, aynı hadistir; lâkin İbn Arabî'nin naklettiği hadiste "dileyen için" kısmı bulunmamaktadır.

İbn Arabî'nin bu hadisle ilgili diğer açıklamaları şöyledir:

---

[566] Ahmed, II, 224, III, 71; İbn Hibban, *Sahîh,* XVI, 429 (7413); Tayâlisî, *Müsned,* I, 300 (2277); Ebû Ya'lâ, *Müsned,* II, 519 (1374); Bezzâr, *el-Müsned,* VI, 408 (2434); Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdillah el-Isbahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabâkâtu'l-asfiyâ,* I-X, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 4. bs. Beyrut, 1405, V, 368, 386.

[567] Abdullah b. Muğaffel Ebû Abdurrahmân el-Müzenî, Sâhâbe'dendir. Rıdvan Bey'atına katılan ashâb arasındadır. Basra'ya yerleşen sahâbîler arasında yer alır. Hicrî elli yedinci yılda vefat etmiştir. Bkz. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb,* (thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ), Dârü'l-Mektebeti'l-İlmiyye, I-II, 2. bs. Beyrut, 1995/1415, I, 537 (3648).

”وقد قال صلى الله عليه وسلم بين كل أذانين صلاة يريد الأذا ن والإقامة فإنها أذا ن بلا شك ولا يحافظ على الركعتين قبل المغرب إلا من استبرأ لدينه إلا أ ن تعجله الإقامة فإنه إذا كانت الإقامة فلا صلاة إلا التي أقيم لها وهي سنة متروكة مغفول عنها وما رأيت في زماننا من يحافظ عليها من الفقهاء إلا صاحبنا زين الدين يوسف بن إبراهيم الشافعي الكرد ي وفقه الله لذلك وفي هاتين الركعتين قبل صلاة المغرب من الأجر ما لا يعلمه إلا الله فإن لله بين كل أذا ن وإقامة تجل خاص واطلاع فمن ناجاه في ذلك الوقت اختص بأمر عظيم“

“Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: ‘İki ezan arasında namaz vardır.’ İki ezandan kasıt ezan ve ikamet’tir. Şüphesiz ki ikâmet de ezandır.

Akşam namazından önceki iki rekat namaza ancak dinini koruyanlar devam eder. Ancak ikamet çabuk yapılırsa durum değişir. İkamet getirildiğinde hangi namaz için ikamet getirilmişse ancak o namaz kılınır.

Akşam namazından önce iki rekat namaz kılma sünneti unutulmuş ve terkedilmiş sünnetlerdendir. Zamanımızda bu sünnete devam eden fakihlerden arkadaşım Zeynü’d-dîn Yûsûf b. İbrâhim eş-Şâfi‘î el-Kürdî’den başkasını görmedim. Allah Teâlâ, sevabını kendisinden başka kimsenin bilmediği akşam namazından önce kılınan iki rekat namaza ve bunun sevabına, kendisini muvaffak kılmıştır.

Muhakkak ki Allah (c.c.) her ezanla ikamet arasında özel bir tecellî ve ıttıla‘ yaratmaktadır. Kim bu vakitte muvaffak olursa büyük bir nasîb kazanmış olur.”[568]

İbn Arabî’nin hem keşfen hem naklen sahih olduğunu belirttiği hadis Kütüb-i Sitte başta olmak üzere pek çok kaynak tarafından rivâyet edilmiştir; ancak kaynaklarda “لمن شاء” “dileyen için” ibaresiyle yer aldığı görülmektedir.[569]

---

[568] *Fütûhât,* I, 492.

[569] Buhari, Ezan 14, 16; Müslim, Müsafirin 304; Ebu Davûd, Tatavvu 11. Elbânî, hadisin sahih olduğunu belirtmiştir. Bkz. Ebu Davûd, Tatavvu 11; Tirmizî, Muhammed b. ‘Îsâ Ebû ‘Îsâ es-Sülemî, *el-Câmi‘s-sahîh Sünenü’t-Tirmizî,* (Elbânî’nin değerlendirmeleriyle birlikte, thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Dâru’l-İhyâu’t-Türâsu’l-‘Arabî, I-V, Beyrut, ts. Salat 22. Tirmizî, hadisin hasen sahih olduğunu ve Akşam namazından önce kılınan iki rekat namazla ilgili olarak ashâbın ihtilaf ettiklerini belirtmiştir. Ayrıca ashâbdan pek çok kişiden bu hususta rivâyet bulunduğunu; Ahmed b. Hanbel ve İshak’ın bu namazı müstahab olarak gördüklerini nakletmektedir. Tirmizî, Salat 22; Nesâî, Ezan, 39, a.mlf. *es-Sünen’ül-kübrâ*, (thk. Abdulğaffar Süleyman el-Bündârî, Seyyid Kisrevî Hasen), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, I-VI, Beyrut, 1991/1411, I, 156 (375), 511 (1645); İbn Mace, İkame 110, Darimî, Salat, 145; Ahmed, Müsned, IV, 86, V, 54, 55, 57, Şuayb el-Arnaut hadislerle ilgili olarak ta‘likinde: ‘İsnadı Buhârî ve Müslim’in şartlarına göre sahihtir’ ifadesini kullanmıştır. Bkz. Ahmed, Müsned, IV, 86, V, 54, 55, 57. Beyhakî, *es-Sünenü’l-*

(2) İhramlının Kemer Kullanması

İbn Arabî'nin *Fütûhât'*ta keşf yoluyla naklettiği ve ihramla ilgili bir rivâyet şöyledir:

"رخص رسول الله صلى الله عليه وسلم في الهميان للمحرم"

"*Hz. Peygamber ihramlı bir kimsenin kemer kullanmasına ruhsat vermiştir.*" İbn Arabî, isnadını vererek naklettiği bu rivâyet için: "Her ne kadar ehl-i hadîse göre sahîh değilse de keşfen sahîhtir"[570] ifadesini kullanmıştır."

İbn Arabî'nin keşfen tashih ettiğini belirttiği rivâyet, kaynaklarda daha ziyade mevkûf hadis[571] olarak yer almaktadır. [572]

(3) Hz. Peygamber'in Zikri

*Fütûhât'*ta Resûl-i Ekrem'in (s.a.) dâimâ Allah'ı zikretmesiyle ilgili olarak şu hadise yer verilmiştir:

"كان يذكر الله على كل أحيانه"

"*Rasûlullâh'ın her durumda Allah'ı andığını bildiren*[573] ve Hz. Âişe tarîkiyle rivâyet edilen hadis, çeşitli kaynaklar tarafından tahriç edilmiştir." [574]

---

kübrâ, II, 19 (2113) 474 (4270, 4271, 4273) 475 (4274); Taberânî, *el-Evsat*, VIII, 179 (8328); Dârekutnî, *Sünen*, I, 266 (4, 5), 144, 147; İbn Hibban, IV, 426 (1559) 427 (1560) 428 (1561) XIII, 120 (5804), 122, 123; İbn Huzeyme, Muhammed b. İshak en-Neysâbûrî, *Sahîh-i İbn Huzeyme*, (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, A'zamî ve Elbânî'nin değerlendirmeleriyle birlikte), el-Mektebü'l-İslâmî, I-IV, Beyrut, 1970/1390, II, 267 (1287).

[570] *Fütûhât,* I, 744.

[571] Hadisin merfû bir rivâyetini sadece Taberânî'de tesbit ettik. Taberânî, hadisi İbn Abbas'tan hem mevkuf hem de merfû olarak rivâyet etmiştir. Bkz. Taberânî, *el-Kebîr,* X, 327 (10806); Heysemî de hadisin râvilerinden olan Yûsuf b. Hâlid'in zayıf olduğunu belirtmiştir. Bkz. Heysemî, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebû Bekr b. Süleyman, *Buğyetü'r-raid fî tahkiki Mecmai'z-zevaid ve menba'i'l-fevaid*, (thk. Abdullah Muhammed Derviş), Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1994/1414, III, 523 (5425).

[572] Muvatta, Libâs 433 (Muhammed b. Hasen rivâyeti); İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 410 (15450, 15451, 15456, 15458); Beyhaki, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 69 (8968).

[573] *Fütûhât,* III, 457.

[574] Buhari, Hayz 7, Ezân 19; Müslim, Hayz 117; Ebû Dâvud, Tahare, 9, Elbânî, hadis için 'sahîh' kaydını düşmüştür. Bkz. Ebû Dâvud, Tahare, 9; Tirmizî, hadisin garib olduğunu belirtmiştir. Bkz. Tirmizi, De'avat 9; İbn Mâce, Tahare 11, Elbânî, hadisin sahih olduğu notunu düşmüştür. Bkz. İbn Mâce, Tahare 11; Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah, *Muvatta'u'l-İmam Mâlik,* (Muhammed b. Hasen rivâyeti), (thk. Takiyyü'd-dîn en-Nedvî), Dâru'l-Kalem, I-III,

c. Tefsirle İlgili Hadisler

(1) Âyetlerin Tefsiri

*Fütûhât'*ın yirmi beşinci babında şöyle bir rivâyete yer verilir:

" وقد أجمع أصحابنا أهل الكشف على صحة خبر علي ّ صلى الله عليه وسلم إنه قال في آ يِ القرآ ن: " إنه ما من آية إلا ولها ظاهر وباطن وحد ومطلع "

"Keşf ehli ashâbımız şu hadisin sıhhati konusunda icma' etmişlerdir. Her âyetin bir zâhiri, bir bâtını, bir haddi ve bir matla'ı vardır."[575]

Sûfilerin çokça kullandıkları bu rivâyet hakkında Ebû Tâlib el-Mekkî (386/996) şu yorumlarda bulunur: "*Kur'ân'ın zâhiri Arapça bilenlere, bâtını yakîn ehline, haddi (sınırı) zâhir ehline ve matla'ı (zirve noktası) ise eşrâftan olan ârif, muhib ve Allah'tan korkanlara mahsustur.*"[576]

İbn Arabî'nin keşf ehlinin icma'ı bulunduğundan bahsettiği hadis, lafız farklılıkları bulunmakla birlikte "أنزل القر ن: على سبعة أحرف" "*Kur'ân yedi harf üzerine indirilmiştir.*" rivâyetinin son kısmında yer almaktadır. Ve bu rivâyetler için Şuayb el-Arnaut, isnadının hasen olduğu sonucuna[577], Ebû Ya'lâ'nın *Müsned'*inin tahkik ve tahricini yapan Hüseyin Selîm Esed ise isnadının sahih olduğu kanaatine varmıştır.[578]

Dımaşk, 1992/1413, I, 265; Ahmed, VI, 70, 153, el-Arnaut, isnadının sahih olduğunu bildirmiştir. Bkz. Ahmed, VI, 153, 278; Ebû Ya'lâ, *Müsned,* VIII, 355 (4937), *Müsned'*in tahkikini yapan Hüseyin Selim Esed, hadisin isnadının sahih olduğunu belirtmektedir. Bkz. Ebû Ya'lâ, *Müsned,* VIII, 355 (4937); İbn Hibban, *Sahih*, III, 80 (801), el-Arnaut, isnadının Müslim'in şartına göre kavî olduğunu ifade etmiştir. Bkz. İbn Hibban, *Sahih*, III, 80 (801); İbn Huzeyme, *Sahih,* I, 104 (207); İbn Hibban, *Sahih,* III, 86 (806); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* I, 90 (429); Tahâvî, Ahmed b. Muhammed b. Selâme Ebû Ca'fer, *Şerhu me'âni'l-âsâr,* (thk. Muhammed Zührî en-Neccâr), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-IV, 1. bs. Beyrut, 1399, I, 91 (554).

[575] *Fütûhât,* I, 187 (25. bab), *Fütûhât,* thk. bsk. II, 258, III, 187.

[576] Ebû Talib el-Mekkî, *Kûtû'l-kulûb,* I, 107 (Mısır 1961). Fikret Karapınar, bu hadisi sûfilerin bâtınî yoruma kaymalarına örnek olarak zikretmiştir. Bkz. Karapınar, Fikret, "Rivâyetlerde İşarî Yorum", *Hadis Tedkikleri Dergisi,* c. 5, s. 2, İstanbul, 2007, s. 95.

[577] Bkz. İbn Hibban, *Sahih,* I, 276 (75).

[578] Bkz. Ebû Ya'lâ, *Müsned,* IX, 80 (5149), 278 (5403); Bezzâr, *Müsned,* V, 441 (2081).

Hadisin, "*Her âyetin bir zâhiri, bir bâtını, bir haddi ve bir matla'ı vardır*" kısmı olmaksızın, "أنزل القرآن على سبعة حرف" *"Kur'ân yedi harf üzerine indirilmiştir.*" şeklindeki rivâyeti, Buhârî başta olmak üzere pek çok kimse tarafından rivâyet edilmiştir.[579]

İbn Arabî'ye göre ehl-i keşfin icma'ı bulunan rivâyet, bir bütün olarak yukarıda nakledilen kaynaklarda yer almakla birlikte, "*Kur'ân, yedi harf üzerine indirildi*" hadisi kadar gerek senedi gerekse metni itibariyle şöhret bulmamıştır.

(2) Furkân

İbn Arabî, Furkân'la ilgili olarak şöyle söyler:

"إنّ عندنا من طريق الكشف بأن الفرقان حصل عند رسول الله صلى الله عليه وسلم قرآناً مملاً غير مفصل الآيات والسور"

"*Keşf yoluyla aldığımız bilgiye göre Furkân, Resûlullah katında âyetleri ve sûreleri açıklanmamış, mücmel olarak Kur'ân'dır*."[580]

İbn Arabî'nin aktardığı bilgi, hadis değildir, Furkân kelimesiyle ilgili keşf yoluyla elde edilmiş bir açıklamadır.[581]

(3) Sâd Sûresi

*Fütûhât'*ta İbn Arabî'nin Sâd Sûresi ile ilgili naklettiği bir rivâyet şu şekildedir:

"سورة ص منبع الأنوار"

"Sad Sûresi, Nurların Kaynağıdır."[582]

Hadis kaynaklarında böyle bir hadis tesbit edemedik.

---

[579] Bkz. Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân 5; Ebû Dâvud, Vitr 22; Tirmizî, Kırâât 9, Tirmizî, hadis için hasen-sahih, notunu düşmüştür; Nesâî, İftitah 37; Ahmed, II, 300, 440, V, 16, 114, 391; Taberânî, *el-Kebîr,* III, 167 (3019); Bezzâr, *Müsned,* I, 425 (300

[580] *Fütûhât*, I, 83.

[581] *Fütûhât*, I, 83.

[582] *Fütûhât,* I, 465 (69. bab).

d. Tasavvufî Muhtevaya Sâhip Olan Hadisler

(1) Kenz-i Mahfî Hadisi

İbn Arabî'nin *Fütûhât* da çokça zikrettiği ve "kenz-i mahfî hadisi"[583] olarak bilinen rivâyetle ilgili değerlendirmesi şöyledir:

"ورد في لحديث لـ حيح كشفا الغير الـابت نقـ ً عن رسـ ل الله صلى الله عليه سلم عن ربه جل عز نه قال ما هذا عناه كنت كنـ اً لم عرف فـا ببيت نـ أعر فخلـ ت لخلق وتـ رفت لـهم فعـ فوني "

"Keşfen sahih, naklen sâbit olmayan bir hadiste Hz. Peygamber'in Allah'tan (c.c.) naklettiğine göre (Cenab-ı Hakk şu manayı kasdetmiştir): Bilinmeyen bir hazine idim. Bilinmeyi istedim ve bunun için mahlûkâtı yarattım. Onlara kendimi tanıttım, onlar da beni tanıdılar."[584]

İbn Arabî'nin bizzat kendisi hadisin naklen sabit olmadığını bildirilmiştir. Ona göre hadis keşfen sahihtir. Tesbit edilebildiği kadarıyla hadisin keşfen sahih olduğunu belirten ilk kişi İbn Arabî'dir. Nitekim daha sonraki sûfî müelliflerden olan Bursevî de (1137/1725) hadisin sahih olduğu noktasında İbn Arabî'ye dayanmıştır.[585]

Sağanî (650/1252) [586], İbn Teymiye (728/1328),[587] Zerkeşî (794/1391)[588] ve İbn İbn Hacer (852/1449) ve es-Suyûtî (911/1505)[589] rivâyetin aslının olmadığını ve mevzû olduğunu belirtmişlerdir.

---

[583] Kenz-i mahfî hadisi olarak bilinen rivâyet yaygınlığından ve tasavvuftaki işlevinden dolayı âdetâ tasavvufî bir ıstılaha dönüşmüştür. Kenz-i mahfî için bkz. el-Kâşânî*, Istılâhât,* s. 70; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,* s. 283; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,* s. 445.

[584] *Fütûhât,* II, 399 (198. bab), İbn Arabî, rivâyetin keşfen sahih olduğunu burada açıkça ifade etmekle birlikte her defasında bu bilgiyi tekrarlamaz. rivâyetin geçtiği diğer yerler için bkz. *Fütûhât,* II, 112, 232, 267, 310, 322, 327, 328, IV, 428; a. mlf. *et-Tecelliyatü'l-ilâhiyye*, s. 182, 192.

[585] Bkz. Bursevî, *Kenz-i Mahfî,* s.3.

[586] *Aclûnî, Keşfu'l-hafâ,* II, 173 (2016). Rivâyeti tenkit edenlerden biri de İzmirli İsmail Hakkı'dır. Bkz. İzmirli İsmail Hakkı-Şeyh Safvet, *Ahlak ve Tasavvuf Kitaplarındaki Hadislerin Sıhhati*, (Tenkitli Neşir, İbrahim Hatiboğlu), İstanbul, 2001, s. 74.

[587] İbn Arrak, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Muhammed b. Ali Kinânî; *Tenzihü'ş-Şeriati'l-Merfua Ani'l-Ahbari'ş-Şeniati'l-Mevzua*, (thk. Abdülvehhab Abdüllatif, Abdullah Muhammed es-Sıddik), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-II, Beyrut, 1981/1401, I, 148.

Keşfle hadis tashihi yaptığı bilinen Abdulaziz ed-Debbağ (1132/1720), bu sözün Hz. Peygamber'e ait olmadığını belirtmiştir.[590]

Ali el-Kârî (1014/1605) ise, rivâyetin hadis olmasa bile manasının doğru olduğu kanaatindedir.[591]

Bursevî'nin sadece bu hadisi açıklamak üzere kaleme aldığı *Kenz-i mahfî* adlı eserinin başında bu hadisin sıhhati ile ilgili olarak şunları kaydeder. "*Fütûhât-ı Mekkiyye'de hadisin keşfen sahih, naklen gayr-ı sâbit olduğu yazılıdır. Yani bu hadis-i mezkûr gerçi inde'l-huffâz sabit değildir."*[592] Bursevî, ayrıca hadisin sıhhati ile iligili şu açıklamaları da kaydeder:

"*Keşf ehline göre bu hadis sahihtir. Çünkü huffâz sened ile naklederler. Keşf ehli ise bizzat Nebî'nin ağzından ahzedip söylerler. Sonra bir şeyin belli bir senedinin bilinmemesi sabit olmayacağını icap ettirmez. Şu kat'îdir: Keşf itibari ile sahih olan bir şey nakil yoluyla gelenden daha sahihtir. Zira keşf halinde vehim ve hayal olmaz. Onda tam bir yakınlık ve Hakka'l-yakîn hali vardır.*"[593]

Nitekim "*kenz-i mahfî"* adıyla şöhret bulan hadis, pek çok tasavvuf kitabında yer almaktadır. Tesbit edilebildiği kadarıyla İbn Arabî'den önce bu rivâyetin keşfen sahih olduğunu söyleyen çıkmamıştır. Dolayısıyla rivâyetin ilk tashihi İbn Arabî'ye ait olmalıdır.

---

[588] Sehâvi, Ebü'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman, *el-Makasıdü'l-hasene fi beyânı kesirin mine'l-Ehâdîsi'l-müştehire ale'l-elsine*, (thk. Abdullah Muhammed es-Sıddik), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2006/1427, s. 377.

[589] es-Suyûtî, ed-Dureru'l-muntesira fi'l-ehâdîsi'l-müştehira, Mısır 1307, s. 193.

[590] Bkz. Ahmed b. Mübarek, *el-İbrîz min kelâmi seyyidî Abdilazîz,* Beyrut, ts. s. 54, Okuma yazma bilmediği belirtilen Abulaziz ed-Debbağ'ın keşfi ile İbn Arabî'nin keşfi birbiriyle örtüşmemektedir. Aynı usulle hadis elde eden iki kişi, farklı sonuçlara ulaşmıştır. Bu durum da bize muhaddislerin metotları dışında yer alan keşf vb. subjektif metotların kişiye özel olup umuma teşmil edilemeyeceği gerçeğini hatırlatmaktadır.

[591] Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ,* II, 173 (2016); Ayrıca bu rivâyeti Mevlânâ da zikretmiştir. Bkz. Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Fîhi Mâ Fîh,* (trc. Ahmed Avni Konuk), s. 207.

[592] Bursevî, *Kenz-i Mahfî,* s.3.

[593] Bursevî, *Kenz-i Mahfî,* s. 11-12. Bursevî, burada açıkça sûfilerin keşf ve rüya gibi yollarla hadis alma metodunun muhaddislerinkinden üstün olduğunu ifade etmiştir. İbn Arabî takipçilerinden olan Bursevî bu konuda İbn Arabî'den daha cesur davrandığı görülmektedir. İbn Arabî *Fütûhât'*ında aynı anlama gelecek benzer şeyler söylüyorsa da İbn Arabî'nin tavrı Bursevî kadar keskin görünmemektedir. Karşılaştırma için bkz. *Fütûhât,* I, 150, II, 254, 376, III, 70, 71, 316.

(2) Velî Hadisi

İbn Arabî, ibâdetlerle ilgili olarak konu edindiği *Kâ'be'nin içinde namaz kılma* ile ilgili fasılda Cenâb-ı Hakk'ın kulun kulağı, gözü, dili, eli ve ayağı olmasıyla ilgili rivâyete işârette bulunmuştur. Daha sonra bu rivâyet için şu kayıt düşülmüştür:

" في ا بر ال حيح عه وتأيد اكشف بذك ا بر... ".

" *Hz. Peygamber'den sahih olan ve keşfin bu haberle desteklendiği rivâyet.* "[594]

İbn Arabî'nin işaret ettiği hadisin[595] Buhârî'deki metni şu şekildedir.[596]

"من علد ، لي وليا فقد آذنته بالحرب وما تقرب إلي عبدي بشيء أحب إلي مما افترضت عليه وما لزا يء عبدي يتقرب إلي بالنوافل حتى أحبه فإذا أحببته كنت سمعه الذي يسمع به وبصره الذي يبصر به ويده التي يبطش بها ورجله التي يمشي بها وإ ن سألني لأعطينه ولئن استعاذني لأعيذنه وما تردد ت عن شيء أنا فاعله تردد ي عن نفس المؤمن يكره الموت وأنا أكره مساءته"

"Kim benim Velî kullarımdan birine düşmanlık ederse, ona harp açarım. Kulum bana kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevimli bir şeyle bana yaklaşmamıştır. Kulum, nafilelerle yaklaşmaya devam eder, ta ki ben onu severim. Onu sevdim mi onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Benden bir şey isterse onu verir, bana sığınırsa muhakkak onu himaye ederim. Müminin canını (alırken) tereddüt ettiğim kadar, hiçbir şeyde tereddüt etmem. O ölümü hoş görmez. Ben de ona kötü davranmayı hoş görmem."

İbn Arabî, *Fütûhât*'ta birçok defa naklettiği hadisi *Mişkât*'ına da almıştır.[597] Bu rivâyet, Buhârî başta olmak üzere çeşitli kaynaklarda zikredilmektedir. Rivâyetler incelendiği zaman muhteva aynı olmakla birlikte lafızların değiştiği görülmektedir.

---

[594] İbn Arabî, burada keşfin sahih haberle desteklendiğini belirtmektedir. Keşfin sahih haberi desteklediğini daha önce görmemize rağmen bu şekilde kullanıma ilk defa rastlamaktayız. *Fütûhât,* I, 406.

[595] *Fütûhât,* I, 406.

[596] Buhârî, Rikak 38.

İbn Mâce, rivâyetin sadece '*Kim velîme düşmanlık ederse, Allah'a karşı savaş açmış olur'* kısmını kitabına almıştır. [598] Ahmed b. Hanbel (241/855) *Müsned*'inde bu rivâyeti zikretmiştir.[599] Hadisi ayrıca İbn Hibbân[600], Beyhakî (458/1066)[601], Ebû Ya'lâ (307/919)[602], Taberânî (360/971)[603], İbn Ebi'd-Dünyâ (281/894)[604]ve Kudâ'î[605] nakletmiştir.

Hadis, *'Velî Hadisi'* adıyla şöhret kazanmıştır. Şevkânî (1250/1834), sadece bu hadisi şerh sadedinde müstakil bir eser kaleme almıştır.[606]

Zehebî (748/1348), hadisle ilgili çeşitli tenkitlerde bulunmuş, Buhârî'nin İbn Kerâme'den rivâyette tek kaldığını belirtmiştir. Zehebî'nin hadisle ilgili değerlendirmesi şöyledir:

---

[597] Bkz. İbn Arabî, *Mişkâtu'l-envâr,* s. 157-58 (91. hadis).

[598] İbn Mâce'nin rivâyetinde bu hadisin devamı diğer kaynaklardan farklılık arzetmektedir. Krş. için bkz. İbn Mâce, Fiten 16.

[599] Ahmed, VI, 256; Heysemî, *Mecmau'z-zevaid*, X, 476; Beğavi, *Şerhu's-Sünne*, I, 142.

[600] İbn Hibbân, *Sahîh,* II, 58 (347).

[601] Beyhakî, *Sünen,*VI, 346 (6188), X, 219 (20769).

[602] Ebû Yâ'lâ el-Mevsılî, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ et-Temîmî, *Müsnedü Ebû Ya'la* el-Mevsılî, (thk. Hüseyin Selim Esed), I-XIII, Dârül-Me'mûn Li't-Turâs, Beyrut, 1984/1404, XII, 520 (7087), eserin tahkikini yapan Hüseyin Selim Esed isnadının çok zayıf olduğunu belirtmiştir. Bkz. Ebû Ya'lâ, *Müsned,* XII, 520 (7087).

[603] Taberânî, *el-Kebîr,* VIII, 206 (7833), 221 (7880), XII, 145 (12719), a. mlf. *el-Mu'cemu'l-Evsat*, (thk. Tarık b. Ivezullah b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî), Daru'l-Haremeyn, I-X, Kâhire, 1415, IX, 139 (9352).

[604] İbn Ebi'd-Dünya, Abdullah b. Muhammed b. Ebû Bekr el-Kuraşî, *el-Vera'*, (thk. Ebû Abdullah Muhammed b. Hamd el-Mahmûd), Dâru's-Selefiyye, 1. bs. Kuveyt, 1988/1408, s. 39 (1), a.mlf. *Kitâbu'l-evliyâ,* s. 9.

[605] el-Kudâ'î, Muhammed b. Selâme b. Ca'fer Ebû Abdillah, Müsnedü'ş-Şihâb, (thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Sileffî), Müessetü'r-Risâle, I-II, Beyrut, 1986/1407, II, 327 (1457).

[606] Bkz. Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Katru'l-velî 'alâ Hadîsi'l-velî*, (thk. Seyyid Yûsuf Ahmed), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001/1422; eserde, hadis bütün yönleriyle ele alınmış, hadisle ilgili çeşitli yorumlara değinilmiştir. Velî ve velâyetle ilgili geniş bilgiler verildikten sonra hadisin nasıl anlaşılması gerektiğiyle ilgili ayrıntılı izahlar yapılmıştır. Bkz. Şevkânî, *a.g.e.* s. 21-438; Ayrıca velâyet kavramıyla ilgili çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Örnek olarak bkz. Ağcakaya, Kazım, *Hakim Et-Tirmizi'nin Nübüvvet ve Vel*âyet *Teorisi,* (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi, MÜSBE.), İstanbul, 2002; Selvi, Dilaver, *İslamda Vel*âyet *Ve Keramet*, Umran Yay., İstanbul, 1990.

"فهذا حديث غريب جدا، لولا هيبة الجامع الصحيح لعدوه في منكرا ت خالد بن مخلد، وذلك لغرابة لفظه، ولانه مما ينفرد به شريك، وليس بالحافظ، ولم يرو هذا المتن إلا بهذا الاسناد، ولا خرجه من عدا البخار ي، ولا أظنه في مسند أحمد. وقد اختلف في عطاء فقيل: هو ابن أبي رباح، والصحيح أنه عطاء بن يسار."

"Bu hadis gerçekten garîb'tir. Şayet el-Câmi'us-sahîh'in heybeti olmasaydı bu hadisi Hâlid b. Mahled'in münkerâtından sayarlardı. Hadisteki bu garâbet lafzından kaynaklanmaktadır. Çünkü bu lafızda Şerîk tek kalmıştır. Şerîk hafız da değildir. Ayrıca hadisin metnini buradaki isnadla Buhârî'den başkası ne rivâyet etmiş ne de tahriç etmiştir. Rivâyetin Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde geçtiğini sanmıyorum. İsnaddaki Atâ'nın kim olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir. O'nun Atâ b. ebî Rabâh olduğu söylenmişse de doğrusu Atâ b. Yesâr'dır."[607]

Zehebî'nin (748/1374 değerlendirmesine Buhârî şârihlerinden İbn Hacer (852/1448) ve Keşmîrî (1352/1933) katılmamışlardır. İbn Hacer, hadisin Buhârî haricindeki kaynaklarda da yer aldığını ve aslının bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel (241/855) Hz. Âişe'den naklen *Zühd'*de, Ebû Nu'aym (430/1038) *Hilye'*de, Beyhakî (458/1066) *Zühd*'de ve İsmâ'ilî (371/982) de *Müsned*'de nakletmişlerdir. İbn Ebi'd-Dünya (281/894), Tâberânî (360/971), Ebû Ya'lâ (307/919) ve Bezzâr (292/905) da hadisi rivâyet edenler arasındadır.[608]

Keşmîrî (1352/1933) ise Zehebî'nin görüşünü mantık dışı bulmaktadır. Hadisin sahih olduğunda alınması; hadisin anlaşılmaması halinde işin ehline bırakılması gerektiğini belirtmektedir. Keşmîrî, Zehebî'nin hadisi anlayamadığı için cerhettiği kanaatindedir.[609]

---

[607] Zehebî, *Mîzân,* I, 641-642 (2463).

[608] İbn Hacer, hadislerin isnadı hakkında da bilgi vermektedir. Bkz. İbn Hacer, *Feth,* XIII, 143 (6502).

[609] Keşmîrî, Muhammed Enver, *Feyzü'l-Bârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî,* I-IV, Kâhire 1938, IV, 428; Yıldırım, Ahmet, *a.g.e.* s. 86 (119. dipnot). el-Arnaut da Zehebî'nin değerlendirmesini eksik bulmuştur. O'na göre Buhârî'nin isnadında ta'n edilecek nokta bulunsa bile Buhârî, râvinin durumunu kesin bir şekilde öğrenmeden hadisini almazdı. Ayrıca el-Arnaut, hadisin, sahih isnadlarının bulunduğunu ve metindeki teşbihlere takılınmaması gerektiğini, benzer misallerin Kur'ân-ı Kerîmde yer aldığını söylemiştir. Bkz. el-Arnaut, "Tezle İlgili Kişisel Görüşme", İstanbul, 7 Ağustos 2008; Ahmed, VI, 256 (26193), dipnot; İbn Hibbân, *Sahîh,* II, 58 (347) dipnot.

Hadisi ayrıca Kelâbâzî (380/990)[610] ve Kuşeyrî (465/1073)[611]de nakletmişlerdir. İsmail Fenni Ertuğrul'a göre rivâyet, vahdet-i vucudun temellendirildiği hadislerdendir.[612]

Görüldüğü gibi, İbn Arabî'nin *Fütûhât'*ta çokça zikrettiği ve Buhârî başta olmak üzere pek çok kaynak tarafından nakledilmiş bulunan rivâyetle ilgili az da olsa tenkitler bulunmaktadır. Burada görüldüğü gibi, muhaddisler metin tenkidi yapmakta ve sadece isnad tenkidiyle yetinmemektedirler.

(3) Sözlerde Aşırılık Bulunmaması

*Fütûhât'ın*üç yüz ikinci babında bu hadisle ilgili çeşitli bilgiler verilmektedir. İbn Arabî'nin hadisle ilgili açıklamaları şu şekildedir:

"ولقد ورد في حديث نبوي عند أهل الكشف صحيح وإ ن لم يثبت طريقه عند أهل النقل لضعف الرلو ي ولو صدق فيه قال قال رسول اللّه صلى اللّه عليه وسلم لولا تزييد في حديثكم وتمريج في قلوبكم لرأيتم ما أر د ولسمعتم ما أسمع"

"Keşf ehline göre sahih, fakat nakil ehline göre -doğru söylese de- râvisinin zayıflığı nedeniyle sabit olmayan Nebevî bir hadiste Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Sözlerinizde aşırılık, kalplerinizde karışıklık olmasaydı şüphesiz ki siz de benim gördüklerimi görür, işittiklerimi işitirdiniz."[613]

Ayrıca üç yüz otuz dördüncü babda hadisten bahsedilirken, 'keşfen sahih' olduğu ifade edilmiştir.[614]

---

[610] Kelâbâzî hadisi fenâ bahsinde zikretmiştir. Bkz. Kelâbâzî, *a.g.e.* s. 142.

[611] Kuşeyrî, hadisi velâyetle ilgili olarak zikretmiştir. Bkz. Kuşeyrî, *Risâle,* 214, 426.

[612] Ertuğrul, bu hadisle ilgili olarak şu açıklamaları kaydetmiştir. "*İşitme, görme, dil, ayak, el gibi organların zikredilip digerlerinin zikredilmemesi görme, isitme vs. bunların en kuvvetlisi olup, digerlerinin onlara tabi olmasından dolayıdır. Maksat insan-ı kamilin bütün kuvve ve organlarıdır. Fakat bu uzuvların zahiri suretleri bunlardaki batını kuvvetlerdir. İşte bundan dolayı hadiste "onunla isittiği kulağı, onunla gördüğü gözü olurum" buyurulmustur. Şeyh-i Ekber "Adem Fassı"nda "Cenab-ı Hakk, insan-ı kâmilin batınî suretini kendi sureti yani esma ve sıfatı olarak yarattı, bunun için onun hakkında "Ben onun görme ve işitmesi olurum" dedi."Gözü kulağı olurum" demedi. Böylece iki suretin (batın-zahir) arasını tefrik etti" demistir. İnsan-ı kamilin batını sureti gayb aleminde mevcut olan ruhi suretidir.*" Bkz. Ertuğrul, İsmail Fenni, *Vahdeti Vücûd Ve İbn Arabî*, s. 56.

[613] *Fütûhât,* III, 13 (302. bab).

Keşfen sahih olduğu ifade edilen hadis, lafızlarda farklılıklar bulunmakla birlikte çeşitli kaynaklarda yer almaktadır. Hadis, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'*inde[615] ve Tâberânî'nin *Mu'cem'*inde[616] bulunmaktadır.[617] Heysemî, hadisin râvilerinden olan Ali b. Yezîd hakkında tenkit bulunduğunu dile getirmiştir.[618]

İbn Arabî'nin hadisin râvîlerinden birinin zayıf olduğu şeklindeki tesbiti isâbetli görünmektedir. Söz konusu tenkit, râvîlerden Ali b. Yezîd'le ilgili olmalıdır. Heysemî'nin de zikrettiği bu tenkitler, cerh ve ta'dîl kitaplarınca da paylaşılmıştır.[619] İbn Arabî, râvîlerinden birinin zafiyeti nedeniyle sahih kabul edilmeyen bu rivâyetin keşf yoluyla sahih olduğunu belirtmiştir; hadisteki zayıflığı keşf metoduyla gidermiştir. Burada da görüldüğü gibi İbn Arabî, hadisin sıhhat durumunu bilmekte, sıhhatini zedeleyen noktayı açıkça ifâde etmektedir. Sorunu hadis usûlüyle çözemeyince, kendi özel yöntemlerine başvurmaktadır.

(4) Gizli İlimler

İbn Arabî, eserinin üç yüz elli dördüncü babında birtakım özel ilimlerden bahsetmektedir. Bu özel ve gizli ilimlerin, bildiği ile amel eden âriflere gizli kalmayacağını ve bu gizliliğin avam için söz konusu olduğunu belirtmektedir. Bu özel ilimlerle ilgili bir de hadis nakletmektedir. Bahsi geçen rivâyet şöyledir:

---

[614] *Fütûhât,* III, 131 (334. bab).

[615] Ahmed, V, 266, Şuayb el-Arnaut, hadisin isnadının çok zayıf olduğunu belirtmiştir. Aynı hadis için Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'*inin başka bir şârihi olan ve Ahmed Muhammed Şâkir'in ömrünün vefâ etmemesi nedeniyle noksan bıraktığı *Müsned'*i tamamlayan Hamza Ahmed ez-Zeyn'in kanaati farklıdır. Hamza ez-Zeyn, uzunca bir rivâyet olan hadisin "انما ليعبان" diye sahîh ve meşhûr olduğunu, isnadının da hasen olduğunu söylemiştir. Bkz. *el-Müsned,* (haz. Ahmed Muhammed Şâkir, (I-VIII), Hamza Ahmed ez-Zeyn (IX-XX)), Dâru'l-Hadîs, I-XX, Kâhire, 1995/1416, V, 267 (22193).

[616] Taberânî, *el-Kebîr,* VIII, 216 (7869).

[617] Hadis için ayrıca Münzirî'nin *Terğîb*'ine ve Heysemî'nin *Mecma'uz-zevâid*'ine bakılabilir. Bkz. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid,* III, 56.

[618] Bkz. Heysemî, *a.g.e.* III, 56.

[619] Ebû Abdi'l-Melik Ali b. Yezid b. Ebî Ziyâd el-Elhânî ed-Dımaşkî'dir. Hicrî yüz on yıllarında vefat etmiştir. Altıncı tabakadan olup zayıf bir râvî olduğu hususunda hadisçilerin ortak bir kanaati bulunmaktadır. Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb,* VII, 396; Abdurrahman b. Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl,* Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, I-IX, 1. bs. Beyrut, 1952/1971, VI, 208 (1142); Ebû Cafer Muhammed b. Ömer b. Mûsâ el-Ukaylî, *ed-Du'afâu'l-kebîr*, (thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî), I-IV, Beyrut, 1984/1404, III, 254 (1259); Zehebî, *el-Kâşif,* 297; a.mlf. *Mîzân,* III, 61; İbn Hacer, *Lisânu'l-mîzân,* VI, 211 (741); a. mlf. *Takrîb*, I, 705 (4833).

"نا من اعلم كيئ المكنو لا يعمه لا لعالمو بالله نا ا طقوا به لم نكر عليهم لا هل الر بالله وهذا ن طرق لكشف عند هله حديث صحيح مجمع ليه"

"*Şüphesiz öyle ilimler vardır ki gizli (hazine gibi) dir, onu ancak Allah Teala'yı bilen alimler bilir. Onlar bu ilimlerden bahsettiklerinde, onu sadece Allah Teâlâ'dan gafil kimseler inkar eder. Bu rivâyet, keşf ehlinin yanında sahihtir ve sahihliği konusunda icma bulunmaktadır."*[620]

Hadis, Deylemî[621] tarafından rivâyet edilmiştir. Gazâlî (505/1111) de hadisi kitabına almıştır. *İhyâ'*nın hadislerini tahric eden Irâkî, bu hadisin es-Sülemî (412/1021) tarafından *el-Erba'în'*de zayıf bir senetle nakledildiğini belirtmektedir.[622] Suyûtî (911/1505), mevzû hadislere tahsis ettiği *el-Leâlî'l-masnû'a fi'l-ehâdîsi'l-mevzû'a* adlı eserinde hadisi zikretmiş ve hadisin İbnü'n-Neccâr'ın *Târih'*inde tahriç edildiğini kaydetmiştir.[623] Elbânî, hadisin çok zayıf[624] ve münker[625] olduğunu belirtmiştir. Şevkânî ise hadisin isnadlarını ayrıntılı bir kritiğe tâbî tutmuş ve rivâyetin sahih olamayacağı sonucuna ulaşmıştır.[626]

---

[620] *Fütûhât,* III, 244 (312. bab).

[621] Deylemî, *el-Firdevs bi me'sûri'l-hitâb*, (haz. Fevvâz Ahmed), Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, I-V, 1. bs. Beyrut, 1987/1407, I, 258 (799).

[622] Sülemî, *Kitâbu'l-erba'în fi't-tasavvuf* (*Mecmû'âtü âsâri Ebû Abdirrahmân es- Sülemî* içinde), (haz. Nasrullah Burcuvâdî), İran 2000, s. 528 (32); Ateş, Süleyman, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri,* Sönmez Neşriyat İstanbul, 1969, s. 17; Irakî, *el-Muğnî an hamli'l-esfâr fî tahrîci mâ fi'l-İhyâ mine'l-ahbâr,* I-IV, Beyrut, ts. (*İhyâu ulûmi'd-dîn* ile birlikte), I, 20, 62; Ayrıca bkz. *Ravzatu'l-muhaddisîn*, X, 435 (4935).

[623] es-Suyûtî, *el-Leâlî'l-masnû'a fi'l-ehâdîsi'l-mevzû'a,* Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I, 201 (I, 281; II, 221); a.mlf. *Cem'ul-cevâmî',* I, 8056 (1843). Hadisi Münâvî, rivâyeti bir hadisin şerhinde zikretmiş; Hz. Ali ve Aîşe tarafından da rivâyet edildiğini dile getirmiştir. Hafız Münzirî de hadisi rivâyet edenler arasındadır. Bkz. Münzirî, Abdul'aziz b. Abdulkavî, *et-Terğîb ve't-terhîb minel-Hadîsi'ş-şerîf,* (thk. İbrahim Şemsü'd-dîn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-IV, 1. bs. Beyrut, 1417, I, 135 (141); Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr şerhu'l-Câmi'is-Sağîr,* el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, I-VI, 1. bs. Mısır, 1356, IV, 326.

[624] Elbânî, *za'îfü't-Terğîb ve't-terhîb*, Mektebetü'l-me'arif, I-II, Riyad ts. I, 52 (70), a.mlf. *za'îfe*, II, 262 (870).

[625] Elbânî, *za'îfe*, XI, 118 (5116).

[626] Ali eş-Şevkânî, *el-Fevâidü'l-mecmu'a*, s. 353 (496); Şevkânî'nin hadisçiliğiyle ilgili bir doktora tezi yapılmış ve yayınlanmıştır. Bkz. Yavuz, Adil, *Muhammed b. Ali Şevkani Hayatı İlmi Şahsiyeti ve Hadisciliği*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2003. İbn Acîbe, *Hikem* şerhi olan *İkâzu'l-himem* adlı eserinde rivâyeti hadis olarak nakletmektedir. Rivâyet ayrıca *Tarîkat-ı Muhammediyye* şerhi olan *Berîka'*da hadis olarak nakledilmektedir. Bkz. İbn Acîbe, *îkâzu'l-himem şerhu metni'l-Hikem*, I, 87, 301; Hâdimî, *Berîkât-ı Mahmûdiyye fî şerh-i tarîkat-ı Muhammediye*, I, 373, II, 84, 179.

İbn Arabî, hadisin ehl-i keşfe göre sahih olduğunu belirtirken bir anlamda rivâyetin naklen sahih olmadığını îmâ etmiş gibidir. Hadisin kaynaklarda isnadı bulunmakla birlikte, zayıf olduğu görüşü ağırlık kazanmıştır.

(5) On dört Kâbe

İbn Arabî *Fütûhât'*ın sekizinci babında kaynağını Abdullah b. Abbas'a dayandırarak şu bilgiyi aktarmaktadır:

" هذه الكعبة وانها بيت واحد من أربعة عشر بيتا وان في كل أرض من السبع الآرضين خلقا مثلنا حتى فيهم ابن عباس مثلي"

"*Şu gördüğünüz Kâbe, Allah'ın on dört evinden birisidir. Yedi kat arzın her birinde bizim gibi canlılar vardır. Hatta oralarda benim gibi İbn Abbas vardır.'*"[627]

İbn Arabî, bu rivâyetlerin ehl-i keşf tarafından tasdik edildiğini belirtmektedir.[628] Kaynaklarda, *Fütûhât*'ta nakledilen rivâyetin benzeri mevcuttur.

Hadisin son kısmıyla ("*Yedi kat arzın her birinde bizim gibi canlılar vardır"*) ilgili farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Yerin yedi kat olduğu ve her birinde peygamber bulunduğu şeklindeki İbn Abbas'tan nakledilen rivâyet için Hâkim (405/1014) ve Beyhakî (458/1066), hadisin isnadının sahih olduğunu belirtmişlerdir. Ancak Beyhakî, hadisin şaz olduğu kanaatindedir. Suyûtî (911/1505) de Beyhakî'nin hadisle ilgili değerlendirmesini isâbetli bulmuş ve şöyle söylemiştir: "*Metin kısmında, hadisin sahihliğine mani bir illet veya şazlık bulunabilmesi nedeniyle, isnadın sahih olması, metnin de sahih olmasını gerektirmez*." Burada görüldüğü gibi Suyûtî, metin tenkidi yapmakta ve hadis tenkidiyle ilgili önemli bir prensibe vurgu yapmaktadır.[629]

Farklı lafızlarla nakledilen rivâyeti İbn Kesîr (774/1373) *el-Bidâye ve'n-nihâye'* adlı eserinde zikretmiş ve onun isrâiliyyât kaynaklı olabileceğini söylemiştir.[630]

---

[627] *Fütûhât,* I, 127 (8. bab), *Fütûhât,* thk. bsk. II, 258.

[628] *Fütûhât,* I, 127 (8. bab).

[629] Bkz. Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfü'l-hafa ve müzîlü'l-ilbas amme'ş-tehara mine'l-ehâdîs alâ elsineti'n-nâs,* Müessetür-Risâle, 6. bs. I-II, (haz. Ahmed el-Kalâş), Beyrut, 1996/1416, I, 123 (316).

[630] Bkz. İbn Kesîr, İsmâil b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye,* Mektebetü'l-Meârif, I-XIV, Beyrut, ts. I, 21, 42.

(6) Çan Sesi

İbn Arabî, eserinde çanla ilgili olarak bir haber zikreder. Bu rivâyete göre çan şu şekilde tasvir edilmiştir:

"أ ن الجرس مزامير الشيطان"

"*Çan, şeytan seslerindendir.*"

İbn Arabî, çanın şeytan seslerinden olmasının sabit olduğunu ve bunun tecrübeyle de ispatlandığını ifade etmiştir.[631] Ancak burada dikkatimizi çeken husus, İbn Arabî'nin kendi keşfini değil, başka birinin keşfini delil olarak kullanmasıdır. Buradan hareketle İbn Arabî'nin yeri geldikçe başkasının keşfini de delil olarak kullandığını söyleyebiliriz.

"Meleklerin içinde çan bulunan eve girmeyecekleri"[632], *"içinde çan ve köpek bulunan topluluğa arkadaşlık etmeyeceklerine"*[633] veya "*çanın sesinin şeytan ses*i"[634]olduğuna dair kaynaklarda çeşitli hadisler bulunmaktadır.

Bu hadiste de görüldüğü gibi İbn Arabî sürekli olarak nakil, keşf ve tecrübe arasında gidip gelir. Bunu şu şekilde de ifade edebiliriz. İbn Arabî bildiği ile amel eder, bu amelin neticesi olarak keşf veya tecrübeyi iç aleminde bulur. Mevzû bahis olan hadisteki gibi, bilgi önce nakille bildirilmiş, sonra bu durum fiili olarak tecrübe edilerek veya keşfedilerek daha iyi anlaşılmıştır.

(7) Uhud Dağı

---

[631] *Fütûhât,* 7, 236.

[632] Ebû Dâvûd, Hâtem 6; Nesâî, Zînet 54, Elbânî, hadisin hasen olduğunu söylemiştir; Ahmed, VI, 242, el-Arnaut, isnadının zayıf olduğunu tesbit etmiştir. Bkz. Ahmed, VI, 242.

[633] Müslim, Libas 103; Ebû Dâvûd, Cihad 46; Tirmizî, Cihad 25; Nesâî, Zînet 54; Dârimî, İsti'zân 44; Ahmed, VI, 242.

[634] Müslim, Libâs 104; Ebû Dâvûd, Cihad 46, Hâtem 6, hadisin metni şu şekildedir: يا ن مع ل ج س يط نا; Ahmed, II, 366.

*Fütûhât'*ta İbn Arabî'nin keşf yoluyla şahid olduğu bir diğer rivâyet, Uhud Dağı'yla ilgilidir.

" هذا جبل يحبنا ونحبه "

"*Bu dağ (Uhud Dağı), bizi sever biz de onu severiz.*"

İbn Arabî, bu rivâyeti *et-Tenezzülâtü'l-leyliyye fi'l-ahkâmi'l-İlâhiyye* adlı eserinde de nakletmiştir; fakat mezkur hadisin Hz. Peygamber'in sözü olduğuna işaret edilirken keşf yoluyla alındığına dair bir kayıt düşülmemiştir.[635]

Uhud Dağı'nın müminleri sevdiğiyle ilgili rivâyetler Buhârî (256/870) başta olmak üzere pek çok kaynak tarafından nakledilmiştir.[636]

(8) Kelime-i Tevhîd

Fütûhât'ta kelime-i tevhîd'in fazîletiyle ilgili olarak şöyle bir rivâyetten bahsedilir:

"من قال اله الا سعين لفا غفر له ومن قيل به أضا"

"*Kim, yetmiş bin defa lâ ilâhe illallah derse veya kimin için bu söylenirse (günahları) bağışlanır.*"

İbn Arabî, *Fütûhât'ında* Şeyh Ebu'r-Rebî el-Mâlikî'den bir hâdise nakleder. Yetmiş bin kelime-i tevhîd okumanın fazîletinden bahsettiği hâdisenin sonunda Şeyh Ebu'r-Rebî şöyle söyler:

"فصح عندي هذا الخبر النبوي بكشف هلالطبي ّ وصح عندي كشف هلالطبي ّ بالخبر "

"Benim yanımda, Hz. Peygamber'in hadisi bu gencin keşfiyle, bu gencin keşfi de hadisle sahih oldu." İbn Arabî, bu hadisle amel ettiğini ve hanımının vefatında bunu

---

[635] Bkz. İbn Arabî, et-Tenezzülâtü'l-leyliyye fi'l-ahkâmi'l-İlâhiyye, s. 51.

[636] Buhârî, İ'tisam 16, Cihad 71, 74, Et'ime 28, Zekat 54, Enbiyâ 10, Megâzî 27, 81; Müslim Hac 462, 503, 504, Fedâil 10; Tirmizî, Menâkıb 67; Ahmed, II, 337, III, 387.

uygulayıp bereketini gördüğünü dile getirmektedir.[637] Hadis kaynaklarında yetmiş bin kelime-i tevhîd okunmasıyla ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır.

(9) Velîlerin Sayısı

İbn Arabî'nin keşf yoluyla elde ettiği bilgiye göre, Allah dostlarının sayısının toplamı beş yüz seksen dokuzdur[638] ve her devirde bulunurlar. Bununla birlikte, onların sayısı hakkında çeşitli rivâyetler bulunmaktadır. [639]

" خيار أمتي في كل قرن خمسمائة للدبلأو أربعون فلا الخمسمائة ينقصون ولا الأربعون كلما مات رجل أبدل الله من الخمسمائة مكانه وأدخل من الأربعين "

"*Her asırda ümmetimin en hayırlıları beş yüz kişidir. Ebdâl kırk kişidir. Beş yüzlerden ve kırklardan hiç eksilme olmaz. Ebdâllardan birisi ölürse Allah beş yüzlerden birisini onun yerine koyar."* şeklinde kaynaklara girmiş olan rivâyet hakkında çeşitli tenkitler vardır. Ebû Nu'aym (430/1038)[640] hadisi *Hilye'*sinde zikretmiştir. Fakat İbnü'l-Cevzî (597/1201), onun mevzû olduğuna hükmetmiş[641], Şevkânî ise isnadının sahih olmadığını belirtmiştir.[642]

(10) Taşların Zikri

---

[637] *Fütûhât,* IV, 474.

[638] *Fütûhât,* II, 41, İbn Arabî'nin evtad ve ebdâl'la ilgili olarak zikrettiği haberler için bkz. *Fütûhât,* II, 9, 10, 11.

[639] *Fütûhât,* II, 9, 41; 49; İbn Arabî'nin *Hilyetü'l-ebdâl* ismini taşıyan müstakil bir risalesi de vardır. Bkz. *Kitâbu hilyeti'l-ebdâl* (*Resâilu İbn Arabî içinde*), Dâru Sâdır, Beyrut, 1997.

[640] Ebû Nu'aym, *Hilye,* I, 8; Ali Müttakî el-Hindi, Alauddin Ali b. Hüsâmüddîn, *Kenzü'l-ummal fî süneni'l-akval ve'l-ef'al*, (haz. Bekri Hayyani, Saffet es-Sekka), Müessesetü'r-Risâle, I-XVIII, Beyrut, 1993/1414, XII, 339 (34591).

[641] İbnü'l-Cevzî, *Mevdûât,* I, 1574; Elbânî de rivâyeti, *Da'îfe'de* zikretmiştir. Bkz. II, 339 (935).

[642] Şevkânî, *el-Fevâidü'l-mecmû'a*, I, 245. Ebdâl hadisleri konusunda Sehâvî *Nazmu'l-lâl* ve Suyûtî *el-Haberü'd-dâl* adıyla müstakil birer eser telif etmişlerdir. İbn Hacer ve Aclûnî ebdal ile evtad hadisleriyle ilgili çok sayıda malûmat nakletmişlerdir. İbn Hacer ebdâl ve evtadla ilgili literatürü özetleyerek aktarmış; hadisin sonunda Suyûtî'nin hadisle ilgili değerlendirmelerini aktarmıştır. Suyûtî'ye göre, ebdâllarla ilgili hadisler manevî tevatür derecesindedir. Hadisle ilgili değerlendirmeye Suyûti'yle nihâyet vermiş olması İbn Hacer'in de Suyûtî'nin görüşlerini benimsediğini göstermektedir. Bkz. İbn Hacer, *el-Kavlü'l-müsedded fi'z-zebbi ani'l-Müsnedi li'l-imâm Ahmed*, (thk. Mektebetü İbn Teymiye, nşr. Mektebetü İbn Teymiye), 1. bs., Kâhire, 1401, s. 82-85. Aclûnî, eserinde ebdâlın sayıları, özellikleri, bulundukları yerler ve hadislerin tarikleriyle ilgili doyurucu bilgiler aktarmıştır. Bkz. Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ,* I, 24-27 (35). Ebdâl konusunda geniş bilgi için bkz. Uludağ, Süleyman, "*Ebdâl*", *DİA*, I-59-61, İstanbul, 1988.

İbn Arabî'nin keşf yoluyla elde ettiği bir diğer bilgi ise taşların Allah'ı (c.c.) zikretmesiyle ilgilidir. [643]

" فناول لنبي لمى الله عله و لم سبع ح يات أ تسع صيا فـ بحن في يده حتى سم ت لهن حنا حنين لنحل ثم وضع ن فخرسن ثم و عهـ في يـ أبي بـ ر فسبحن في يده "

İbn Arabî bu hadisin şerhinde, taş veya toprak gibi maddelerin hayat sahibi olduklarını belirtmektedir. Ayrıca o, bu bilgilere ulaşmak isteyenlerin 'erlerin yoluna' sulûk etmelerini; ayrıca halvet ve zikirle meşgul olmalarının gerektiğini dile getirmektedir. Şayet bunlar yapılırsa, Allah'ın onları, bu hakikatlere muttali kılacağını ifade etmektedir. İbn Arabî, taş veya toprak gibi maddelerin canlı oldukları bilgisini -zâhiri bilgiyle değil- keşfle elde ettiğini ifade etmektedir.[644]

Kaynaklarda Resûlullah'ın (s.a.) ve ashâbının elinde taşların Allah'ı zikretmesiyle ilgili bazı rivâyetler bulunmaktadır.[645]

(11) Müezzinin Şâhitleri

---

[643] Bkz. *Fütûhât,* III, 38 (310. bab), *Fütûhât,* thk. bsk. II, 229.

[644] Bkz. *Fütûhât,* III, 38 (310. bab), *Fütûhât,* thk. bsk. II, 229. Aynı hadisi 13. cüzde tekrar nakleden İbn Arabî, hadisin şerhinde şöyle söylemektedir: "*Bu haberlere iman etmekle birlikte keşf bilgisiyle ona ziyade yaparız. Biz ağaçların Allah'ı zikrettiklerini ve konuştuklarını kulaklarımızla duyduk. Bizimle -ariflerin Allah'ın celalıyla muhatap oldukları- gibi muhatap oldular. Ki bu durum her insanın hissedebileceği bir mesele değildir.*" İbn Arabî, kaynağını keşf olarak verdiği bu bilgilerden sonra bu durumun özel olduğunu ve kendisinin ulaştığı bu malumata herkesin ulaşamayacağını açıkça ifade etmiştir. Bkz. *Fütûhât,* I, 147, *Fütûhât,* thk. bsk. II, 345. Ayrıca, eşyanın Allah katında bulunduğu hal üzere devam etmesine, sahih aklın yanında keşfi de delil olarak göstermiştir. Bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. I, 162, III, 54-55.

[645] Heysemî, Hz. Peygamber'in avucunda taşların tesbihine dair Bezzâr'ın iki isnadı bulunduğunu; isnadlardan birinin ricâlinin sika râvilerden oluştuğunu, diğer isnadda ise zayıflık bulunduğunu belirtmektedir. Bkz. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, VIII, 527 (14103); el-Hindî, Enes b. Mâlik'ten Hz. Peygamber'in ve ashâbdan Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın elinde taşların tesbih ettiğine dair rivâyeti naklettikten sonra Heysemî'nin aktardığı bilgileri zikretmiş ve bu hadisin başka isnadlarının da bulunduğunu belirtmiştir. Bkz. Ali Muttakî el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl*, XII, 665 (35441), Hayseme b. Süleyman b. Haydara Ebûl-Hasen et-Trablûsî, *Hadîsü Haysametü't-Trablûsî*, (thk. Ömer Abdusselam Tedmürî), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, 1400, s. 105.

*Fütûhât'*ta ezanla ilgili şöyle bir bilgi verilir:

" يشهد لمؤ ذ مدى ص ته ن رطب يابس"

"*Müezzinin sesinin ulaştığı yere kadar yaş ve kuru her şey müezzine şâhitlik yapar.*" [646]

İbn Arabî, ezanı işiten herşeyin müezzine şahitlik yapmasına keşf yoluyla şahit olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bunları rivâyet yoluyla değil, keşfle öğrendiğini ifade etmektedir.[647]

Öte yandan İbn Arabî söz konusu rivâyeti *et-Tenezzülâtü'l-leyliyye fi'l-ahkâmi'l-İlâhiyye* adlı eserinde de nakletmiştir. Fakat orada mezkur hadisin Hz. Peygamber'in sözü olduğuna işaret edilirken keşf yoluyla alındığına dair bir bilgi verilmemiştir.[648] Ayrıca rivâyetin *Fütûhât'*taki metninde "مدى وته" şeklinde geçerken *et-Tenezzülâtül-leyliyye*'de "مد ص ته" şeklinde "ى" harfi olmaksızın yazılmıştır. Kanaatimize göre söz konusu yazım, matbaa hatasıdır. Aksi halde hem anlam tam olarak ifade edilmiş olmayacak hem de İbn Arabî gibi lafzî rivâyet üzerinde ısrarla duran bir kişinin bu prensibine aykırı davranılmış olacaktır.[649]

Eşyanın müezzine şahitlik yapmasıyla ilgili rivâyetler mûteber kaynaklarda yer almaktadır. [650]

(12) Îsâ'nın (a.s) Vasîleri

---

[646] *Fütûhât,* III, 38 (310. bab), *Fütûhât,* thk. bsk. I, 267-268; İbn Arabî, bu hadisin şerhi sadedinde; şahitliğin ancak bilerek/ilimle olduğunu dolayısıyla şahitlik yapan eşyanın hayat sahibi olduklarını ifade etmektedir. Bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. I, 359, II, 229.

[647] *Fütûhât,* III, 38 (310. bab).

[648] Bkz. İbn Arabî, et-Tenezzülâtü'l-leyliyye fi'l-ahkâmi'l-İlâhiyye, s. 51.

[649] Krş. için bkz. İbn Arabî, *Fütûhât,* III, 38 (310. bab), *Fütûhât,* thk. bsk. I, 267-268; a.mlf. *et-Tenezzülâtü'l-leyliyye fi'l-ahkâmi'l-İlâhiyye,* s. 51.

[650] Buhârî, Ezân 5, Bed'ül-halk 12, Tevhîd 52; Ebû Dâvud, Salât 31; Nesâî, Ezan 14; İbn Mâce, Ezân 5; Mâlik, Nidâ 5; Ahmed, II, 429, III, 35, 43.

İbn Arabî, Îsevîlerin, onların kutupları ve usûllerinden bahsettiği otuz altıncı babda çeşitli nakillerde bulunur. Kendisinin bu makamda bulunan kimselerle görüştüğünü ve onların naklettiği bazı keşfî bilgilerin tıpa tıp zuhûr ettiğini tarih ve yer belirterek kaydeder. İbn Arabî'nin isnadını vererek kaydettiği bu rivâyetlerden birisi Îsâ'nın (a.s) vasîlerinden olan Züreyb b. Bersemlâ Hadisi'dir:

"ما رينه من حديث... ثنا مالك بن أنس عن نافع عن بن عمر قال كتب عمر بن لخطاب إلى سعد بن أبي وقاص وهو بالقادسية أن وجه نضلة بن معاوية الأنصاري إلى حلوان العراق فليغر على ضواحيها قال فوجه سعدا نضلة في ثلاثمائة فارس فخرجوا حتى أتوا حلوان العراق وأغاروا على ضواحيها وأصابوا غنيمة وسبيا فاقبلوا يسوقون الغنيمة والسبي حتى رهقت بهم العصر وكادت الشمس أن تغرب فأناخ نضلة السبي الغنيمة على سفح لجبل ثم قام فذن فقال لله أكبر لله أكبر لله ومجيبه من الجبل يجيبه كبرت كبيرا يا نضلة قال أشهد أن لا إله إلا الله فقالها كلمة الإخلاص يا نضلة وقال أشهد أن محمدا رسول الله فقال هو الدين وهو الذي بشرنا بعيسى بن مريم عليهما السلام على رأس أمته تقوم الساعة ثم قال حي على لصلاة حي على لصلاة ودنى لمن شاء إليها وواظب عليها ثم قال حي على الفلاح قال قد أفلح من أجاب محمد صلى الله عليه وسلم وهو القاء لأمته قالوا أكذا أكذا قال كبرت كبيرا قالوا لا إله إلا الله قال أخلصت الإخلاص يا نضلة فيرحم الله جدك على النا قال فلما فرغ من أذانه قمنا فقلنا من أنت يرحمك الله أملك أنت أم ساكن من الجن أم من عبادهم أسمعنا صوتك فأرنا شخصك إن وفد الله ووفد رسول الله صلى الله عليه سلم وفد عمر بن لخطاب قال فانطلق الجبل عن جارية لرحى أبيض الرأس اللحية لبيض طمرين من صوف فقال السلام عليكم ورحمة الله وبركاته فقلنا وعليك لسلام ورحمة الله وبركاته من أنت يرحمك الله قال أنا زربي بن بثملا وصي العبد الصالح عيسى بن مريم عليهما السلام أسكنني هذا الجبل ودعا لي بطول البقاء إلى نزول من السماء فأنقذ الخنزير ويكسر الصليب ويتأ مما نحلته النصارى فأدركني النصى الذي وسلم لنا قبض فبكى بكاء طويلا حتى خضلت لحيته بالدموع ثم قال فمن قام فكم بعد قلنا أبا بكر قال ما علمنا بعض قوم فيما بعده لنا عمر قال إذا فاتك لقاء محمد صلى الله عليه سلم فاقرؤا عمر مني السلام وقولوا يا عمر سدد وقارب فقد دنا الأمر وأخبروه بهذه الخصال التي أخبركم بها يا عمر إذا ظهرت هذه الخصال في أمة محمد صلى الله عليه وسلم فالهرب الهرب إذا ستبنى الرجال بالرجال ولنساء بالنساء ونتسبوا في غير مناسبهم ونتموا إلى غير مواليهم ولميرحم كبير صغيرهم ولم يوقر صغير كبيرهم وترى المرء بالمعرفة فلم يؤمر بالمعروف وترى النهي عن المنكر لم ينه عنه وتعلم عالمهم العلم ليجلب به الدنيا يرى والداهم وكان المطر قيظا وليلا غيظا وطولا المنابر وفضضوا المصاحف وزخرفوا المساجد وظهرو الربى وشيدوا البناء واتبعوا الهوى وباعو الدين بالدنيا وستخفوا الدماء وقطعت الأرحام وبيع الحكم وأكل الربا وصار التسلط فخرا والغنى عزا فخرج لرجل من بيته فقام ليه من وخرمنه وربت لنسا الروقا ثم غاب عنا فكتب بذلك نضلة لى سعد وتبسعد إلى عمر فكتب عمر إذا أتاك ومن بعك

من المهاجرين والأنصار حتى نزل هذا الجبل بناحية الرقة نزل سعد أربعة آلاف من المهاجرين والأنصار حتى نزل الجبل أربعين يوما نلد يا بالأنا نزوقة كصلا لم يجده"

"İbn Arabî'nin tam isnadını vererek naklettiği hadiste Mâlik b. Enes'in Nâfi'den onun da İbn Ömer'den naklettiğine göre Hz. Ömer, Kadisiye'de bulunan Sa'd b. Ebû Vakkâs'a bir mektup yazarak Nadla b. Muâviye el-Ensârî'yi cihad için Irak'ın Hulvan adlı bölgesine göndermesini ister. Sa'd, Nadla'yı üçyüz atlı ile oraya yönlendirir. Onlar Hulvan'a geldiklerinde baskın yaparlar, ganimet ve esir alırlar. Esirleri götürürken ikindi vakti girer. Neredeyse güneş batmak üzeredir. Nadla, esirleri ve ganimetleri bir dağ eteğine toplar, sonra kalkıp ezan okumaya başlar. "Allahü Ekber" diye iki defa tekbir getirince, dağ tarafından bir ses ona, 'büyük olanı tekbir ettin' der. Nadla, "Eşhedü en lâ ilâhe illallah" deyince aynı ses 'ihlas kelimesini söyledin' der. "Eşhedü enne Muhammeden Resûlullah" deyince o ses bunun din olduğunu, İsâ'nın (s.a.) kendilerini bu dinle müjdelediğini ve kıyametin O'nun ümmetinin başına kopacağını söyler. Nadla'nın "Hayye ale's-salâh" demesi üzerine, "namaza koşana ve ona devam edene ne mutlu!" diye cevap verir. "Hayye ale'l-felâh" dediği zaman da Hz. Muhammed'e icabet edenin kurtulduğunu ve bunun ümmetinin bekâsı olduğunu söyler. Allahü ekber, Allahü ekber deyince yine büyük olanı tekbir ettin, der. "Lâ ilâhe illallah" dediğinde ihlasın hakikatini ifade ettiğini ve Allah'ın, bedenini ateşe haram kıldığını söyler. Ezan bittikten sonra Nadla ve yanındakiler ayağa kalkar ve ona şöyle derler:

-Bizler, Hz. Peygamber'in ve Ömer b. el-Hattab'ın ordusuyuz.

'Allah (c.c.) sana rahmet etsin. Sen (konuşan) melek misin, cin misin, yoksa Allah'ın kullarından biri misin? Sesini işittirdin, fakat kendini göstermedin. Kim olduğunu bize göster!'

Derken dağ, değirmen gibi yarılır. Saçı sakalı ağarmış, üzerinde yün elbise bulunan bir adam görünür. Selam verir, onlar da selamlarını alır. Kim olduğunu sorarlar. O da:

-Ben Züreyb b. Bersemlâ'yım. Sâlih kul İsâ b. Meryem'in (s.a.) vâsîsi'yim. İsa (s.a.), beni bu dağa yerleştirdi. İsa (s.a.) ömrümün uzun olması ve gökten inip domuzu öldüreceği, haçı kıracağı, hıristiyanların yaptıklarından uzak duracağı zamana kadar yaşamam için dua etti. Züreyb b. Bersemlâ daha sonra Hz. Peygamber'i sorar. Onlar da vefat ettiğini haber verirler. Bunun üzerine o uzun bir süre ağlar, öyle ki gözlerinden akan yaşlar sakalını ıslatacak kadar çoktur. Resûlullah'tan sonra kimin halîfe olduğunu sorar. Ebû Bekr'in halîfe olduğunu öğrenince, ondan sonra kimin halîfe olduğunu sorar. Ömer (r.a.) olduğunu öğrenince, ona selam gönderir ve Hz. Ömer'e bazı tavsiyelerde bulunur.

Bu tavsiyeler içinde Hz. Ömer'in doğru olması gerektiği, kıyametin kopma zamanının çok yaklaştığı belirtilir. Kıyamet alâmetleri ortaya çıktığı zaman, artık toplumdan uzaklaşmak gerektiği ısrarla vurgulanır.

Kıyâmet alâmetleri olarak, erkeklerin erkeklerle, kadınların kadınlarla yetinir hale gelmesi, kişilerin kendi neseplerinden, kölelerin efendilerinden başkalarına nisbet edilmesi, büyüğün küçüğe merhamet etmemesi, küçüğün de büyüğe saygı gösermemesi, iyiliğin emredilmeyip, kötülüğün nehyedilmemesi, âlimlerin ilmi maddî menfaat/dirhem ve dinar kazanmak için öğrenmesi, yağmurun çekilmesi, çocukların öfkeli olması, minberlerin uzatılması, mushafların ve mescitlerin süslenmesi, rüşvetin yaygınlaşması (normalleşmesi), binaların gösterişli olması, hevâya uyulup dinin dünya karşılığında satılması, insan hayatına kasdetmenin önemsenmemesi, akrabalık bağlarının koparılması, hükmün satılması (hâkimlerin rüşvet alması), faizin çoğalması, zorbalığın övünç, zenginliğin şeref sayılması, kişinin evinden çıkıp, daha hayırlı olanın onun yerine gelmesi ve kadınların bineklere binmesi gibi konular vardır.

"Züreyb b. Bersemlâ konuşmasını bitirdikten sonra, oradan ayrılır. Nadla, bu olayı Sa'd b. Ebû Vakkâs'a, o da Hz.Ömer'e mektupla bildirir. Hz. Ömer de mektuba karşılık verir. Mektubunda, Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın ensâr ve muhâcirlerle birlikte o dağa kadar gitmesini ister. Şayet onunla karşılaşırlarsa, kendisinden ona selam söylemelerini ister. Hz. Peygamber'in

"ا بعض أوصاء عيسى بن مريم عليه السلام نزل الجبل بناحية العرا ق"

"Gerçekten Meryem oğlu İsa'nın (Aleyhisselâm) bazı vasîleri Irak civarındaki bir dağa yerleşmişlerdir" buyurduğunu haber verir. Sa'd, ensâr ve muhâcirlerden dört bin kişiyle beraber kırk gün bu dağda kalırlar. Her namaz vakti ezan okurlar, fakat onu bulamazlar."

Hadisin sonunda İbn Arabî hadisin isnadını kritiğe tâbi tutar ve râvilerden Râbisî'nin hadisi Mâlik b. Enes'ten rivâyet etmesinin bir mütâbii'nin bulunmadığınını, yaygın olan isnadın Mâlik b. el-Ezher'den, onun da Nâfi'den şeklinde olması gerektiğini belirtir. İbnü'l-Ezher'in meçhul bir râvi olduğunu belirtir. Hâkim'in (405/1014) de bu râvî hakkında, İbnü'l-Ezher'in bu hadis dışında bir şey zikretmediğini/dolayısıyla tanınmadığını; isnadınının problemli olduğu bilgisini aktarır. Değerlendirmesinin sonunda İbn Arabî,

" هذا لحديث وإ تكم في ريق فهو حح عن أمالنا شفا "

"*Bu hadisin isnadı hakkında tenkitler*[651] *olsa da, bizim gibilere göre keşfen sahihtir*", demektedir.[652]

Ebû Nuaym, Delâilü'n-Nübüvve'de bu hadise yer vermiştir.[653] Lalekâî, Kerâmâtü'l-evliya adlı eserinde bu hadisi zikretmiştir.[654] İbn Kayyım el-Cevziyye (751/1350)[655] ise Züreyb b. Bersemlâ hadisinin bâtıl olduğunu söylemiştir.

---

[651] Tenkitler diye türkçeleştirdiğimiz " تكا فيه "ifadesinin, "*, 'senedi hakkında konuşulan' ve* '*hakkında söz söylense de' "* (Avcı, *İbn Arabî'nin Hadis Anlayışı*, s. 101, 121) veya "*senedi hakkında konuşulmuş*" (Kurt, Ali Vasfi, *a.g.e.* s. 601) şeklinde tercüme edilmesinin anlamı tam olarak yansıtmadığı kanaatindeyiz. Avcı önceki çalışmasında bu tenkit teriminin tercümesini doğru olarak vermiş iken daha sonra bunu gözden kaçırmış olmalıdır. Bkz. Avcı, *Sûfilerin Hadis Anlayışı,* s. 151.

[652] *Fütûhât,* I, 223-224, *Fütûhât,* thk. bsk. III, 363-368.

[653] Ebû Nuaym, *Delâilü'n-Nübüvve,* I, 65.

[654] Bkz. Hibetullah b.Hasen et-Taberî el-Lâlekâî, *Kerâmâtü'l-evliya*, (thk. Ahmed Sa'd el-Himan), Daru Tayyibe, Riyad, 1412, s. 131-132; a.mlf. *Şerhu usûli itikâdi ehl-i's-sünne,* VI, 480.

Züreyb b. Bersemlâ ile ilgili olarak nakledilen bu rivâyet, İbn Arabî'nin Îsevîler, onların kutupları ve usullerinden bahsettiği babda anlattığı müşâhede ve mükâşefeye mutabık olmakla birlikte, hadis usûlü açısından problemlidir. Nitekim İbn Arabî de rivâyetin naklen değil keşfen sahih olduğunu ifade etmiştir.

(13) Hz. Peygamber'in Doğumu

İbn Arabî, *Fütûhât'*ta Cenâb-ı Hakk'ın nâiblerinden bahsederken sözü İran Kisrâsı Enû Şirvân'a getirmiş ve onunla ilgili olarak bir hadis zikretmiştir. Bahsi geçen rivâyet şu şekildedir:

" ولدت في زمن لملك اعلد ل"

"Ben Âdil Melik Zamanında Doğdum."[656]

İbn Arabî, bu rivâyetin keşf vb. yollarla sahih olduğunu açıkça ifade etmemiştir; ancak Bursevî (1137/1725), hadisin keşfen sahih olduğunu belirtmiştir.[657]

İbn Arabî'nin hadis olarak naklettiği rivâyetle ilgili olarak Halîmî (403/1012), sahih olmadığını, isnadının sahih olsa bile, onun mana olarak doğru olamayacağını ifade etmektedir.[658] Sağânî (650/1252) rivâyetin mevzu olduğunu, Sehâvî (902/1496), İbnü'l-Cevzî (597/1201) [659] ve Şevkâni ise aslının bulunmadığını belirtmişlerdir.[660] İbnü's-Sem'ânî'nin nakline göre, salih zatlardan biri, bu rivâyeti rüyasında Rasûl-i Ekrem'e arz eder ve Hâkim en-Neysâbûrî'nin (405/1014) bu hadis hakkında mevzûdur, dediğini belirtir. Hz. Peygamber de Hâkim'in görüşünü onaylar. [661]

---

[655] İbnu'l-Kayyım, Ebû Abdillah Muhammed b. Ebû Bekr el-Hanbelî ed-Dımaşkî, *el-Menârü'l-münîf,* Mektebül-Matbuâtu'l-İslâmiyye, (thk. Abdülfettah Ebu Ğudde), 2. bs., Halep, 1403, s. 79; el-Arnaut, Züreyb b. Bersemlâ hadisinin batıl olduğunu söylemiştir. Bkz. el-Arnaut, "*Tezle İlgili Kişisel Görüşme*", İstanbul, 7 Ağustos 2008.

[656] *Fütûhât,* IV, 3 (402. bab)

[657] Bursevî, hadisi kimin sahih saydığını açıkça belirtmemiştir. Dolayısıyla rivâyetteki sahih hükmünü, İbn Arabî'nin mi yoksa başkasının mı yaptığı tesbit edilememektedir. Bkz. Bursevî, *Hadîs-i Erba'în Tercemesi*, (nşr. Halil İbrahim), Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet, 1317, s. 182; Avcı, *Sûfîlerin Hadis Anlayışı,* s. 263-265.

[658] Beyhakî, *Şu'abu'l-îmân,* IV, 305 (5195) ; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ,* II, 454-455 (2927).

[659] İbnü'l-Cevzî, *Mevdûât,* I, 627.

[660] Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 454 (2927); Şevkânî, *el-Fevâidü'l-mecmû'a*, I, 327 (30).

[661] Beyhakî, *Şu'abu'l-îmân,* IV, 305 (5195); Aclûnî, *a.g.e.* II, 454 (2927).

Muhaddisler, prensip olarak rüya yoluyla hadis alımını ve hadis tashihini kabul etmemekle birlikte, bu örnekte olduğu gibi zaman zaman destekleyici mahiyette rüyayı kullandıkları görülmektedir. Nitekim hadis tahricinde müteşeddid olduğu söylenen Elbânî bile bu rüyayı delil olarak zikretmiş; rüyaların her ne kadar delil olarak kullanılmasa da gönlü tatmin etmeye mani olmadığını belirtmiştir.[662]

Burada dikkatimizi çeken bir nokta da şudur: İbn Arabî, her ne kadar bu rivâyetin keşfen sahih olduğunu belirtmemiş olsa da, hadisin keşfen sahih sayıldığı ileri sürülmüştür. Keşfen sahih olduğunu farzetsek bile rüya yoluyla aynı hadis zayıf, hatta mevzu addedilmiştir. Yani bir kişinin keşfen sahih dediği bir hadise, diğeri rüya yoluyla mevzudur, demektedir. Bu da bize bu tür subjektif metotların kişiye has olduğunu ve umuma teşmil edilemeyeceğini hatırlatmaktadır.

*Fütûhât'*ta keşf yoluyla nakledilen yirmi yedi rivâyetin genel karakterine bakıldığı zaman bunların çoğunluğunun mevcut kaynaklarında yer aldığı görülmektedir. "*Kenz-i mahfî", "Sad Sûresi, Nurların Kaynağıdır"* ve "*Kim, yetmiş bin defa lâ ilâhe illallah derse veya kimin için bu söylenirse (günahları) bağışlanır.*" rivâyetlerinin asıllarının olmadığı, diğer rivâyetlerin ise hadis kaynaklarda çeşitli tariklerinin bulunduğu ve bunlardan bir kısmının zayıf olduğu görülmektedir. Ayrıca keşf yoluyla nakledilen bazı rivâyetlerin ise hadis olmayıp hadisin şerhi sadedindeki bilgilerden oluştuğu anlaşılmaktadır.

İbn Arabî, "*Nefsini Bilen Rabbini Bilir*" ve *"Ben Âdil Melik Zamanında Doğdum."* rivâyetlerinin keşf yoluyla sahih olduğunu açıkça belirtmemiş; fakat onun bu rivâyetleri keşfen sahih saydığı iddia edilmiştir.

Ayrıca, "*Cennetin Özlem Duyduğu Kişiler", "Ümmetimin Âlimleri İsrailoğullarının Peygamberleri Gibidir"* rivâyetleri İbn Arabî'nin keşfen sahih olduğunu tesbit edemediği hadislerdendir. Bu örnekte de görüldüğü gibi İbn Arabî, bütün rivâyetlerin durumunu keşfen öğrenememektedir. İbn Arabî'nin, hadislerin

---

[662] Elbânî, Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daîfe ve'l-mevdûa, II, 425.

sıhhatleriyle ilgili ulaştığı sonuçları açıkça ifade etmesi, onun ilmî ciddiyetiyle ilgili olmalıdır.

(14) Hz. Peygamber'in Makamı

İbn Arabî'nin naklen ve keşfen sabit olduğunu ifade ettiği:

" لا مقام أعلى من مقام محمد صلى الله عليه وسلم "

"*Hz. Peygamber'in makamından daha yüksek makam yoktur"* [663] "Aslında burada net olarak bir hadisten bahsedilmemekte, sadece keşf ve nakil yoluyla bu konuda sahih rivâyetlerin bulunduğuna dikkat çekilmektedir.

İbn Arabî, makam kelimesini manevî bir rütbe olarak ifade ederken hadislerde makam kelimesi daha ziyade ayakta durulan yer anlamında maddî bir manayı ifade etmekte kullanılmıştır.[664] Dolayısıyla bu bilginin hadis olmayıp hadisten çıkarılan bir hüküm olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynaklarda Hz. Peygamber'in makamına işaret eden bazı hadisler zikredilmiştir.[665] Bunlar:

" انا أ رم الا لين و ا خ ين لى الله لا فخر" [666]

"Ben Allah katında, önceki ve sonraki insanların en değerlisiyim. Bununla övünmüyorum."

" أنا سيد ولد آدم يوم القيامة ولا فخر" [667]

---

[663] *Fütûhât,* II, 525.

[664] Örnek olarak bkz. Buhârî, Mevâkît 11, '*Makâm-ı Mahmûd'* şeklinde manevî bir anlamda kullanıldığı da vâkî olmakla birlikte bu şekilde kullanımı azdır. Bkz. Ebû Dâvud, Salât 38.

[665] Bkz. Avcı, *a.g.e.* s. 108-109.

[666] Tirmizî, hadisin garîb olduğunu haber vermiştir. Bkz. Tirmizî, Menakıb 1; Dârimî, Mukaddime 8.

[667] Tirmizî, Menâkıb 1; İbn Mâce, Zühd 37; Ahmed, III, 2, el-Arnavût, hadisin isnadının zayıf olduğunu ve hadisin li ğayrihî sahih olduğunu belirtmiştir. Bkz. Ahmed, III, 2.

"Ben kıyamet günü Âdem oğullarının efendisiyim, bununla iftihar etmiyorum."

" سلوا الله لي الوسيلة قالوا يا رسول الله وما الوسيلة ؟ قال أعلى درجة في الجنة لا ينالها إلا رجل واحد أرجو أ ن أكون أنا هو "

"Allah Teâlâ'dan benim için vesileyi isteyin. Vesile nedir ey Allah'ın Elçisi? diye soruldu. Hz. Peygamber de (s.a.): Cennetin en yüksek derecesidir. Oraya ancak bir kişi ulaşacaktır. O kişinin de ben olacağımı ümit ediyorum"[668] buyurdu.

(15) Cennetin Özlemi

İbn Arabî, *Fütûhât'*ın yüz sekseninci babında cennetin özlem duymasıyla ilgili çeşitli bilgiler aktarmaktadır. Bunların birisinde şöyle denilmektedir:

" وقد ورد خبر لس لي عم صحة أ نه الله ع تالى ذكر لمشتاقين ليه "

"Sıhhati hakkında bilgim olmayan bir haberde vârid olduğuna göre Allah Teâlâ Kendisine İştiyak Duyanları Anar"[669]

İbn Arabî, aynı babda yukarıdaki rivâyete anlam olarak benzeyen başka bir nakil daha yapar: İbn Arabî'nin aktardığına göre:

" إ ن صح الخبر ولا علم لي به لا من الكشف ولا من رواية صحيحة إلا أنه مذكور مشهور وقد اتصف الجنة با شتيا إلى علي وسلمان و عمار وبلال وت لم اناس في ذلك "[670]

İbn Arabî bu hadisin (Cennetin Özlem Duyduğu Kişiler Ali, Selman, Ammâr ve Bilâl), rivâyet ya da keşf yoluyla sahih olduğunu bilmediğini, fakat çok meşhur

[668] Tirmizî, Menâkıb 1; Ahmed, II, 265.

[669] *Fütûhât,* II, 364 (180. bab).

[670] *Fütûhât,* II, 364 (180. bab).

olduğunu dile getirmektedir. Ayrıca bu hadisle ilgili çeşitli tenkitler bulunduğunu da belirtmektedir.[671]

Yukarıda aktardığımız birinci rivâyet Gazâlî (505/1111) tarafından *İhyâ'*da nakledilmiştir. Gazâlî, rivâyeti hadîs-i kudsî olarak nakletmekle birlikte kaynağını belirtmemektedir. İhyâ'nın metni şu şekildedir.[672]

"تقد طا شو الأبرا إ لقاي وأذ إ لقائه أشـ شوا ً"

İbn Arabî'nin, rivâyet ya da keşf yoluyla sabit olduğunu bilmediğini söylediği rivâyet, hadis kaynaklarında bulunmaktadır. [673]

İbn Arabî'nin yukarıdaki hadisi ne rivâyet ne de keşfen bilmediğini söylemesinin önemli olduğu kanaatindeyiz. İbn Arabî'nin bu durumu açıkça bilmediğini söylemesi onun ilmi şahsiyetini göstermesi bakımından kayda değerdir. Ayrıca onun keşf yoluyla her türlü bilgiyi edindiği şeklindeki bir anlayışın doğru olmadığını göstermektedir.

(16) Ümmetin Âlimleri

İbn Arabî, eserinde âlimlerle ilgili şu rivâyeti kaydeder:

"علماء ه ه لامة كأنياء نى ا رائيل"

İbn Arabî'nin *ruviye* sigâsıyla naklettiği bu rivâyetin sağlam bir isnadınının olmadığını, fakat dinleyicilerin gönüllerini rahatlatmak için naklettiğini

---

[671] İbn Arabî, bu bölümde, hadisle ilgili olarak Cennetin bizzat kendisine sorular sorduğunu haber vermektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'e diğer meseleleri sormaktan dolayı bu konuyla iligili soru sormayı unuttuğunu anlatmaktadır. Bkz. *Fütûhât,* II, 364 (180. bab).

[672] Gazâlî, *İhyâ,* II, 212.

[673] Tirmizî'de geçen rivâyette Bilâl ismi bulunmamaktadır. Tirmizî, hadisin hasen garîb olduğunu ve rivâyetin sadece Hasen b. Sâlih kanalıyla bilindini belirtmiştir. Nitekim, diğer kaynaklar incelendiğinde rivâyetin Hasen b. Sâlih tarikiyle geldiği görülmektedir. geçtiği Elbânî ise hadisin zayıf olduğu kanaatindedir. Bkz. Tirmizî, Menâkıb 34; Ebû Yâlâ, *Müsned,* V, 164 (2779); 165 (2780), XII, 142 (6772), Buradaki rivâyet diğerlerine göre daha uzun olup diğerlerinden farklı olarak Cebrâil'in gelerek cennetin özlem duyduğu kişileri Hz. Peygamber'e haber verdiği belirtilmektedir. Bkz. Ebû Yâlâ, *Müsned,* XII, 142 (6772). Taberânî, *el-Kebîr,* V, 215 (6044), Taberânî'nin bu rivâyetinde cennet ifadesinin yerine hûrîler almıştır. Bkz. Taberânî, *el-Kebîr,* V, 215 (6044), VI, 215 (6045), Taberânî'nin bu rivâyetinde cennetin özlem duyduğu kişilerin, dördüncüsü olarak Mikdad b. Esved zikredilmektedir. Bkz. Taberânî, *el-Kebîr,* VI, 215 (6045).

belirtmektedir.[674] Temel kaynaklarda yer almayan bu rivâyetle ilgili çeşitli tenkitler bulunmaktadır.

(17) Nefsi Bilmek

İbn Arabî, tasavvufî eserlerde çokça zikredilen rivâyeti *Fütûhât'*ında kaydetmiştir. Bu rivâyet şu şekildedir:

"من عرف نفسه عرف ربه"

"*Nefsini bilen Rabbini Bilir*"[675]

Fütûhât müellifi, rivâyeti eserinin bir çok yerinde yukarıdaki lafızlarla nakletmektedir.[676] O, rivâyeti gerek hadis gerekse kudsî hadis olarak nakletmekte, fakat bu haberin keşfen mi yoksa naklen mi sahih olduğunu açıkça belirtmemektedir.

*Fütûhât'*ın yüz yetmiş yedinci babından İbn Arabî'nin bu haberle ilgili görüşünü özetleyen Abdulvehhab eş-Şa'rânî (973/1565), rivâyetin keşfen sâbit olduğunu belirtmektedir. Fakat eş-Şa'rânî, bu keşfin kime ait olduğunu açıkça ifade etmemiştir.[677]

Ancak, *Keşfü'l-hafâ'da* İbn Arabî'nin hadis hafızlarından sayıldığına ve mezkur rivâyetin onun tarafından tashih edildiğine dair görüşler nakledilmektedir.[678] Fakat araştırmamızda rivâyetin İbn Arabî tarafından tashih edildiğine rastlayamadık. [679]

---

[674] *Fütûhât,* I, 546 (69. bab), *Fütûhât,* thk. bsk. I, 151, II, 361; ed-Debbağ da rivâyetin Hz. Peygamer'e (s.a.) ait olmadığı kanaatindedir. Bkz. *el-İbrîz*, s. 55.

[675] İbn Arabî, *Fütûhât*'ının pek çok yerinde zikrettiği rivâyet için bkz. *Fütûhât,* I, 460, I, 472, 500, 636, II, 34, III, 3, 44, 73, 101, 189, 270, 289, 301, 315, 363, 391, 401, 412, 408, 503, 544, 553, *Fütûhât,* thk. bsk. I, 286, 728, 733, 761, II,152, 177, 18.

[676] İbn Arabî, mezkur rivâyetle ilgili müstakil bir risale yazmıştır. Bkz. *er-Risâletü'l-vücûdiyye fî ma'nâ kavlihî sallallâhu aleyhi ve sellem men arafe nefseh fekad arafe Rabbeh,* Mektebetü'l-Kâhire, Mısır ts. İbn Arabî, *Fütûhât* dışındaki eserlerinde de bu rivâyete yer vermiştir. Bkz. *Fusûsü'l-hikem Şerhu Sainüddin Ali b. Muhammed et-Türke*, II, 941; a.mlf. *Kitâbu'l-celâle* (*Resâilu İbn Arabî içinde*), Dâru Sâdır, Beyrut, 1997, s. 64; *Kitâbu'l-'alâm* (*Resâilu İbn Arabî içinde*), s. 96.

[677] Bkz. Abdulvehhâb eş-Şa'rânî, *el-Yevakît ve'l-cevâhîr,* s. 84.

[678] Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 343 (2532). Ayrıca, Aclûnî'den naklen İbn Arabî'nin bu kanaatte olduğunu söyleyenlerde bulunmaktadır. Bkz. Yıldırım, *age.* s. 43.

Bu sebeple rivâyetin keşf yoluyla hadis rivâyet ettiği düşünülerek İbn Arabî'ye dayandırıldığı düşünülebilir. İbn Arabî'nin keşf yoluyla hadis naklettiği için sahih olmayan rivâyetlerin ona nisbet edilerek keşfen tashih edilmesi ilmî anlayışa uygun değildir.[680]

Bununla birlikte keşf yolu ile hadis rivâyetinde şöhret bulan İbn Arabî'ye söz konusu rivâyetin isnad edilmesi, onun tasavvuf mektebinde otorite kabul edilmesine bağlanabilir. Çünkü sûfilerin bir kısmı için hadisin İbn Arabî tarafından tashih edilmesi yeterli görülmektedir.

Özellikle sûfi çevrede meşhur olan bu rivâyetin sıhhati hususunda çeşitli değerlendirmeler bulunmaktadır. Nevevî, rivâyetin Hz. Peygamber'den sabit olmadığını; İbn Teymiye ise hadisin mevzû olduğunu belirtmiştir. Ebû Muzaffer es-Sem'ânî de rivâyetin merfu olarak bilinmediğini ve Yahya b. Muaz er-Razî'nin sözlerinden olduğunu nakletmiştir.[681]

Ayrıca Suyûtî (911/1505), bu hadisle ilgili müstakil bir risale yazmıştır. '*el-Kavlü'l-eşbeh fî hadîsi men arafe Rabbeh'* isimli risale Suyûtî'nin fetvaları arasında yer almaktadır.[682]

Öte yandan *Risâletün fi'l-ehadiyye* veya *Risâletü men arafe nefseh fekad arafe rabbeh* ismiyle anılan eserler İbn Arabî'ye nisbet edilmektedir. Araştırmanın kaynakları kısmında değindiğimiz gibi İbn Arabî'nin *Kitâbu'l-elif* veya *Kitâbu'l-ehadiyye* diye bilinen bir eseri bulunmakla birlikte adı geçen eser yukarıdaki rivâyetin şerhine tahsis edilmemiştir.

---

[679] *Fütûhât*'ın tamamı baştan sona taranmasına rağmen, rivâyetin sahih sayıldığına dair bir ibareye rastlanmamıştır. Ayrıca gerek *Fusûs*'ta gerekse ulaşabildiğimiz diğer eserlerinde de böyle bir kayıt tesbit edemedik.

[680] Böyle bir durumun tesbiti ayrı bir araştırmanın konusudur. *Keşfü'l-hafâ* vb. eserlerin ayrıca bu açıdan taranması ve gerekli karşılaştırmaların yapılarak durumun ortaya çıkarılması gerekmektedir.

[681] Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 343 (2532).

[682] İmam Celaleddin es-Suyûtî'nin fıkıh, tefsir, hadis, Arap dili vb. ilimlerle ilgili fetvalarını içeren eserinin ismi *el-Hâvî lil-fetavâ*'dır. Adı geçen eser için bkz. es-Suyûtî, Celalüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, (haz. Abdullatif Hasan Abdurrahman), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000/1421.

Diğer taraftan İbn Arabî'nin eserleri üzerlerine tahsis ettiği araştırmasında Osman Yahya, söz konusu risâlenin gerek üslûbu gerekse muhtevası gereği İbn Arabî'ye ait olmadığını belirtmiştir.[683]

Hadisçiler bu rivâyetin isnadı, sûfiler ise işlevi üzerinde durmuşlardır.[684] Tasavvufun temel iki meselesi olan *marifetü'n-nefs* ve *marifetullah* bu hadisle temellendirilmektedir.

İbn Arabî'nin sisteminde bu rivâyet merkezi bir konumdadır. İbn Arabî bu rivâyetle ilgili olarak şunları aktarır:

"(Haris) el-Muhasibî, marifetin dört şeyi bilmek olduğunu söylemiştir: Allah'ı bilmek, nefsi, dünyayı ve şeytanı bilmek. Hz. Peygamber ise Allah'ı bilmenin nefsi bilmekle mümkün olduğunu belirterek şöyle söylemiştir:'Kendini bilen Rabbini bilir.' Başka bir rivâyette de 'Nefsini en iyi bilen, Rabbini en iyi bilendir' buyurmuştur. Böylelikle seni delil yapmıştır. Başka bir ifadeyle nefsini bilmeni Allah'ı bilmenin delili yaptı.. "[685]

İbn Arabî'nin keşf yoluyla naklettiği rivâyetleri tablo ve grafikte göstererek değerlendirelim.

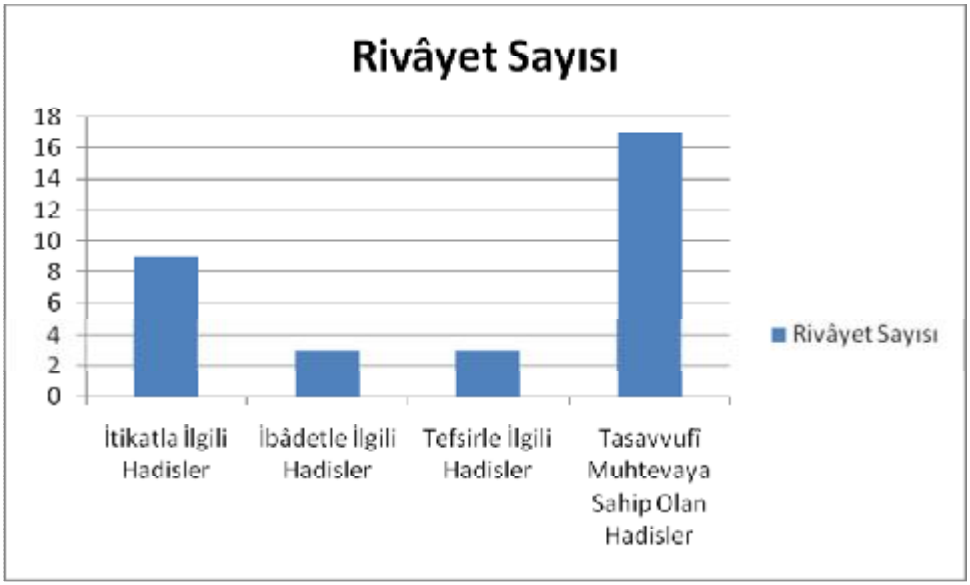
---

[683] Geniş bilgi için bkz. Osman Yahya, *Müellefâtu İbn Arabî*, s. 342 vd.

[684] Aşağı-yukarı bütün tasavvuf kitaplarında bulabileceğimiz bu rivâyet üzerinde sûfiler çokça durmuşlar ve bu rivâyet üzerinden çok şeyler söylemişlerdir. Bu rivâyet o kadar yaygınlaşmıştır ki âdetâ tasavvufî bir ıstılaha dönüşmüştür. Mesela; hakkında pek fazla bilgi bulunmayan ve on sekizinci yüz yılın sonu ile on dokuzuncu yılın başlarında yaşamış son dönem Osmanlı müelliflerinden olan Seyyid Mustafa Râsim Efendi, tasavvuf ıstılahlarına dair kaleme aldığı *Istılâhâtı İnsân-ı Kâmil* adlı eserinde "*Men arafe nefsehû fekad arafe Rabbehû"* maddesinde şunları kaydeder*: "Her kimse ki nefsini bile, tahkik ol kimse kendini tertîb edip halk eden Allah Teâlâ Hazretini bilir. Yani nefsi eczâdan mürekkeb ve masnû ve a'zay-ı mütegayyirden müberrâ olan sâni'i bilir. Nefsini fakîr bilen rabbini bilir. Ve nefsini hâdis bilen rabbini kadîm bilir. Ve nefsini zelîl bilen kimse rabbini azîz bilir ve gayrı zâlik..." Bkz.* Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Istılâhâtı İnsân-ı Kâmil,* s. 334.

[685] Bkz. *Fütûhât*, II, 298 (177. bab); *Fütûhât-ı Mekkiyye,* (çev. Ekrem Demirli), VIII, 108.

Kullanılan Yöntem	Hadis Sayısı
Keşf	32
Konulara Rivâyetlerin Dağılımı	Rivâyet Sayısı
İtikatla İlgili Hadisler	9
İbâdetle İlgili Hadisler	3
Tefsirle İlgili Hadisler	3
Tasavvufî Muhtevaya Sahip Olan Hadisler	17

Keşf yoluyla nakledilen hadislerin sayısı toplam 32 tanedir. Bu rivâyetlerden dördü hariç diğerleri İbn Arabî'nin keşf yöntemiyle aldığını açıkça belirttiği rivâyetlerdir.

İbn Arabî, keşf yöntemiyle aldığı hadislerin çoğunluğunu tasavvufî muhtevaya sahip olanlar oluşturmaktadır. (17 rivâyet.) İbn Arabî'nin keşf yolunu en çok tasavvufî muhtevâya sahip hadislerde kullanması onun sisteminin ipuçlarını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. İbn Arabî'nin düşünce sisteminde çok önemli bir yeri olan *kenz-i mahfî* rivâyeti de keşf yoluyla tesbit edilen rivâyetler arasında yer almaktadır. O, özel rivâyet yöntemlerini her konudan hadis alımında uygulamakla birlikte yoğunluğun tasavvufî konularda olduğu görülmektedir.

İbn Arabî'nin tasavvufî konulardan sonra bu yöntemi en çok uyguladığı konu itikatla ilgilidir. 9 hadis. Bu rivâyetlerin çoğunluğun Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarıyla ilgili olduğu görülmektedir.

İbâdetlerle ilgili hadislerle tefsirle ilgili hadislerin sayısının eşit olduğu görülmektedir. 3'er hadis.

Keşften sonra İbn Arabî'nin en çok kullandığı bir diğer yöntem rüyadır. Bundan sonra İbn Arabî'nin rüya yöntemi incelenecektir.

B. RÜYA

Bu başlık altında İbn Arabî'nin rüya metodunu nasıl algıladığı ve bunu hadis rivâyetine nasıl uyguladığı *Fütûhât* merkezli olarak açıklanacaktır.

1. İbn Arabî'ye Göre Rüya Yoluyla Hadis Rivâyeti

İbn Arabî, rüyayı şöyle tarif eder: "*Rüya, Allah'ın melek aracılığıyla hakîkat veya mecaz olarak kulun şuurunda uyandırdığı nefse ait idrakler ve vicdânî duygulardır. Veyahut şeytânî telkinlerden, karışık hayallerden (adğâsü ahlâm) ibârettir.*

Rüya uyanıkken içimizden geçirdiğimiz hatıralara benzer. Görme işi âfâkî ve gözle olabildiği gibi, rüya da nefis ve kalp ile olur... "[686]

*Fütûhât'*ta rüyalara geniş yer verildiği görülmektedir. İbn Arabî, bu rüyalar sayesinde çeşitli malumatları öğrendiğini belirtmekte,[687] ayrıca uyanıkken rüya görmeyi, hayal kavramıyla açıklamaktadır.[688]

Bilgi kaynağı olarak rüya metodunun kullanılmaya devam edilmesi *Fütûhât'*ta şu şekilde temellendirilmektedir:

"*Hz. Peygamber, hiç şüphesiz risâlet ve nübüvvet artık kesilmiştir, bize nübüvvetten sadece mübeşşirât/müjdeli sadık rüyalar*[689] *kalmıştır. Müjdeli rüyalar, uyurken görüldüğü gibi uyanıkken de görülebilir.*"[690]

"*Resûlullah'ı (s.a.) rüyada gören yakaza halinde de aynı surette görür. Çünkü şeytan O'nun suretine*[691] *giremez.*"[692]

Daha önce zikredildiği gibi İbn Arabî, rüyalarını 'mübeşşirât'[693] olarak adlandırmakta ve bu konuda sürekli olarak "*Nübüvvet kesilmiştir, fakat geriye salih*

---

[686] *Fütûhât,* II, 35.

[687] *Fütûhât,* thk. bsk. I, 312, V, 68-70. İbn Arabî, hem rüyada hem de uyanıkken kendisine "harflerin esrarı" bilgisinin verildiğini belirtmektedir. bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. IV, , 376-377. Mahmut Kanık tarafından *Fütûhât*'ın 1. 2. ve 26. bablarının tercümesi *Harflerin İlmi* adıyla Türçemize kazandırılmıştır. Bkz. Kanık, Mahmut, *Harflerin İlmi*, Bursa, 2000.

[688] *Fütûhât,* III, 39 (110. bab). İbn Arabî'nin hayal kavramını kulllanımıyla ilgili geniş bilgi için bkz. William Chittick, *Varolmanın Boyutları*, (trc. Turan Koç), İnsan Yay., İstanbul, 1997, s. 303-378; Ceyhan, Semih, "*Modern Çağda Tahayyül Gücünün Yeniden Keşfi: İbnü'l-Arabî'de Hayalin Ontolojik ve Epistemolojik Gerçekliği",* Modern Çağ ve İbn Arabî Sempozyumu, 23-25 Mayıs, İstanbul, 2008.

[689] İbn Arabî, rüyalarla ilgili birçok defa şu hadise telmihte bulunur: "*Sadık rüya peygamberliğin kırk altı cüzünden biridir.*" Kaynaklarda çeşitli lafızlarla zikredilen hadis için bkz. Buhârî, Bed'ü'l-vahy 3, Ta'bîrü'r-rüya, 2, 4, 26; Müslim, Rüya 8, 9; Ebû Dâvûd, Edeb 88; Tirmizî, Rüya 1, 6, Dârimî, Rüya 2.

[690] *Fütûhât,* III, 38 (110. bab).

[691] İbn Arabî, rüya yoluyla hadis rivâyetinde bu hadise vurgu yapar. "*Hz. Peygamber'in sûretine şeytanın bürünemeyeceği*" ile ilgili hadisler için bkz. Buhârî, İlim 38, Tabir 10; Müslim, Rüya 10, 11; Ebû Dâvûd, Edeb 88; Tirmizî, Rüya 4, 7; İbn Mâce, Rüya 2; Dârimî, Rüya 4; Ahmed, I, 450, 279, II, 232, 261, 342, 410.

[692] *Fütûhât,* IV, 28. (420. bab). İbn Arabî'den çok önceleri Hakîm et-Tirmizî rüya ile ilgili çeşitli rivâyetleri kitabında zikretmiştir. Krş. için bkz. Ebû Abdillah Muhammed el-Hakîm et-Tirmizî, *Nevadirü'l-usûl fî ma'rifeti ehâdîsi'r-Rasûl,* (thk. Ahmed Abdurrahim es-Sâyih, es-Seyyid el-Cemîlî), Daru'l-Beyân li't-Türâs, I-II, Kâhire 1988/ 1408, I, 497-503.

[693] *Fütûhât,* II, 375.

rüya olan mübeşşirât kalmıştır."[694] meâlindeki hadise atıf yapmaktadır. Bununla rüyaların ifade ettiği muhtevayı Hz. Peygamber'e zimnen onaylatmakta ve rüyalar konusunda da delile dayandığını göstermiş olmaktadır. İbn Arabî, bu işin mümkün ve meşrû olduğunu göstermek sadedinde şöyle demektedir:

"الفيض الإلهي دائم والمبشرات ما سد بابها وهي من أجزائها ة واطريق وضحة ولباب م توح ولعمل مشروع والله يهرو ل لتلقي من أى إله يـ عى"

"*İlâhî feyiz dâimîdir*[695]*, Nübüvvetin bir cüzü olan (rüya ile) olan mübeşşirât kapısı kapanmamıştır. Yol belirgin, kapısı da açıktır. (Bu yolla) Amel ise meşrûdur. Allah (c.c.) ise yürüyerek geleni karşılamak için koşmaktadır."*[696]

Gördüğü rüyalar hususunda da Hz. Peygamber'e tâbi olmaktan dolayı son derece memnun olduğunu belirten İbn Arabî, mübeşşirât olarak adlandırdığı rüyalarını, anlatma sebebi olarak *"rabbinin nimetini anlat"* âyetini işaret etmektedir. Daha sonra bu konuda ki memnuniyetini şu ifadelerle dile getirmektedir:

"وأية نـ مة أعظ من هذه النعم الإلهية الموفقة للكتاب ولسنة"

"Hangi nimet, (Allah'ın) kitâb'ı ve (Rasûlü'nün) sünnetine muvafık olan bu ilâhî nimetlerden daha büyük olabilir."[697]

Rüya yoluyla Resûl-i Ekrem'le (s.a.) görüştüğünü nakleden İbn Arabî, bu yolla Allah Teâlâ'yı gördüğünü ve O'ndan bilgi aldığını aktarmaktadır. İbn Arabî'nin

---

[694] İbn Arabî'nin rüya yoluyla bilgi edinmeyi ve hadis alımını temellendirdiği hadislerin başında yer alan rivâyet kaynaklarda çeşitli lafızlarla yer almaktadır. Bkz. Buhârî, Ta'bir, 5; Müslim, Salât 41; Ebû Dâvud, Salât 152; Nesâî, Tatbîk 8, 62.

[695] "دائم" lafzı *Fütûhât*'ın tahkiksiz baskısında (Bkz. *Fütûhât,* I, 280) yer almamaktadır. Bu ilave Osman Yahya'nın tahkikli metninden alınmıştır. Bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 273.

[696] İbn Arabî, yukarıdaki hadisin açıklamasında şu bilgileri bizimle paylaşır: "Allah Teâlâ şöyle buyrurur: 'Üç kişi gizlice konuşmaz ki dördüncüsü Allah olmasın.' (Mücâdele, 58/7)"Her nerede olurlarsa olsunlar, Allah onlarla beraberdir. Seninle beraberliği olan ve bu derece sana yakın olan birine, bunu bildiğini iddia ettiğin ve iman ettiğin hâlde neden onunla konuşmayı ve ilim almayı terkediyorsun. İlmi neden başkalarından alıp Allah'tan almıyorsun. Şayet böyle yaparsan Rabbinle sözleşmiş olursun. Nitekim Resûlullah (s.a.) yağmur yağdığında başını açmış. Niye böyle yaptığı sorulunca da şöyle cevap vermiştir: "Şüphesiz ki bu yağmur taneleri Rabbiyle yeni sözleşmiştir/taze âyettir." (Bkz. Fütûhât, I, 280, Fütûhât, thk. bsk. IV, 273.

[697] *Fütûhât,* I, 723.

zikrettiğine göre, bir hadisle ilgili olarak, rüyada Allah Teâla tarafından uyarılmıştır. İbn Arabî, gördüğü bu rüyayı şöyle anlatmaktadır:

"*Bir keresinde Mekke'nin Hazure kapısında, müezzinlik yaptığı Haremin minaresinde Musa b. Muhammed el-Kabbab'ın yanında bulunuyordum. Yanında ise kokusunu duyan herkesin rahatsız olacağı bir yiyecek bulunduruyordu. Halbuki Allah Rasûlü'nün 'insanların rahatsız oldukları şeylerden meleklerin de rahatsız oldukları soğan, sarımsak ve pırasa kokusuyla mescide gelinmesini yasaklamış olduğunu' duymuştum. Bu durumu ona kesinlikle söylemeye karar verdim. Bu düşünceyle uyudum. O gece rüyamda Cenab-ı Hakk-ı gördüm. Cenab-ı Hakk bana, ona yediği şeylerden dolayı bir şey söylemememi emretti ve şöyle buyurdu: 'Onun ağız kokusu bizim katımızda sizin gibi (rahatsız edici) değildir.'*

Ertesi gün âdeti üzere yanımıza geldi. Ben de olanları anlattım. Çok duygulandı, ağladı ve şükür secdesine kapandı. Sonra şöyle dedi:

'Dostum! Bütün bunlara rağmen edep, Allah'ın emrine uyarak gereğini yapmaktır.' Daha sonra o, rahatsız edici koku yayan yiyecekleri mescidden çıkardı."[698]

Fütûhât dışındaki eserlerinde de rüya metodunun kullanıldığı görülmektedir. Nitekim İbn Arabî, bir diğer meşhur eseri olan *Fusûs'*un kendisine rüyada verildiğini ve Resûl-i Ekrem'in talimatıyla bu eserin yazıldığını belirtmiştir.[699]

İbn Arabî, *Muhâdarâtu'l-ebrâr* adlı eserinde de rüya yoluyla elde edilmiş hadislere yer vermiştir. İbn Arabî, burada naklettiğine göre Sirâcü'd-dîn Ömer b. Mekkî ismindeki zat rüyasında Hz. Peygamber'i görür. İbn Arabî'nin arkadaşı olan bu zatın anlattığına göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"*Kim Allah'ın kendisini bağışlamasını isterse şöyle dua etsin. Allahım! Senden hidâyet, takva, iffet ve zenginlik isterim. İstediklerimizi bize ver ve bizi arzularımıza*

---

[698] *Fütûhât,* I, 603; Claude Addas, Musa b. Muhammed el- Kabbab'ın Endülüslü olup el-Kurtûbî nisbesinin bulunduğunu ve İbn Hirzihim'in mürîdi olduğunu kaydetmektedir. Bkz. Addas, Claude, *Kibrit-i Ahmer'in Peşinde*, s. 232.

[699] İbn Arabî, *Fusûsü'l-hikem,* s. 47.

kavuşmakla rızıklandır. (Veyahut şöyle desin) ve bize dünyada da ahirette de iyilik/güzellik ver. Ey merhamet edenlerin en merhametlisi bize rahmetinle muamele et.''[700]

İbn Arabî'nin rüyalara dair önemli mesai sarfettiği görülmektedir. Rüya yoluyla aldığı şer'i hükümler, çeşitli bilgiler *er-Rü'ya ve'l-Mübeşşirât* adlı eserde biraraya getirilmiştir.[701]

İbn Arabî'nin rüya ile ilgili görüşlerini şöyle özetleyebiliriz:

Rüya yoluyla hadis almak mümkündür. Rüya yoluyla hadis almanın dayanağı mübeşşirât'la ilgili hadislerdir. Ayrıca İmam Müslim (261/874), *Sahîh'*inin mukaddimesinde Hz. Peygamber'den rüya yoluyla bilgi almanın mümkün olduğunu ifade eden bir rivâyet nakletmiştir.[702] Rüyada görülen sûret, Hz. Peygamber'e aittir. Şeytan, kesinlikle O'nun sûretine giremez. Resûl-i Ekrem, uykuda iken görülebildiği gibi uyanıkken de görülebilir.

2. Muhaddislere Göre Rüya Yoluyla Hadis Rivâyeti

İslam âlimlerinin büyük çoğunluğu prensip olarak Peygamber dışındakilerin rüya aracılığıyla naklettikleri bilgilerin ilmî bir değerinin olmadığını kabul etmişlerdir. Her ne kadar bazı bilginler, Resûlullah'ın (s.a.) görüldüğü rüyaların bağlayıcı olduğunu ileri sürmüşlerse de bu fikir genel olarak kabul görmemiş; İslâm âlimleri rüyaların delil olamayacağını ve onlarla dînî bir hükmün sabit olamayacağını belirtmişlerdir[703].

---

[700] İbn Arabî, rüyayı gören Ömer b. Mekkî'nin hadisin son kısmında tereddüt ettiğini, dolayısıyla bu duayı her iki rivâyeti birleştirmek sûretiyle okumak gerektiğini belirtmektedir (Bkz. *Muhâdaratul-ebrâr,* vr. 141 b). Rüya yoluyla nakledilen rivâyetteki *şekk*'in nakledilmesi ve her iki rivâyetin okunmasının gerektiğinin belirtilmesi İbn Arabî'nin lafzî rivâyet hususundaki titizliğinden kaynaklanmaktadır. Bu konuda "*manen riv*âyet" başlığı altında daha önce bilgi verilmişti.

[701] İbn Arabî, *el-Hayalu alemi'l-berzah ve'l-misal; er-Ru'yâ ve'l-mübeşşirât*, (haz. Mahmûd Mahmûd el-Ğurâb) Matbaatu Nadr, bsy.1993/1414.

[702] Bk. Müslim, Mukaddime 19.

[703] Nevevî, rüya yoluyla bir sabit olan bir sünnetin iptalinin veya sabit olmayan yeni bir sünnet ihdas etmenin mümkün olmadığı husûsunda muhaddislerin ittifak ettiklerinin nakletmektedir. Bkz. Nevevî, *Sahîhu Müslim bi şerhi'n-Nevevî,* I, 115; Şevkânî, *İrşadü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hak min ilmi'l-usûl*, I-II, Dârü'l-Kitâbu'l-Arabi, Dımaşk, 1419/1999, II, 202; Abdülkadir b. Bedran ed-Dımaşkî, *el-Medhal ila mezhebi'l-İmam Ahmed b. Hanbel,* Abdülkadir b. Ahmed b. Mustafa ed-Dûmî Abdülkadir Bedran, İdaretü't-Tıbaati'l-Müniriyye, Dımaşk, 1919. s. 298.

İbnü'l-Hacc (737/1336), bir hüküm verilirken rüyanın neden dikkate alınamayacağını şu şekilde izah etmektedir:

"a) *İnsan uyku halindeyken herhangi bir şeyle mükellef değildir.*

b) İlim ve rivâyet, tam bilinç halinde birinden öğrenilerek elde edilir.

c) Hz. Peygamber bize sadece şu iki şeye uymamızı emretmiştir: Kitap ve sünnet."[704]

Rüya ile amel hususunda görüş bildiren bilginler, özellikle dini hükümlere aykırı olduğu zaman rüyanın hiçbir hüküm ifade etmeyeceğini, rüya sebebiyle dînî bir hükmün değişmeyeceğini belirtmişlerdir[705].

[704] İbnü'l-Hâcc, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed, *el-Medhal,* Dârü'l-Hadis, bsy. 1981, IV, 292-293. Krş. Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams*: a critical edition of *Kitâb al-Manam* with introduction Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd İbn Ebü'd-Dünya, (şerh. Leah Kinberg), Leiden, 1994, s. 37.

[705] Nevevî, *Şerhü Müslim*, I, 115. Bu görüşü benimseyen diğer alimler için bkz. Sakallı, Talat, *Rüya ve Hadis Rivâyeti,* Isparta 1994, s. 35-50; Enbiyâ Yıldırım, "Beyhakî ve Hadis Rivâyetinde Rüyaya Verdiği Değer", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 2001, s. 171-172; Kuzudişli, Bekir, "The Use of Dreams in Rijal Books*", İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 15, 2007, s. 275-276.

Prensip olarak muhaddisler tarafından rüya yolu ile nakledilen bir bilginin veya hadisin değer ifade etmediği belirtilmesine rağmen, salih rüyalarla ilgili hadisler ve bu konudaki Hz. Peygamber'in uygulamalarından dolayı onlardan müstağnî kalamadıkları anlaşılmaktadır.[706] Temel hadis kaynaklarında da bu tür rivâyetler bulunmakla birlikte bunların sayıları sınırlı kalmıştır.[707] Bu tür rüyaların en çok nakledildiği yerlerden birini ise şüphesiz rical kaynakları oluşturmaktadır.[708]

---

[706] Rüya yolu ile hadis nakline müsamaha ile bakan hadisçilerden biri de Hatib el-Bağdâdî'dir. Bağdâdî, "*İki günü birbirine eşit olan aldanmıştır…* " rivâyetinin ismini zikretmediği bir şahıstan rüya yoluyla geldiğini söylemiştir. (Bkz. Hatib el-Bağdâdî, *Kitâbu iktidâi'l-ilmi'l-amel,* (thk. Nasiruddîn Elbânî), Kuveyt, 1405, s. 225). Hatib el-Bağdâdî, hadis ehlinin faziletine dair yazdığı *Şerefü ashâbi'l-hadîs* adlı eserinde ashâb-ı hadisin faziletine dair rüyalarla ilgili müstakil bir başlık koymuştur. (Ayrıca burada zikredilen konuyla ilgili rüyalar için bkz. Hatib el-Bağdâdî, *Şerefü ashâbi'l-hadîs,* (thk. M. Saîd Hatiboğlu), Ankara 1991, s. 107-111). İbn Arabî, sadece rüya yoluyla nakledilen hadislere itibar etmemiş, aynı zamanda Hatib el-Bağdâdî gibi muhaddisler de bu yolu kullanmışlardır. O'nun da bu türden rivâyetlere yer vermesinin sebebi salih rüyalarla ilgili hadisler olmalıdır.

[707] Bu rivâyetlere birkaç örnek verecek olursak şunları aktarabiliriz: Hümeydî, Süfyân b. Uyeyne kanalıyla gelen, Resulullah'ın (s.a..v.) soğan sarımsak gibi sebzeleri meleklerin rahatsız olacakları endişesiyle yemediği hususundaki hadisi isnadıyla naklettikten sonra Süfyan'ın rüyasında Hz. Peygamber'i gördüğünü ve "*Ey Allah'ın Resûlü, senin insanların hoşlanmadığı şeyleri yemediğini nakletmektedir. Bu doğru mu*" diye sorduğunu bunun karşılığında da Hz. Peygamber'in "*Evet doğru*" dediğini nakletmektedir. (Bkz. Hümeydî, *Müsned*, I, 162). İbn Ebî Şeybe, Bezzâr ve Tahâvî'nin, Hz. Ömer'den naklettiği bir rivâyet ise şu şekildedir: "*Rüyamda Resûl-i Ekrem'i (s.a.) gördüm. Ama bana bakmıyordu. 'Ey Allah'ın Elçisi! Ne oldu ki?' (bana iltifat etmiyorsunuz) diye sordum. Bana: 'Sen oruçlu olduğun hâlde eşini öpüyor musun?' dedi. Bunun üzerine ben de: 'Allah'a kasem ederim ki (bundan sonra) oruçluyken eşimi öpmeyeceğim' dedim. Hz. Peygamber bunu onayladı ve daha sonra da 'Evet' dedi*." (Bkz. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 315 (9406); Bezzâr, *Müsned*, I, 229; et-Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selame el-Ezdî et-Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, thk. Muhammed Seyyid Cadelhak, Muhammed Zühri en-Neccâr, Matbaatü's-Sünneti'l-Muhammediyye, Kahire 1968, II, 88). Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve Nesaî'nin ortaklaşa naklettiklerine göre, Ebû Ayyâş'dan nakledilen bir rivâyetten sonra, bu hadisin râvisi Hammâd b. Seleme şu ilâvede bulunur: "*Bir adam rüyasında Hz. Peygamber'i gördü ve 'Ey Allah'ın Resûlü Ebû Ayyaş senden şöyle bir hadis nakletmektedir' dedi. Buna karşılık Resulullah (s.a..v.) 'Ebû Ayyâş doğru söylemiş' buyurdu*.(Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 60; Ebû Dâvûd, Edeb, 100, 101; İbn Mâce, Dua, 14; Nesaî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 11. Ayrıca bkz. Taberânî, *el-Kebîr*, V, 217. Ebû Ayyâş'ın isminin, Zeyd b. Sâmit olduğu belirtilmiştir. Ancak onun ismi tartışmalıdır (Bkz. İbn Hacer, *İsâbe*, II, 610, IV, 412; 420; VII, 295). Temel hadis kaynaklarında rüyanın kullanımı ile ilgili örnekleri birarada görmek için bkz. Kuzudişli, *The Use of Dreams in Rijal Books,* 276-279. Ayrıca bkz. Saklan, *Hadis İlimleri Açısından Muhaddis-Sûfîler ve Sûfî-Muhaddisler,* s. 252-253; Aydınlı, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2003, s. 43-45; Karapınar, *Muhaddis Sûfîlerin Hadis Usûlü ve Hadisleri Anlama Yöntemleri*, s. 137 vd.

[708] Tabakât ve biyografi yazarları, inceledikleri şahıs hakkında olumlu ya da olumsuz rüyalara yer vermişlerdir. Hattâ, İbn Ebî Hâtim, Kâdı Iyâz, İbnü'l-Cevzî, Zehebî, İbn Kesîr, İbn Hacer el-Heytemî, Takiyüddin b. Abdülkadîr et-Temîmî gibi müellifler, rüyalar için özel başlıklar açmışlardır. Örnekler için bkz. Ebû Hatim, *Takdime*, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, s. 119, 285, 311, 346; Kâdı Iyaz, *Tertîbü'l-medârik*, II, 152; İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, s. 551 (İbnü'l-Cevzî üç kısım rüya nakleder: a. Ahmed b. Hanbel'in gördüğü rüyalar, b) Ahmed b. Hanbel'in görüldüğü rüyalar ve c) Onun hakkında görülen rüyalar; Zehebî, *Siyer*, XI, 344 (Zehebî, burada Ahmed b. Hanbel ile ilgili görülen rüyaları menâmat alt başlığıyla zikretmektedir); a.mlf; *Menâkıbü İmâm Ebî Hanîfe ve sahibeyhi Ebî Yûsuf ve Muhammed b. Hasan*, s. 32 (Ebû Hanife'yi müjdeleyen bazı rüyalar); İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, X, 342 (Ahmed b. Hanbel hakkında görülen bazı rüyalar); İbn Hacer el-Heytemî, *el-Hayrâtü'l-hisân fî menâkıbi el-İmâm el-A'zam Ebî Hanîfe en-Nu'mân*, s. 95 (Ebû Hanife'nin gördüğü ve onun hakkında görülen bazı güzel rüyalar); Takiyüddin b. Abdülkadir, *et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, I, 146. Rical kaynaklarında rüya kullanımı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Kuzudişli, *The Use of Dreams in Rijal Books,* s. 279-298.

Temel hadis kaynaklarında zikredilen rüyalarda olduğu gibi, rical kitaplarında kaydedilen rüyaların da delil olarak kullanılamayacağı onların ancak verilen hükümleri teyit edeceği belirtilmiştir. Örneğin, Ahmed b. Hanbel hakkında zikredilen rüyaların bir kısmını *Siyer*'inde nakleden Zehebî, şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "*Ahmed b. Hanbel'in hadis ilminde öncü olmasını ispatlamak için rüyaya ihtiyaç yoktur. Fakat rüyalar Allah'ın ordularından bir ordudur. Özellikle de mütevatir olarak nakledildiğinde müslümanları sevindirir*"[709]. Bununla birlikte, rical kaynaklarında söz konusu rüyalar her ne kadar delil olarak kullanılmasa da, onlara psikolojik olarak önemli bir görev yüklendiği anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle, özellikle Hz. Peygamber'in de zikredildiği rüyalarla, söz konusu edilen şahsın iyi ya da kötü biri olduğu ihsas ettirilmeye çalışılmıştır. Hatta fikir ve itikadları beğenilmeyen şahıslar hakkında oldukça abartılı rüyalar da zikredilmiştir.[710]

Keşf metodunda olduğu gibi rüya metodu da prensip olarak hadisçilerin kabul etmediği bir metottur. Ancak, rüya ile ilgili Hz. Peygamber'in uygulamaları ve sözleri hadisçilerin bu konuda daha mütesâhil davranmalarına gerekçe oluşturmuştur. Hadis tesbitinde bunun örnekleri çok az olmakla birlikte daha ziyade râvilerle ilgili değerlendirmelerde rüya kullanımının arttığı görülmektedir. Bütün bunlara rağmen hiçbir muhaddis hadis tesbitinde rüyayı müstakil bir metot olarak görmemiştir. Rüya aleminin sübjektif olması ve zabt imkanının olmaması dolayısıyla da araştırmanın dışındadır. Rüya yoluyla Hz. Peygamber'le irtibat kurmak mümkünse de hadis rivâyeti açısında böyle bir usul kabul edilemez.

Her ne kadar İbn Arabî, bizzat Hz. Peygamber tarafından kendisine rüya yoluyla yazılı bilgiler verildiğini ifade etmiş[711] olsa bile sonuç değişmez.

Gerek keşf gerekse rüya ve diğer yöntemlerle Hz. Peygamber'den hadis rivâyet etmenin hadisçiler açısından bir hükmü yoktur. Hadisler Hz. Peygamber'in hayatı

---

[709] Zehebî, *Siyer*, XI, 353.

[710] *Discussions of Ideas and Beliefs in Dreams* başlığı altında: Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Bidat Mensupları arasındaki tartışmalar, Ehl-i Rey-Ehl-i Hadis Çekişmesi ve Halkü'l-Kur'ân Meselesiyle ilgili rüyaları bir bütün halinde görmek için bkz. Kuzudişli, *The Use of Dreams in Rijal Books,* s. 287- 298.

[711] İbn Arabî, *Fusûsü'l-hikem,* s. 47.

saadetlerinde söylenmiş ve kayda geçirilmiştir. Hz. Peygamber'in âhirete irtihalinden sonra yeni bir hadis rivâyet etmek mümkün ve makbul değildir.

Hadis alimleri isnada bakarlar. Hadisin keşf, rüya vb. yollarla alınması muhaddisler açısından bağlayıcı olarak görülmez. Hadislerle ilgili değerlendirmeler hadis usûlu kriterlerine göre ve tamamen objektif esaslara göre yapılır.

1. Rüya Yoluyla Tesbit Edilen Hadisler

Bu başlık altında İbn Arabî'nin rüya yoluyla nakletmiş olduğu rivâyetler incelenecektir.

a. İtikatla İlgili Hadisler

(1) Mele-i A'lâ

İbn Arabî'nin rüyada öğrendiğini belirttiği bir malumat ise *Mele-i A'lâ'*ile ilgilidir. İbn Arabî, *Fütûhât'*ında meleklerden bahsederken kelâm ilminin tartışmalı konularından olan meleklerle insanlar arasındaki üstünlük meselesine değinmiştir.

Ehl-i Sünnet'in çoğunluğuna göre insan içinden seçilen peygamberler, meleklerin peygamberlerinden üstündür. Ayrıca meleklerin peygamberleri, peygamber olmayan bütün insanlardan üstündür.[712]

Meleklerin mi yoksa insanların mı daha üstün olduğuna dair çeşitli tartışmalar bulunmakla birlikte; melek olmaları hasebiyle meleklerin üstünlükleri bilinmekte ve konuya dair Beyhakî'nin *Şu'a'bu'l-îman* adlı eserinde bu konudaki ihtilaflardan bahsedilmektedir.[713]

---

[712] Meleklerle insanlar arasındaki üstünlük meselesinde dörtlü bir tasnif için bkz. Kılavuz, Ahmet Saim, *İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş,* s. 313-314

[713] Beyhakî, *Şu'abu'l-îmân,* I, 170 (149).

İbn Arabî, meleklerden oluşan Mele-i A'lâ'nın, insanların en üstününden derece olarak daha yüksek olduğunu belirtmiş ve bu bilgiyi Hz. Peygamber'den rüya yoluyla aldığını ifade etmiştir.[714]

"تفضيل الملأ الأعلى من الملائكة على أعلى البشر أعطاني ذلك الدليل رسول الله صلى الله عليه وسلم في رؤيا رأيتها"

İbn Arabî'nin söz konusu ettiği hadis, rüya yoluyla aldığı hadisler arasında yer alan *"Allah'ı (c.c.) Zikredeni Allah'ın da Zikretmesi"* hadisinde geçmektedir. Hadisin ilgili kısmı şöyledir:

"ومن ذكرني في ملأ ذكرته في ملأ خير منه"

"...Beni bir topluluk içinde zikredeni, ondan daha hayırlı bir topluluk içinde anarım..." [715] İbn Arabî'nin işâret ettiği hadis, pek çok kaynak tarafından tahriç edilmiştir. [716]

İbn Arabî, *Fütûhât'*ın sekseninci babında vâkı'a yoluyla Hz. Peygamber'den naklettiği yukarıdaki rivâyet için rüya yoluyla aldığı, kaydını düşmüştür. Araştırmamızda *Fütûhât'*ın sekseninci babında nakledilen vâkı'a haricinde İbn Arabî'nin ayrıca yer verdiği bir rüyasına tesadüf edemedik. Dolayısıyla İbn Arabî'nin zaman zaman, aralarında anlam yakınlığı bulunan rüya ile vâkı'a kavramını birbirinin yerine kullandığı sonucuna ulaşabiliriz.

(2) Âdemler Yaratılması

İbn Arabî, *Fütûhât'*ın üç yüz doksanıncı babında kendisine gösterilen bir rüyadan bahseder. Hak Teâlâ'nın kedisine rüyada gösterdiğine göre, tanımadığı birtakım kimselerle Kâ'be'yi tavaf etmektedir. Onlar İbn Arabî'ye bazı şiirler okurlar.

İbn Arabî bu tavaf hadisesiyle ilgili başka bilgiler de aktarır. Buna göre; Kâ'be'yi tavaf esnasında tanımadığı bir adam gelerek kendisine, ismiyle hitap eder ve

---

[714] *Fütûhât,* II, 423.

[715] *Fütûhât,* II, 61 (80. bab).

[716] Buhârî, Tevhîd 15; Müslim, Zikir 19, 21; Tirmizî, Deavât 131; İbn Mâce, Edeb 53, 58 ; Ahmed, II, 251, 354, 405.

onun atalarından biri olduğunu söyler. Bunun üzerine İbn Arabî, adama ne zaman vefat ettiğini sorar. Adam, kırk bin yıl önce, diye cevaplar. Bunun üzerine İbn Arabî, Âdem'in (s.a.) bile ömrünün bu kadar eskiye dayanmadığını söyler. Adam bu defa İbn Arabî'ye, hangi Âdem'den sorduğunu, yakın olandan mı, yoksa diğerlerinden mi? diye sorar. Adamın cevabı üzerine İbn Arabî'nin hatırına bir hadis gelir. Bu hadise göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"ان الله خلق مائة الف آدم"

"Allah Yüz Bin Âdem Yaratmıştır."[717]

İbn Arabî, aynı hadiseye üç yüz altmış yedinci babda da temas eder. Ancak burada yukarıda zikredilen rivâyete temas edilmez.[718] Bursevî, bu rivâyete ehl-i hadisin sıhhat nazarıyla bakmadıklarını; fakat hadisin keşfen sahih olduğunu belirtmiştir. Bursevî, kibâr-ı evliyadan biri diyerek İbn Arabî'nin tavafta yaşamış olduğu hadiseyi aktarmış; fakat İbn Arabî'nin rüya yoluyla yaşadığını belirttiği hâdiseyi aktardıktan sonra, mezkur rivâyetin keşfen sahih olduğunu bildirmiştir. Ne varki, bu tashihin kime ait olduğunu belirtmemiştir. Tavaf hadisesini aktardıktan hemen sonra bu rivâyetin keşfen sahih olduğunu söylemesi, İbn Arabî'yi hatıra getiriyorsa da bu açıkça ifade edilmemiştir.[719] Ancak Avcı, önce Bursevî'nin bu hadisi İbn Arabî'ye nisbet ettiğini söylemiş[720], daha sonra bu konuda kesin bir ifade kullanmaktan kaçınmıştır. Ayrıca o, İbn Arabî'nin rüya yoluyla naklettiği rivâyetin, Bursevî tarafından keşfen tashih edildiğine dikkat çekmiştir. Yani, İbn Arabî'de rüya yoluyla nakledilen rivâyet Bursevî'de keşfe dönüşmüştür.[721]

---

[717] *Fütûhât,* I, 549 (390. bab).

[718] *Fütûhât,* III, 348 (367. bab), krş. *Fütûhât,* I, 549 (390. bab).

[719] Bkz. Bursevî, *Erba'în,* s. 193-194.

[720] Avcı, Sûfilerin Hadis Anlayışı, s. 259.

[721] Krş. Avcı, İbn Arabî'nin Hadis Anlayışı, s. 119.

Kaynaklarda İbn Arabî'nin naklettiği lafızlarla bir hadis tesbit edilememiştir.[722]

(3) Mukaddes Münezzeh Kul

*Fütûhât'*ta İbn Arabî'nin Hz. Peygamber'den rüyada aldığını belirttiği

"فقال العبد بعد ما أنشد وحمد وأثنى وبسمل حقيقة الحمد هي العبد المقدس المنزه لله"

"*Kul, güzel bir şekilde Allah'tan isteyip, Allah'a hamdedip ve O'nu övdükten ve besmele çektikten sonra o kul Allah'ın mukaddes, münezzeh kulu olur.*"[723]

Rüya yoluyla nakledilen bu bilgi hadis olmayıp mevcut lafızlarla hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

(4) Rü'yetullah

İbn Arabî'nin Allah'ı (c.c.) görmekle ilgili naklettiği bir rivâyet şu şekildedir:

"نا ز حدکا یری به حتی وت"

"Şüphesiz ki sizden birisi ölmedikçe rabbini göremez."[724]

Hadis kaynaklarında bu lafızlarla bir hadis tesbit edemedik. Rü'yetullah'la ilgili kaynaklarda zikredilen hadisler, kıyamette Allah'ı görmekle ilgilidir.[725]

---

[722] Ancak Seyit Avcı bu rivâyetle ilgili olarak oniki imamından biri olan Muhammed Bâkır'dan böyle bir görüş aktarıldığını (Bkz. Reşid Rıza, Menâr, Mısır, 1354, IV, 325) nakletmektedir. Bkz. Avcı, *Sûfilerin Hadis Anlayışı,* s. 259.

[723] *Fütûhât,* I, 111.

[724] *Fütûhât,* III, 349; *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, (haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, şerh. Ahmed Avni Konuk), Dergah Yayınları, I-IV, İstanbul, 1987, IV, 332.

[725] Krş. Ebû Dâvud, Sünne 19.

b. İbâdetle İlgili Hadisler

(1) Namazda Ellerin Kaldırılması

Namazda ellerin kaldırılması konusu, *Fütûhât*'ın altmış dokuzuncu babının sonlarında yer almaktadır. İbn Arabî, bu babda konuyla ilgili rivâyetlerin ve ihtilafların genel bir çerçevesini çizmiştir. *Fütûhât* müellifini diğer fakihlerden ayıran husus, kendisine has kullandığı birtakım metotları, ahkamla ilgili konuları işlerken de devam ettirmesidir. İbn Arabî, namazda ellerin kaldırılması meselesinde, mevcut görüşleri naklettikten sonra kendi kanaatini de belirtmiştir. Ancak, görüşünü temellendirirken fakihlerden farklı olarak kanaatini rüya ile de desteklemiştir. İbn Arabî, namazda ellerin kaldırılmasiyla ilgili rüyasını şöyle anlatmaktadır:[726]

"قرإي رسـ ل الله صـى الله ليه سلـ في رؤا مبشة فأر أ ن رفع دى في اصلـ ة عن تكبيرة ا حام وعن الروع و عد الرفع ن لركوع"

"Müjdeli bir rüyada Hz. Peygamber'i gördüm. Resûlullah (s.a.) bana namazda iftitah tekbiri alırken, rükû'a giderken ve rükûdan kalkarken (secdeye gitmeden önce) ellerimi kaldırmamı emretti."[727]

İbn Arabî, ref'ül-yedeyn bahsini, *Fütûhât'*ın iki yerinde konu edinmiştir. İlki, otuz dokuzuncu cüzün sonuna tekabül eden *Namazda Ellerin Kaldırılması Faslı'*nda[728], ikincisi ise *Muhammedî Şeriâttaki Nesihlerin Yerlerinin Bilinmesi'*nden[729] bahsettiği üç yüz on sekizinci babında yer almaktadır.

Eserinin üç yüz on sekizinci babında, namazda ellerin kaldırılması meselesi dahil olmak üzere pek çok şer'i hükmü Sûret-i Nebî'den aldığını ifade etmektedir.

---

[726] *Fütûhât,* I, 437 (69. bab), III, 70 (318. bab).

[727] Hadisin çeşitli rivâyetleri için bkz. Buhârî, Ezan 85; Müslim, Salât, 22; Ebû Dâvud, Salât 114, 115; Tirmizî, Salât 76; Nesâî, İftitah, 1, 2, 3; İbni Mace, İkâme 15; Ahmed, II, 18, 45, 46, 47, IV, 316, 317 318; İbn Hibban, *Sahih*, V, 172 (1861), 177 (1864); Ebû Ya'lâ, *Müsned,* IX, 416 (5564).

[728] *Fütûhât,* I, 436-7 (69. bab).

[729] *Fütûhât,* III, 70 (318. bab).

İbn Arabî, 'Sûret-i Nebî' ifadesinden ne kastettiğini şu şekilde açıklamaktadır:

"Sûreti Nebî'den maksat ya bizzat Nebî'nin hakîkati ve rûhudur veya Nebî'nin bir benzeri ve Allah katından o Nebî'nin şerîatını bilen meleğin suretidir. Böylelikle, o kişiye söyledikleri de Nebî'nin şerîatı olur. Bunun haricinde bir şey söz konusu olamaz. Çünkü şeytan kesinlikle hiçbir nebî'nin sûretine giremez"[730].

Muhyiddîn İbn Arabî, bu sûretin bir benzerinden aldığı şer'î hükümleri, ilim adamlarından ya da kitaplardan öğrenmediğini belirtmiştir. Bu özel metotla alınan bilgiler, ilim adamlarıyla paylaşıldığında bilgilerin tıpa tıp aynısı olduğu görülür. Harfi bile sekmeyen bu isabet, hadis ve mezhebi kendisinde cemetmiş olan ilim ehli tarafından takdirle karşılanmıştır. İbn Arabî, Sûreti Nebî'den haber verdiği her konuda -ne bir harf fazla ne de eksik olmak üzere- Hz. Peygamber'den sahih bir hadis bulunduğunu söylemiştir.[731]

İbn Arabî'ye göre, rafu'1-yedeyn/namazda ellerin kaldırılmasıyla ilgili gördüğü rüya da bu kapsamdadır. Memleketinde bu görüşte kimse olmadığı gibi bunu yapan da yoktur. Bu rüyayı muhaddislerden olan Muhammed b. Ali b. el-Hâcc'a anlattığında bununla ilgili olarak kendisine Müslim (261/874) hadisini rivâyet eder. Kendisi de bu rivâyeti Müslim'in Sahîh'indeki bazı hadisleri mütâlaa ederken görmüştür.

İbn Arabî, daha sonra bu konuda İbn Vehb'in (199) Mâlik b. Enes'ten (179/795) bir rivâyetine de rastlamıştır.[732] Tirmizî (279/892)[733] de bu hadisi nakletmiş, babın sonunda İmam Mâlik ve Şafiî'nin bu görüşte olduklarını belirtmiştir.[734]

---

[730] Konuyla ilgili hadisler için bkz. Buhârî, İlim 38, Tabir 10; Müslim, Rüya 10, 11; Ebû Dâvûd, Edeb 88; Tirmizî, Rüya 4, 7; İbn Mâce, Rüya 2; Dârimî, Rüya 4; Ahmed, I, 450, 279, II, 232, 261, 342, 410.

[731] *Fütûhât,* III, 70 (318. bab).

[732] Muvatta, Salât, 18, 20.

[733] Tirmizî, Salât 76.

[734] *Fütûhât,* III, 70 (318. bab)

Namazda ellerin kaldırılmasıyla ilgili hadis kitaplarında çok sayıda malumat bulunmaktadır. Buhârî (256/870) başta olmak üzere pek çok muhaddis, kitaplarında bu rivâyetlere yer vermişlerdir. İmam Buhârî, '*Sahîh'*inde konuyla ilgili rivâyetleri nakletmekle kalmamış aynı zamanda raf'ul-yedeynle ilgili müstakil bir eser de kaleme almıştır.[735]

İbn Arabî, konuyla ilgili "*Müslim Hadisi*"nden bahsetmiş; ancak gerek Buhârî, gerekse diğer kaynaklardaki rivâyetlere değinmemiştir. Burada iki ihtimal karşımıza çıkmaktadır. İbn Arabî, bu hadisleri ya görmemiştir, ya da gördüğü hâlde bahsetmemiştir. Birinci ihtimal daha zayıf gözükmektedir. İbn Arabî'nin raf'u'l-yedeyn konusunu incelerken rivâyetlerle ilgili yaptığı değerlendirmelerden bu hadisleri gördüğü anlaşılmaktadır[736].

Buhârî şârihi Aynî (855/1451) ise, sahâbî sayısını on dokuza çıkarmakta ve bunların içinde Aşere-i Mübeşşere'nin tamamının bulunduğunu belirtmektedir.[737]

İbn Arabî, raf'ül-yedeynle ilgili rivâyetleri bir derecelendirmeye de tâbi tutmuştur. Bu sıralamaya göre ellerin kaldırılmasıyla ilgili rivâyetlerden 'omuz hizasına kadar kaldırılacağına dair olan hadis' en kuvvetli olanıdır. 'Ellerin kulak hizasına kadar kaldırılacağına dair rivâyet' ise 'göğüs hizasına kadar kaldırıldığına dair olandan' senedi itibariyle daha sağlamdır.[738]

Buhârî, *Sahîh'*inin 'namazda ellerin nereye kadar kaldırılacağına dair' olan seksen beşinci babında, İmam Mâlik (179/795) de *Muvatta'*ında sadece 'ellerin omuz hizasına kadar kaldırıldığına dair olan İbn Ömer rivâyetine' yer vermişlerdir.[739] Kütüb-i

---

[735] Bkz. Buhârî, *Kitâbü Raf'il-yedeyn fi's-salât*, (haz. Bediuddin Raşidi Sindî, Daru İbn Hazm, Beyrut, 1996/1416; ayrıca bkz. *Celâü'l-ayneyn bi-tahrici rivayati'l-Buhârî fî cüz'i raf'il-yedeyn,* (haz. Ebû Muhammed Bedrüddinşah Raşidî Sindî), Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiye, Beyrut, 1989.

[736] Örnek olarak Vâil b. Hucr ve Mâlik b. el-Huveyris hadislerini zikredebiliriz. İbn Arabî konuyla ilgili bilgileri özetlerken bu iki hadise özellikle işaret etmiştir. *'Secdeye giderken ve secdeden kalkarken ellerin kaldırılmasıyla'* ilgili hadisin (Ahmed, IV, 317, Vâil bin Hucr'dan; '*iki rekattan sonra ellerin kaldırılmasıyla*' ilgili hadisin de (Buhârî, Ezan 84; Müslim, Salat, 24 Mâlik b. el-Huveyris'ten rivâyet edildiğini belirtmiştir.

[737] Aynî, *Umde*, V, 272.

[738] *Fütûhât,* I, 436-7 (69. bab).

[739] Buhârî, Ezan 85; Muvatta, İftitah 16, 20.

sitte müelliflerinden Müslim (261/874), Ebû Dâvûd, Tirmizî (279/892), Nesâî ve İbn Mâce'nin eserlerinde rivâyetleri bu sıralamaya uygun verdikleri görülmektedir.[740] İbn Arabî'nin hadisleri sıralamasındaki isabetten de anlaşılacağı gibi, hadis kitaplarına ve hadis usûlüne vukûfu dikkat çekecek boyuttadır.

Fütûhât müellifi konuyla ilgili rivâyetleri kısaca değerlendirdikten sonra kendi görüşünü özet olarak şu şekilde ifade etmektedir:

"Namazda ellerin kaldırılmasıyla ilgili rivâyetler Hz. Peygamber'in fiilinin hikâye edilmesidir. Yoksa Resûlullah'ın (s.a.) böyle bir emri söz konusu değildir. O (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Benim nasıl namaz kıldığımı görüyorsanız, siz de öyle namaz kılın." [741] *Bilindiği gibi namaz içerisinde farzları da sünnetleri de bulunduran bir ibadettir. Dolayısıyla bu hadis-i şeriften -icma'a da muhalefet ederek- namazdaki bütün hükümlerin farz olduğu sonucu çıkarılamaz.*

Namazda ellerimizi, şer'î bir hüküm olduğunu bilerek ve bunu kabul ederek, fakat farz veya sünnet olduğunu tayin etmeksizin kaldırırız.

Ellerin nereye kadar kaldırılması gerektiği konusuna gelince; Bu konuda benim mezhebim ellerin nereye kadar kaldırılacağıyla ilgili hükmün tahyîr ifade etmesidir. Bu konudaki rivâyetler muhteliftir. Namaz kılan kimse bu rivâyetlerden hangisini -ister farz isterse sünnet olduğunu düşünerek- uygulasa geçerlidir.

Ancak evla olan elleri kulak hizasına kadar kaldırmaktır.[742] *Ayrıca elleri göğüs hizasından omuzlara, oradan da kulaklara kadar kaldırmak gerekir. Böylece Hz. Peygamber'in yaptığı üç fiil de uygulanmış olur. Ayrıca ellerimizi tekbir alırken, rükû'a giderken ve rükûdan kalktıktan sonra, secdeye giderken ve secdeden kalktıktan sonra ve*

---

[740] Bkz. Müslim, Salât, 21, 22, 23, 24, 25, 26; Ebû Dâvud, Salât 115, 116, 117. (*Kütüb-i sitte* müellifleri arasında 'namazda ellerin göğüslere kadar kaldırılacağına dair rivâyete sadece Ebû Dâvûd yer vermiştir.); Tirmizî, Salât 76; Nesâî, İftitah, 1, 2, 3, 4, Nesâî, bab sıralmasını da bu derecelendirmeye göre yapmıştır. Bkz. Nesâî, İftitah, 1, 2, 3, 4; İbn Mace, İkâme 15.

[741] Buhârî, Ezan 18, Edeb 27, Âhâd 1; Dârimî, Salat 42; Ahmed, V, 53; Dârekutnî, Ali b. Ömer, *Sünen,* (Ta'lik, Şemsü'l-Hak Azîmâbâdî), Dârü İhyâi't-Türâsü'l-'Arabî, Beyrut, I-IV, 1993/1413, I, 346 (10).

[742] İbn Arabî'nin bu kanaatta olmasının sebebi yukarıda aktardığımız gibi bu hadisin diğerlerine göre daha sahih olmasındandır. Bu örnekten de anlaşılacağı gibi İbn Arabî'nin tercihlerinde hadis usûlünün bariz etkisi söz konusudur.

iki rekat kıldıktan sonra kısaca Hz. Peygamber'den rivâyet edilen tüm yerlerde ellerimizi kaldırırız. Bu hareket namaza da bir zarar vermez.

İbn Mes'ûd[743] *ve Berâ b. Âzib'in*[744] *rivâyet ettikleri 'Rasûl-i Ekrem (s.a.) namazda sadece iftitah tekbirinde ellerini kaldırırdı'*[745] *hadisinden anlaşılan şudur: Hz. Peygamber iftitah tekbiri alırken sadece bir kere ellerini kaldırırdı, bunu ikinci defa tekrarlamazdı. Yahut da namazın kalan kısmında bir daha ellerini kaldırmazdı.*

Resûlullah'tan (s.a.) rukû'a giderken ve rukû'dan kalkarken ellerin kaldırılacağına dair ziyade bir hüküm sabit olmuştur. Âdil sika'nın ziyadesi makbuldür.[746] *Dolayısıyla evla olan, namazda ellerin kaldırıldığından bahseden bütün yerlerde elleri kaldırmaktır."*[747]

İbn Arabî'ye göre hadisin tasavvufî yorumu ise şu şekildedir:

Namazda ellerin kaldırılması, bu ellerle kazanılmış olan her şeyin yok olduğunu ilan etmektir. Bu durumu bildirerek Cenâb-ı Hakk (sanki) şöyle buyurur: 'Ey kulum! Huzuruma duracağın vakit hiçbir şeyi olmayan fakir gibi ol. Seni sahip kıldığım şeyleri de -ellerini kaldırırken- arkana bırak. Çünkü kıble istikametinde ben varım.'

Böylece hiçbir şeye sahip olmadığını göstermek için avuç içi boş ve açık bir şekilde kıble istikametine yönelerek tekbir alır. Ellerini yana salınca avuç içi arkaya -sahip olduğu şeyleri bıraktığı yere- bakar. Allah Teâlâ kişiye namazda yaptığı her bir fiile karşılık olarak ihsanda bulunur. Allah (c.c.) ona bir şeyler verdiği zaman, o bunu elinde tutmayıp bırakır. Ellerini kaldırmakla Allah'a karşı şunu ifade etmiş olmaktadır:

---

[743] Ebû Dâvud, Salât 119; Tirmizî, Salât 76; Nesâî, İftitah, 87.

[744] Ebû Dâvud, Salât 119; Tirmizî, Salât 76; Tirmizî, İbn Mes'ûd hadisini naklettikten sonra bu konuda Berâ b. Âzib'ten de rivâyet olduğunu belirmiş, hadisi ayrıca zikretmemiştir. Bkz. Tirmizî, Salât 76.

[745] Namazda sadece iftitah tekbirinde ellerin kaldırıldığına dair bu ve benzeri rivâyetler ashâb'dan, tabiînden ve kûfe ehlinden (Hanefîlerin) oluşan bir grubun dayandığı hadislerdendir. Tirmizî, Hz. Peygamberin (s.a.) sadece iftitah tekbirinde ellerini kaldırdığına dair olan 76. babda hadisleri zikrettikten sonra adeti üzere hadisleri değerlendirmiş ve bu görüşte olanları belirtmiştir . Bkz. Tirmizî, Salât 76

[746] İbn Arabî 'sikanın ziyadesi makbuldür' hadis usûlü kuralını hatırlatarak görüşünü desteklemektedir. Sikanın ziyadesi ve bu ziyadenin kabûlü ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Bâîsü'l-hasîs şerhu ihtisâri ulûmi'l-hadîs*, I, 190. İbnü's-Salah'ın *Mukaddimetu İbni's-Salah* olarak da bilinen *Ulûmü'l-hadis* adlı eserinin üzerine, İbn Kesir'in yaptığı ihtisarın şerhidir.

[747] *Fütûhât,* I, 436-7 (69. bab).

Kaldırılması gereken yerlerde ellerini kaldırıp kaldırılmaması gereken yerlerde ellerini kaldırmayarak Allah'ın emrine teslim olmuştur.

Daha sonra eli boş ve muhtaç bir şekilde Allah'ın ihsanına yönelir. Allah da (c.c.) ona ihsanından yine akıtır. O da ellerini boş bir hâlde kaldırır. Bu şekilde elleri kaldırma fiilini Allah Rasûlü'nün (s.a.) ona öğrettiği yerlerde tekrar eder.

Ellerini kaldırırken de şöyle düşünür: Ey Rabbim! Mutlak güç ve tasarruf sana aittir. Eğer Sen bana müsaade etmezsen benim elimden bir şey gelmez. Ben ellerime bile söz geçiremem. Senin iznin ve gücün olmadan ellerimi bile kaldıramam. Güç ve kuvvet ancak senindir. Benim kendime ait ne bir gücüm ne de yetkim vardır. Ey Allahım! Senden başka ma'bud yoktur.

Kişi bu düşünceyi her rukûâ gittiğinde ve rukûdan kalktığında ellerini kaldırırken tekrar eder.

Ellerini göğüs hizasına kadar kaldıran kişi için şöyle düşünülür: Sanki Allah (c.c.) onun kıble istikametinde/karşısında tecellî etmektedir.

Kulaklara kadar ellerini kaldıran içinse; sanki Allah (c.c.) onun üstünde tecellî etmiştir. Bu anlam şu âyette[748] *ifadesini bulmuştur: "Allah (c.c.), kulları üstünde tam hakimiyet sahibidir."*[749]

Namazda ellerin kaldırılmasıyla ilgili fasılda İbn Arabî, konuyla ilgili rivâyetleri ve ihtilafları ana hatlarıyla nakletmiştir. Konuyla ilgili fikirlerini yukarıda özetleyerek aktardığımız gibi İbn Arabî, bu rivâyetlerin bir çoğuna işaret etmiştir. Namazda ellerin kaldırılması fiilini ilk defa rüyada öğrenmiş fakat sadece bunu yeterli görmemiştir.

Namazda ellerin kaldırılması faslını işlerken kendi görüşünü rüya ile desteklemiştir. Fakat hadislerin değerlendirilmesinde rüyayı değil, muhaddislerin

---

[748] Mâide, 6/18.

[749] *Fütûhât,* I, 437 (69. bab).

verdiği bilgileri esas almıştır. Rüyayı kanaatini pekiştirmek için zaman zaman bir destek olarak kullanmış[750] ama hiçbir zaman tek başına rüyanın yeterli olacağını iddia etmemiştir. Ayrıca hadis usûlü kurallarını da yeri geldiğinde uygulamaktan geri durmamıştır.

Namazda ellerin kaldırılması hadisiyle ilgili kaynaklarda yer alan bazı bilgilere işaret edildikten sonra diğer hadisimize geçilecektir.

Buhari ve Müslim raf'ül-yedeyn hadisini ittifakla Mâlik b. el-Huveyrîs[751], Salim b. Abdullah[752] ve İbni Ömer'den (r.a.)[753] rivâyet etmişlerdir.

Hadis kaynaklarında iki rekat kıldıktan sonra ellerin kaldırıldığına dair bir çok hadis rivâyet edilmektedir.[754]

Hâkim (405/1014), raf'ul-yedeynle ilgili hadisler hakkında 'Hz. Peygamberden rivâyet edilen ve hakkında dört halifenin, aşere-i mübeşşerenin ve geniş topraklara dağılmış sahâbenin ileri gelenlerinin ittifak ettiği bundan başka hiç bir sünnet bilmiyorum' ifadesini kullanırken, Beyhakî (458/1066) de elleri kaldırmayı rivâyet eden otuza yakın sahâbenin isimlerini zikretmektedir.[755] İbn Kayyım el-Cevziyye (751/1350), *Zâdü'l-me'âd fi hedyi hayri'l-ıbâd* adlı eserinde takriben otuz kişinin bu hadisleri rivâyet ettiğini ve Hz. Peygamber'den bunun hilafına bir şey sâbit olmadığını ifade etmektedir. Rasûl-i Ekrem'in (s.a.) vefatına kadar da bu uygulamayı sürdürdüğünü

---

[750] Bu konudaki örnekleri topluca görmek için *Rüya Yoluyla Tesbit Edilen Hadisler* kısmına bakılabilir.

[751] 'Hz. Peygamber(s.a.) namaz kıldığında tekbir alıp ellerini kaldırırdı. Rukû'a giderken ve rukûdan kalktığında ellerini kaldırırdı. ' Hadis için Bkz. Buhârî, Ezan 84; Müslim, Salat, 24; İbn Hibbân, Sahih, V, 176 (1863).

[752] '*Allah Resûlünü (a.s) namazda iftitah tekbiri alırken, rükû'dan önce ve rüku'dan sonra ellerini omuzlarına kadar kaldırırken gördüm. Secdeler arasında ellerini kaldırmıyordu.'* Hadis için bkz. Buhârî, Ezan 83; Müslim, Salât, 21; Ahmed, II, 47; İbn Hibban*, Sahih,* V, 177 (1864); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IX, 416 (5564).

[753] 'Allah Resûlü (s.a.) namaza durduğu zaman, ellerini omuzları hizasına kadar kaldırır sonra tekbir alırdı. Rüku'a gittiği ve rükûdan kalktığı zaman da böyle yapardı. Fakat secdeden kalktığında ellerini kaldırmazdı.' Hadis için bkz. Buhârî, Ezan 85; Müslim, Salât, 22; Nesâî, İftitah, 1 (874), 2 (875), 3 (876); İbni Mace, İkâme 15 (858); İbn Hibbân, V, 172 (1861); İbn Ömer'den nakledillen diğer rivâyetler için bkz. Buhârî, *Raf'ul-yedeyn fi's-salât*, s. 69.

[754] Örnek olarak bkz. Buhârî, Ezan 86; Ebû Dâvud, Salât, 117; Nesâî, Sehv 2, 3; İbn Mâce, İkâme, 15.

[755] Buhârî, *Raf'ul-yedeyn fi's-salât*, s. 30 (dipnot).

belirtmektedir.[756] el-Irakî (806/1403) de bu konudaki hadislerin, aralarında Cennetle müjdelenen sahâbîlerin de bulunduğu yaklaşık 50 kişilik bir topluluktan rivâyet edildiğini söylemektedir. [757]

Hattabî'nin bu hadisle ilgili değerlendirmesi şu şekildedir:

"Rukû halinde ellerin kaldırılması hususunda alimlerin çoğu ittifak halindedirler. Sahâbeden Ebu Bekir, Ali, İbn Ömer, Ebu Saîd el-Hudrî, İbn Abbas, Abdullah b. Zübeyr ve Enes gibi ileri gelen sahâbîlerle Hasan el-Basrî, İbn Sirîn, Atâ, Tâvûs, Mücâhid, Kâsım b. Muhammed, Sâlim, Katâde ve Mekhûl gibi tâbiin, Evza'î, son kavlinde Mâlik[758], Şafiî, Ahmed, İshak, Süfyan es-Sevrî (161/777) *bu görüşte ittifak halinded*ir."[759]

---

[756] İbnu'l-Kayyım, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebûbekir, *Zâdü'l-me'âd fi hedyi hayri'l-ıbâd*, (thk. Şuayb el-Arnaut, Abdulkadir el-Arnaut), I-V, Beyrut, 1986/1407, I, 209.

[757] Buhârî, *Raf'ul-yedeyn fi's-salât*, s. 30 (dipnot).

[758] Bazı kitaplarda Mâlikî Mezhebinde tercih edilen görüşün 'ellerin kaldırılmaması' olduğu yer almaktadır. Örnek olarak bkz. Ali b. Muhammed el-Emîr, *Cabir b. Abdullah ve Fıkhuhu*, Daru ibn Hazm, Beyrut 2000, I, 243.

[759] Bkz. el-Begavî, Hüseyin b. Mes'ûd, *Şerhu's-sünne*, (thk. Şuayb el-Arnaut, Muhammed Züheyr eş-Şâvîş), el-Mektebetü'l-İslâmî, I-XVI, Beyrut 1983/1403, III, 23; Azîmabâdî, Ebu't-Tayyib Şemsü'l-hak, *Avnu'l-ma'bûd şerhu sünen-i Ebû Dâvûd*, (İşraf Sıdkî Muhammed Cemîl el-Attâr), Dâru'l-Fikr, I-XIV, Beyrut 1995/1415, II, 338; Tirmizi, Sünen'inde İbni Ömer hadisinin hasen sahih olduğunu ve bu babta Hz. Ömer, Ali, Vâil bin Hucr, Mâlik bin el-Huveyris, Enes, Ebû Hureyre, Ebû Humeyd, Ebû Useyd, Sehl bin Sa'd, Muhammed bin Mesleme, Ebu Katade, Ebu Musa el-Eş'arî, Cabir, Umeyr el-Leysî'den hadîs rivâyet edildiğini ifade etmektedir. Ayrıca İbni Ömer, Cabir b. Abdullah, Ebu Hüreyre, Enes, İbni Abbas, Abdullah b. Zübeyr ve sahâbeden bazılarının, ayrıca tabiinden Hasanü'l-Basrî, Atâ, Tavus, Mücâhid, Nafi, Salim b. Abdullah, Sa'îd b. Cübeyr ve sonraki müçtehidlerlerden İmam Mâlik, Şafiî, Ahmed b. Hanbel, Evza'î, Ma'mer, İbni Uyeyne, Abdullah b. Mubarek ve İshak gibi alimlerin namazda ellerin kaldırılmasıyla hükmettiklerini nakleder. Bkz. Tirmizi, Salât 190; Mubârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, II, 96. Şuayb el-Arnaut, namazda ellerin kaldırılmasıyla ilgili rivâyetlerin pek çok sahâbîden nakledildiğini ve aksi görüşü savunanların delillerinin yetersiz olduğunu ifade etmektedir. Şuayb el-Arnaut, Ürdünde ikamet eden hadis tahkik ve tahriciyle tanınan günümüz hadisçilerinden birisidir. Şuayb el-Arnaut'la Türkiye ziyareti sırasında görüşme imkanımız oldu. el-Arnautla, kısaca İSAM olarak bilinen TDV İslam Araştırmaları Merkezi kütüphanesinde görüştük. Üzerinde çalıştığımız rivâyetlerle ilgili çeşitli sorular sorduk. el-Arnaut'un verdiği cevapları da kaydettik ve ilgili hadislerin sonuna ekledik. Yukarıdaki raf'ul-yedeyn hadisiyle ilgili değerlendirmesi de bu görüşme esnasında not edilmiştir. el-Arnaut'un bu şifahî değerlendirmelerini kişisel görüşme yoluyla aldığımız için bunu ayrıca belirttik. Eserlerinden aldığımız değerlendirmelerinden ayırt edilmesi için de bunu kısaca şu şekilde kaydettik: el-Arnaut, "*Tezle İlgili Kişisel Görüşme*", İstanbul, 7 Ağustos 2008.

Zâhirî muhaddislerle Hanefî fakihleri arasındaki tartışmalı konulardan olan namazda iftitah tekbiri haricinde ellerin kaldırılması meselesinde Zekeriya Güler, araştırması neticesinde şu sonuçlara ulaşmıştır[760]:

-Taraflar, kendi görülerini isbat ederken aynı kaynağı mesnet olarak kullanmıştır.

-Hanefî fakihlerinin "nesh" fikri isabetli görünmemektedir.

-Namazda ellerin kaldırılması tatbikatının "*mütevâtir sünnet*" olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir.

-Rükû tekbirlerinde ellerin kaldırılıp kaldırılmaması meselesi ciddî münâkaşa ve ihtilaflara götürecek nitelikte bir önem arzetmemektedir.

-Namazda ellerini kaldıran kimsenin "bid'at" işlediğini söylemek doğru olmadığı gibi, ellerini kaldırmayan kimsenin de "sünnet"e muhâlefet ettiğini söylemek doğru değildir.

(2) Beytullah'ta İbadet

İbn Arabî eserinde Beytullah'ta tavaf ve namazla ilgili olan ve mübeşşirât olarak adlandırdığı bir rüyasından bahsetmektedir. Bu rüyasını çeşitli münasebetlerle tekrarlamakta ve rüyasını destekleyen bir delil olarak da Nesâî'nin tahriç ettiği bir hadisi göstermektedir. İbn Arabî bu rüyasını şu ifadelerle nakletmektedir.

"ولقد رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم وأنا بمكة في المنام وهو يقول ويشير إلى الكعبة يا ساكني هذا البيت لا تمنعوا حداً طاف بهذا البيت في يّ وقت كان من ليل أو نهار أ ن يصلي في يّ وقت شاء من ليل أو نهار فإن الله يخلق له من صلاته لكاً يستغفر له إلى يوم القيامة ومصدا ق بعض هذا الخبر ما رو يّ علىّي صلى الله عليه وسلم أنه قال " يا بني عبد مناف لا تمنعوا حداً طاف بهذا البيت وصلى في يّ وقت شاء من ليل أو نهار"خر ّ لجنسائي ّ في سننه والله أعلم"

---

[760] *Zâhirî Muhaddislerle Hanefî Fakihleri Arasındaki Münakaşalar Ve İhtilaf Sebepleri* adıyla yayınlanan çalışmasında Zekeriya Güler bu konudaki literatürü inceleyerek konuyu özetlemiştir. Konunun önemine binaen emek mahsulü olan bu çalışmadan biz de Güler'in ulaştığı sonucu özetleyerek aktaracağız. Bkz. Güler, Zekeriya, *a.g.e.* s. 89-94.

"Mekke'de bulunduğum bir sırada Hz. Peygamber'i rüyamda gördüm. Resûlullah (s.a.) Ka'be'yi göstererek: Ey Ka'be halkı/Ka'benin sakinleri! Bu Beytte/Ka'be'de, gece veya gündüz hangi vakit olursa olsun hiç kimsenin tavaf yapmasına ve namaz kılmasına engel olmayın. Şüphesiz ki Allah (c.c.) burada namaz kılan kişi için onun namazından kıyamete kadar istiğfar eden bir melek yaratır. Bu haberi doğrulayan Hz. Peygamber'den rivâyet edilen şu hadistir:

'Ey Abd-i Menâf Oğulları! Şu Beyitte gece veya gündüz dilediği vakit namaz kılanlara veya tavaf edenlere mâni olmayın. Nesâî bu hadisi Sünen'inde tahriç etmiştir. Allah (c.c.) her şeyin en doğrusunu bilendir."[761]

İbn Arabî, tavafın cevazına dair olan faslında rüyasını tekrarlamakta ve bu konudaki görüşünün değişmesinde rüyanın etkisini açıkça ifade etmektedir. Kanaatinin değişmesine neden olan rüyayı aktarırken bir husus dikkatimizi çekmiştir. Bu da, hadislerin manen rivâyetine karşı olduğunu bildiğimiz İbn Arabî'nin iki rivâyeti arasında lafız farklılıklarının bulunmasıdır. Buradaki aktarımda Allah Rasûlü'nün (s.a.) hali daha ayrıntılı olarak verilmekte ve lafızlardaki farklılık gözden kaçmamaktadır. Nitekim İbn Arabî'nin kendisi de bu durumun farkında olup kusuru kendisine izafe etmektedir. Kendi ifadesini aynen aktaracak olursak:

"إني رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم في النوم وقد استقبل الكعبة وهو يقول يا مالكي أو قال يا ساكني الشك مني"

şeklindedir. Metinde de görüldüğü gibi İbn Arabî, 'Ka'be'nin sakinleri' anlamındaki ifade için önce مالكي lafzını; daha sonra 'veyâhut' diyerek **ساكني** kelimesini kullanmış, buradaki tereddüdün de kendisinden kaynaklandığını belirtmiştir. Hadis kitaplarında görmeye alışık olduğumuz bu türden ifadelerin rüya yoluyla alındığı ifade edilen rivâyetler için de kullanılması oldukça dikkat çekicidir.[762]

---

[761] *Fütûhât,* I, 599 (70. bab).

[762] Ayrıca yukarıda aktardığımız metinde namaz için يصلي şeklinde muzârî fiil kullanılırken burada صلى şeklinde mâzî fiil kullanılmıştır. Bkz. *Fütûhât,* I, 599 (70. bab).

İbn Arabî, sözlerinin devamında bu rüyanın görülme nedenine de açıklık getirmektedir. Bahsi geçen rüyadan önce sabah ve ikindi namazından sonra yapılan tavafın hükmü hususunda tevakkuf ettiğini, müşkilin ancak bu rüyadan sonra çözüldüğünü ve rahatladığını ifade etmektedir. Eserindeki metninden iktibas yaparsak;

"وكنت قبل هذه الرؤيا عندي في ذلك وقفة فإن حديث النسائي الذي يشبهه حديثنا رأيتهم قد توقفوا في الأخذ به فلما رأيت هذه المبشرة ارتفع عني الإشكال وثبت به عندي حديث النسائي وحديث أبي ذر الغفاري والحمد لله"

"Bu rüyayı görmezden önce bu konuda tevakkuf etmekteydim. Bizim rüyada gördüğümüz hadise benzeyen Nesâî hadisiyle amel hususunda tevakkuf bulunmaktaydı. Bu müjdeli rüyayı görünce -Allah'a hamdolsun- müşkil benim için çözülmüş oldu, Nesâî ve Ebû Zer Hadîsi benim için sabit oldu." [763]

Burada da açıkça görüldüğü gibi İbn Arabî içinden çıkamadığı hususlarda, daha ziyade sûfilerin kullandığı birtakım yöntemleri kullanmaktadır. Ahkamla ilgili olan buradaki ihtilafı kendi içinde çözememiş ve kararsız kalmıştır. Kendi ifadelerinden anlaşıldığına göre bu müşkil durum sadece kendisi için geçerli değildir. Nesâî'nin naklettiği hadisle amel hususunda genel olarak bir sıkıntı bulunmaktadır. Teknik adıyla 'tevakkuf' denilen bu durum hadisle ameli engellemektedir. Ancak İbn Arabî mübeşşirat olarak adlandırdığı rüyasıyla problemini çözmüştür.

İbn Arabî'nin Nesâî'nin tahriç ettiğini belirttiği hadis[764] pek çok kaynak tarafından da rivâyet edilmiştir. [765]

---

[763] *Fütûhât,* I, 706.

[764] Nesâî, Mevâkît 41, Menâsik 137; a.mlf. *es-Sünenü'l-kübrâ,* I, 487 (1561), II, 407 (3946).

[765] Tirmizî hadisin hasen sahih olduğunu belirtmiştir. Ayrıca sabah ve ikindi namazından sonra Mekke'de namaz kılınması hususunda ihtilaf bulunduğunu belirtmiştir. Her iki tarafın hadisten delileri bulunduğunu ifade etmiştir. Tirmizî, Hacc 42. Aynı hadis için Elbânî de sahih değerlendirmesinde bulunmaktadır. Bkz. Tirmizî, Hacc 42, Tirmizî'nin temas ettiği ihtilaf İbn Arabî'nin bahsettiği müşkilâtla aynı olmalıdır. Nitekim yukarıda da izah edildiği gibi İbn Arabî, ulemâ arasındaki bu ihtilafı rüya yoluyla çözmüştür. Rüyanın sabah ve ikindi namazından sonraki tavaf ve namazı tecvîz etmesi nedeniyle kendisi de bu grupta yer almıştır. Bkz. *Fütûhât,* I, 706. Hadis için bkz. Ebû Dâvûd, Menâsik 53, Elbânî, hadisin sahih olduğunu söylemiştir. Bkz. Ebû Dâvûd, Menâsik 53; Ahmed, IV, 80, Şu'ayb el-Arnaut, isnadın Müslim'in şartına göre sahih olduğunu belirtmiştir. Bkz. Ahmed, IV, 80, dipnot. 81, 82, 83, 84; İbn Hibban, *Sahih,* IV, 420 (1552), 421 (1554); İbn Huzeyme, *Sahih,* II, 263 (1280), A'zamî, isnadının sahih olduğunu belirtmiştir. Bkz. İbn Huzeyme, *Sahih,* II, 263 (1280), dipnot. IV, 225 (2747); Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 617 (1643), Hâkim, hadisin Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun olduğunu fakat Şeyhân'ın bu hadisi tahriç etmediklerini ifade etmiştir. Bkz. Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 617 (1643), dipnot; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* II, 461 (4206), V, 92

(3) Tek Lafızla Boşama

İbn Arabî, tarihini de kaydederek anlattığı bir rüyada, Hz. Peygamber'e bir tek lafızla boşamanın (üç talakla boşadım demenin), üç talak yerine geçip geçmeyeceğini sorar. Hz. Peygamber de bunun üç talak sayılacağını

"وسألت رسول الله صلى الله عليه وسلم في تلك الرؤيا عن المطلقة بالثلاث في لفظ واحد وهو أ ن يقول لها أنت طالق ثلاثاً فقال لي صلى الله عليه وسلم هي ثلاثاً "

söyler ve *"eğer kadını bir daha boşarsa, bundan sonra başka bir kocaya varıncaya kadar ona helal olmaz"*[766] âyetini okur. İbn Arabî, daha sonra ilim ehlinden bazılarının bu tür talakı tek talak saydıklarını söyler. Hz. Peygamber de bunun üzerine onların kendilerine ulaşan rivâyetlere göre hüküm verdiklerini ve isabet ettiklerini bildirir. Bunun üzerine İbn Arabî, her müctehidin hükmünün geçerli olduğunu, her müctehidin doğruya isabet ettiğini anlar. İbn Arabî, gördüğü rüyadan sonra bu konudaki kanaati netleşir.[767]

Ancak hadis kaynaklarında İbn Arabî'nin rüya yoluyla naklettiği rivâyete rastlayamadık.[768]

(4) Kar' Kelimesi

*Fütûhât'*ta rüya yoluyla nakledilen bir başka rivâyete göre İbn Arabî, hakkında ihtilaf bulunan "kar'" kelimesini rüyasında Rasûl-i Ekrem'e sormuş; bu konudaki ihtilaftan rüya yoluyla kurtulmayı denemiştir.

(9112); Ebû Ya'lâ, *Müsned,* XIII, 322 (7396), *Müsned*'in tahkikini yapan Hüseyin Selim Esed, hadisin isnadının Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Ebû Ya'lâ, *Müsned,* XIII, 322 (7396); Taberânî, *el-Mu'cemü's-sağîr*, (thk. Mahmûd Şekûr, Mahmûd el-Hac Emîr), el-Mektebü'l-İslâmî, I-II, 1. bs. Beyrut, 1985/1405, I, 55 (55); a. mlf. *el-Mu'cemü'l-evsat,* V, 364 (5566); a. mlf. el-*Mu'cemü'l-Kebîr,* II, 134 (1567), 142 (1600), XI, 159 (11359); Humeydî, *el-Müsned,* I, 255 (561).

[766] Bakara, 2/230.

[767] *Fütûhât,* IV, 552 (560. bab).

[768] Nitekim bu konuda açık bir nass olmamasından dolayı mezhepler arasında görüş birliği bulunmamaktadır.

İbn Arabî, âyette geçen "*kar'* " kelimesinin arapçada birbirine zıt iki anlama gelen (ezdat) kelimelerden olduğunu, bazan temizlik bazan da hayız anlamında kullanıldığını belirttikten sonra, doğrusunun hangisi olduğunu Hz. Peygamber'e sorduğunu ifade eder. Resûlullah (s.a.), İbn Arabî'nin sorusunu doğrudan cevaplamaz. Hz. Peygamber şu cevabı verir:

"إذا فرغقرءها فافرغوا عليها الماء وكلوا مما رزقكم الله "

"Kar'ı bittiğinde üzerine su dökün ve Allah'ın size rızık olarak verdiklerinden yiyin."

Şeklinde ona kinayeli olarak cevap verir. Bu cevabını üç defa tekrar eder. İbn Arabî, rüyadan uyandığında "*kar*""ın hayız anlamında olduğunu anlar.

İbn Arabî'nin aktardığı şekliyle kaynaklarda bir hadis tesbit edemedik.[769]

(5) Mescidde Cenâze Namazı

İbn Arabî, nübüvvet makamı ve sırları bahsinde uzunca bir rüyasından bahseder. İbn Arabî'nin rüyasında aldığı bilgilere göre;

"ورأيـ في هذ الللة سول لله صل ا عله سلم هو يكر أد ا الجنازة في لمسـ د ويـ ره يضـ ًا ن ستر المـت من لـ كر ا ن بوب زائد لى كـنه ومر ا ن ي لمب نه يترك عى نع ه في كـ ن وا يسـ في ت ب ت أصـ ً ومري ذا ان ابرد ا ن أ خن ا اء لمغسل من الجـابة ولا أ بح على جن بة"

Resûlullah (s.a.) cenazenin mescide getirilmesini ve cenaze namazının mescidde kılınmasını yasaklar. Ayrıca erkek cenâzenin kefen haricinde bir elbise ile örtülmesini mekruh görür, ölünün üzerindeki bu fazlalığın çıkarılmasını, kefeniyle kalmasını ve kesinlikle tabuta konulmamasını emreder. İlâve olarak İbn Arabî'ye, soğuk havalarda cünüblükten kurtulmak için su ısıtmasını ve cenâbet hâlinde sabahlamamasını

[769] Bu konudaki ihtilafı giderecek doğrudan bir hadis olmadığı için, mezhepler farklı düşünmektedirler.

emreder. İbn Arabî, bu rüyasını da müjdeli rüyalar (mübeşşirât) dan sayar.[770] İbn Arabî, rüya yoluyla naklettiği bu rivâtin devamında Resûlullah'la (s.a.) rüyada görüştüğü gece, ayrıca Ahmed b. Hanbel'i de gördüğünü aktarmaktadır.[771]

Hz. Peygamber'in cenaze namazını mescidde kıldığına dair çeşitli rivâyetler vardır. [772]

(6) Büteyrâ Hadisi

İbn Arabî, Büteyrâ'yı "*vitr*" kelimesiyle ilgili olarak da izah etmiş ve kişinin bir rekat kıldığında bunun büteyrâ olacağını belirtmiştir. Aynı şekilde iki rekat kılmadan bir rekat kılmaya da Büteyrâ denileceğini ifade etmiştir.[773]

Büteyrâ kelimesinin, vitir namazının tek rekat olarak kılınması haricinde eksik, güdük anlamının olduğu da belirtilmiştir. Nitekim Beyhakî'nin (458/1066) İbn Ömer'e dayandırdığı bir haberde gündüzün vitrinin akşam namazı olduğu, gecenin vitrinin ise bir rekat olduğu bildirilir. Aynı rivâyete göre İbn Ömer, Büteyrâ'yı kişinin iki rekatlı bir namazın birincin rekatında rükû, secde ve kıyamın hakkını vererek namaz kıldıktan sonra ikinci rekatta böyle yapmayarak namazın hakkını vermemesi, eksik yapması olduğunu bildirmiştir.[774]

İbn Arabî, yüz otuz birinci babda anlattığı rüyasının sonucunda vitir namazının tek rekat kılınmasını yasaklayan Büteyrâ hadisi ile ilgili müşkili çözülmüştür. İbn Arabî, hadiseyi şöyle hikâye eder:

---

[770] *Fütûhât,* I, 537, II, 253. İbn Arabî'nin aktardığı rüyadaki diğer meseleler gusul için su ıstılması meselesidir. Seyit Avcı, bu rüya ile ilgili dört mesele bulunduğunu söylemiş ancak iki meseleden bahsetmiştir. Bu meselelerle ilgili açıklama için bkz. Avcı, *İbn Arabî'nin Hadis Anlayışı,* s. 125-127.

[771] İbn Arabî'nin aktardığına göre, o, Hz. Peygamber'in rüyada söylediklerini Ahmed b. Hanbel'e haber verince, o da, Buhârî'nin de bu şekilde naklettiğini, çünkü Resûlullah'ın (s.a.) ona da bu şekilde rüya yoluyla emrettiğini söylemiştir. Ayrıca, Buhârî'nin râvisi olan Firebrî de rüyasında, Buhârî'den bu şekilde yapmasını kendisine emrettiğini, görmüştür. İbn Arabî, rüyasının sonunda Firebrî'nin görüşü ile kendi görüşünün aynı olduğunu dile getirmiştir. Hadis rivâyetinin rüya yoluyla intikalini anlatan bu ilginç hadisenin ayrıntısı için bkz. *Fütûhât,* I, 253.

[772] Bkz. Müslim, Cenâiz 99, 100, 101; Ahmed, VI, 79.

[773] İbn Arabî, vitir namazı ve büteyrâ ile ilgili çeşitli bilgilerde aktarmaktadır. Bkz. *Fütûhât,* IV, 276 (558. bab).

[774] Bkz. Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 330 (877).

" وانا في غاية السرور والفرح برؤيته صلى الله عليه وسلم ووجدت في خاطري عند انتباهي صحة النهي عن البتيرا فانه تكلم في طريقه فما رأيت معماً أحسن منه "

"*Hz. Peygamber'i rüyada görmüş olmaktan dolayı son derece sevinç ve huzûr içindeyim. Bu rüyadan (uyandıktan) sonra, senedi hakkında tenkitler bulunan (vitir namazını tek rekat olarak kılmayı yasaklayan) Büteyrâ hadisinin sahih olduğunu anladım. Ben Hz. Peygamberden daha güzel bir muallim görmedim.* "[775]

İbn Arabî, tamamı uzunca olan bu rüyanın sonunda söylediği "*Ben Hz. Peygamberden daha güzel bir muallim görmedim*" ifadesi dikkat çekicidir.[776] Burada dikkate değer bir husus da; İbn Arabî'nin, hayatlarını Hz. Peygamberle paylaşan sahâbenin kullandığı tabiri kullanmasıdır. Sadece bu cümleyi okuyan bir kişi, İbn Arabî'nin sahabîlik iddiasında bulunduğunu düşünebilir. Her ne kadar İbn Arabî'ye göre keşf ve müşâhede âleminde belli özellikleri taşıyan kişi bir yönüyle sahâbe gibi olur ise de[777] İbn Arabî'nin buradaki kasdı o değildir. İbn Arabî'nin bu ifadelerdeki maksadı, Hz. Peygamber'in rüya âleminde (bile) muhatabını kırmadan sevecen bir şekilde yaptığı öğretim metoduna vurgu yapmaktır. Daha çok sûfîlerin önem verdiği bir yol olan rüya sayesinde İbn Arabî sorularını Resûlullah'a sormuş ve O'nun bu müşfik tavrından çok etkilenmiştir. Buradan ayrıca, İbn Arabî'nin hayatında rüyanın önemine dair kanıtlar çıkarmakta mümkündür. Çünkü o, rüya yoluyla aldığı bilgileri olduğu gibi kabul etmiş, Hz. Peygamberle yaşadığı olaylara da sanki O'nun döneminde yaşanmış gibi değer atfetmiştir.

Öte yandan İbn Arabî, hadisin senediyle ilgili tenkitler bulunduğunu belirtmektedir. Bu tenkit, râvilerden Osman b. Muhammed b. Rabî'a ve Muhammed b. Ka'b hakkında olmalıdır. Buteyrâ hadisini Ebû Sâ'îd el-Hudrî'den rivâyet eden Osman b. Muhammed, vehminin çok olduğundan dolayı tenkit edilmiştir. Nevevî (676/1277)

---

[775] *Fütûhât,* II, 215 (131. bab).

[776] Bkz. *Fütûhât,* II, 215 (131. bab).

[777] Bkz. *Fütûhât,* III, 50.

Hulâsâ adlı eserinde Büteyra'yı nehyeden Muhammed b. Ka'b hadisinin mürsel ve zayıf olduğunu belirtmiştir.[778]

Vitir namazının tek kılınmasıyla ilgili rivâyetler ise kaynaklarda yer almaktadır.[779]

(7) Sayıların Çoğulları

İbn Arabî, *Fütûhât'*ın yüz otuz birinci babında bir rüyasını nakleder. Uzunca olan bu rüyasında, Hz Peygamber'e pek çok soru sorduğunu, fakat uyandığında bunların çoğunluğunu unuttuğunu dile getirir. Görmüş olduğu bu rüyadan hatırında kalanları ise *Fütûhât'*a kaydeder. [780] İbn Arabî'nin bu rüyadan aktardığı malumattan ilki sayılarla ilgilidir. Rüyasında Rasûl-i Ekrem'den sayıların tek ve çift olarak bulunduğunu

"انا اعدد شفع و تر"

"*ikinin*" çift sayıların, "*üçün*" ise tek sayıların en azı olduğunu öğrenir. [781] İbn Arabî'nin rüya yoluyla aldığı bu bilgi, hadis kaynaklarında bulunmamaktadır.

(8) Cuma Günü

İbn Arabî, Arafat'ta Cuma Namazı'nın kılınmasıyla ilgili bahiste gördüğü bir rüyadan bahsetmektedir. İbn Arabî, yaşadığı olayı şöyle hikaye eder:

"*Cuma ile ilgili bu bölümü yazarken bir vâkı'a zuhur etti. Vâkı'amda -rüya gören insanın gördüğü gibi- bir melek gördüm. Melek bana, üzerinde toz bulunmayan, derin, başı sonu görünmeyen, birbirine yapışık bir toprak parçası verdi. Bu toprak parçasını elime aldığım zaman üzerinde bazı âyetler yazılı olduğunu gördüm. Bu âyetler; Bakara Sûresinin 'Her nerede olursanız, yüzünüzü Mescid-i Haram tarafına*

---

[778] Aclûnî, Buteyrâ'nın nasıl anlaşıldığı ile ilgili başka bilgiler de aktarmaktadır. Bkz. *Aclûnî, Keşfu'l-hafâ,* I, 330 (877).

[779] Elbânî de hadisin zayıf olduğu kanaatindedir. Bkz. İbn Mâce, İkâme 116.

[780] Bu rüyayı bir bütün halinde görmek için bkz. *Fütûhât,* II, 215 (131. bab).

[781] *Fütûhât,* II, 215 (131. bab).

çevirin ki, insanların aleyhinizde delili olmasın'[782] *âyetinden'...Bana şükredin ve nankörlerden olmayın'*[783] *âyetine kadardır. Ben bu durumu hayretle karşılıyor, ne bu âyetleri ne de bu elimdeki toprak parçasını inkar edecek (kabul edemeyecek) gücü kendimde buluyordum. O sırada bana şöyle seslenildi: 'İşte, Kur'ân bu şekilde indirildi' veya*[784] *'Muhammed'e bu şekilde nâzil oldu'. Bu esnada Resûlullah'ı (s.a.) (karşımda) görüyordum. Bana, şöyle buyurdu.*

"هكذا أنزلت علي فخذها وقاً وهكذا هو الأمر فهل تقدر على إنكار ما تجده من ذلك قلت لا"

'İşte Kur'ân bana bu şekilde indirildi. Onu hissederek al. Durum bundan ibaretken yaşadığın bu durumu inkar etmeye güç yetirebilir misin?' Hayır, dedim."[785]

İbn Arabî, rüyasını Cebrâîl'in (s.a.) Peygamberimize cumayı içinde bir iz bulunan parlak bir ayna şeklinde getirdiği hadiseyle irtibatlandırır. Yaşadığı olayın Cibrîl'in Resûlullah'a (s.a.) getirdiği cumaya uygun bir keşf olduğunu belirtir. İbn Arabî, Cebrâîl'in cumayı parlak bir ayna suretinde getirmesi hadisini şu şekilde aktarır:

" يا رسول الله هذه الجمعة هذه الكتة الساعة لتي فيها والحديث مشهور "

"*Ey Allah'ın (c.c.) Elçisi! Bu cumadır, aynadaki iz de cumadaki (icabet) saatidir. Bu hadis meşhurdur.*"[786]

İbn Arabî, bu rüyayı hayretle karşılamakta ve Cenâb-ı Hakk'ın işlerinin ve tecellîlerinin büyüklüğüne hayran kalmaktadır. Ayrıca o bu rüyayı, kendisiyle Allah (c.c.) arasındaki irtibata delil olması yönünden önemli bulmaktadır.

---

[782] Bakara, 2/150.

[783] Bakara, 2/152.

[784] Dikkat edilirse İbn Arabî, burada "او" "veyahut" şeklinde tereddüdünü ifade etmiştir. Ancak buradaki tereddüdün kendisinden kaynaklandığını açıkça belirtmemiştir. Daha önce de bahsedildiği gibi rivâyetlerdeki lafızlara gösterilen ihtimam İbn Arabî'nin lafzî rivâyete verdiği önemden kaynaklanmaktadır.

[785] *Fütûhât,* I, 714.

[786] *Fütûhât,* I, 714.

İbn Arabî'nin meşhur olduğunu belirttiği hadis, kaynaklarda çeşitli lafızlarla yer almaktadır.[787]

(9) Meclis Duası

İbn Arabî'nin rüya yoluyla naklettiği bir rivâyette Hz. Peygamber huzûrunda okunan Buhârî'nin *Sahîh*'inden sonra aşağıdaki duayı okumuştur:

"أللهم أ عنا خيرا وطلعنا خيرا ورزنا الله اعاية وأدمها لنا وجمع ا قوبنا على لقوى وفقنا لما يحب ويرضى بنا لا تؤاخذنا ا ن نسينا أو أ طانا ربنا و تحمل عينا صركما حملته على الذين من قبلنا ربنا ولا تحملنا ما طا قة لنا به واعف عنا واغفر لنا وار نا أنت مولانا فانصرنا على القوم الكا فرين"

"Allahım! bize hayırlı olan şeyi işittir ve bize hayrı göster. Bizi âfiyetle rızıklandırıp onu bize devamlı kıl. Kalbimizi takvâ üzere birleştirip, sevdiğin ve hoşnut olduğun şeylere muvaffak eyle. Rabbimiz! Unutur veya yanılırsak bundan dolayı bizi muâheze etme. Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme! Rabbimiz! Güç yetiremeyeceğimiz şeyleri de bize yükleme! Bizi affet, bizi bağışla, bize merhamet et! Sen bizim Mevlâmızsın, Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et!"[788]

İbn Arabî'nin rüyada Hz. Peygamber'den işittiğini belirttiği söz konusu lafızlardan oluşan bir rivâyete hadis kaynaklarında rastlayamadık. Ancak duanın son kısımları âyetlerden iktibas edilmiştir.[789]

c. Tasavvufî Muhtevaya Sâhip Olan Hadisler

(1) Hz. Peygamberin Kerpice Benzetilmesi

---

[787] İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* I, 477 (5517); Taberânî, *Evsat,* VII, 15, a.mlf, *el-Ehâdîsü't-tıvâl*, thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefî, Matbaatu'l-Ümme, 2. bs. Bağdad 1983/1404, s. 264 (35); Ebû Ya'la, *Müsned,* VII, 30 (4089), 228 (4228).

[788] *Fütûhât,* IV, 552 (560. bab).

[789] Âyet için bkz. Bakara, 2/286.

*Fütûhât'*ın Cennet menzillerini konu edinen altmış beşinci babında rüyanın bilgi kaynağı olarak kullanılmasıyla ilgili örnekler verilir. Aynı babta İbn Arabî, kendisinin gördüğü bir rüyadan da bahseder.

Bu rüyayı Allah'tan bir müjde (mübeşşirat) olarak algıladığını ve bu rüyanın Hz. Peygamber'in anlattığı hadise uygun düştüğünü anlatır. Bahsedilen hadis şöyledir:

"مثلي الانبياء مثل رجل بنى حائطا فأكمله الا لبنة واحدة فكنت انا تلك اللبنة فلا رسول بعدي ولا نبي"

"Benim peygamberler içindeki benzerim, bir duvar (ev) inşâ edip onu tamamlayan, ancak bir kerpiç yeri boş bırakan adam gibidir; işte o kerpiç benim. Benden sonra ne rasûl ne de nebî vardır." [790]

İbn Arabî, bu rüyayı şöyle yorumlar:

"Rasûl-i Ekrem (s.a.) Peygamberliği duvara, Peygamberleri de bu duvarı ayakta tutan kerpiçlere benzetmiştir. Bu benzetme son derece güzeldir. Zîra bu teşbihte kendisine işaret edilen duvarın tamamlanması ancak kerpiçlerle olur. Böylece Resûlullah (s.a.) Peygamberlerin hâtemi (sonuncusu) olmuştur."

İbn Arabî, konunun devamında kendisinin gördüğü rüyayı ayrıntılarıyla nakleder. Bu rüya, önemine binaen metniyle birlikte aktarılacaktır. Çünkü, İbn Arabî, bu rüyayla hâtem-i evliya'nın[791] kendisi olduğuna işaret etmiştir. Bundan sonra İbn Arabî'nin hâtemi evliya olduğu hususu bu rüyayla temellendirilecektir.[792]

---

[790] Buhârî ve Müslim'deki rivâyetlerin lafızları farklı olmakla beraber muhteva İbn Arabî'nin naklettiği hadisle aynıdır. Krş. için bkz. Buharî, Menakıb 18, Müslim, Fedâil 20-23.

[791] "*Hâtem*" Arapça yüzük ve mühür anlamına gelen kelime Abdurrezzak el-Kâşânî'ye göre bütün makamları geçip olgunluğa erişmek demektir. Hâtemü'n-nübüvve, Allah'ın peygamberliği kendisiyle sona erdirdiği kişidir ki bu da Ahzab Sûresinde 7/40 "*Muhammed içinizden hiçbir erkeğin babası değildir, lâkin Allah'ın resulü ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilir.*" âyetinde ifâde edildiği Hz. Muhammed'dir. Bkz. Kâşânî, *Istılâhât,* s. 159. Tasavvuf ıstılahında Hakim et-Tirmizî'nin geliştirdiği hatmü'l-velâye'nin kim olduğu noktasında ihtilaf bulunmaktadır. Kimine göre bu kişi Hz. Ali iken, Abdurezzak el-Kâşânîye göre (Bkz. Kâşânî, *Istılâhât,* s. 159) âhir zamanda gelecek olan Mehdî'dir. Geniş bilgi için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 331. İbn Arabî'nin hatmü'l-velâye ve hâtmü'l-velâye kavramını hangi anlamda ve nasıl kullandığı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Suâd el-Hakîm, *el-Mu'cemu's-sûfi,* s. 377-382.

[792] İbn Arabî, burada hâtmül-velâye'nin kendisi olduğunu işaret etmekle birlikte *Fütûhât*'ın başka bir yerinde hatmü'l-velâye'nin son temsilcisinin kendi zamanında olduğunu ve 595 yılında tanıştığını belirtir, fakat isim vermez (Bkz. *Fütûhât,* II, 49). Burada bir tezat gözükmektedir. Ayrıca, hatm-i velâye konusu sûfiler arasında tartışılagelen

İbn Arabî, rüyasını şu ifadelerle anlatır.

"فكنت بمكة سنة تسع وتسعين وخمسمائة أر د فيما يرى النائم الكعبة مبنية بلبن فضة وذهب لبنة فضة ولبنة ذهب وقد كملت بالبناء وما يبقى فيها شيء وأنا أنظر إليها وإلى حسنها فالتفت إلى الوجه الذي بين الركن اليماني والشامي هو إلى الركن الشامي أقرب فوجدت موضع لبنتين لبنة فضة ولبنة ذهب ينقص من الحائط في الصفين في الصف الأعلى ينقص لبنة ذهب وفي الصف الذي يليه ينقص لبنة فضة فرأيت نفسي قد انطبعت في موضع تلك اللبنتين فكنت أنا عين تينك اللبنتين وكمل الحائط ولم يبق في الكعبة شيء ينقص وأنا واقف أنظر واعلم أني واقف واعلم أني عين تينك اللبنتين لا أشك في ذلك وأنهما عين ذاتي واستيقظت فشكرت الله تعالى وقلت ّ لا أني في الأتباع في صنفي كرسول الله صلى الله عليه وسلم في الأنبياء عليهم السلام وعسى أ ن أكون ممن ختم الله الولاية بي وما ذلك على الله بعزيز وذكرت حديث ّ صلى الله عليه وسلم في ضربه المثل بالحائط وأنه كان تلك اللبنة فقصصت رؤياي على بعض علماء هذا الشأن بمكة من أهل توزر فأخبرني في تأويلها بما وقع لي وما سميت الوا من و فالله أس ل أ ن يتم ا لمي بكرمه "

"599 yılında Mekke'de bulunuyordum. Uyuyan bir kişinin gördüğü gibi Kabe'nin gümüş ve altın kerpiçlerle inşâ edildiğini ve binanın tamamlanıp eksik bir şeyin kalmadığını gördüm. Kabe'yi ve onun güzelliğini seyrediyordum. Aniden Rükn-i Yemânî ile Rükn-i Şâmî, -Rükni Şâmî daha yakındı- tarafına yöneldim. Duvarın iki sırasında eksik kalan biri gümüş, diğeri altın iki kerpiç yeri gördüm. Üstteki sırada altın kerpiç, onun devamındaki sırada gümüş kerpiç eksik bulunuyordu. Bu iki kerpiç yerine kendimin uygun düşeceğini gördüm. Ben bu iki kerpicin bizzat kendisiyim. Böylece duvar tamamlanmış oldu ve Kâbe'de eksik bir yer kalmadı. Ben durup Kâbe'yi izliyor ve durduğumu da biliyordum. Bu iki kerpicin kendim olduğunu bilip, bunda şüphe de etmiyordum. Onlar, bizatihi benim. Uyandım ve Allah'a Teâlâ'ya (c.c.) şükrettim. Tevil ederek şöyle dedim:

Kendi sınıfım içinde bana tâbi olunması, peygamberler (s.a..) içinde Resûlullah'ın (s.a.) durumu gibidir. Allah'ın benimle velâyeti sona erdirdiği

konulardan olmuştur. İbn Arabî, hatm-i velâyet-i iki kısma ayırır. İlki Hz. İsâ'nın şahsında gerçekleşecek olan velâyet, diğeri ise Hz. Peygamber'den tevarüs eden velâyet. İbn Arabî, Hz. İsâ'nın (s.a.) 'hatmül-velaye' olmasının yanında biri nebî, diğeri velî olmak üzere iki defa haşredileceğini söylemektedir (Bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. III, 175-176). Hatm-i velâyetle ilgili bilgi için bkz. *Fütûhât,* I, 150, II, 49; Karadaş, Cafer, "İbnü'l-Arabî", *DİA*, XX, 519; Selvi, Dilaver, *Kur'ân ve Tasavvuf Tefsirlerin Tasavvufa Bakışı*, Şule Yay., İstanbul, 1997, s. 188-202.

kimselerden olmayı umarım. Bu Allah'a zor değildir. Hz. Peygamber'in duvar temsili ve kendisini kerpiçe benzettiği hadisi Tuzûr ehlinden bu işin ehli bir âlime anlattım. O da rüyayı benim anladığım şekilde yorumladı. Ben ona rüyayı kimin gördüğünü söylememiştim. Allah'tan (c.c.) keremiyle bu işi benim için nihâyete erdirmesini dilerim." [793]

Bilindiği kadarıyla hatm-i velâye konusundan ilk bahseden ve bu konuda ilk eser[794] telif eden kişi Hakîm et-Tirmizî'dir (295/908).[795] İbn Arabî, Hakîm et-Tirmizî'nin sorduğu soruyu *Fütûhât'*ta cevaplamış[796], ayrıca kendisi de bu konuda müstakil bir risâle kaleme almıştır. Eser'in ismi *'Ankâu muğrib fî marifeti hatmi'l-evliyâi ve şemsi'l-mağrib'*dir.[797]

Özellikle Ekberî ekole[798] mensub mutasavvıflar tarafından hatmi velâye konusu sık sık gündeme getirilecek ve İbn Arabî'nin velâyeti sona erdirdiğine inanılacaktır.

İbn Arabî'nin rüya yoluyla naklettiği hadislerden olan bu rivâyet, Buhârî başta olmak üzere pek çok kaynak tarafından nakledilmiştir. Rivâyetler arasında lafız farklılıkları bulunsa da muhteva değişmemektedir. [799]

---

[793] *Fütûhât,* I, 318-319 (65. bab), *Fütûhât,* thk. bsk. V, 68-70.

[794] Eser için bkz. el-Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdillah , *Kitâbu hatmi'l-evliyâ,* (thk. Osman Yahya), Beyrut, 1965.

[795] Bkz. Ebü'l-Ala Afifi, *Tasavvuf: İslamda Manevi Devrim*, (trc. H. İbrahim Kaçar, Murat Sülün), Risale Yay., İstanbul, 1996, s. 343.

[796] *Fütûhât,* II, 49.

[797] Bkz. İbn Arabî, *Kitâbu hatmi'l-velâye Ankâu muğrib fî marifeti hatmi'l-evliyâi ve şemsi'l-mağrib*. İbn Arabî, eserinin başında telif sebebiyle ilgili bilgiler de vermektedir. Bkz. s. 31-33, *Kitabu Hatmi'l-evliyâ, Fütûhât'*ta atıf yapılan eserler arasındadır. Bkz. *Fütûhât,* II, 410. İbn Arabî, hatm-i velâye bahsine *Fusûs'*ta da temas etmektedir. Örnekler için bkz. *Fusûs,* s. 62, 63, 64.

[798] Bilgi için bkz. Kılıç, M. Erol, "Ekberiyye", *DİA*, X, 544-545.

[799] Buhârî, Menâkıb 18; Müslim, Fedâil 20, 21, 22, 23; Tirmizi, Emsâl 77, Menâkıb 1, Rü'ya 2. Tirmizi'nin rivâyetinde sadece '*Benden sonra nebî yoktur*' kısmı var. Tirmizi bu rivâyetle ilgili olarak Hasen Sahih değerlendirmesi yapmıştır. Bkz. Tirmizi, Rü'ya 2; Dârimî, Rikak 57 (Tirmizi'nin rivâyetiyle muhteva olarak aynı. Ancak Dârimî'nin rivâyetinde '*benden sonra nebi yoktur*' ifadesindeki '*nebi*' yerine '*Ehad*' lafzı bulunmaktadır. Bkz. Dârimî, Rikak 57); Ahmed, II, 256, 312, 398, III, 9, 361, V, 136, 137; İbn Hibban, XIV, 315 (6405), Şuayb el-Arnaut, hadisin isnadının Müslim'in şartlarına göre sahih, ricalininin de Yahyâ b. Eyyûb dışındakilerinin Buhârî ve Müslim'in ricalinden olup sika olduklarını belirtmektedir. Bkz. İbn Hibban, XIV, 315 (6405), XIV, 317 (6407), Şuayb el-Arnaut, hadisin isnadının Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahîh olduğunu ifade etmiştir. Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* VI, 436 (11432); Beyhakî, *Sünen*, IX, 5 (17497); Ebû Dâvud Tayâlisî, Süleyman b. Dâvud el-Basrî,

(2) Mesh Meselesi

Fütûhât'ta tasavvufî neşveyi andıran bir rivâyet şu şekildedir:

"ينبغي لعبد ان يرى عظمة الله في كل شئ حتى في المسح على الخفين ولباس القلنسوة"

Kulun, Allah'ın büyüklüğünü her şeyde, mestler üzerine mesh etme ve eldiven giymede bile görmesi/hissetmesi gerekir. [800]

Burada, İbn Arabî'nin Hz. Peygamber'den rüya yoluyla bilgi almasına bir örnek olmakla birlikte, kaynaklarda böyle bir hadis bulunmamaktadır.

(3) Satranç

İbn Arabî, vasiyetlerin anlatıldığı *Fütûhât*'ın son bölümü olan beş yüz altmışıncı babında tavla oynamanın hükmü ile ilgili bilgiler verdikten sonra satrançtan da bahseder. Bu kısımda tavla oynamanın caiz olmadığını, fakat satranç hususunda ihtilaf bulunduğunu aktarır. Evlâ olanın ihtiyata riâyet ederek ihtilaflı meselelerden sakınılmasını tavsiye eder. Daha sonra satrançla ilgili isnadını da kaydederek, hocalarından birinin görmüş olduğu bir rüyayı nakleder. Bu rüyaya göre Resûl-i Ekrem satrançla ilgili olarak şöyle buyurmuştur:

"الشطرنج حلال"

"*Satranç Oynamak Helaldir*." [801]

Bu rüyayı ayrıntılı olarak nakleden İbn Arabî, kendi keşf ve rüyasından bahsetmez. Şeyhinin gördüğü rüyaya göre satrancın helâl olmasına rağmen İbn Arabî, satrancın hükmü hakkında ihtiyatı tercih eder ve satrançtan sakınılmasını tavsiye eder.

Müsnedü Ebû Dâvud et-Tayâlisî, Dâru'l-Marife, Beyrut, ts. s. 247 (1785); Humeydî, *el-Müsned,* II, 448 (1037); Abd b. Humeyd, *el-Müsned,* s. 90 (172); Hemmam b. Münebbih, es-San'ânî, *Sahîfetü Hemmam b. Münebbih*, (thk. Ali Hasan Ali Abdulhamid), el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1987/1407, s. 28 (2); Taberânî, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*, (thk. Hamdî b. Abdulmecid es-Silefî), Müessetü'r-Risâle, I-IV, 1. bs. Beyrut, 1984/1405, I, 190 (130); İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Kûfî, *el-Musannef fi'l-Ehâdîsi ve'l-âsâr*, (thk. Kemal Yûsuf el-Hût), Mektebetü'r-Rüşd, I-VII, 1. bs. Riyad, 1409, VI, 323 (31769), VI, 324 (31770).

[800] *Fütûhât,* II, 668-669 (293. bab).

[801] *Fütûhât,* IV, 490 (560. bab).

Bu örnekte de görüldüğü gibi rüyada Hz. Peygamber'i görmek ve O'ndan bilgi alma ile rüya yoluyla hadis rivâyet etme ameliyesi farklı şeylerdir. Bu ikisini birbirine karıştırmamak gerekir. Bu yanlış anlaşılma neticesinde sûfiler hadis uydurmakla itham edilmişlerdir.

Eşref Ali Tânevî, bu hususta şunları söyler:"*Sûfilerden bir kısmının kelâmında geçen bazı ifadeler, hadis başlığı ile bulunmaktadır. Bundan dolayı pek çok zâhir ehli sûfileri hadis uydurucusu olarak görmektedirler. Fakat –hâşâ ve kellâ- onların böyle büyük bir günahı işlemeleri imkânsızdır. Bunun îzahı şöyle olabilir: Onlar keşf ve rüyada Peygamber Efendimizden (s.a.) birkaç hususu dinlemişler ve bundan dolayı dinledikleri şeyleri Hz. Peygamber Efendimize (s.a.) nisbet etmişlerdir. Mesele bundan ibarettir. Zîra, bizzat hadisçiler rüyadaki hadisleri hadis lafzı diye tabir etmişlerdir."* [802] Biz de araştırmamızın rüya yoluyla rivâyetler kısmında buna dikkat ettik. Aksi hâlde rivâyet sayısı çok daha fazla olurdu. [803]

İbn Arabî de bu hususta titiz davranmıştır. Araştırmamızda İbn Arabî'nin bizzat Hz. Peygamber'in hadisi olduğuna açıkça işaret ettiği rivâyetleri esas aldık. Gerçi bu konuda her zaman netlik olmamakla birlikte, hadis olan rivâyetle hadis olmayıp sadece Hz. Peygamber'den bilgi almayı ifade eden rivâyetlerin arasını ayırdık.

(4) Yâsîn Sûresi

*Fûtûhât'*ta nakledilen Yasîn Sûresi ilgili bir rivâyet [804] İbn Arabî'nin rüya yoluyla naklettiği rivâyetler arasında zikredilmiştir.[805] Ancak bu rivâyet incelendiği zaman İbn Arabî'nin Yâsin Sûresi'yle ilgili bilgiyi rüya yoluyla aldığını açıkça ifade

[802] Bkz. Eşref Ali Tânevî, *Hadislerle Tasavvuf*, (haz. H. Zaferullah Davudi, Ahmed Yıldırım), Umran Yay., İstanbul, 1995, s. 319.

[803] Örnek olarak bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 196-200, IV, 423, IV, 424.

[804] *Fütûhât,* IV, 500 (560. bab).

[805] Bkz. Avcı, İbn Arabî'nin Hadis Anlayışı, s. 130-131.

etmemiştir.[806] Dolayısıyla bu rivâyetin İbn Arabî'nin rüya yoluyla naklettiği haberler arasında saymak isabetli görünmemektedir.

Bu rivâyetlerin dışında rüya yoluyla nakledilen fakat doğrudan hadis rivâyeti olarak değerlendirmediğimiz bazı rivâyetler bulunmaktadır.

İbn Arabî'nin rüya yoluyla Hz. Peygamber'den bilgi almasına misal olarak Ensâr Hadisi diye bilinen rivâyeti aktarabiliriz. İbn Arabî'nin anlattığına göre Yahya b. el-Ahfeş denilen Merrakeş ehlinden fazîlet sahibi bir zat ,İbn Arabî'ye bir mektup yazar. Bu mektupta belirtildiğine göre Yahya b. el-Ahfeş, bir gece Dımaşk Câmii'nde Rasûlullah'ı görür. Dımaşk halkı Hz. Peygamber'e biat etmek üzere yönelmektedir. Kendisi de Resûl-i Ekrem'e yaklaşmak için beklemektedir. Bir ara Resûl-i Ekrem, Yahyâ b. Ahfeş'e Muhammed'i tanıyıp tanımadığını sorar. Bunun üzerine o,

[806] Seyit Avcı, İbn Arabî'nin bu rivâyeti rüya yoluyla aldığını söylemektedir. Ancak burada metni yanlış anlama söz konusudur. Seyit Avcı, *Fütûhât-ı* (Bkz. *Fütûhât,* IV, 500) ve Naim Erdoğan'ı (*Fütûhat-ı Mekkiyye'den Altın Sahifeler*, (trc. Naim Erdoğan, haz. Abdurrahman Pamuk), Pamuk Yay., İstanbul, ts. s. 243-244) kaynak göstererek Yâsîn Sûresiyle ilgili bir olayı aktarmaktadır (Bkz. Avcı, *İbn Arabî'nin Hadis Anlayışı,* s. 130-131). Avcı'nın ifadeleri şu şekildedir: "*Fütûhât*'ın *vasiyyetler bölümünde akıllara durgunluk veren bir rüyadan bahsedilmektedir. Bu rüyaya göre, İbn Arabî bir defasında ağır bir şekilde hastalanır. Neredeyse kendinin öleceğini sanır. Rüyasında kendisine eziyet etmek isteyen korkunç bazı kimseler görür. Bir de etrafa güzel kokular saçan,* gâyet *yakışıklı bir adamın durmadan o korkunç kimseleri kendisinden uzaklaştırdığını farkeder. İbn Arabî, o kişiye kim olduğunu sorar. Adam, "Yasîn sûresi" olduğunu, İbn Arabî'yi kötü kimselere karşı savunduğunu söyler. İbn Arabî uyanıp ayıldığında merhum babasınının başucunda ağlayarak Yâsîn sûresini okuyup bitirdiğini görür. Gördüklerini babasına anlatır. Aradan bir müddet geçtikten sonra Resûl-i Ekrem (s.a..)'in* " اقرأوا على موتاكم يس " *hadisine rastlar.*" Naim Erdoğan'ın tercümesi de yaklaşık olarak böyledir. İfadeler bire bir aynı olmasa da muhteva aynıdır. Avcı, tercümeyi muhtemelen Naim Erdoğan'dan almış olmalıdır. Tercümenin yaklaşık olarak aynı olması bunu göstermekle beraber asıl sorun *Fütûhât*'ın metninin buna müsaade etmemesidir. *Fütûhât*'tan kaynak verilen sayfada Yâsîn Sûresi bir defa geçmekte ve bahsi geçen olayla ilgili herhangi bir bilgi de aktarılmamaktadır. Bu bilginin *Fütûhât*'ın başka bir yerinde bulunma ihtimalini de düşünerek *Fütûhât*-ı taradığımızda yine böyle bir bilgiye rastlayamadık. Dolayısıyla tercümelerden istifade edilirken hata ihtimali gözden uzak tutulmamalıdır. Anlatılan olayla ilgili olarak gösterilen *Fütûhât*'ın metni şu şekildedir:

"وذا دخلت على مريض وهو يموت فارأ عنده سورة يس فإنه اتفق لي فيها صورة عجيبة وعليك بالصلاة في النعال إذا لم يكن بها قذر "

"…Hasta veya ölünün (ölmek üzere olan kimsenin) yanına girdiğin zaman Yâsîn Sûresi'ni oku. Bu hususta acayip bir halle karşılaştım. Şayet, ayakkabıların temiz ise onlarla namaz kılabilirsin (kılmalısın)… " (*Fütûhât*, IV, 500 (560. bab). Nitekim, Naim Erdoğan bu metnin tercümesini bizim verdiğimiz tercümeye yakın bir şekilde vermiştir. Fakat, devamında kaynağını bulamadığımız olayı aktarmıştır. Naim Erdoğan, *Fütûhât*'ın metninde olmayan başka bir hadiseyi aktarmakta, Avcı da bunu nakletmektedir. Erdoğan, Fütûhat-ı Mekkiyye'den Altın Sahifeler adlı tercümesinde *Fütûhât*'ın hangi baskınını esas aldığını belirtmemiştir. Bilindiği gibi *Fütûhât*'ın son babı olan beş yüz altmışıncı bab, *el-Vesâyâ*'dır. Ülkemizde de hayli rağbet gören ve İbn Arabî'nin Tavsiyeleri olarak da dilimize birkaç defa çevrilmiş olan el-Vesâyâ babı müstakil olarak da yayınlanmıştır. Araştırmamız neticesinde *Fütûhât* metninde bulunmayan yukarıda tercümesinini aktardığımız bölümü Dâru'l-Cîl yayınevi tarafından yayınlanmış olan el-Vesâyâ kitabında bulduk. Beyrut'ta 1988 yılında yayınlanmış olan eserin *Fütûhât*'ın hangi baskısını esas aldığı belli değildir. Dolayısıyla metinler arasındaki farklılıklar *Fütûhât* baskılarından kaynaklanmmış olmalıdır. Nitekim, eserin ilk baskılarının daha isabetli olduğu ifade edilmektedir. (Bkz. Kılıç, "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye", XIII, 254). Krş. için bkz. *Fütûhât*, IV, 500 (560. bab); *el-Vesâyâ*, Dârûl-Cîl, Beyrut, 1988/1408, s. 138; Erdoğan, Naim, *Fütûhat-ı Mekkiyye'den Altın Sahifeler,* s. 243-244; Avcı, *İbn Arabî'nin Hadis Anlayışı*, s. 130-131.

Muhammed'in kim olduğunu sorar. Hz. Peygamber: "İbn Arabî" olduğunu söyler. Yahya, İbn Arabî'yi tanıdığını söyler. Resûl-i Ekrem, İbn Arabî'ye ensarı öven bir şiir yazmasını emrettiğini, bu şiirde Sa'd b. Ubade'yi özellikle medhetmesini istediğini belirtir. Sonra Hassân b. Sâbit'i çağırarak: "*Ey Hassân, Muhammed İbnü'l-Arabî'ye ulaştırılmak üzere bir beyit söyle de o da bu minval üzere şiirini tamamlasın*" buyurur. Bunun üzerine Hassân b. Sabit de bir beyit söyler. Yahya b. Ahfeş, bu rüyadan sonra durumu mektupla İbn Arabî'ye bildirir. İbn Arabî de bunun üzerine ensarı öven bir şiir yazar ve bunu *Fütûhât'*ında kaydeder.[807] *Fütûhât*'tan özetleyerek aktardığımız bu rivâyet, rüya yoluyla Hz. Peygamber'den bilgi almaya örnek olmakla beraber burada bir hadis söz konusu edilmediği kanaatindeyiz.

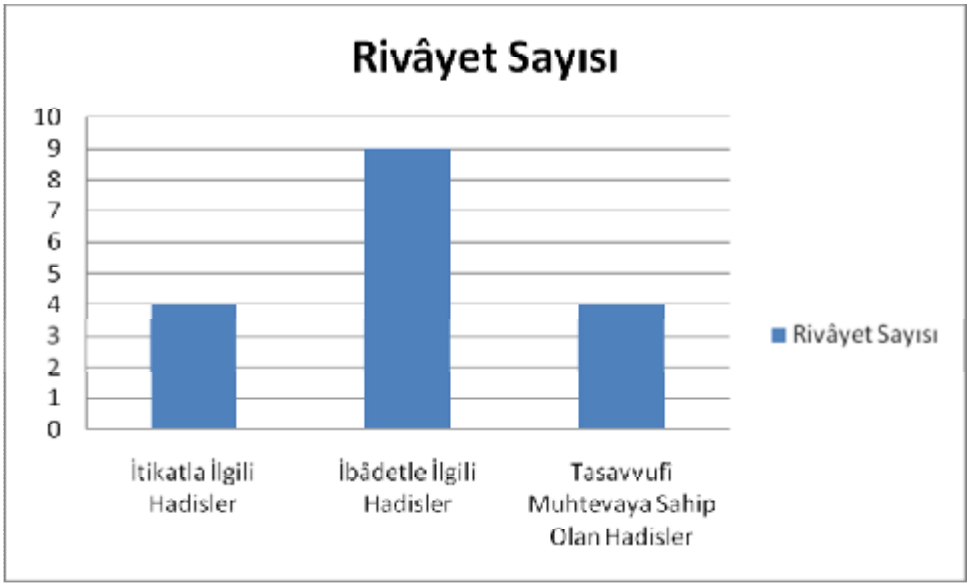
Rüya yoluyla nakledilen rivâyetlere bakıldığı zaman öncelikle İbn Arabî için rüyanın ne kadar önemli olduğu hususu dikkat çeker. Çünkü İbn Arabî'ye göre rüya, çok önemli bir bilgi kaynağıdır. Bu bilgiler sayesinde dînî meselelerde içinden çıkamadığı müşkilatı çözüme kavuşmuştur.

İbn Arabî'nin rüya yoluyla naklettiği rivâyetleri tablo ve grafikte gösterecek olursak;

Kullanılan Yöntem	Hadis Sayısı
Rüya	17
Konulara Rivâyetlerin Dağılımı	Rivâyet Sayısı
İtikatla İlgili Hadisler	4
İbâdetle İlgili Hadisler	9

[807] Bkz. *Fütûhât,* I, 267-268 (49. bab), *Fütûhât,* thk. bsk. 196-200. Rüya yoluyla bilgi almaya örnek başka bir rivâyet için bkz. I, 498-499 (560. bab).

Tasavvufî Muhtevaya Sahip Olan Hadisler	4

Rüya yoluyla nakledilen on yedi adet rivâyet incelendiğinde genellikle bu rivâyetlerin ibâdet konusuyla ilgili olduğu görülmektedir. 9 Hadis. Bu rüyaların da genellikler İbn Arabî'nin gündelik hayatta karşılaştığı ve problem yaşadığı konular olduğu görülmektedir. Bu yönüyle İbn Arabî, bir taraftan problemini rüya yoluyla çözüme kavuştururken diğer taraftan Hz. Peygamber'le kurduğu manevi irtibatın kuvvetliliğini bir anlamda göstermiştir.

İtikatla ilgili rivâyetlerle tasavvufî muhtevâya sahip olan hadislerin eşit değerde olduğu görülmektedir. 4'er hadis.

Keza söz konusu rivâyetlerin çoğunluğunun hadis olmadığı, rüya yoluyla Hz. Peygamber'den alınan malûmat olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca *Satranç Oynamak Helaldir* ve *Yâsîn Sûresi* rivâyetleri İbn Arabî'nin rüya yoluyla nakletmediği, fakat onun bu rivâyetleri rüya yoluyla aldığı iddia edilmiştir.

C. VÂKI'A

Vâkı'a şiddetli hadise, musibet, olay anlamlarına gelir. Bu hal uyku ile uyanıklık arası (yakaza) bir haldir; salikin huzur ve uyanıklık halinde gördüğü şeye, mükâşefe denilir. Vâkı'a bir çeşit rüyaya benzemekle birlikte rüyadan ayrı bir olgudur. Mutasavvıflar manevî müşkillerini vâkı'a diye adlandırırlar.[808]

İbn Arabî'ye göre vâkı'a, ulvî alemden -ne şekilde olursa olsun- ister hitap, ister misal veya benzeri bir şekilde kalbe gelen her türlü şeydir.[809] Abdurrezzâk el-Kâşânî'ye (730/1330) göre ise vâkı'a, gayb âleminden kalbe –hangi yolla olursa olsun- gelen her türlü şeydir.[810] Görüldüğü gibi Kâşânî'nin tarifi de İbn Arabî'nin tarifiyle paralellik göstermektedir.

Vâkı'a, *Fütûhât'*ta zaman zaman rüya ile birlikte zikredilir.[811] İbn Arabî, vâkı'a da gördüklerinin sabah aydınlığı[812] gibi doğru çıktığını anlatmaktadır. Bütün bunları anlatmasının sebebi olarak da Cenab-ı Hakk'ın emrine uyup tahdisi nimette bulunmak olduğunu haber vermektedir.[813]

İbn Arabî'ye göre, vâkı'a yoluyla Hz. Peygamber'le irtibat kurup hadisleri O'na arzetmek mümkündür: "*Ehlullah olan birisi ' vâkı'amda Resûlullah'la (s.a.)*

---

[808] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, s. 745.

[809] *Fütûhât,* II, 130

[810] Bkz. el-Kâşânî*, Istılâhât,* 47.

[811] Örnekler için bkz. *Fütûhât,* I, 608, I, 714, II, 61 (80. bab).

[812] İbn Arabî, '*Felaki's-subhi'*/sabah aydınlığı ifadesiyle Hz. Peygamber'in nübüvvetin ilk yıllarında görmüş olduğu rüyaların aynen çıkmasına bir telmihte bulunmaktadır. Ancak İbn Arabî, bu durumun Allah'ın lutfu olduğuna işaret ederek tevazuunu da göstermektedir. Bkz. *Fütûhât,* I, 722-723 (68. bab).

[813] Bkz. *Fütûhât,* I, 722-723 (68. bab). İbn Arabî'nin *tahdîs-i nimet* ile ilgili benzer ifadeleri için bkz. I *Fütûhât,* II, 323, IV, 77.

buluştum. Kendisinden rivâyet edilen bu hadisin sıhhatini bana bildirdi ve bu konudaki hükmünü bana söyledi 'diyebilir.."[814]

Rüya ile anlam yakınlığı bulunan vâkı'a metoduyla da İbn Arabî'nin hadis rivâyet ettiği bilinmekle beraber bu metodu rüya kadar yoğun kullanmadığı görülmektedir. Vâkı'a yoluyla alınan hadislerin sayısı da bize bu durumu doğrulamaktadır. İbn Arabî'nin rüya yoluyla naklettiği rivâyetler 15'in üzerindeyken vâ'kıa yoluyla nakledilen hadislerin 5'i geçmediği görülmektedir.

1. Vâkı'a Yoluyla Tesbit Edilen Hadisler

Bu başlık altında İbn Arabî'nin Fütûhât'ta vâkı'a yoluyla nakletmiş olduğu rivâyetler incelenecektir.

a. İtikatla İlgili Hadisler

(1) Meleklerin Üstünlüğü

İbn Arabî, içinden çıkamadığı hususlarda gerek rüya, gerekse vâkı'a yoluyla müşkilini Hz. Peygamber'e arz ederek giderme yoluna gitmiştir. İbn Arabî meleklerin mi, yoksa insanların mı üstün olduğuna dair müşkilini, Hz. Peygamber'e manevî alemde sorarak gidermiştir. İbn Arabî'nin vâkı'a, metoduyla Resûl-i Ekrem'den aktardığı rivâyet şudur:

"فاني سألت عن ذالك رسول الله صلى الله عليه وسلم في الواقعة فقال لي ما الملائكة أفضل فقلت له يا رسول الله فان سئلت ما الدليل على ذلك فما اقول فأشار الى ما نحن قد علمتم انا افضل الناس وقد صح عندكم ثبت "

"Bu konuyu (meleklerin insanlardan üstün olup-olmadığı konusunu) Hz. Peygamber'e vâkı'a'da sordum. Hz. Peygamber bana şöyle cevap verdi: Şüphesiz ki melekler daha üstündür. Ben de: Ey Allah'ın elçisi! Eğer bana bunun delilini sorarlarsa

[814] *Fütûhât,* thk. bsk. IV, 272.

ne demeliyim? diye sordum. Bana işaret ederek buyurdular ki: Benim insanların en üstünü olduğumu biliyorsunuz. Bu sizin yanınızda sahih ve sabittir."[815]

İbn Battal (449/1057), "*kim beni bir topluluk "ملأ" içinde zikrederse ben de onu, daha hayırlı bir topluluk içinde anarım"* hadisini delil göstererek, meleklerin Âdemoğlundan üstün olduğuna kanıt olarak sunmuş ve bunu destekleyen âyetlerin de bulunduğunu belirtmiştir. Hatta bu görüşünü cumhurun görüşü olarak aktarmıştır.

Ancak İbn Hacer (852/1449), onun bu görüşünün tenkit edildiğini ve yaygın olan kanaatin bunun tersi istikamette olduğunu ifade etmiştir. İbn Hacer, ehl-i sünnetin çoğunluğuna göre, salih insanların diğer mahlukattan üstün olduğu görüşünü delilleriyle sıraladıktan sonra; aksi görüşü ise filozofların, mu'tezilenin, sünnî mutasavvıflardan bazılarının ve bir kısım Zâhirîlerin savunduğunu dile getirmiştir.[816] Tasavvuf tarihinde bu konu nebî, velî ve melekler arasında efdaliyet meselesi içerisinde daha geniş bir çerçevede ele alınmıştır. [817]

(2) Hz. Âdem'in Üstünlüğü

İbn Arabî burada doğrudan bir hadisten bahsetmemekte, Hz. Âdem'in faziletiyle ilgili bilgi vermektedir. Hz. Âdem'in faziletinin bulunduğunu, fakat bu faziletinin umum ifade etmediğini belirtmektedir. Burada zımnen Hz. Peygamber'in üstünlüğüyle ilgili hadislere bir telmih yapılmaktadır. [818]

(3) İ'câzu'l-Kur'ân

Hz. Peygamber'e Kur'ân'ın i'câzını sorduğunu ve O'ndan bilgi aldığını ifade etmektedir. Fakat burada da bir hadis söz konusu değildir.[819]

b. Tasavvufî Muhtevaya Sâhip Olan Hadisler

---

[815] *Fütûhât,* II, 61 (80. bab).

[816] Bkz. İbn Hacer, *Fethul-Bârî,* XIII 386 (6969).

[817] Sûfilerin konuyla ilgili düşünceleri için bkz. Afîfî, *Tasavvuf İslâm'da Manevî Hayat,* (trc. Ekrem Demirli, Abdullah Kartal), İz Yay., İstanbul, 1996, s. 260-265.

[818] *Fütûhât,* III, 353.

[819] *Fütûhât,* II, 505 (216. bab).

(1) Allah'ı (c.c.) Zikir

*Fütûhât'*ta vâkı'a yoluyla nakledilen bir başka hadis şu şekildedir:

"من ذكرني في نفسه ذكرته في نفسي ومن ذكرني في ملأ ذكرته في ملأ خير منهم وكم ذاكر لله تعالى ذكره في ملأ انا فيهم فذكره الله في ملأ خير من ذلك الملأ الذي أنا فيهم فما سرر ت بشئ سرور ي بهذه المسئلة فانه كان على قلبي منها كثير"

"(Hz. Peygamber, Rabbinden naklederek şöyle buyurdu:) 'Beni içinden zikredeni, ben de katımda zikrederim. Beni bir topluluk içinde zikredeni, ondan daha hayırlı bir topluluk içinde anarım.' Allah Teâlâyı nice zikreden vardır ki, Allah onu benim (Hz. Peygamber'in) içinde bulunduğum topkluluktan daha hayırlı bir toplulukta zikreder. (Bu sorumun cevabını öğrendiğim için) O kadar çok sevindim ki hiçbir şey beni bu kadar mutlu edemezdi. Çünkü uzun zamandan beri bu mesele zihnimi meşgul etmekteydi."[820]

İbn Arabî'nin '*meleklerin insanlardan üstün olduğuna dair*' vâkı'a'sının devamında yer alan bu rivâyet, hadis kaynaklarında çeşitli lafızlarla yer almaktadır. [821]

Ancak, Hz. Peygamberle ilgili olan

"وكم ذاكر لله تعالى ذكره في ملأ خير من ذلك الملأ الذي انا فيهم فذكره الله في ملأ خير من ذلك الملأ الذي أنا فيهم"

kısmı, hadis kaynaklarında bu lafızlarla bulunmamaktadır. [822]

İbn Arabî, *Fütûhât'*ında vâkı'a yoluyla naklettiği rivâyeti *Mişkât'*ında isnadlı olarak nakletmektedir. Ancak isnadlı olarak naklettiği rivâyet hadis kaynaklarında yer aldığı şekliyledir. Vâkı'a yoluyla naklettiği rivâyetle muhteva olarak aynı olmakla beraber hadisler arasında lafız farklılıkları bulunmaktadır. İbn Arabî'nin *Mişkât'ul-envâr*'da müsned olarak naklettiği rivâyet şu şekildedir[823]:

---

[820] *Fütûhât,* II, 61 (80. bab).

[821] Buhârî, Tevhîd 15; Müslim, Zikir 19, 21; Tirmizî, Deavât 131; İbn Mâce, Edeb 53, 58; Ahmed, II, 251, 354, 405.

[822] Karşılaştırma için bkz. Buhârî, Tevhîd 15; Müslim, Zikir 19, 21; Tirmizî, Deavât 131; İbn Mâce, Edeb 53, 58 ; Ahmed, II, 251, 354, 405.

[823] İbn Arabî, *Mişkâtu'l-envâr*, s. 95.

”قال ا عز ج أنا ند ظ بدى ونا مع ح يذ رنى ا كرني ن سه كرة في نفس و ن ذ كني في ملأ ذ رته في ملأ خير منـ م وا ن تقر الي راع تقربت إله باع وإ ن تا يمشي أتيه هر لة“

“Aziz ve Celîl olan Allah şöyle buyurdu: Ben kulumun zannı üzereyim. Kulum beni zikrettiği zaman onunla beraberim. Kulum beni nefsinde (içinden veya yalnız olarak) zikrederse ben onu zâtımda zikrederim; bir topluluk içinde anarsa ben onu daha hayırlı bir topluluk içinde anarım. O, bana bir karış yaklaşırsa, Ben ona bir arşın (zira) yaklaşırım; bir arşın yaklaşırsa, Ben ona bir kulaç yaklaşırım. Kulum bana yürüyerek gelirse, Ben ona koşarak varırım. ”[824]

(2) Hüsn-i Zan

İbn Arabî’nin vâkı‘a yoluyla eserinde zikrettiği bir diğer rivâyet şöyledir:

” وقال لي بلغ عبلد ي ما عاينته من كرمي بالمؤمن الحسنة بعشر أمثالها إلى سبعمائة ضعف والسيئة بمثلها والسيئة لا يقاوم فعلها الإيمان بها أنها سيئة فما لعبلد ي يقنطون من رحمتي ورحمتي وسعت كل شيء وأنا عند ظن عبدي بي فليظن بي يراً “

(Vâkı‘a’da) Cenab-ı Hakk bana şöyle buyurdu: “Benim lütuflarımdan gördüklerini kullarıma haber ver: Mümin kul bir iyilik yaptığı zaman on katından yedi yüz katına kadar sevap vardır. Günaha ise ancak misliyle karşılık verilir. Günah işlemek îman’ı gidermez. Rahmetim her şeyi kuşattığı hâlde, kullarıma ne oluyor da rahmetimden ümitlerini kesiyorlar. Ben, kulumun zannı üzereyim. O hâlde kullarım bana hüsnü zan beslesinler. [825]

İbn Arabî’nin vâkı‘a yoluyla naklettiği hadisteki metinler bütün olarak bulunmamakta; fakat kaynaklarda parçalar halinde çeşitli lafızlarla yer almaktadır.

---

[824] Bkz. Buhârî, Tevhîd 15; Müslim, Zikir 19, 21; Tirmizî, Deavât 131; İbn Mâce, Edeb 53, 58 ; Ahmed, II, 251, 354, 405.

[825] *Fütûhât,* I, 608.

”الحسنة بعشر أمثالها إلى سبعمائة ضعف [826] “

İbn Arabî’nin naklettiği rivâyetin son bölümünde yer alan

”أنا عند ظن عبدي بي “

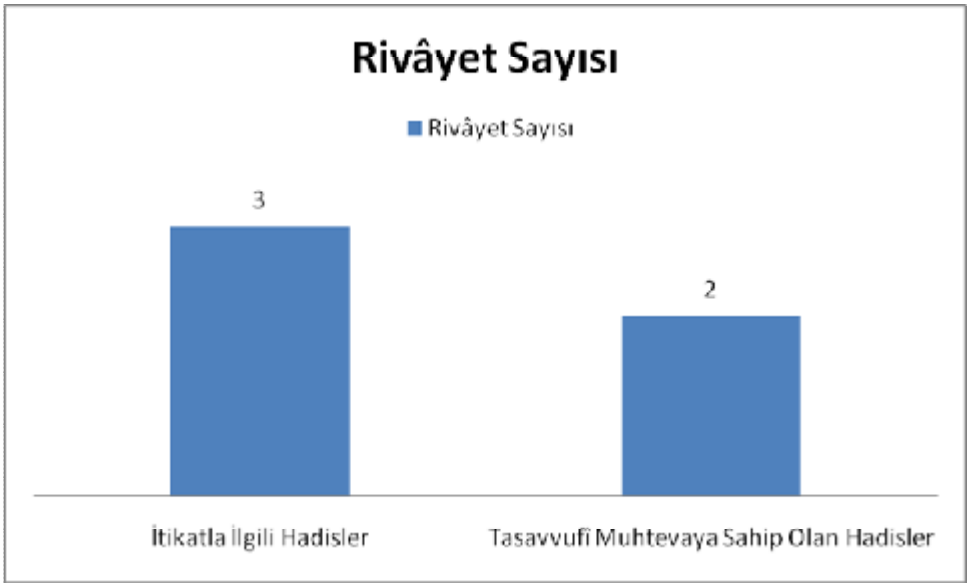
kısmı[827] pek çok kaynak tarafından rivâyet edilmektedir.

İbn Arabî’nin vâkı‘a yoluyla naklettiği rivâyetleri tablo ve grafikte göstererek izah edelim.

Kullanılan Yöntem	Hadis Sayısı
Vâkı‘a	5
Konulara Rivâyetlerin Dağılımı	Rivâyet Sayısı
İtikatla İlgili Hadisler	3
Tasavvufî Muhtevaya Sahip Olan Hadisler	2

[826] Buhârî, Îman 15; Müslim, Sıyâm 181; Ebû Dâvud, Tahâre 127; Tirmizî, hadisin hasen sahih garîb olduğunu bildirmiştir. Bkz. Tirmizî, Fedâilü’l-Kur’ân 16; Nesâî, Sıyâm 76; İbn Mâce, Sıyâm 1, Edeb 58; Ahmed, I, 195, II, 410, III, 81, IV, 346, V, 148.

[827] Buhârî, Tevhid 15, 35; Müslim, Tevbe 1, Zikir 2, 19; Tirmizî, hadisin hasen sahih olduğunu söylemiştir. Bkz. Tirmizî, Zühd 51, De‘avât 131; İbn Mâce, Edeb 58; Ahmed, II, 251, 315, 413, III, 210, 277, 491. Hadis için Saklan; birinci bölümünün müttefekun aleyh olduğunu belirtmiş, ikinci bölümüyle birlikte İbn Hibbân’ın, Vâsile b. el-Eska‘dan rivâyet ettiğini ve Gazâlî’nin *İhyâ’*da zikrettiğini belirtmiştir. Bkz. Saklan, *Kûtu’l-Kulûb’daki Tasavvufî Hadislerin Hadis Metodolojisi Açısından Değeri,* s. 207.

Vâkı'a yoluyla nakledilen hadislerin keşf ve rüya yöntemine oranla daha az sayıda olduğu görülmektedir. Ayrıca vâkı'a yönteminin itikatla ilgili hadislerde, tasavvufî muhtevaya sahip olan hadislere kıyasla daha fazla kullanıldığı görülmektedir.

D. MÜŞÂHEDE

İbn Arabî'nin vâkı'a'dan sonra başvurduğu bir diğer usûl ise müşâhededir. Müşâhede kavramı, keşf kavramıyla anlam bakımından yakınlığı bulunduğu için gerek *Fütûhât'*ta gerekse İbn Arabî'nin diğer eserlerinde birlikte zikredildiği de olmuştur.[828]

İbn Arabî, müşâhede aleminde bütün peygamberleri ve bütün müminleri gördüğünü, hatta kıyamete kadar gelecek müminleri fert fert gördüğünü belirtmektedir.[829]

---

[828] Bu iki kavramın birlikte kullanılmasına *Fusûs*'tan bir örnek verecek olursak: on ikinci fassın sonundaki şu cümleleri aktarabiliriz: *"Keşf ehli âriflere gelince: Onlar Allah'ın her nefeste tecellî ettiğini görürler. Halbuki tecellî tekrarlanmaz. Şu hâlde onlar her tecellinin yeni bir yaratışı getirdiğini ve eski varlığı şuhud gözüyle görürler. Tecellinin bir varlığı gidermesi onun gidişi anında varlığın fâni olmasıdır. Yeni bir varlığın yaratılması da başka bir tecellinin onu meydana getirmesidir. Bunu iyi anla."* Bkz. *Fusûsü'l-hikem***,** İbn-Arabi, (trc. M. Nuri Gencosman), Maarif Vekaleti, Ankara 1956, s. 130.

[829] İbn Arabî, yukarıda naklettiğimiz müşâhedesini aktarırken bunun Allah'ın lütfu olduğuna dikkat çeker. Böylece bu nimetin kendisinden değil Allah'tan geldiğini ifade ederek tevazuunu göstermektedir. Bkz. *Fütûhât,* III, 323, IV, 77.

İbn Arabî, keşf ve müşâhede'nin kaynağını Allah'a dayandırır ve bu yollarla hadis rivâyetinde bulunur. Kullandığı bu yöntemleri bizzat Allah'tan öğrendiğini belirtir: "*Allah Teâlâ, müşâhede ettiğimiz şeyler hakkında doğru konuşma ve haber verme konusunda bizi rızıklandırdı. Keşf, müşâhede ve zevk ilmini Allahtan öğrendik.*"[830] İbn Arabî'nin müşâhede konusunda yazılmış müstakil bir eseri de bulunmaktadır.[831]

1. Müşâhede Yoluyla Tesbit Edilen Hadisler

Cennet ve Cehennem Ehli

*Fütûhât'*ta müşâhede yoluyla nakledilen bir rivâyet şu şekildedir:

"نا ذ النبي لى الله عله وسلم خرج وفي يده تابا مط يا قا ض بكـ يد عل كتاب سأل أصـ ابه أتدر ذ ما هذ ذ لكتا ان فأخبرهم أ ذ في الكتاب الذي بد اليـ يني أ اء أ ل الجن و أ اء أ ائهم و بـ ئل م وعشائرهم من أو ل ن لقه الله الى يو القيامة و الدى الاخرى في لكتاب لاخر سم ء أهل الن ر و سماء بائهم قائلهم وعشائرهم الى يوم لقيـ مة"

"Hz. Peygamber her bir elinde bir kitap olduğu hâlde (ashâbının huzuruna) dürülmüş iki kitapla çıktı. Ashâbına, bu kitapların ne olduğunu biliyormusunuz? diye sordu. Sonra onlara sağ elindeki kitapta Yüce Allah'ın yarattığı ilk insan olan (Hz. Âdem)'den kıyamet gününe varıncaya kadar Cennet ehli'nin, onların atalarının, kabîlelerinin ve aşîretlerinin isimleri; diğer elindeki kitapta ise kıyamete kadar Cehennem ehli'nin, onların atalarının, kabîlelerinin ve aşîretlerinin isimlerinin bulunduğunu haber verdi."[832]

---

[830] *Fütûhât,* I, 551.

[831] İbn Arabî, *el-Fenâ fi'l-müşâhede ve'l-yakîn*, (haz. Abdurrahman Hasan Mahmûd), Dârü'l-Fikr, Kahire, 1996/1416.

[832] *Fütûhât,* III, 59, 103.

İbn Arabî'nin aktardığı hadis, Tirmizî (279/892) ve Ahmed b. Hanbel (241/855) tarafından benzer lafızlarla rivâyet edilmiştir. [833]

Zehebî (748/1374), İbn Ömer tarikiyle gelen hadisin münker olduğunu ifade ederek, söz konusu rivâyetin sahih olması için cennet ve cehennem ehlinin ayrıntılı olarak yazıldığı bu kitapların çok hacimli olması gerektiğini belirterek hadisin metnini tenkit etmiştir. Zehebî'nin hadisleri değerlendirirken sadece isnadı değil metni de dikkate aldığını göstermektedir.[834]

Hadisleri Hz. Peygamber'e sorarak sahihliğini tesbit ettiği söylenen Abdulazîz ed-Debbağ bu hadisin sahîh olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca hadiste zikredilen kitaptan maksadın kalemle yazılan kitap olmadığını, bu kitaptan maksadın manevî bir kitap olduğunu ifade etmektedir. Bu hadisle ilgili olarak İbn Arabî'nin kanaati ile ed-Debbağ'ın kanaati örtüşmektedir.[835]

E. CİNDEN RİVÂYET

1. İbn Arabî'ye Göre Cinden Rivâyet Yoluyla Hadis Rivâyeti

Cin kelimesi, Arapça'da gece kararması anlamına gelen c-n-n'den türemiştir. Cân kelimesi bir tür yılan anlamına da gelir. O, gözden gizlenen varlıklar için de kullanılmıştır.[836] İslâm inancına göre cinler âleminin varlığı Kur'ân'la sâbittir. Hicr sûresi'nin yirmi yedinci âyetinde cinlerin "nüfûz edici ateşten yaratıldığı" belirtilmiştir.[837]

---

[833] Tirmizî, son kısmını vermeksizin rivâyet ettiği hadis için, sahih hasen garib değerlendirmesi yapmıştır. Bkz. Tirmizî, Kader 8; Ahmed, II, 167, el-Arnaut, hadisin zayıf olduğunu belirtmektedir. Bkz. Ahmed, II, 167.

[834] Zehebî, *Mîzân,* II, 684.

[835] Bkz. Ahmed b. el-Mübârek, *el-İbrîz,* s. 62.

[836] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* XIII, 92 vd.

[837] Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,* s. 187; Ayrıca cinlerle ilgili geniş bilgi için bkz. Kılavuz, Ahmet Saim, "Cin" *DİA*, VIII, 8-10.

İbn Arabî'nin yöntem olarak cinlerden rivâyet metodunu kabul ettiği şeklinde *Fütûhât*'ta ya da diğer eserlerinde herhangi bir ifadeye rastlanamamıştır. Ancak, kaynağı cinlere dayanan bir rivâyeti *Fütûhât'*ta zikretmesi[838] sebebiyle bunu, müstakil bir usûl olarak kabul ettik. Hadisçilerin kullandıkları yöntemler arasında bulunmayan bu yolla gelen rivâyeti *cinden rivâyet* başlığı altında ayrıca vermeyi uygun bulduk.

Öte yandan İbn Arabî'nin *Fütûhât* haricinde *Muhâdaratu'l-ebrâr* adlı eserinde de muhtevası cinlerle ilgili olan rivâyetlere yer vermektedir. Söz konusu rivâyetler incelendiğinde, bunların çoğunlukla Hz. Peygamber'in davetine bizzat katılıp O'ndan Kur'ân dinleyen yedi adet cinden bahsettiği görülmektedir.[839]

2. Muhaddislere Göre Cinden Rivâyet Yoluyla Hadis Rivâyeti

Muhaddisler içinde cinlerden rivâyetle ilgili bilgilere İbn Hacer el-Heytemî'nin (974/1566) yer verdiği görülmektedir. El-Heytemî, *el-Fetâvâ'l-hadîsiyye* adlı eserinde cinlerle ilgili birçok malumat nakletmektedir. Eserde cinlerle ilgili nakledilen bilgileri incelediğimizde bunları dört başlık altında özetlemek mümkündür:

Yılanları öldürmenin cevazı, *yılanları öldürmeden önce uyarmanın vâcib olmayıp mendub olduğu, cinlerle ilgili garib bir hikaye ve cinlerden hadis rivâyetinin caiz olup olmadığı.*

İlk bakışta, yılanlardan bahseden iki başlığın konumuz olan cinlerle irtibatı olmadığı düşünülebilir. Fakat bu başlıklarla ilgili rivâyetler incelendiğinde, buradaki yılandan maksadın, yılan sûretine girmiş cin olduğu rahatlıkla anlaşılır.[840]

---

[838] Bkz. *Fütûhât,* II, 470, III, 49 (312. bab).

[839] İbn Arabî, *Muhâratu'l-ebrâr,* II, 59 vd.

[840] İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâvâ'l-hadîsiyye*, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Heytemi, 3. bs. Mektebetü Mustafa el-Babi el-Halebi, Kahire, 1989, s. 20- 24.

İbn Hacer el-Heytemî'nin kaydettiğine göre, cinlerden bahseden rivâyetler çoğunlukla *kütüb-i sitte*'de[841] geçmektedir. Söz konusu hadisler muhteva olarak, 'evlerde görülen yılan ve benzeri haşeratın hemen öldürülmeyip üç defa uyarıldıktan sonra öldürülmesi gerektiğinden' bahsetmektedir.

El-Heytemî, cinlerle ilgili rivâyetleri tahlil ederken, cinlerden hadis rivâyetinin caiz olup-olmayacağı konusuna da temas etmiştir. el-Heytemî'nin cinlerden hadis rivâyeti ile ilgili olarak söyledikleri özet olarak şu şekildedir:

"Her ne kadar burada naklettiğimiz iki rivâyetle istidlal cinlerden hadis rivâyet etmenin cevazına götürse; Taberânî (360/971), İbn Adî (365/976) ve başkaları bu şekilde hadis rivâyet etseler de bu konuda bazı hadis ulemasının -râvide bulunması gereken şartlardan olan adalet ve zabt sıfatının bulunmamasından dolayı- itirazları bulunmaktadır. Keza sahâbe olduklarını iddia edenler için adalet şartı vardır. Cinler içinse adaletlerini tesbit etmemiz mümkün değildir."[842]

Görüldüğü gibi İbn Hacer el-Heytemî, cinlerden rivâyet konusunda itirazı bulunan muhaddislere katılmış, ve onların gerekçelerini makul bulmuştur. Keza el-Heytemî, cinlerden sahabî olduklarını iddia edenler için, adalet vasfınının tesbitinin mümkün olmadığı gerekçesiyle bu ikrarın geçerli olamayacağı kanaatini de onaylamıştır.

İbn Hacer el-Heytemî, hadis usulcülerinin belirlemiş oldukları yolların dışında 'keşf yoluyla *sahâbe* olma' konusunda olduğu gibi, aynı şekilde cinler için gerekli tesbitin yapılamayacağı gerekçesiyle onların sahâbî oldukları iddiasında, olumsuz düşünmektedir.

1. Cinden Rivâyet Yoluyla Tesbit Edilen Hadisler

Diyet Meselesi

---

[841] Nasîbîn cinlerinin Hz. Peygamber'e gelmesi ile ilgili bir rivâyet için bkz. Buhârî, Menâkibu'l-ensâr, 32.

[842] İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâvâ'l-hadîsiyye*, s. 22.

*Fütûhât'*ın üç yüz on ikinci babında cinlerle ilgili bir rivâyetten bahsedilir. İbn Arabî bu rivâyeti iki yerde tekrar eder. Bir yerde sadece rivâyeti nakletmekle yetinirken diğerinde hadisenin ayrıntılarını da aktarır. Kaynağı cinlere dayanan olay şu şekilde gerçekleşir: İbn Arabî, kendisine cinlerden garîb bir hadis rivâyet edildiğinden bahseder. Bu olayı kendisine, arkadaşı Darîr b. İbrâhim b. Süleyman, Haleb mıntıkasında bulunan evinde güvenilir bir oduncudan nakletmiştir. Bu oduncunun naklettiğine göre; bir gün oduncunun önüne bir yılan çıkıverir. Oduncu da yılanı öldürür. Bunun üzerine cinler adamı yakalayıp apar topar götürürler ve mahkemeye çıkarırlar. Cinlere ait olan bu mahkemede kadı'nın huzuruna çıkar. Cinler, kadı'ya oduncuyu şikâyet ederler. söz konusu şikâyetlerinde, oduncunun amca çocuklarını öldürdüğünü söylerler. Oduncu da, kendisinin önüne çıkmış olan yılanı öldürdüğünü, o yılanın cin olduğunu bilemediğini ve yılanların insanların düşmanı olduğunu dile getirir. Bunun üzerine kadı hükmünü şu şekilde bildirir: Onu bırakın gitsin, o suçsuzdur. Çünkü yılanlar insan oğlunun düşmanıdır. Zîra ben Hz. Peygamber'den işittim, O şöyle buyurdu:

"من صور في غير صورته فقتل فلا عقل فيه ولا قود"

"Kim aslî sûreti dışında başka bir şekle bürünür de öldürülürse ona diyet ve kısas yoktur."

Bunun üzerine oduncu kadıya, Hz. Peygamber'e yetiştin mi? diye sorar. O da: Evet, ben bu hadisi bizzat Resûlullah'tan işittim. Kendisinin Hz. Peygamber'i gören Nasîbîn (veya Nusaybin)[843] cinlerinden olduğunu ve hayatta sadece kendisinin kaldığını bildirir. Daha sonra cinler adamı getirdikleri yere bırakırlar. Darîr b. İbrâhim, İbn Arabî'ye bu cinnin ismini söylemez, İbn Arabî de ona ismini sormaz.[844]

İbn Arabî, aynı rivâyeti *Muhâdaratu'l-ebrâr* adlı kitabına da almıştır. İbn Arabî, mevzubahis olan hadisi burada aynı isnadla nakletmektedir. Rivâyetler arasında

---

[843] Cezîre bölgesine dahil olduğu söylenen ve "Nasîbîn" denen mevkînin Türkiye'deki Nusaybin olabileceği de söylenmiştir. Geniş bilgi için bkz. Şeşen, Ramazan, "*Cezîre", DİA*, VII, 509-511.

[844] *Fütûhât,* II, 470, III, 49 (312. bab), Ayrıca cinlerle ile ilgili bilgi için bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* XIII, 92 vd.; Kılavuz, Ahmet Saim, "Cin" *DİA*, VIII, 8-10; Avcı, *İbn Arabî'nin Hadis Anlayışı,* s. 142-143.

mukayese yapıldığı zaman *Muhâdaratu'l-ebrâr*'daki rivâyetin daha ayrıntılı olduğu görülmektedir. İbn Arabî, kaynağını cinlere dayandırdığı hadisi iki yerde nakletmektedir. [845]

İbn Arabî'nin *Fütûhât* ve *Muhâdaratu'l-ebrâr* adlı eserlerinde naklettiği söz konusu rivâyetin bir benzerini İbn Hacer el-Heytemî (974/1566) *el-Fetâvâ'l-hadîsiyye*'de nakletmektedir.[846]

İbn Hacer el-Heytemî, evde görülen yılanların hangi durumlarda öldürülebileceği ile ilgili rivâyetlerin tahlilini yaparken yukarıda zikredilen rivâyete yer vermiştir. El-Heytemî, eserinde mevzubahis olan rivâyeti iki defa zikretmektedir. Muhtevaları aynı olan rivâyetlerin ilki şu şekildedir:

Şahsın birisinin önüne hareket halinde bir yılan çıkıverir. O da yılanı öldürür. Bunun üzerine cinler, adamı bulunduğu yerden alarak mahkeme etmek üzere mekanlarına götürürler. Şahıs, hakimin huzuruna çıkarılır ve dava edilir. Maktul cinin velisi adamdan şikâyetçi olur ve hakkının verilmesini ister. Bunun üzerine kadı, maktulün hangi surette öldürüldüğünü sorar. Orada bulunan cinler de yılan suretindeyken öldürüldüğünü söylerler. Bu cevap üzerine hakim, hükmünü şöyle açıklar:

"*Ben Hz. Peygamber'den şöyle işittim. Sizden her kim suret (kılık) değiştirirse öldürülebilir.*"

Kadı, daha sonra adamın serbest bırakılmasını emreder. Cinler bunun üzerine adamı evinin bulunduğu yere tekrar getirirler.[847]

İbn Hacer el-Heytemî'nin İbn Asâkir'e (571/1176) dayandırarak naklettiği diğer rivâyette farklı olarak şu ayrıntılar dikkat çekmektedir:

---

[845] Bkz. İbn Arabî, *Muhâdaratu'l-ebrâr,* II, 61 vd.

[846] İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâvâ'l-hadîsiyye*, s. 21 vd.

[847] İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâvâ'l-hadîsiyye*, s. 21.

Cinler, yılanı öldüren kişiyi güzel görünümlü, ak ve uzun sakalı bir ihtiyarın huzuruna çıkarırlar. Hakim, hükmünün gerekçesini biraz daha ayrıntılı olarak açıklar.

Kadı, cinlerin Hz. Peygamber'den Kur'an dinledikleri gece bu hadisi işittiğini söyler. Bu hadise göre

"من تصور منكم في غير صورته فقتل فلا شيئ على قاتله"

"*Sizden (cinlerden) her kim kendi sûreti dışına girip de öldürülürse, öldürene herhangi bir şey(diyet) gerekmez.*"[848]

Görüldüğü gibi İbn Hacer el-Heytemî'nin İbn Asâkir'den naklen verdiği ikinci rivâyetin lafızları İbn Arabî'nin rivâyetiyle birebir paralellik arzetmektedir. İki hadisin muhtevası aynı olmakla birlikte hadisin lafızlarında bir iki kelime de olsa farklılık bulunmaktadır.

İbn Arabî, *Fütûhât'*ın vasiyetler babında, yukarıda nakledilen rivâyetlerin bir anlamda sebeb-i vurûdu diyebileceğimiz bir hadis nakletmektedir. Söz konusu rivâyet, Resûl-i Ekrem'in (s.a.) Hz. Ali'ye tavsiyeleri arasında yer almaktadır. Lakin buradaki hadiste, yukarıdaki rivâyetlerde olduğu gibi kaynağı cinlere dayandırılmamakta ve isnadı ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemektedir. İbn Arabî'nin kaydettiğine göre Hz. Peygamber'in Ali'ye (r.a.) cinlerle ilgili tavsiyeleri şu şekilde yer almaktadır:

"E*y Ali! Evde yılan görürsen onu hemen öldürme. Onları üç defa uyar. Eğer dördüncü de yine karşına çıkarsa onu öldürebilirsin.*

Ya Ali! Şayet yolda karşına yılan karşına çıkarsa onu derhal öldür. Çünkü ben cinlere, yolda yılan sûretine girmemelerini şart koştum. Onlardan kim böyle yaparsa ölümü hak etmiş olur."[849]

---

[848] İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, (thk. Muhibbüddin Ebû Saîd Amrevî), Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1995/1415, XIII, 23 (1289); İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâvâ'l-hadîsiyye*, s. 21.

[849] *Fütûhât,* IV, 509 (560. bab).

İbn Arabî'nin naklettiği bu son rivâyetin kaynaklarda herhangi bir isnadına rastlanamamıştır.

F. TECRÜBE

Arapçası "tecribe" olan tecrübe kelimesi Türkçede şu anlamlarda kullanılmaktadır: Deneme, sınama; görgü, deney, denemek, sınamak.[850]

İbn Arabî'nin *Fütûhât'*ında hadisçilerin metodundan farklı olarak tesbit ettiğimiz bir diğer yol da tecrübe yoluyla hadislerin sahih sayılmasıdır. İbn Arabî, hadislerin farklı bir şekilde tashîhinden bahsetmekte, bu yol da hadisi tecrübe ederek tashîh etmektedir. Burada hadisin gereği ile amel edip sonunda hadiste ifade edilen durumu fiilen yaşama/tecrübe etme söz konusudur. Böylece hadisin sahihliği tecrübeyle isbat edilmiş olmaktadır. Âdeta hadis test edilmiş olur. Tabiî olarak buradaki tecrübe şahsî bir tecrübedir. Bu başlık altında, İbn Arabî'nin ferdî olarak yaşadığı tecrübenin herkese teşmil edilen genel-geçer bir tecrübe olduğundan bahsedilmemektedir.

1. Tecrübe Yoluyla Tesbit Edilen Hadisler

Zemzem Hadisi

İbn Arabî, *Fütûhât'*ında zemzemle ilgili şöyle bir rivâyet kaydeder.

"ما زمزم لما شرب له"

İbn Arabî, bu rivâyet için şöyle demiştir. *"Bu hadis bana göre zevk yoluyla sahihtir. Bir iş için tecrübe ettim, istediğim şey yerine geldi."*[851]

*Fütûhât'*ta nakledilen bu hadis, birçok kaynakta yer almaktadır.[852]

---

[850] Heyet, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1998, II, 2163; *Örnekleriyle Türkçe Sözlük* Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara 1996, IV, 2801.

[851] *Fütûhât,* I, 758.

İbn Arabî'nin hadisçilerin metodu dışında kullandığı özel rivâyet yöntemleriyle ilgili verdiği bilgileri değerlendirecek olursak, şunları söyleyebiliriz:

Hadisçilerin usûlü dışında hadis rivâyetinde en çok kullanılan yollar hiç şüphesiz keşf ve rüyadır. Bu ikisi haricinde İbn Arabî'nin kullandığı müşâhede, vâkı'a, ve tecrübe ya bilinmemesi ya da bir şekilde diğerlerinin içinde mütâlâa edilmesi nedeniyle bu metotlarla ilgili herhangi bir tasnif ve tenkide rastlanamamıştır.[853]

İbn Arabî'nin sahih olsun zayıf olsun bütün hadisleri Hz. Peygamber'e arzettiğine dair bir yaklaşım isabetli değildir. Her ne kadar İbnü'l-İmad (1089/1679) böyle bir kanaate sahipse de[854] bu görüşü doğrulayacak herhangi bir kanıt bulunamamıştır.[855]

İbn Arabî, hadislerin sıhhati konusunda kendine özgü yöntemler kullanmakla birlikte son noktayı bu metotlarla koymamaktadır. Başka bir ifade ile bütün hadisleri keşf, rüya vb. yollarla aldığını iddia etmemektedir. Sanılanın aksine bu tür rivâyetler, çok az sayıda yer tutmaktadır. O hâlde, neden İbn Arabî hadisçilerin usûlü dışındaki yollarla hadis rivâyet etmiştir sorusuna, çeşitli cevaplar verilebilir.

Ali Vasfi Kurt, İbn Arabî'nin bu metotları kullanmasını şu şekilde izah etmektedir:

---

[852] İbn Mâce, Menâsik 79, Suyûtî, hadisle ilgili olarak şu bilgileri verir: "Rivâyet çok meşhur olup insanların dillerinde dolaşmaktadır. Hadis hafızlarından bir kısmı rivâyeti sahih kabul etmiş, diğerleri ise zayıf görmüştür. Fakat, isabetli olan birinci görüştür." Bkz. İbn Mâce, Menâsik 79; Ahmed, III, 357, 372; Beyhakî, es-Sünen'ül-kübrâ, V, 148 (9442); İbn Ebî Şeybe, Musannef, V, 63. İbn Arabî, hadisi Dârekutnî'nin Câbir'den (r.a.) rivâyet ettiğini söylemiştir (Bkz. Fütûhât, I, 758). Hadis için bkz. Dârekutnî, es-Sünen, II, 289 (238).

[853] M. Tayyib Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler"*adlı eserinde "*Sonraki Asırlarda Sahabî Olduklarını İddia Edenler*" başlığıyla yedi madde altında yalancı sahabîlerden ve bunların rivâyetlerinden bahsetmiştir. Okiç'in naklettiği kişiler arasında muammerûn (uzun ömür sürenler) olduklarını iddia ederek Hz. Peygamber'in vefatından yedi asır sonra bile sahabîlik iddiasında bulunanlar vardır. Ancak bizim konumuzla (doğrudan) ilgili olmadığı için burada yer vermeye lüzüm görmüyoruz. Bilgi için Bkz. Okiç, M. Tayyib, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler,* s. 70-73; İbn Hacer, *İsâbe,* 523- 526.

[854] İbnü'l-İmad, İbn Arabî'nin böyle söylediğini naklediyorsa da araştırmamız neticesinde biz bunun aksi bir sonuca ulaştık. Krş. için bkz. İbnü'l-İmad, *Şezeratü'z-zeheb,* V, 200.

[855] Nitekim İbn Arabî'nin bütün hadisleri Hz. Peygamber'e arzettiğine dair ne *Fütûhât'*ta ne de incelediğimiz diğer eserlerinde böyle bir ifadesine rastlayamadık.

" *Bütün bunlardan başka, onun belki de en orjinal yönü, keşfî bilgilerini, zâhir ulemasının eserlerinde zikrettikleri rivâyetleri tashihte ve anlamada, hatta itikadî ve amelî ihtilafları gidermede kullanmasıdır… O, keşfî tecrübelerini zâhir ve bâtın'ın tam ortasına koyarak, daima şeriât'ın hakîkat'la, hakîkat'ın da şerîat'la sağlamasını yapmıştır. Daha doğrusu görünürdeki bu çelişkiyi bu yolla gidermeye çalışmıştır."*[856]

Kurt'a göre, İbn Arabî bu yöntemleri zâhir ulemasının naklettiği bilgileri anlama ve tashihte bir unsur, disiplinler arası ihtilafları giderme hususunda bir yöntem olarak kullanmıştır.

Burada şu soruyu sormak yerinde olacaktır: İbn Arabî, Ehl-i hadis'e karşı bir tepkinin bir sonucu olarak mı söz konusu yollara başvurmuştur?

İbn Arabî'nin ehl-i hadisin rivâyet yöntemlerini kabul etmediğini gösteren elimizde herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. İbn Arabî, sünneti nakletmekteki titizliklerinden dolayı ehl-i ilim içerisinde en çok muhaddislere övgüde bulunmuştur. İbn Arabî'nin hadisçilere olan yaklaşımını daha önce zikrettiğimizden dolayı tekrara lüzum görmemekteyiz.

Öte yandan İbn Arabî'nin kendisinin de meslekten hadisçi olması hasebiyle muhaddislerin usûlünü beğenmeme gibi bir durum da söz konusu değildir. O, hadisçilerin usûlünü tercih etmekle birlikte sûfîlerin kullandığı yöntemleri de kullanmaktadır. İbn Arabî, temel olarak muhaddislerin metodunu benimsemekte; ancak bu prensiplere ek olarak bazan keşf, rüya, müşâhede ve vâkı'a, gibi yöntemlerle de hadis almaktadır.

İbn Arabî'nin muhaddislerin usûlü dışında naklettiği hadisler sayıca fazla olmamakla birlikte, bu rivâyetlerin çoğunluğu muteber kaynaklarda yer almaktadır. Kaynaklarda yer almayıp sadece İbn Arabî'nin nakletmiş olduğu rivâyet sayısı ise çok azdır. Mükerrerler hariç elli dört rivâyet söz konusudur. Bu rivâyetlerin bir kısmı zayıf olup keşf yoluyla sahih olduğu belirtilmişken büyük bir kısmı da hakkında tereddütler

---

[856] Bkz. Kurt, Ali Vasfi, *a.g.e.* s. 508.

bulunup rüya yoluyla Hz. Peygamber'e sorularak durumunun netlik kazandırıldığı hadislerden oluşmaktadır. Dolayısıyla sadece bu rivâyetlerin sayısı ve özellikleri bile İbn Arabî'nin bu yöntemleri muhaddislerin usûlüne bir alternatif olarak kullanmadığı kanaatini pekiştirmektedir.

İbn Arabî'nin özel yöntemlerle naklettiği hadisler sayı olarak az görülebilir. Ancak bu tür hadislerin İbn Arabî'nin sisteminin esasını oluşturduğunu da gözden kaçırmamak gerekir. Söz konusu hadisleri göz ardı ettiğimiz zaman onu İbn Arabî yapan sistem, savunmasız kalır.

İbn Arabî, özel yöntemlerini yukarıda da ifade ettiğimiz gibi sadece elli kadar rivâyete uygulamıştır. Kendisince problemli hadisleri bu özel yöntemleri kullanarak çözüme kavuşturma yolunu seçmiştir. Nihâi anlamda hadislerdeki müşkilin giderilmesinde belirleyici bir metot olarak keşf, rüya, müşâhede gibi yöntemleri kullanmıştır.

Hadis rivâyetinde keşf, rüya vb. diğer özel yöntemlerin kullanılması genelde sûfilerin özelde İbn Arabî'nin bilgi anlayışı ile ilgilidir. Çünkü e zahirî yollarla elde edilen bilgi zan ifade eder. Bâtınî bilgi ise zandan uzak olup kesinlik arz eder. Zahiri yani aracılarla elde edilen bilgi hata ihtimalinden uzak değilken ledünnî bilgi doğrudan Allah'tan olması nedeniyle her türlü şüpheden uzaktır.[857] Dolayısıyla keşf vb. yollarla bilgiyi kaynağından arı duru bir şekilde almak varken, zanna dayalı yollarla almak doğru değildir.

Aynı şekilde hadisçilerin ravî değerlendirmeleri de zanna dayalıdır, sübjektiftir. Ravilerle ilgili verilen hükümler yüzde yüz derecesinde kesinlik ifade etmez. Nitekim bir ravi ile ilgili verilen hüküm ta'dil ifade ederken, aynı ravi ile ilgili başka bir hüküm cerh olabilmektedir. İbn Arabî bu hususu *Fütûhât'*ta birçok kere ifade etmektedir.[858]

---

[857] İbn Arabî'nin *Fütûhât'*ta ilmini doğrudan Allah'tan aldığını belirten ifadeleri için bkz. *Fütûhât,* II, 432, III, 456, *Fütûhât,* thk. bsk. I, 250-251, 265. Ayrıca İbn Arabî'nin naklettiği benzer ifadeler için bkz. *Fütûhât,* I, 280 (55. bab), 631, II, 253 (155. bab), III, 413-414, *Fütûhât,* thk. bsk. I, 126, IV, 272.

[858] Örnekler için bkz. *Fütûhât,* I, 150 (14. bab), II, 254, III, 316, Bkz. *Fütûhât,* thk. bsk. II, 358-359.

Tasavvuf ilminde keşf, rüya vb. yöntemler bilgiyi elde etme vasıtaları olarak kabul edilmektedir. Fakat hadis metodolojisi açısından bu yöntemler kullanılarak bilgi elde edilmez. Hadis usûlünce belirlenen prensipler haricinde hadis nakletmek veya hadislerdeki ihtilafları gidermek hadis ilminin belirlediği kriterlerin dışına çıkmaktır. Ayrıca epistemolojik açıdan keşf, rüya vb. subjektif yollarla elde edilen bilginin doğruluğunun tesbiti hadis usûlünün objektif kriterleri açısından mümkün değildir.

Kanaatimizce İbn Arabî'nin orijinal tarafı bilgiye ulaşmada farklı epistemik yolları birlikte kullanmasıdır. Hatta İbn Arabî, işi daha da ileri götürerek müşkil hadislerin çözümünde söz konusu yöntemlerini belirleyici olarak kullanmıştır.

İbn Arabî, farklı disiplinlere ait yöntemleri birlikte kullanarak disiplinler arası bir usûl takip etmiştir. Aynı şekilde bu durum İbn Arabî'nin ilmi disiplinleri ayırmaksızın bir bütün olarak algıladığı ve gerektiğinde farklı disiplinlere ait metodolojiyi birlikte kullanarak bütüncül bir yaklaşım sergilediğini göstermektedir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi hadisçiler açısından böyle bir durum kabul edilebilir bir şey değilse de İbn Arabî'nin farklılığını ve kuşatıcılığını göstermesi açısından önemli olduğu kanaatindeyiz.

SONUÇ

Fütûhât-ı Mekkiyye'de Hadisçilerin Metotları Dışında Nakledilen Rivâyetler başlığını taşıyan bu çalışmamızda ulaştığımız sonuçları şöylece sıralayabiliriz:

İbn Arabî'nin tasavvuf ve düşünce tarihindeki etkisini geçen yüzyılların kaybettirememiş olması onun hala üzerinde durulması gereken bir şahsiyet olduğunu göstermektedir.

İbn Arabî'nin hadis yönüyle ilgili olarak hadis rivâyetinde keşf ve rüyayı esas aldığı, hadis yorumlarında zahirle bağdaşmayacak yorumlar yaptığı ve benzeri şeklinde çeşitli eleştiriler yapılmıştır.

Araştırmamızda onun sadece tasavvufî kaynaklara dayandığı şeklindeki yaygın kanaatin aksine zâhirî ve tasavvufî kaynakları birlikte kullandığı görülmüştür. Ayrıca tasavvufî kaynakları kullanırken onları Kur'ân ve Sünnet'in süzgecinden geçirdiğini ısrarla vurgulamıştır. Ayrıca onun bu hususta dikkatli olmaya özen gösterdiği görülmüştür.

İbn Arabî, rivâyette lafzı esas almış ve nassın zâhirine ısrarla vurgu yapmıştır. Keşfe çok önem veren bir müellifin bu tavrı muhtemelen onun kendisini nassla sınırladığını göstermek istemesinden kaynaklanmıştır. İbn Arabî'nin lafzî rivâyetteki ısrarcı tutumu, onun Endülüs ehl-i hadis ve ehl-i rey geleneklerinden hadisçiler safında yer aldığı ve daha ziyade zâhirî bir tutum sergilediği izlenimini vermektedir. İbn Arabî, lafzen rivâyetteki kararlı tutumunu hadis olmayan metinlerin aktarımınında da sürdürmüştür. Hadisleri naklederken bir hadisçi titizliğiyle hareket etmeye gayret etmiş; hadisleri senet ve metin bakımından tenkide tâbî tutmuştur.

İbn Arabî, *Fütûhât'*ında yer verdiği malzemeler arasında sahih hadisler yanında zayıf, hatta mevzû olanlar bile bulunmaktadır. Ancak ona göre, mevzu olduğunu bilerek hadis nakletmek şeytanın vesvesesine uymaktır ve asla böyle bir yol caiz değildir. Görebildiğimiz kadarıyla İbn Arabî'nin kullandığı hadis malzemesi içinde zayıf ve mevzu hadis sayısı sahih olanlarına nisbetle olduça azdır.

İbn Arabî, hadis rivâyetinde genellikle muhaddislerin usûlünü kullanmakla birlikte, bazan kendisine özgü yöntemlerle de hadis nakletmiştir. O, sûfilerden bir kısmının kullandığı özel rivâyet yöntemleri olarak bilinen keşf ve rüya yöntemlerine ilaveten müşâhede, vâkı'â, cinden rivâyet ve tecrübe metotlarını kullanmıştır. Ancak, hadis usûlü kitaplarında belirtilen yöntemlerin dışındaki yollarla hadis rivâyeti, muhaddisler açısından muteber görülmemiştir.

Her ne kadar hadis usûlü açısından özel rivâyet yöntemleri bir değer taşımıyorsa da tasavvuf tarihi açısından durum farklı görünmektedir. İbn Arabî'den önce, hadis tesbitinde keşf ve rüya yolu bulunduğuna dair veya bu yöntemlerin kullanıldığına dair örnekler bulunsa da bunlar sınırlı sayıda bulunmaktadır.

İbn Arabî ile birlikte hadis rivâyetinde özel rivâyet yöntemleri, belirli bir çerçeveye oturtulmakta ve bu işin esasları belirlenmektedir. İbn Arabî, bir taraftan keşf ve rüya yolu ile hadis alırken diğer taraftan bunlara ilave yöntemler kullanmaktadır. Keşf ve rüya haricindeki özel rivâyet yöntemlerinin İbn Arabî ile birlikte meşhur olduğu söylenebilir. O, bir taraftan bu işin pratiğini yaparken diğer taraftan teorisini ortaya koymaya çalışmıştır. Tasavvuf tarihinde, İbn Arabî'nin özel rivâyet yöntemleri için koyduğu sınırların bu gün bile aşılamadığı görülmektedir. Bu durum, kendisinden sonraki sûfilere, özel rivâyet yöntemlerini herkesin rahatlıkla uygulayamacağı neticesini vermiştir. Bu sonuç, bir taraftan İbn Arabî'nin tasavvuftaki otoritesinin, diğer taraftan özel rivâyet yöntemlerinin kayıt altına alındığının göstergesi olarak kabul edilebilir.

İbn Arabî, eserlerindeki bütün hadisleri keşf, rüya ve diğer özel yollarla aldığını iddia etmemektedir. Mükerrerlerle birlikte beş binin üzerinde hadis bulunduran *Fütûhât'*ta İbn Arabî'nin özel rivâyet yöntemleriyle aldığı hadis sayısı 54'ü geçmemektedir. Araştırmamızda *Fütûhât'*ta nakledilen 58 rivâyeti inceledik. Söz konusu rivâyetlerden 4'ünü İbn Arabî, özel rivâyet yöntemleriyle aldığını belirtmemesine rağmen bu rivâyetlerin ona izafe edildiğini tesbit ettik. Görüldüğü gibi İbn Arabî hakkındaki genel kabulün aksine onun özel rivâyet yöntemleriyle naklettiği hadis sayısı çok azdır. Ayrıca bu rivâyetlerin çoğunluğu kaynaklarda yer almaktadır. Kaynaklarda yer almayıp sadece İbn Arabî'nin nakletmiş olduğu rivâyet sayısı azdır.

Keza İbn Arabî'nin nakletmiş olduğu bu rivâyetlerin bir kısmı hadis olmayıp Hz. Peygamber'den alınan bir takım malumat olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Arabî'nin özel rivâyet yöntemleriyle aldığı hadis sayısı fazla olmakla birlikte, söz konusu rivâyetler "*Nefsini bilen Rabbini Bilir*" gibi onun sisteminin temelini oluşturan hadislerdir. Yani bu tür hadisler sayıca az olsa da mahiyet olalarak önem arzetmektedir.

İbn Arabî'ye göre keşf yoluyla elde edilen bilgiler yakîni bilgi ifade eder. Keşf sahibi velîler hadislerin durumunu bizzat Resûl-i Ekrem'e sorarak öğrenebilirler. Bu şekilde senedinden dolayı zayıf kabul edilmiş hadisler Hz. Peygamber'e sorularak sıhhati netleştirilebilir. Keşf yoluyla Resûlullah'tan bilgi alabilmenin bazı şartları vardır. Bu bilgiler Kitap ve Sünnet'in temel ilkelerine göre değerlendirilir. Ayrıca, dine ilave yeni bir hüküm kabul edilemez.

Rüya ile anlam yakınlığı bulunan vâkı'a metoduyla da İbn Arabî'nin hadis rivâyet ettiği bilinmekle beraber bu yöntemi rüya kadar yoğun kullanmadığı görülmüştür. Ayrıca müşâhede, tecrübe ve cinden rivâyet yoluyla hadis nakletmiştir; fakat onun müşâhede, cinden rivâyet ve tecrübe yoluyla daha az sayıda hadis rivâyet ettiği belirtilmelidir.

Ayrıca cinden rivâyet hususunda İbn Arabî'nin yalnız olmadığı, ondan önce de bu yöntemi kullanan muhaddislerin bulunduğu görülmüştür.

İbn Arabî'ye göre, Allah'a azimetle kulluk neticesinde özel yollarla elde edilen bilgiler O'nun kullarına bir ikramıdır. Bu usûl sonradan ortaya çıkmamıştır. Bizzat peygamberlerin uyguladığı bir metottur. Ne var ki peygamber Allah'tan vahiy alıp din getirdiği için masum'dur. Veliler için böyle bir durum söz konusu değildir.

*Fütûhât'*ta keşf yoluyla nakledilen hadislerin genel karakterine bakıldığı zaman bunların çoğunluğunun muteber hadis kaynaklarında yer aldığı görülmektedir. Rivâyetlerin çok azı hariç diğerlerinin hadis kaynaklarında çeşitli tariklerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca keşf yoluyla nakledilen bazı rivâyetler hadis olmayıp hadisin şerhi sadedindeki bilgilerden oluşmaktadır.

İbn Arabî, keşfen hadis rivâyeti ve tashihi yapmakla beraber, sabit olmadığı halde ona isnad edilen rivâyet ve tashihler de yok değildir. "*Nefsini Bilen Rabbini Bilir*" ve "*Ben Âdil Melik Zamanında Doğdum*" rivâyetlerinin, İbn Arabî tarafından sahih sayıldığı iddiasını doğrulayıcı/destekleyici bir bilgiyi tesbit edemedik.

İbn Arabî, bütün rivâyetlerin durumunu keşfen öğrendiğini iddia etmemekte; rivâyetin durumu hakkında naklen ya da keşfen bilgisi yoksa bunu açıkça belirtmektedir.

Hadisçiler prensip olarak keşf yoluyla hadis rivâyetinin mümkün ve doğru olmadığını belirtirken; sûfîlere göre keşf yoluyla Hz. Peygamber'le irtibat kurmak ve O'ndan hadis almak mümkündür. Muhaddislerin metodu dışındaki hadîs alma yollarının, hadîs tekniği açısından bir değeri yoktur.

Hadis alimlerinin belirlediklerin usûlün dışında hadis rivâyetinde en çok kullanılan yöntemler hiç şüphesiz keşf ve rüyadır. Bu iki yöntem haricinde İbn Arabî'nin kullandığı müşâhede, vâkı'a ve tecrübe yoluyla hadis rivâyet usûlü ya bilinmemesi ya da bir şekilde diğer metotlar içinde mütâlâa edilmesi nedeniyle, bunlarla ilgili herhangi bir tasnife ve tenkide rastlanmamıştır.

İbn Arabî'nin hadisçilerin metodu dışında naklettiği haberlerin bir kısmı zayıf olup keşfen sahih olduğu belirtilmişken; büyük bir kısmı da hakkında tereddütler bulunup rüya yoluyla Hz. Peygamber'e sorarak sıhhat durumuna netlik kazandırdığı rivâyetlerden oluşmaktadır. Dolayısıyla sadece bu rivâyetlerin sayısı ve özellikleri bile İbn Arabî'nin bu yöntemleri hadisçilerin usûlüne bir alternatif olarak kullanmadığı kanaatini pekiştirmektedir.

Rüya metodu da İbn Arabî'nin hadis aldığı yollardan birisidir. İbn Arabî'ye göre rüya yoluyla hadis almak mümkündür. Bu yolla hadis almanın dayanağı "mübeşşirât"la ilgili hadislerdir.

İbn Arabî'ye göre rüya, çok önemli bir bilgi kaynağıdır. Zîrâ İbn Arabî, içinden çıkamadığı birçok dînî meseleyi bu bilgiler sayesinde çözüme kavuşturmuştur.

İbn Arabî'nin rüya yoluyla naklettiği rivâyetler incelendiğinde, genellikle bu rivâyetlerin ibâdetlerle ilgili olduğu görülmektedir. Ayrıca bu rivâyetlerin çoğunluğunun rüya yoluyla Hz. Peygamber'den alınan değişik malûmat olduğu anlaşılmaktadır.

Keşfte olduğu gibi rüya yöntemi de prensip olarak muhaddislerin kabul etmediği bir metottur. Ancak, rüya ile ilgili Hz. Peygamber'in uygulamaları ve sözleri hadisçilerin bu konuda daha mütesâhil davranmalarına gerekçe oluşturmuştur. Hadis tesbitinde bunun örnekleri çok az olmakla birlikte daha ziyade râvilerle ilgili değerlendirmelerde rüya kullanımının arttığı görülmektedir. Bütün bunlara rağmen hiçbir muhaddis hadis tesbitinde rüyayı müstakil bir usûl olarak görmemiştir. Rüya aleminin sübjektif olması ve zabt imkanının olmaması dolayısıyla da araştırmanın dışındadır. Rüya yoluyla Hz. Peygamber'le irtibat kurmak mümkünse de hadis rivâyeti açısında böyle bir usul kabul edilemez. Gerek keşf gerekse rüya ve diğer metotlarla Hz. Peygamber'den hadis rivâyet etmenin muhaddisler açısından bir değeri yoktur. Hadisler Hz. Peygamber'in hayat-ı saadetlerinde söylenmiş ve kayda geçirilmiştir. Hz. Peygamber'in âhirete irtihalinden sonra yeni bir hadis rivâyet etmek mümkün değildir.

İbn Arabî'nin muhaddislerin usûlü dışında naklettiği rivâyetlerle ilgili daha net sonuçlara ulaşmak için onun diğer eserlerini de içine alan müstakil çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu çalışmalar sayesinde genelde sûfîlere özel de İbn Arabî'ye hadisçilerin usûlunden farklı olarak hadis rivâyet ettikleri konusunda yöneltilen tenkitlerin ne derece isabetli olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Hadîs ve tasavvuf ilim dalları arasında yapılacak mukayeseli çalışmalar sayesinde hadisçiler ile sûfiler arasındaki hadis rivâyetinde kullanılan yöntem farklılıkları ve bunların pratiğe yansımaları daha net olarak ortaya çıkacaktır.

Çalışmamızın kapsamı dışında kalan *Fütûhât'*taki diğer hadislerin tahric ve değerlendirmesinin yapılması; bunun sonucunda İbn Arabî'nin kullandığı hadis malzemesinin durumunun ortaya çıkarılarak onun muhaddis kimliği hakkında daha genel ve sağlıklı sonuçlara ulaşılacağı kanaatindeyiz.

BİBLİYOGRAFYA

Abdülazîz Seyyid Ehl, *Muhyiddin b. Arabî min şi'rihi*, Dârü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut, 1970.

Abd b. Humeyd, b. Nasr Ebû Muhammed (249/863), *el-Müntehab min müsnedi Abd b. Humeyd,* (thk. Subhî Bedrî es-Sâmerrâî, Mahmûd Muhammed es-Saîdî), Mektebetü's-Sünne, I, Kahire, 1988/1408.

Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdurrahman eş-Şeybani, *Kitâbü's-sünne*, (thk. Muhammed b. Saîd b. Salim el-Kahtani), Demmam, 1406.

Abdurrahman b. Ebî Hâtim er-Râzî (327/939), *el-Cerh ve't-ta'dîl,* Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, I-IX, Beyrut, 1952/1971.

Abdurrezzak Ebû Bekr Abdurrezzak b. Hemmam es-San'ânî (211/826), *Musannefü Abdürrezzak,* (thk. Habîburrahman el-A'zamî), 2. bs., el-Mektebü'l-İslâmî, I-XI, Beyrut, 1403.

Abdurrezzak el-Kâşânî (730/1330), *Istılâhâtu's-sûfiyye,* (thk. Muhammed Kemâl İbrahim Cafer), el-Hey'etü'l-Mısriyye, Mısır, 1981.

_____, *Te'vilât-ı Kâşâniyye*, (trc. Ali Rıza Doksanyedi; haz. M. Vehbi Güloğlu), I-III, Kadıoğlu Matbaası), Ankara, 1987.

Abdülkadir b. Bedran ed-Dımaşkî, Abdülkadir b. Ahmed b. Mustafa ed-Dûmî (1848/1927, *el-Medhal ila mezhebi'l-İmam Ahmed b. Hanbel,* İdaretü't-Tıbaati'l-Müniriyye, Dımaşk, 1919.

Abdülkerim Cîlî, *Şerhu Müşkilâti'l-Fütûhati'l-Mekkiyye*, (nşr. Yusûf Zeydan), Kahire, 1992.

Abdülmün'im el-Hıfnî, *el-Mevsû'âtü's-sûfiyye*, 5. bs., Mektebetu'l- Medbûli, Kahire, 2006.

Aclûnî, İsmâil b. Muhammed (1162/1749), *Keşfü'l-hafa ve müzîlü'l-ilbas amme'ş-tehara mine'l-ehâdîs alâ elsineti'n-nâs,* (haz. Ahmed el-Kalâş), 6. bs., Müessetür-Risâle, I-II, Beyrut, 1996/1416.

Acurrî, Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdullah el-Bağdadi (360/970), *eş-Şeria,* (thk. Abdurrezzak el-Mehdî), Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1996/1417.

Addas, Claude, *Quest for the red sulphur: the life of Ibn Arabi*, (trc. Peter Kingsley), The Islamic Texts Society, Cambridge, 1993.

_____, *Kibrit-i Ahmer'in Peşinde*, (trc. Atila Ataman), Gelenek Yay., İstanbul, 2004.

Ağcakaya, Kazım, *Hakim et-Tirmizi'nin Nübüvvet ve Velâyet Teorisi,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MÜSBE.), İstanbul, 2002.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah eş-Şeybânî (241/855), *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel* (Şu'ayb el-Aranavut'un Ta'likiyle birlikte), Müessesetü Kurtuba, I-VI, Kâhire, ts.

_____, *el-Müsned,* (haz. Ahmed Muhammed Şâkir) (I-VIII), (IX-XX), Dâru'l-Hadîs, I-XX, Kâhire 1995/1416.

Ahmed b. Mübarek (1132/1720), *el-İbrîz min kelâmi seyyidî Abdi'l-azîz,* Beyrut, ts.

Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâisü'l-hasîs şerhu ihtisâri ulûmi'l-hadîs,* (ta'lik. Nâsirüddin Elbânî), Mektebetü'l-Meârif, I-II, Riyad, 1996/1417.

Ahmed Murteza ez-Zeyn, *Menâhicü'l-muhaddisîn fî takviyeti'l-ehâdîsi'l-hasene ve'd-daîfe*, Riyad, 1994.

Akalın, İsa, *Ka'bu'l-Ahbâr ve Rivâyetlerinin Değeri,* (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi, MÜSBE.), İstanbul, 2001.

Akdoğan, Muhammed, *Ahmed Avni Konuk ve Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi Adlı Eserindeki Hadislerin Değerlendirilmesi,* (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi, SÜSBE.), Konya, 2009.

Ali b. Muhammed el-Emîr, *Cabir b. Abdillah ve Fıkhuhu*, Daru İbn Hazm, Beyrut, 2000.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed (1014/1606), *el-Masnu' fî ma'rifeti'l-hadisi'l-mevdu,* (thk. Abdülfettah Ebû Gudde), Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, 4. bs., Kahire, 1984.

_____, *el-Masnu' fî ma'rifeti'l-hadisi'l-mevzu'*, (thk. Abdülfettah Ebû Gudde), Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, Şam, 1969/1389.

Ali el-Müttakî el-Hindi, Alauddin Ali b. Hüsâmüddîn (975/1567), *Kenzü'l-ummal fî süneni'l-akval ve'l-ef'al*, (haz. Bekri Hayyani, Saffet es-Sekka), Müessesetü'r-*Risâle*, I-XVIII, Beyrut, 1993/1414.

Alkış, Abdurrahim, *Abdurrezzâk Kâşânî ve Şerhu Fusûi'l-Hikem Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlîli* (Yayımlanmamış Doktora Tezi, MÜSBE.), İstanbul, 2008.

Ankaravî, İsmail Hakkı, *Nakşe'l-Fusûs: Gerçeklerin Özü*, (haz. Ayhan Yıldırım), Ataç Yay., İstanbul, 2005.

_____, *Nakş el-Fusûs şerhi, Zübdetü'l-fühus fi nakş el-Fusûs*, (haz. İlhan Kutluer), Kitabevi Yay., 2. bs., İstanbul, 1995.

Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi,* (trc. Mütercim Asım Efendi), Ebü't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed Firûzâbâdî, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1304.

Ateş, Ahmet, "İbnü'l-Arabî", *İA,* İstanbul, 1984.

Ateş, Süleyman, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri*, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1969.

Avcı, Seyit, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye'de İbn Arabî'nin Hadis Anlayışı,* Ensar Yay., Konya, 2005/1426.

_____, *Sufilerin Hadis Anlayışı Bursevî Örneği***,** Ensâr Yayıncılık, Konya, 2004.

Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrailiyyat,* Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1979.

Aydınlı, Abdullah, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis,* İstanbul, 1986.

_____, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2003.

_____, *Hadis Istılahları Sözlüğü,* Timaş Yay.,İstanbul, 1987.

Azîmabâdî, Ebu't-Tayyib Şemsü'l-Hak, *Avnu'l-ma'bûd şerhu süneni Ebû Dâvûd*, (İşraf Sıdkî Muhammed Cemîl el-Attâr), Dâru'l-Fikr, I-XIV, Beyrut, 1995/1415.

Bahadıroğlu, Mustafa, *Vâkı'ât-ı Hüdâyî'nin Tahlil ve Tahkiki,* (Yayımlanmamış Doktora Tezi, UÜSBE.), Bursa, 2003.

Bardakçı, Mehmet Necmeddin, "İbnü'l-Arabî Öncesi Endülüs'te Tasavvuf", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı II),* Ocak-Haziran 2008, S. 23, 325-355.

Beğavî, Hüseyin b. Mes'ûd (516/1122), *Şerhu's-Sünne*, (thk. Şuayb el-Arnaut, Muhammed Züheyr Eş-Şâvîş), el-Mektebetü'l-İslâmî, I-XVI, Beyrut, 1983/1403.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali (458/1066), *es-Sünenü'l-kübrâ,* (thk. Muhammed Abdulkadir Ata), Mektebetü Dâri'l-Bâz, I-X, Mekke, 1994/1414.

Ahadiyyet Risalesi Ve Fütûhâtı Mekkiyye'sinden Seçilmiş Tasavvufa Dair Bölümler: İnsanı Kamil, Tasavvuf, Marifet Ve Ahlak Makamları, (haz. Mahmut Sadettin Bilginer), Sena Matbaası, İstanbul, 1983.

Bilmen, Ömer Nasûhi (1971), *Tefsir Tarihi,* I, II, Ankara 1955, 1960.

Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail (256/870), *el-Câmiu's-sahîh,* I-VIII, İstanbul, 1981.

_____,*Cilaü'l-ayneyn bi-tahrici rivayati'l-Buhari fî cüz'i raf'il-yedeyn*, (haz. Ebû Muhammed Bedrüddinşah Raşidi Sindi), Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiye, Beyrut, 1989/1409.

_____, *Kitâbü raf'il-yedeyn fi's-salât*, (haz. Bediuddin Raşidi,) Daru İbn Hazm, Beyrut, 1996/1416.

_____, *el-Edebü'l-müfred,* Dârül-beşâirü'l-İslâmiyye, (thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî), 3. bs., Beyrut, 1989/1409.

Bursevî, İsmail Hakkı (1137/1725), *Hadîs-i Erba'în Tercemesi*, (nşr. Halil İbrahim), Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet, 1317.

_____, *Kitabü'n-netice,* (haz. Ali Namlı, İmdat Yavaş), İnsan Yay., İstanbul, 1997.

_____, *Huccetu'llâhi'l-bâliğa* (*Reşahât* kenarında), İstanbul, 1291.

Bosnalı, Abdullah, *Tercüme-i Fusûs Tecellî yat-ı araisü'n-nusus fi menessat-ı hikemi'l-Fusûs,* Matbaa-i Amire, İstanbul, 1290/1873.

Canan, İbrahim (2009), *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, I-XVII, Ankara, 1988.

Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., İstanbul, 1997.

_____, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Hayatı ve Eserleri"*, Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı I), Ocak-Haziran 2008.

Cemalüddîn el-Kasımî (1332/1914), *Kavaidü't-tahdis min fünuni mustalahi'l-hadis* Cemalüddîn Muhammed b. Muhammed Saîd Cemalüddîn el-Kasımî, (thk. Muhammed Behce Baytar), Beyrut, 1987.

Ceyhan, Semih, "Modern Çağda Tahayyül Gücünün Yeniden Keşfi: İbnü'l-Arabî'de Hayalin Ontolojik ve Epistemolojik Gerçekliği", *Modern Çağ ve İbn Arabî, I. Uluslararası Sempozyumu,* 23-25 Mayıs, İstanbul, 2008.

Chittick, William C. *Ibn Arabi Heir To The Prophets,* Oneworld Publications, Oxford, 2005.

_____, *The sûfi path of knowledge ibn al-Arabi's metaphysics of imagintion*, State University of New York Press, Albany, 1989.

_____, *Varolmanın Boyutları*, (trc. Turan Koç), İnsan Yay., İstanbul, 1997.

Cürcanî, Ebü'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali (816/1413), *et-Ta'rifat*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983.

Çakan, İsmail Lütfi, *Hadîslerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, İstanbul, 2000.

_____, *Hadis Usûlü Şekil Ve Örneklerle,* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 1991.

Çakmaklıoğlu, M. Mustafa, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye Göre Dil-Hakîkat İlişkisi Marifetin İfadesi Sorunu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, AÜSBE.), Ankara, 2005.

Çavuşoğlu, Ali Hakan, "*Endülüs'te Rey-Hadis Mücadelesi"*, İslâmiyat 7 (2004), Sayı 3, s. 59-74.

Dârekutnî, Ali b. Ömer (385/995), *es-Sünen,* Dâru'l-Ma'rife, (thk. Es-Seyyid Abdullah Hâşim Yemânî), I-IV, Beyrut, 1966/1386.

Davud-u Kayserî, Şerefüddin Davud b. Mahmûd b. Muhammed (751/1350), *Matla'u hususi'l-kilem fî meani Fusûsi'l-hikem* (*Envarü'l-Heda* ile Birlikte), (haz. Muhammed Hasan Saadi), 1416.

_____, *Mukaddemat Matla'u hususi'l-kilem fî meani Fusûsi'l-hikem*, (thk. Turan Koç, Hasan Şahin, Seyfullah Sevim), Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., (*Istılahatü'ş-şeyh Muhyiddin İbn Arabî* ile Birlikte)*,* Kayseri, 1997.

Demir, Ahmet İshak, *Mütekaddimîn Devri Kelâmcılarına Göre Bilgi Kaynağı Olarak Keşf Ve İlham*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MÜSBE.), İstanbul, 1993.

Deylemî, Ebû Şuca' Şîruye b.Şehredâr b. Şîruye (509/1115), *el-Firdevs bi me'sûri'l-hitâb,* (haz. Fevvâz Ahmed, Muhammed el-Mu'tasım billah el-Bağdâdî), Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, I-V, Beyrut, 1987/1407.

Ebû Dâvud et-Tayâlisî, Süleyman b. Dâvud el-Basrî (204/819), *Müsnedü Ebî Dâvud et-Tayâlisî,* Dâru'l-Marife, Beyrut, ts.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî (275/888), *Sünenü Ebî Dâvud,* (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), (Ta'lîk Kemâl Yûsûf el-Hût, Elbânî'nin hadisle ilgili değerlendirmeleriyle birlikte), I-IV, Dâru'l-Fikr, bsy. ts.

Ebû Nasr es-Serrâc et-Tûsî (378/988), *el-Lüma'*, (thk. Abdulhalim Mahmûd, Tâhâ Abdulbâkî Surûr), Kâhire, 1960.

Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdillah el-Isbahânî (430/1038), *Hilyetü'l-evliyâ ve tabâkâtu'l-asfiyâ,* I-X, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 4. bs., Beyrut, 1405.

Ebû Tâlib el-Mekkî (386/996), *Kûtu'l-kulûb fî mu'ameleti'l-mahbûb ve vasfı tarîki'l-mürîd ilâ makâmı't-tevhîd*, I-II, Mısır, 1961. (trc. Yakub Çiçek, Dilaver Selvi, Ali Kaya), Semerkant Yay., İstanbul, 2002.

_____, *Kûtu'l-kulûb,* Dâru Sâdır, bsy. ts.

Ebû Yâ'lâ el-Mevsılî, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ et-Temîmî (307/919), *Müsnedü Ebû Ya'la el-Mevsılî*, (thk. Hüseyin Selim Esed), I-XIII, Dârül-Me'mûn Li't-Turâs, Beyrut, 1984/1404.

Ebu'l-A'lâ el-Afîfî (1966), *Fusûsu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar*, (trc. Ekrem Demirli), İz Yayıncılık, İstanbul, 2000.

_____, *Tasavvuf İslâm'da Manevî Hayat,* (trc. Ekrem Demirli, Abdullah Kartal), İz Yay., İstanbul, 1996.

_____, *Tasavvuf, İslamda Manevi Devrim*, (trc. H. İbrahim Kaçar, Murat Sülün), Risale Yay., İstanbul, 1996.

_____, *Muhyiddin İbnü'l-Arabi'nin Tasavvuf Felsefesi*, (trc. Mehmet Dağ), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1975.

_____, "İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesinin Kaynakları" *İslam Düşüncesi Üzerine Makaleler* (içinde), (trc. Ekrem Demirli), İz Yayıncılık, İstanbul, 2000.

Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Silsiletü'l-ehâdîs-i's-sahîhe,* Mektebetü'l-meârif, I-VII, Riyad, 1987.

_____, *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daîfe ve'l-mevdûa,* I, II, Beyrut, 1374.

_____, *Silsiletü'd-daîfe,* Mektebetü'l-meârif, I-XI, Riyad, 1986.

_____, *Za'îfü Sünen-i İbn-i Mâce*, Mektebetü'l-me'ârif, Riyad, 1997/1417.

_____, *Za'îfü süneni'n-Nesâî,* Mektebetü'l-me'ârif, Riyad, 1998/ 1419.

_____, *Za'îfü't-Terğîb ve't-terhîb,* Mektebetü'l-me'arif, I-II, Riyad, ts.

_____, *Zilâlü'l-Cenneh fî tahrîci's-Sünneh li ibni ebi Âsım,* el-Mektebü'l-İslâmî, I-II, 3. bs., Beyrut, 1993/1413.

el-Bağdâdî, Ebü'l-Hasan Ali b. İbrahim el-Kârî el-Bağdâdî, *(ed-Dürrü's-semin fî menakıbi Şeyh Muhyiddin)*, *Muhyiddin İbni'l-Arabi'nin Menkıbeleri,* (trc. M. Rami Ayas, Abdülkadir Şener), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1972,

el-Bıka'î, Ebü'l-Hasan Burhaneddin İbrâhim b. Ömer b. Hasen (885/1480), *Masraü't-tasavvuf Tenbîhü'l-ğabî ila tekfîri İbn Arabî,* (thk. Abdurrahman Vekil), İdaretü'l-Buhusi'l-İlmiyye, Riyad, 1994/1415.

el-Kudâ'î, Muhammed b. Selâme b. Ca'fer Ebû Abdillah, *Müsnedü'ş-Şihâb,* (thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Silefî), Müessetü'r-Risâle, I-II, Beyrut, 1986/1407.

el-Mervezî, Ebû Abdullah Muhammed b. Nasr b. el-Haccâc*, Ta'zîmü kadri's-salâh,* (thk. Abdurrahman Abdulcebbâr), I-II, Mektebetü'd-Dâr, Medîne, 1406.

el-Muhasibî, Ebû Abdullah Haris b. Esed el-Muhasibî (243/857), *er-Ri'aye li-hukukillah*, (thk. Abdülkadir Ahmed Ata), 4. bs., Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

_____, *Kalb hayatı er-Riaye*, (trc. Abdulhakim Yüce), Çağlayan Yay., İzmir, 1997.

_____, *er-Riaye, Nefis Muhasebesinin Temelleri,* (trc. Şahin Filiz, Hülya Küçük), İnsan Yay., İstanbul, 1998.

el-Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ömer b. Mûsâ, *Kitâbu'd-Du'afâi'l-kebîr*, (thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî), I-IV, Beyrut, 1984/1404.

Enver Fevaid, Ebû Hazzam, *Mu'cemü'l-mustalahati's-sûfiyye***,** (haz. George Mıtrı Abdülmesih), Mektebetu Lübnan, bsy. ts.

Erdoğan, Naim, *Fütûhat-ı Mekkiyye'den Altın Sahifeler*, (trc. Naim Erdoğan, haz. Abdurrahman Pamuk), Pamuk Yay., İstanbul, ts.

Ergül, Adem, *Fütûhât-ı Mekkiyye'den Öğütler Pınarı,* (trc. Adem Ergül), Altınoluk Yay., İstanbul, 2005.

er-Râzî, Muhammed b. Ebû Bekr b. Abdulkadir er-Râzî, *Muhtâru's-Sıhâh,* (thk. Mahmud Hâtır), Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1995/1415.

Eşref Ali Tânevî (1362/1943), *Hadislerle Tasavvuf*, (haz. H. Zaferullah Davudi, Ahmed Yıldırım), Umran Yay., İstanbul, 1995.

eş-Şa'rânî, Abdulvehhab (973/1565), *Levâkihü'l-envâri'l-kudsiyye el-müntekâtü mine'l-Fütûhâti'l-Mekkiyye,* Kâhire 1311.

_____, *el-Kibrîtü'l-ahmer fi beyânî ulûmi'ş-şeyhi'l-ekber* Kâhire 1277.

_____, *el-Yevakît ve'l-cevâhîr,* Beyrut, ts.

_____, *el-Mîzânu'l-hadıriyye,* (haz. Abdulvaris Muhammede Ali), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999/1420.

eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali (1250/1834), *İrşadü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hak min ilmi'l-usûl*, I-II, Dârü'l-Kitâbu'l-Arabi, Dimaşk, 1419/1999.

_____, *Katru'l-velî 'alâ Hadîsî'l-velî*, (thk. Seyyid Yûsuf Ahmed), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001/1422.

_____, *el-Fevâidü'l-mecmu'a,* (thk.Abdurrahman b. Yahya), el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1407.

et-Tehânevî, Muhammed b. A'la b. Ali el-Farukî el-Hanefî et-Tehânevî (1158/1745), *Keşşâfu ıstılâhâti'l-fünûn,* I-III, Dâru Sâdır, Beyrut, ts.

et-Türke, *Fusûsü'l-hikem, Şerhu Sainüddin Ali b. Muhammed et-Türke*, (thk. Muhsin Bidarfer), İntişârât-ı Bîdar, I-II, Kum, 1378.

Feraizoğlu, Abdullah Taha, *Kitabü'l-Vasaya Futühat Deryasından Vasiyetler,* (çev. Feraizoğlu), Kitsan Yay., İstanbul, 1999.

Fîruzâbâdî, Muhammed b. Yakub (817/1415), *el-Kâmûsu'l-muhît,* Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1986.

Gencosman, M. Nuri, *Fusûsü'l-hikem***,** (trc. M. Nuri Gencosman), Maarif Vekaleti, Ankara, 1956.

Güler, Zekeriya, *Zâhirî Muhaddislerle Hanefî Fakihleri Arasındaki Münakaşalar Ve >İhtilaf Sebepleri*, TDV Yay., Ankara, 1997.

Hâkim en-Neysâbûrî, Muhammed b. Abdillah (405/1014), *el-Müstedrek 'ala's-Sahîhayn,* (thk. Mustafa Abdulkadir Ata, Zehebî'nin *Telhîs'iyle* birlikte) Dârul-Kütübi'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut, 1990/1411.

Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdillah Muhammed el-Hakîm (295/908), *Nevâdirü'l-usûl fî ma'rifeti ehâdîsi'r-Rasûl,* (thk. Ahmed Abdurrahim es-Sâyih, es-Seyyid el-Cemîlî), Daru'l-Beyân li't-Türâs, I-II, Kâhire, 1988/ 1408.

_____, *Kitâbu hatmi'l-evliyâ,* (thk. Osman Yahya), Beyrut, 1965.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit (463/1071), *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, Dârü'l-Kütübi'l-Hadîse, 2. bs., Kahire, 1972.

_____, *Kitâbu iktidâi'l-ilmi'l-amel,* (thk. Nasiruddîn Elbânî)*,* Kuveyt, 1405.

_____, *Şerefü ashâbi'l-hadîs,* (thk. M. Saîd Hatiboğlu), Ankara, 1991.

Hayseme b. Süleyman b. Haydara Ebûl-Hasen et-Trablûsî (343/955), *Hadîsü Haysamete't-Trablûsî,* (thk. Ömer Abdusselam Tedmürî), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, 1400.

Hemmam b. Münebbih, es-San'ânî (131/749), *Sahîfetü Hemmam b. Münebbih,* (thk. Ali Hasan Ali Abdulhamid), el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1987/1407.

Heyet, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, İstanbul, 1990.

_____, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,* Kalem Yay., İstanbul, 2006.

_____, *Türkçe Sözlük*, (haz. İsmail Parlatır, Nevzat Gözaydın, Hamza Zülfikar, Belgin Tezcan Aksu, Seyfullah Türkmen, Yaşar Yılmaz), Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1998.

_____, *Türkçe Sözlük, Örnekleriyle,* Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara, 1996.

Heysemî Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebû Bekr b. Süleyman (807/1405), *Buğyetü'r-raid fî tahkiki Mecmai'z-zevaid ve menba'i'l-fevaid*, (thk. Abdullah Muhammed Derviş), Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1994/1414.

Hıdır, Özcan, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, İnsan Yay., İstanbul, 2006.

Hucvirî, Ali b. Osman Cullâbî (470/1077), *Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi),* (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul, 1982.

Humeydî, Abdullah b. Zübeyr (219/814), *el-Müsned,* (thk. Habiburrahman el-A'zamî), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-II, Beyrut, 1988.

Irakî, Zeynü'd-dîn Ebu'l-fasl Abdurrahîm b. el-Hüseyin (806/1403), *el-Muğnî an hamli'l-esfâr fî tahrîci mâ fi'l-ihyâ mine'l-ahbâr,* (*İhyâu ulûmi'd-dîn* ile birlikte), I-IV, Beyrut, ts.

İbn Arabî, *el-Fütûhâtu'l-Mekkiyye,* Dâru Sâdır, I-IV, Beyrut, ts.

_____, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, (thk. Osman Yahya), I-XIV, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, el-Mektebetü'l-Arabiyye, Mısır, 1985/1405.

_____, *Fütûhât-ı Mekkiyye,* (çev. Ekrem Demirli), Litera Yayıncılık, I-XI, İstanbul, 2006.

_____, *Fusûsü'l-hikem ve't-ta'likâti aleyh*, (haz. Ebü'l-A'la Afifî), Dârü'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut, 1980/1400.

_____, *Fusûsu'l-Hikem,* (trc. ve şerh Ekrem Demirli), Kabalcı Yay., İstanbul, 2006.

_____, Şener, Abdülhalim, *Fusûsu'l-hikem: Hikmetlerin Özü*, Sufi Kitap, İstanbul, 2007.

_____, *el-Fenâ fî'l-müşâhede ve'l-yakîn*, (haz. Abdurrahman Hasan Mahmûd), Dârü'l-Fikr, Kahire, 1996/1416.

_____, *et-Tecelliyâtü'l-İlâhiyye*, (thk. Osman Yahya), Tahran, 1988.

_____, *et-Tenezzülâtü'l-leyliyye fi'l-ahkâmi'l-İlâhiyye,* (Takdim ve Ta'lik Abdurrahman Hasan Mahmud), Âlemül-Fikr, bsy. ts.

_____, *el-İcâze* (*Istılâhatu Şeyh Muhyiddin b. Arabî İçinde*), (nşr. Bessam Abdülvehhab el-Câbî), Dârü'l-İmam Müslim, Beyrut, 1990/1411.

_____, *el-Vesâyâ*, Dârûl-Cîl, Beyrut, 1988/1408.

_____, *er-Risâletü'l-vücûdiyye fî ma'nâ kavlihî sallallâhu aleyhi ve sellem men arafe nefseh fekad arafe Rabbeh,* Mektebetü'l-Kâhire, Mısır, ts.

_____, *Kitâbu hatmi'l-velâye 'Ankâu muğrib fî marifeti hatmi'l-evliyâi ve şemsi'l-mağrib,* (thk. Kâsım Muhammed Abbas), Dâru'l-Medâ, Beyrut, 2004.

_____, *Kitâbu'l-ma'rife,* (thk. Sa'îd Abdulfettah), Paris/Beyrut, 1993.

_____, *Mişkâtu'l-Envar: Nurlar Hazinesi*, (trc. Mehmet Demirci), İz Yayıncılık, İstanbul, 1994.

_____, *Kitâbu'l-a'lâm* (*Resâilu İbn Arabî içinde*) Dâru Sâdır, Beyrut, 1997.

_____, *Kitâbu hilyeti'l-ebdâl* (*Resâilu İbn Arabî içinde*).

_____, *Kitâbu'l-celâle (Kelimetullah, Resâilu İbn Arabî içinde).*

_____, *Kitâbu'l-fenâ fi'l-müşâhede (Resâilu İbn Arabî içinde).*

_____, *Kitâbu'l-celâl ve'l-kemâl* (*Resâilu İbn Arabî içinde*).

_____, *Kitâbu'l-elif* (*Kitâbu'l-ehadiyye, Resâilu İbn Arabî içinde*).

_____, *Kitâbu eyyâmi'ş-şe'n* (*Resâilu İbn Arabî içinde*).

_____, *Kitâbu'l-kurbe* (*Resâilu İbn Arabî içinde*).

_____, *Kitâbu'l-a'lâm bi işâreti ehli'il-ilhâm* (*Resâilu İbn Arabî içinde*).

_____, *Kitâbu'l-mîm ve'l-vâv ve'n-nûn (Resâilu İbn Arabî içinde*).

_____, *Risâletü'l-kasemi'l-ilâhî (Resâilu İbn Arabî içinde*).

_____, *Kitâbu'l-yâ (Resâilu İbn Arabî içinde*).

_____, *Kitâbu'l-ezel (Resâilu İbn Arabî içinde).*

_____, *Risâletü'l-envâr (Resâilu İbn Arabî içinde*).

_____, *Kitâbu'l-isrâ ilâ makâmi'l-esrâ (Resâilu İbn Arabî içinde).*

_____, *Risâle fî suâli İsmâil b. Sevdekîn (Resâilu İbn Arabî içinde).*

_____, *Risâle ile'l-İmâm er-Râzî (Resâilu İbn Arabî içinde*).

_____, *Risâle mâ lâ yuavvelu 'aleyhâ (Resâilu İbn Arabî içinde).*

_____, *Kitâbu'ş-şâhid (Resâilu İbn Arabî içinde).*

_____, *Kitâbu't-terâcim (Resâilu İbn Arabî içinde*).

_____, *Kitâbu'l-menzili'l-kutb* (*Resâilu İbn Arabî içinde*).

_____, *Risâletü'l-intisâr* (*Resâilu İbn Arabî içinde*).

_____, *Kitâbu'l-kütüb* (*Resâilu İbn Arabî içinde*).

_____, *Kitâbu'l-mesâil* (*Resâilu İbn Arabî içinde*).

_____, *Kitâbu't-tecelliyyât* (*Resâilu İbn Arabî içinde*).

_____, *Kitâbu'l-isfâr an netâici'l-esfâr* (*Resâilu İbn Arabî içinde*).

_____, *Kitâbu'l-vesâyâ* (*Resâilu İbn Arabî içinde*).

_____, *Kitâbu nakşû'l-Fusûs* (*Resâilu İbn Arabî içinde*).

_____, *El-Vasiyye* (*Resâilu İbn Arabî içinde*).

_____, *Muhâdaratu'l-ebrâr ve müsâmeretü'l-ahyâr fi'l-edebiyyâti ve'n-nevâdiri ve'l-ahbâr,* Dâru'l-Yakazati'l-Arabiyye, I-II, Beyrut, 1968/1388.

_____, *Muhâdaratu'l-ebrâr*, Dâru Sâdır, I-II, Beyrut, ts.

_____, *Mişkâtu'l-envâr*, Nurlar Hazinesi, (trc. Mehmet Demirci), İz Yayıncılık, İstanbul, 1990.

_____, *el-Hayâlu âlemi'l-berzah ve'l-misâl; er-Ru'yâ ve'l-mübeşşirât*, (haz. Mahmûd Mahmûd el-Ğurâb), Matbaatu Nadr, bsy. 1993/1414.

_____, *Zehâirü'l-a'lâk şerhu tercümâni'l-eşvâk,* (thk. Halil Umran Mansur), Dârü'l-Kitabi'l-Lübnânî, Beyrut, 2000/1420.

_____, *Sufis of Andalusia : the ruh al-quds and al-durrat al-fakhirah*, (Translated, with introduction and notes, by R. W. J. Austin), Beshara Publications, Sherborne, 1988.

_____, *Endülüs Sûfileri,* (trc. J. Austin, Türkçesi Refik Algan), Dharma Yay., İstanbul, 2002.

_____, *Tedbîrâtu'l-İlâhiyye fî islâhi memleketi'l-insâniyye, Tedbirat-ı İlahiyye Tercüme ve Şerhi,* (trc. Ahmed Avni Konuk, haz. Mustafa Tahralı), İz Yayıncılık, İstanbul, 1992.

İbn Arrak, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Muhammed b. Ali Kinanî (963/1556), *Tenzihü'ş-Şeriati'l-merfua ani'l-ahbari'ş-şeniati'l-mevzua,* (thk. Abdülvehhab Abdüllatif, Abdullah Muhammed es-Sıddik), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-II, Beyrut, 1981/1401.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah İbn Asâkir (571/1176), *Târîhu medîneti Dımaşk,* (thk. Muhibbüddin Ebû Saîd Amrevî), Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1995/1415.

İbn Batta, Ebû Abdullah Ubeydullah b. Muhammed b. Muhammed Ukberî (387/997), *el-İbane an şeriati'l-fıraki'n-nâciye ve mücânebetü'l-fıraki'l-mezmûme*, (thk. Osman Abdullah Âdem el-Asyûbî), Dârü'r-Raye, I-III, 2. bs., Riyad, 1418.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Kûfî (235/849), *el-Musannef fi'l-ehâdîsi ve'l-âsâr,* (thk. Kemal Yûsuf el-Hût), Mektebetü'r-Rüşd, I-VII, Riyad, 1409.

İbn Ebi'd-Dünya, Abdullah b. Muhammed b. Ebû Bekr el-Kuraşî (281/894), *el-Vera',* (thk. Ebû Abdullah Muhammed b. Hamd el-Mahmûd), Dâru's-Selefiyye, Kuveyt, 1988/1408.

_____, *Kitâbu'l-evliyâ*, (thk. Muhammed Said b. Besyûnî Zağlul), Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1993/1413.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî (852/1448), *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, (thk. Abdullaziz b. Abdullah b. Bâz), I-XVI, Beyrut, 1993/1414.

_____, *el-Kavlü'l-müsedded fi'z-zebbi ani'l-Müsnedi li'l-imâm Ahmed*, (thk. Mektebetü İbn Teymiye, nşr. Mektebetü İbn Teymiye), Kâhire, 1401.

_____, *Lisânu'l-mîzân,* Müessesetü'l-A'lemî, (thk. Dâiretü'l-Ma'rifi'n-Nizâmiyye), I-VII, 3. bs., Beyrut, 1986/1406.

_____, *Takrîbü't-Tehzîb,* (thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ), Dârü'l-Mektebeti'l-İlmiyye, I-II, 2. bs., Beyrut, 1995/1415.

_____, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe,* Dârül-cîl, I-VIII, Beyrut, 1412.

İbn Hacer el-Heytemî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Heytemi, (974/1567), *el-Fetava'l-hadisiyye*, 3. bs., Mektebetü Mustafa el-Babi el-Halebi, Kahire, 1989.

İbn Hamza el-Hüseynî (1120/1708), *el-Beyan ve't-ta'rîf fî esbâbi vürûdi'l-hadîsi'ş-şerîf*, (thk. Hüseyin Abdülmecid Haşim), Kahire, 1973.

İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zâhirî (456/1064), *el-İhkam fî usûli'l-ahkâm*, (thk. Ahmed Muhammed Şakir), Matbaatü'l-Asıme, I-II, Kahire, 1970.

İbn Hibban, et-Temîmî el-Büstî (354/965), *Sahîh*, (thk. Şuayb el-Arnaut), Müessesetür-Risâle, I-XVIII, Beyrut, 1993/1414.

İbn Huzeyme, Muhammed b. İshak en-Neysâbûrî (311/923), *Kitâbu't-Tevhîd ve isbâtu sıfât'r-Rabb azze ve celle,* (thk. Abdulaziz b. İbrahim eş-Şehvan), Mektebetü'r-Raşid, I-II, 5. bs., Riyad, 1994.

_____, *Sahîh-i İbn Huzeyme,* (thk. Muhammed Mustafa el- A'zamî, A'zamî ve Elbânî'nin değerlendirmeleriyle birlikte), el-Mektebü'l-İslâmî, I-IV, Beyrut, 1970/1390.

İbn Fûrek (406/1015), *Müşkilü'l-Hadî*s, (thk. Daniel Gimaret), Dımaşk, 2003.

İbn Kayyım, Ebû Abdillah Muhammed b. Ebî Bekr el-Hanbelî ed-Dımaşkî (751/1350), *el-Menârü'l-Münîf*, (thk. Abdülfettah Ebu Ğudde), Mektebül-Matbuâtu'l-İslâmiyye, 2. bs, Halep, 1403.

_____, *Zâdü'l-me'âd fi hedyi Hayri'l-Ibâd*, (thk. Şuayb el-Arnaut, Abdulkadir el-Arnaut), I-V, Beyrut, 1986/1407.

İbn Kesir, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer (774/1373), *el-Bâisü'l-hasîs şerhu ihtisâri ulûmi'l-hadis,* (Şerh Ahmed Muhammed Şakir), Dârü'l-Kütüb, Beyrut, 1994/1415.

_____, *el-Bidâye ve'n-nihâye,* Mektebetü'l-Meârif, I-XIV, Beyrut, ts.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed ed-Dîneverî (276/889), *Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs,* Mektebetü'l-Külliyatil-Ezheriyye, Kâhire, 1966.

_____, *Hadis Müdâfası,* (trc. M. Hayri Kırbaşoğlu), İstanbul*,* 1979.

İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî (711/1311), *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, I-XV, Beyrut, ts.

İbnu's-Salâh (643/1245), *Ulûmu'l-Hadîs*, (thk. Nureddin Itr), Dımaşk, 1404/1984.

İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman (597/1201), *el-Mevdûât,* I-III, Beyrut, 1983.

İbnü'l-Esîr, Ebû's-Sââdât el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî (606/1209), *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser,* (thk. Tâhir ez-Zâvî, Mahmud et-Tanâhî), Mektebetü'l-İlmiyye, I-V, Beyrut, 1979/1399.

İbnü'l-Hacc, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Hac el-Abderî (737/1336), *el-Medhal*, Dârü'l-Hadis, bsy. 1981.

İbnu'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed (1089/1679), *Şezerâtu'z-zeheb fî ahbâri men zeheb,* Darü'l-Mesire, Beyrut, 1979.

İsabel Fierro, "Hadisin Endülüs'e Girişi" (2./8.-3./9. Yüzyıllar), (trc. Murat Gökalp), *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* 47 (2006), sayı 2, s. 237-258.

İsmail Fenni Ertuğrul, *Vahdeti Vucud ve İbn Arabî*, İnsan Yay., İstanbul, 1997.

İzmirli, İsmail Hakkı-Şeyh Safvet, *Ahlak ve Tasavvuf Kitaplarındaki Hadislerin Sıhhati*, (Tenkitli Neşir, haz. İbrahim Hatiboğlu), İstanbul, 2001.

İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, Evkaf-ı İslamiyye Matbaası, İstanbul, 1366/1946.

Kandemir, M. Yaşar, *Hadis İlimleri Ve Hadis Istılahları*, Subhî es-Salih, (trc. M. Yaşar Kandemir), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 1996.

Kanık, Mahmut, *Harflerin İlmi,* (*Fütûhât'*ın 1. 2. ve 26. bablarının tercümesi), Bursa, 2000.

_____, *İbn Arabî Marifet ve Hikmet*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2005.

Karadaş, Cağfer, *Muhyiddin İbn Arabi*, Kaynak Yay., İstanbul, 2008.

_____,"İbnü'l-Arabî", *DİA*, XX, 516-519, İstanbul, 1999.

_____, *Muhyiddin İbn Arabi'nin İtikadi Görüşleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, MÜSBE.), İstanbul, 1996.

Karapınar, Fikret, *Ebû Bekr Muhammed b. Ebû İshak İbrâhim b. Ya'kub b. Yusuf b. Kesir b. Hâtim b. Abdirrahman el-Gülabadi'nin (380/990) Maani'l-Ahbâr (Bahrü'l-Fevaid) adlı eserinin ilk 80 varağının tahkik ve tahrici,* (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi, SÜSBE.), Konya, 1999.

_____, *Muhaddis Sûfîlerin Hadis Usûlü ve Hadisleri Anlama Yöntemleri (H. IV.-V/M. X.-XI. Asır)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, SÜSBE.), Konya, 2006.

_____, *Rivâyetlerde İşarî Yorum*, Hadis Tedkikleri Dergisi*,* c. 5, s. 2, İstanbul, 2007.

Kaya, Veysel, "İcâzetnâme: "İbn Arabî'nin Kendi Kaleminden İcazet Aldığı Hocaların ve Yazdığı Eserlerin Listesi", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı I), Ocak-Haziran 2008, s. 525-539.

Keklik, Nihat, *İbnü'l-Arabi'nin Eserleri ve Kaynakları İçin Misdak Olarak el-Fütûhat el-Mekkiyye,* Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990.

_____, *Muhyiddin İbnü'l-Arabi: Hayatı ve Çevresi,* İstanbul, 1966.

Keşmîrî, Muhammed Enver (1352/1933), *Feyzü'l-bârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî,* I-IV, Kahire, 1938.

Kettânî, Ebu Abdullah Muhammed b. Cafer b. İdris Kettânî (1345/1927), *er-Risâletü'l-mustatrefe li-beyâni meşhuri kütübi's-sünne, Hadis Literatürü*, (trc. Yusuf Özbek), İz Yayıncılık, İstanbul, 1994.

Kılavuz, Ahmet Saim, "Cin" *DİA*, VIII, 5-10, İstanbul, 1993.

_____, *İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş,* Ensar Neşriyat, 13. bs., İstanbul, 2007.

Kılıç, M. Erol, *Muhyiddîn İbnu'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri (Vucûd ve Merâtibül-Vucûd),* (Yayımlanmamış Doktora Tezi, MÜSBE.), İstanbul, 1995.

_____, "İbnü'l-Arabî, Muhyiddin", *DİA,* XX, 493-516, İstanbul, 1999.

_____, "el-*Fütûhât*ü'l-Mekkiyye*"*, *DİA*, XIII, 251-259, İstanbul, 1996.

_____,"Ekberiyye", *DİA*, X, 544-545, İstanbul, 1994.

Kırbaşoğlu, Hayri, *İslâm Düşüncesinde Sünnet,* Fecr Yay., Ankara, 1993.

Kurt, Ali Vasfi, *Endülüs'te Hadis ve İbn Arabî*, İnsan Yay., İstanbul, 1998.

Kuşeyrî, Ebü'l-Kasım Zeynülislam Abdülkerim b. Hevazin el-Kuşeyrî (465/1072), *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, (thk. Mahmûd b. Şerif, Abdülhalim Mahmûd), I-II, Dârü'l-Kütübi'l-Hadise, Kahire, 1972.

_____, *er-Risâle fî ilmi't-Tasavvuf,* (haz. Ma'rûf Züreyk, Ali Abdulmecid Belatçî), Dâru'l-cîl, 2. bs. Beyrut, ts.

_____, *Kuşeyrî Risâlesi*, (trc. Süleyman Uludağ), 2. bs., Dergah Yay., İstanbul, 1981.

_____, *Kuşeyrî Risâlesi* (Sufilerin İnanç ve Ahlâkı), (trc. Dilaver Selvi), Semerkand Yay., 2. bs., İstanbul, 2005.

_____, *Kuşeyri Risalesi*, (trc. Hoca Sadeddin Efendi, haz. Mehmet Günyüzlü), Yasîn Yayınevi, İstanbul, 2003.

Küçük, Hülya, "Anne Nûr el-Ensâriyye'den Âlime-i Hicaz Fahru'n-Nisâ Bint Rüstem'e: Muhyiddîn İbn Arabî'nin Çevresindeki Hanımlar", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı II), Ocak-Haziran 2008, S. 23, s. 193-219.

Konuk, Ahmed Avni, *Fusûs'ü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, (haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, şerh. Ahmed Avni Konuk), Dergah Yayınları, I-IV, İstanbul, 1987.

Kuzudişli, Bekir, "The Use of Dreams in Rijal Books"*, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* s. 15, yıl 2007.

Lâlekâî, Hibetullah b.Hasen et-Taberî, *Kerâmâtü'l-Evliya*, (thk. Dr. Ahmed Sa'd el-Himan), Daru Tayyibe, Riyad, 1412.

Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams*: a critical edition of *Kitâb al-Manam* with introduction Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd İbn Ebü'd-Dünya, (şerh. Leah Kinberg), Leiden, 1994.

Mahmûd Mahmûd el-Ğurab, *el-Fıkhu inde'ş-şeyhi'l-ekber Muhyiddin İbni'l-Arabî,* Matbaatu Zeyd b. Sabit, Dımaşk, 1981.

_____, *Rahmetun mine'r-Rahman fî tefsîri ve işârâti'l-Kur'ân,* Matbaatu Nadr, I-IV, Dımaşk, 1989.

_____, *eş-Şeyhü'l-ekber Muhyiddin İbü'l-Arabi tercemetu hayatihi min kelamihi*, Matbaatu Nadr, Dımaşk, 1991/1411.

_____, *Şerhu risaleti ruhi'l-kuds fî muhaseheti'n-nefs*, Matbaatu Zeyd b. Sabit, Dımaşk, 1985.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah, *Muvatta'u'l-İmam Mâlik* (Muhammed b. Hasen Rivâyeti), (thk. Takiyyü'd-dîn en-Nedvî), Dâru'l-Kalem, I-III, Dımaşk, 1991/1413.

Mehmed Ali Aynî, *Şeyhi Ekberi Niçin Severim*, İstanbul, 1339.

Mevlânâ Celâleddîn er-Rûmî, *Fîhi Mâ Fîh*, (trc. Ahmed Avni Konuk, haz. Dr. Selçuk Eraydın), İz Yayıncılık, İstanbul, 1994.

Muhammed Fuâd Abdulbâkî, *Mu'cemu'l-mufehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm,* Dâru'l-Hadîs, 2. bs., Kâhire, 1988/1408.

_____, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-âyâti'l-Kur'âni'l-Hakîm*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, 1982.

Munâvî, Abdurraûf el-Munâvî (1031/1622), *Feyzu'l-Kadîr şerhu'l-Câmi'is-Sağîr,* el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, I-VI, Mısır, 1356.

Mübârekfûrî, Ebu'l-Ulâ Muhammed (1353/1934), *Tuhvetü'l-ahvezî bi Şerhi Camii't-Tirmizî el-Mukaddime*, I-II, Beyrut, 1990.

Münzirî, Abdul'aziz b. 'Abdulkavî (656/1258), *et-Terğîb ve't-terhîb minel-Hadîsi'ş-şerîf,* (thk. İbrahim Şemsüdîn), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut, 1417.

Na'na'a, Remzi Na'na'a, *el-İsrailiyyat ve eseruha fî kütübi't-tefsir,* Dârü'l-Kalem, Dımaşk, 1970.

Nesâî (303/915), Ahmed b. Şuayb Ebû Abdirrahman, *el-Müctebâ mine's-Sünen*, (thk. Abdulfettah Ebû Ğudde, Elbânî'nin değerlendirmeleriyle birlikte), Mektebetü'l-Matbû 'âtu'l-İslâmiyye, I-VIII, 2. bs., Haleb, 1986/1406.

_____, *es-Sünenü'l-kübrâ,* (thk. Abdulğaffar Süleyman el-Bündârî, Seyyid Kisrevî Hasen), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-VI, Beyrut, 1991/1411.

Nevevî, Ebu Zekeriyyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref (676/1277), *Şerhu'n-Nevevi ala sahihi Müslim,* Dâru İhyâu't-Türâsu'l-Arabî, I-XVIII, 2. bs., Beyrut, 1392.

Okiç, Muhammed Tayyib (1397/1977), *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1959.

Osman Yahya, *Histoire et classification de l'euvre d'Ibn Arabi*, Damas, Institut Français de Damas, 1964.

_____, *Müellefâtü İbn Arabî târihuhâ ve tasnîfühâ*, (Fransızcadan Arapça'ya trc. Ahmed Muhammed et-Tayyib), Dâru's-Sâbûnî, bsy., 1992/1413.

Özşenel, Mehmet, *Sünnet Ve Hadisi Değerlendirme Ve Anlamada Ehl-i Rey-Ehl-i Hadis Yaklaşımları Ve İmam Şeybânî,* (Yayımlanmamış Doktora Tezi, MÜSBE.), İstanbul, 1999.

Özcan, Hanifi, *Matürîdî'de Bilgi Problemi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 1993.

Palacios, Miguel Asin (1363/1944), *İbn Arabi hayatuhu ve mezhebuhu*, (trc. Abdurrahman Bedevi), Mektebetü'l-Enclo'l-Mısriyye, Kahire, 1965.

Pazarlı, Osman, *Din Psikolojisi,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972.

Râğıb el-İsfahanî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râğıb el-İsfahanî (502/1108), *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*, (haz. Muhammed Ahmed Halefallah), Mektebetü'l-Enclo'l-Mısriyye, Kahire, 1970.

Sakallı, Talat, *Rüya ve Hadîs Rivâyeti*, Isparta, 1994.

Saklan, Bilâl, *Hadis İlimleri Açısından Muhaddis-Sûfîler ve Sûfî-Muhaddisler (H. IV. /M. X. Asır),* Beyaz Kitabevi Yay., Konya, 1997.

_____, *Kûtu'l-Kulûb'daki Tasavvufî Hadislerin Hadis Metodolojisi Açısından Değeri,* (Yayımlanmamış Doktora Tezi, SÜSBE.), Konya, 1989.

Sarıtoprak, Zeki, "Deccâl", *DİA,* IX, 69-72, İstanbul, 1994.

Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman (902/1497), *Fethü'l-muğîs şerhu elfiyeti'l-hadîs li'l-Irâki*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983.

_____, *el-Makasıdü'l-hasene fî beyânı kesirin mine'l-ehâdîsi'l-müştehire ale'l-elsine*, (thk. Abdullah Muhammed es-Sıddik), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2006/1427.

Selvi, Dilaver, *İslamda Velâyet Ve Keramet*, Umran Yay., İstanbul, 1990.

_____, *Kur'ân ve Tasavvuf Tefsirlerin Tasavvufa Bakışı* , Şule Yay., İstanbul, 1997.

Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil*, (haz. İhsan Kara), İnsan Yayınları, İstanbul, 2008.

Suâd el-Hakîm, *el-Mu'cemü's-sûfî el-hikme fi hududi'l-kelime,* Dâru Nedre, Beyrut, 1981/1401.

_____, *İbnü'l-Arabi Sözlüğü* , (trc. Ekrem Demirli), Kabalcı Yay., İstanbul, 2005.

_____, *İbn Arabî ve mevlidu lugatin cedîde,* el-Müessesetü'l-Câmiiyye, Beyrut, 1991.

Subhi Salih (1407/1986), *Ulûmu'l-hadîs ve mustalahuhu,*. 9. bs., Dârü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut, 1977.

Suyûtî, Celalüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr (911/1505), *el-Hâvî lil-fetavâ,* (haz. Abdullatif Hasan Abdurrahman), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-II, Beyrut, 2000/1421.

_____, *el-Leâlî'l-mannû'a fî'l-ehâdîsi'l-mevzû'a*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, bsy, ts.

_____, *Tedrîbü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, (thk. Abdülvehhab Abdüllatif), Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, I-II, 2. bs., Beyrut, 1979/1399.

_____, *ed-Dureru'l-muntesira fi'l-ehâdîsi'l-müştehira*, Mısır, 1307.

Süheylî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed Süheylî (581/1185), *er-Ravdü'l-ünüf fî şerhi's-Sireti'n-nebeviyye li-İbn Hişam*, (haz. Abdurrahman el-Vekil), Dârü'n-Nasr, Kahire, 1967/1387.

Sülemî, Ebû Abdirrahmân Muhammed b. el-Hüseyin (412/1021), *Kitâbu'l-erba'în fi't-tasavvuf* (*Mecmû'âtü âsâri ebû Abdirrahmân Sülemî* içinde), (haz. Nasrullah Burcuvâdî), İran, 2000.

_____, *Tasavvufta Fütüvvet*, (thk. Süleyman Ateş), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1977.

_____, *Tasavvufun Ana İlkeleri: Sülemi'nin Risaleleri,* (trc. Süleyman Ateş), Ankara Üniversitesi, Ankara, 1981.

Şa'rânî, Ebu'l-Mevahib Abdülvehhab b. Ahmed (973/1565), *el-Yevâkît ve'l-Cevâhîr*, Kahire, 1970.

Şener, Abdülkadir, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Menkıbeleri,* (trc. Abdülkadir Şener), Ankara, 1972.

Şeşen, Ramazan, "Cezîre*", DİA*, VII, 509-511, İstanbul, 1994.

Şuayb el-Arnaut, *"Tezle İlgili Kişisel Görüşme",* İstanbul, 7 Ağustos 2008.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub el-Lahmî (360/971), *el-Mu'cemü'l-kebir,* (thk. Hamdi Abdülmecid es-Silefî), Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, I-XX, 2. bs., Beyrut, 1983/1404.

_____, *el-Ehâdîsü't-tıvâl*, (thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Silefî), Matbaatu'l-Ümme, 2. bs., Bağdad, 1983/1404.

_____, *el-Mu'cemu'l-Evsat,* (thk. Tarık b. Ivezullah b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî), Daru'l-Haremeyn, I-X, Kâhire, 1415.

_____, *el-Mu'cemü's-sağîr,* (thk. Mahmûd Şekûr, Mahmûd el-Hac Emrîr), el-Mektebü'l-İslâmî, I-II, Beyrut, 1985/1405.

_____, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*, (thk. Hamdî b. Abdulmecid es-Silefî), Müessetü'r-Risâle, I-IV, Beyrut, 1984/1405.

Tahâvî (321/933), Ahmed b. Muhammed b. Selâme Ebû Ca'fer, *Şerhu me'âni'l-âsâr,* (thk. Muhammed Zührî en-Neccâr), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut, 1399.

_____, *Şerhu meâni'l-âsâr*, (thk. Muhammed Seyyid Cadülhak, Muhammed Zühri en-Neccâr), Matbaatü's-Sünneti'l-Muhammed, Kahire, 1968.

Taylan, Necip, "Bilgi", *DİA,* VI, 157-161, İstanbul, 1992.

Tirmizî, Muhammed b. Îsâ (279/892), *el-Câmi's-sahîh Sünenü't-Tirmizî,* (Elbânî'nin değerlendirmeleriyle birlikte), (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Dâru'l-İhyâu't-Türâsu'l-'Arabî, I-V, Beyrut, ts.

Tosun, Necdet, *Tasavvufta Hacegan Ekolü (XII-XVII. Asırlar)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, MÜSBE.), İstanbul, 2002.

Tu'mi, Şeyh Muhyiddin, *Tekmiletü'l-Fütûhâti'l-Mekkiyye* (*Bi-uruşi'l-hakaik fî ref'i'l-belai ani'l-halaik*) *,* I-II, El-Mektebetü's-Sekafiyye, Beyrut, 1993/1414.

Uludağ, Süleyman, "Bâtın İlmi", *DİA*, V, 188, İstanbul, 1992.

_____, "Keşf", *DİA*, XXV, 317, İstanbul, 1999.

_____, *İbn Arabî*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1995.

_____, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,* Marifet Yayınları, İstanbul, 1991.

Uysal, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis Tasavvuf Kaynaklarındaki Tartışmalı Rivâyetler,* Yediveren Kitap, Konya, 2001.

Yavuz, Adil, *Muhammed b. Ali Şevkânî Hayatı İlmi Şahsiyeti ve Hadisciliği*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2003.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Akâidü İbni'l-Arabî", *DİA,* II, 216-217, İstanbul, 1989.

Yazıcı, Tahsin, "Ebû Medyen", *DİA,* X, 186-187, İstanbul, 1994.

Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları ,* TDV Yay., Ankara, 2000.

Yıldırım, Enbiyâ, *"*Beyhakî ve Hadis Rivâyetinde Rüya'ya Verdiği Değer*"*, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 2001.

Yılmaz, Hasan Kâmil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, 2007.

_____, *Tasavvufî Hadis Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadis Şerhi,* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1990.

Zebîdî, Ebü'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdüllatif (893/1488), *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi*, (trc. Ahmed Naim), 6. bs., Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1980.

Zehebî, Ebû Abdillah b. Muhammed b. Ahmed b. Osmân (748/1374), *Mîzânu'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl,* (thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Dâru'l-fikr, I-IV, Beyrut, ts.

_____, *Siyeru a'lami'n-nübela,* (nşr. Şu'ayb el-Arnaut), Beyrut, 1985.

Zehebî, Muhammed es-Seyyid Hüseyin Zehebî, *el-İsrâîliyât fi't-tefsîr ve'l-hadîs,* 2. bs., Dârü'l-İman, Dımaşk, 1985.